

תשורה

משמחת הנישואין
של יוסף יצחק ושחר חנה שי'
ברדה

ג' טבת ה'תשע"ט

פתח דבר

לזיכרון טוב ליום כלולותינו ולאות תודה והוקרה הננו לכבד את כל הנוטלים חלק בשמחת לבבנו בתשורה זו, הכוללת אוסף נבחר של זיכרונות מימי קדם המתארים מאורעות ואישים בתולדותיה של חסידות חב"ד.

אוסף הזיכרונות כולל תיאורים חיים על אדמו"רי חב"ד וקורות ה'חצר', רישומי דברים ושביבי זיכרונות מהעירייה החב"דית ואנשיה, וציור יחס אדמו"רי חב"ד וחסידיהם עם ההשכלה, הציונות וארץ ישראל.

ויהי רצון שתקוים ברכת כ"ק אדמו"ר, ביחידות לחתנים וכלות בשנת תנש"א, אשר "על ידי החלטתם של החתן והכלה לייסד ביתם להיות בית נאמן בישראל, באופן של "שכינה ביניהם", הרי זו הקדמה קרובה לבניין בית המקדש (שבו מתקיים "ושכנתי בתוכם") "מקדש א-דני כוננו ידיך" בקרוב ממש.

ג' טבת ה'תשע"ט, כפר חב"ד

יוסף יצחק ושחר חנה

מבוא

חסידות חב"ד לאורך שנות קיומה פעלה במרחב היסטורי-תרבותי משתנה ורב תהפוכות. הסיבות לכך נעוצות בשינויים הגיאופוליטיים במדינת רוסיה – שינויי הגבולות של האימפריה הרוסית לאורך השנים והגבלות תחום המושב¹, שינויים סוציאליים וכלכליים, הרכב החברה המשתנה עקב ההגירה מיישובים קטנים לערים מתועשות והגירה מרוסיה², והשינויים שבמערכת השלטונית עקב המהפכות והמלחמות שהיו נחלת החברה הרוסית בכללה.

למרות זאת, חסידות חב"ד תמיד הותירה את חותמה-השפעתה על ההיסטוריה של יהדות רוסיה. מעבר להשפעה בתחום הרוח – הפצת הרעיונות של חסידות חב"ד, עסקו מנהיגי חסידות חב"ד גם בענייני הכלל.

מנהיגי החסידות פעלו להטבת מצבם החומרי של יהודי רוסיה, אשר הורע לעיתים קרובות בשל חוקים ומגבלות שהוטלו על ידי הממשל. הם ארגנו פעולות פילנתרופיות למען מגורשי הכפרים ע"י איסוף כספים, הקמת מושבות יהודיות לעבודת-אדמה ושילוח שליחים לעידוד וחיזוק קהילות מרוחקות³. כך גם התעסקו בבעיית החיילים היהודים ברוסיה, בגיוסם ובהטבת תנאיהם הגשמיים ושילוח מצרכי מזון כשרים בעבורם⁴.

1. תמורות אלו שינו את מדיניות הממשל כלפי היהודים וערערו את המבנה הקהילתי ראה שמואל אטינגר, בין פולין לרוסיה, 1994, עמ' 217 ואילך. תולדות יהודי רוסיה, ח"ב, עורך: איליה לוריא, 2012, עמ' 72-137.

2. היו שני מגמות בהגירה, הגירה פנימית ועיור – יהודי הכפרים והמושבים נהרו בהמוניהם לערים מרכזיות ומתועשות. הגירה חיצונית – הגירה למערב אירופה ולארה"ב, ומיעוט שבמיעוט לישראל. הגירה הייתה בעיקר בשנים תר"מ-תרפ"ד, אצל יוסף אליאש, להלן עמ' 161 ניתן לראות את יחסם החיובי של הנוער כלפי ההגירה.

על יחס האורתודוקסיה' להגירה ראה שמואל אטינגר, בין פולין לרוסיה, 1994, עמ' 312-280. גור אלרואי, המהפכה השקטה, 2007. על יחסו של אדמו"ר הרשב"ב להגירה ניתן ללמוד ממכתב ששלח א' החסידים לידידו שנסע לארה"ב, ובו כותב (בתוך: רשד"ב לוין, תולדות חב"ד, בארה"ב, תשמ"ח, עמ' 1): "אם כי מראש העווה כ' שלא שאל אותו [כוונתו לאדמו"ר הרשב"ב], ואפשר כמעט קרוב לודאי שיאמר שלא לנסוע". על חב"ד בארה"ב בשנים אלו, ראה רשד"ב לוין, שם, עמ' א-ח.

3. על העזרה למגורשים בדור הראשון, השני והשלישי של חב"ד ראה מבוא לאג"ק אדמו"ר הזקן, תשע"ב, עמ' 28-22. מבוא לאג"ק אדמו"ר האמצעי, תשע"ג, עמ' 30-27. מבוא לאג"ק אדמו"ר הצמח צדק, תשע"ג, עמ' 13-12. על מסע רבינו הזקן למען מגורשי הכפרים ראה ר"י מונדישיין, מסע ברדיטשוב. עמנואל אטקס מראה כי אף שמנהיגי החסידות ככלל נחלצו לעסוק בענייני הכלל דרכי פעולתו של אדמו"ר הזקן היו שיטתיים יותר אטקס, בעל התניא, תשע"ב, עמ' 122-110. על העזרה בתקופות מאוחרות יותר ראה רשד"ב לוין, תולדות חב"ד ברוסיה הצארית, עמ' שג-דש.

4. אודות השתלשלות "גזירת הקנטונויסטים" ותגובת הקהילות ראה שאול גינזבורג, כתבים היסטוריים, תש"ד, עמ' 214-197. יעקב ליפשיץ, זכרון יעקב, ח"ג, עמ' 115-113.

על פעילות אדמו"רי חב"ד לגבי הגזירה מספר אדמו"ר הריי"צ (קו' הצמח צדק ותנועת ההשכלה) כי אדמו"ר הצמח צדק הקים ארגון בשם 'תחיית המתים' אשר נועד לטפל באספקטים מסוימים של הגזירה. אגרות העוסקות בנושא ראה אג"ק אדמו"ר הצמח צדק, אגרת לה ואגרת נה. אג"ק אדמו"ר

פעילותם לא התרכזה רק במרחב היהודי-רוחני, אלא נמשכה גם אל המרחב הפוליטי, בו עמדו בד"ן-ודברים עם השלטונות בסוגיות בוערות של האמנציפציה – בקביעת מעמדם החוקי של הרבנים, שאלת חינוך הילדים והצביון הרוחני-דתי של הקהילה היהודית⁵, ובהפליית יהודים במרחב הציבורי⁶.

כמעצבי דעת הקהל הכפוף למרותם הייתה להם השפעה רחבה על הקהל היהודי ברוסיה, ודעתם הייתה רבת משקל בנושאים שעמדו על הפרק, אם ביחס למעמד הרבנים, בתפיסתו את הצינונות, ההשכלה ועוד⁷. השפעה זו נבעה משני גורמים:

א. מתוך תנועת החסידות חסידות חב"ד נמנתה על הדומיננטיות והגדולות ביותר בכלל, ובפרט בבלארוס, ליטא וחלקים מרוסיה ואוקראינה – שם מספר החסידות היה פחות ביחס לפולין, הונגריה וגליציה – שחסידות חב"ד הייתה הגדולה בהן. מה גם שהשפעת חסידות חב"ד הגיעה

המהר"ש, תשע"ז, אגרת טז – אגרת זו עוסקת במשפט סטראדוב, בה נאשם רב העיירה ר' משולם זלמן ניימרק יחד עם אנשים נוספים באשמת הברחת צעירים מהצבא (תיאור ספרותי של הפרשה ראה פישל שניאורסון, כוחה של סנגוריה, תל אביב תשכ"ז). על אגרת מאת רבינו הזקן בה יש "נבואה" ש"יתחילו ליקח אנשי חיל מאחינו בני ישראל" ראה אג"ק אדמו"ר הזקן, עמ' שצו-שצז. וכבר האריך בתמיהות על אגרת זו הר"י מונדשיין בספרו המסע האחרון, תשע"ב, עמ' 252-247, והסתפק בייחוסה. לעצם עניין הנביאות שבמכתב, יש להעיר מדברי שאול גינזבורג, שם, עמ' 203-202 אשר כמה שנים קודם הגזירה כבר נפוצו שמועות אצל היהודים שהממשלה רוצה לגזור גזירה זו. גם מאוחר יותר, בעת מלחמת רוסיה-יפן בשנים 1904-1905 פעל אדמו"ר הרש"ב לאפיית מצות עבור החיילים היהודים ששירתו במלחמה (ראה אג"ק הרש"ב, א, אגרות קלה-קלו; ד, תתפב ובהנסמן שם).

5. את ההשפעה ניתן לראות בעיקר בפעילותם האינטנסיבית באספות הרבנים. ראה רשד"ב לויין, תולדות חב"ד ברוסיה הצארית, עמ' קלו-קנד. רפה-שב. איליה לוריא, עדה ומדינה, תשס"ו, עמ' 62-77. איליה לוריא, מלחמות ליובאוויץ', עמ' 253-207.

בסוגיות אלו לא בהכרח הייתה אחידות דעות בין אדמו"רי חב"ד. למשל בשאלת הענקת תואר רבנות למי שילמד את השפה הרוסית, אדמו"ר הרש"ב נקט גישה בדלנית ושלל בצורה מוחלטת את רעיון לימוד השפה. בעוד האדמו"ר מבברויסק, רבי שמריה נח שניאורסון, נקט עמדה מתונה יותר של לימוד ברמה של שתי כיתות.

6. ראה אג"ק הרש"ב ח"ד עמ' 5 ואילך – ושם בעניין חוק "תחום המושב" ואי נתינת זכות הלימוד ליהודים באוניברסיטאות.

7. על ההשפעה על קהילות שונות ניתן לראות אליהו קפלן, להלן עמ' 166-165. חקלאים יהודים בערבות רוסיה, תשכ"ה, עמ' 303. מינויי רבנים לקהילות שונות נקבע במידה רבה ע"י אדמו"רי חב"ד. בכדי שרב יכהן בפועל נדרש אישור מרבי או מגורם מוסמך אחר ראה למשל הרב ברוך אפשטיין, מקור ברוך ח"ג, פכ"ה. איליה לוריא, עדה ומדינה, עמ' 51. ניתן לראות זאת גם בדבריו של מקס ליליינטאל אל הממשל הרוסי: "הרב היותר חשוב בין היהודים הרוסים הוא ר' מנדל מליובאוויטש, כי החסידים שבויטעבסק, מוהילוב, טשערניגאוו, קיוב, חרסון ומינסק מנשאים אותו עליהם לראש, הם נכנעים לפניו בלי גבול, והסכמתו לרצון הממשלה תהיה לחסידים לחוק ולא יעבר". בתוך: רשד"ב לויין, תולדות חב"ד ברוסיה הצארית, עמ' קמו.

בגלל השפעה נרחבת זו על המוני היהודים, הממשל הרוסי ראה צורך לעקוב אחר מעשיו של אדמו"ר הצמח צדק, ראה שאול גינזבורג, כתבים היסטוריים, עמ' 65-55.

(במידה מועטה) עד פולין, בסרביה ורומניה⁸.

עובדה זו הביאה לכך שכבר בדור הראשון פעל רבנו הזקן למען הכלל. הן במישור הרוחני – ע"י הפצת תורת החסידות⁹ ומתן לגיטימציה ממשלתית עבור תנועת החסידות בהיותו דבר החסידות¹⁰. והן במישור הגשמי – ע"י כיתות גליו ואסיפת כספים, עניין זה ניכר גם מאגרותיו המרובות בנושאי צדקה והיחס המיוחד שנתן לכך¹¹. והדבר נמשך והלך גם אצל האדמו"רים שלאחריו, שלא הניחו חלקם בעסקנות הכלל¹².

ב. האופי הפוליטי של חסידות חב"ד כבר מראשיתה גרם לציאה ופעולה כלפי חוץ ולא התכנסות והסתגרות בד' אמות¹³. הדבר נעוץ בתפיסות שהניעו את חסידי חב"ד, בעוד בעולם היהודי הליטאי השאיפה הרווחת הייתה להיות בני תורה, וביהדות פולין וגליציה חינוכו בדרך של עבודת ה' במסגרת קהילתית סגורה. בחב"ד, לעומת זאת, פעלו לאור האמרה המופיעה באגרת 'עליית הנשמה' של הבעש"ט: "יפוצו מעיינותיך חוצה" – הפצת אור החסידות לכל¹⁴.

לכן מעבר לדמות הסמכותית של הרב נוצרו סמכויות נוספות בקהילה: 'משפיעים', 'חוזרים קהילתיים', 'שד"רים', 'חוזרים נודדים', כל אלו פעלו לחיזוק הקהילה החסידית בסביבתם ובשמירת קשר יציב בין הקהילה לחצר האדמו"ר, בד בבד עם הרחבה של מעגלי ההשפעה של המנהיגים

8. על התיישבות חסידי חב"ד במדינות הסמוכות לרוסיה ראה רשד"ב לוי, תולדות חב"ד בפולין, ליטא ולטביה. עם הקמת ישיבת תומכי תמימים בליובאוויטש על ידי אדמו"ר הרשב"ב התרחבה ההשפעה, ניתן לראות זאת בכך שתמימים הגיעו ממגוון רחב של מחוזות ברוסיה וממדינות אחרות בהם פולין, ליטא, לטביה, רומניה וגרוזיה וראה ישראל ברדה, מבוא לרשימת התלמידים של ישיבות ליובאוויטש – אם הישיבות, בתוך: תשורה ברדה – מנחם אב תשע"ה, עמ' 16.

9. אריאל רוט מקשר את הביטוי להשפעה עקיפה מבעל עמק המלך, אך בפשטות נלקח מאגרת הבעש"ט (אגרת הבעש"ט, בתוך: מגדל עז, תשמ"מ, עמ' קיט-קכו). ראה אריאל רוט, השפעת 'עמק המלך' על חסידות חב"ד, בתוך: חב"ד – היסטוריה, הגות ודימוי, תשע"ז, עמ' 97.

10. באחת מאגרותיו מראה שדווקא על ידו נתגלגלה הזכות להגן על החסידות בפני הממשל הרוסי, ראה אג"ק אדמו"ר הזקן, עמ' שע.

11. על הטיעונים וההסברים למשמעות הגדולה של הצדקה ראה משה חלמיש, תורת הצדקה במשנת רבי שניאור למן מליאדי, דעת, א, עמ' 139-121. על הפעילות של רבנו הזקן עבור "מעוץ ארץ הקודש" ראה אטקס, בעל התניא, עמ' 142-122.

12. ראה בהרחבה על עסקנות חב"ד בקובץ 'חב"ד ליובאוויטש – עסקנות ציבורית', קה"ת, ניו יורק תשי"א.

13. על פעילות פוליטית מאורגנת בעלת מאפיינים מודרניים בחב"ד, ראו: לוריא, עדה ומדינה, ע' 93-62. על פעילותו של אדמו"ר הרשב"ב בעסקנות ציבורית ראו: ולדימיר לוי ואיליה לוריא, צמיחתה של הפוליטיקה האורתודוקסית, תולדות יהודי רוסיה, ח"ב, ע' 295-300. התעסקות של חב"ד בפוליטיקה החלה כבר בדורות הראשונים בחב"ד ראה אביעזר רביצקי, הקץ המגולה, ע' 250-251. רביצקי מוצא זיקה בין התעסקות פוליטית וציאה למרחב בתנועת חב"ד ובין ההגות החב"דית, ראה רביצקי, שם, ע' 253 ואילך.

14. אריאל רוט מקשר את הביטוי להשפעה עקיפה מבעל עמק המלך, אך בפשטות נלקח מאגרת הבעש"ט (אגרת הבעש"ט, בתוך: מגדל עז, תשמ"מ, עמ' קיט-קכו). ראה אריאל רוט, השפעת 'עמק המלך' על חסידות חב"ד, בתוך: חב"ד – היסטוריה, הגות ודימוי, תשע"ה, עמ' 97.

הקהילתיים, ושל האדמו"ר בראש.

השימוש ב'מוטו' של "פוצו מעינותיך חוצה" הביא את אדמו"רי חב"ד לעשות שימוש בכלים מודרניים בעבודת הכלל שלהם, וזה ניכר במנגנוני ההפצה ובהיררכיית ההנהגה¹⁵. בדור האחרון הרבי ביאר את השימוש בכלים מודרניים להפצת היהדות והחסידות, והעניק לכך סיבות שונות. והדגיש כי השימוש באמצעים מודרניים לא רק שאינו מהווה סתירה לחיים יהודיים ע"פ הלכה, אלא שהוא מביא למימוש היסוד החסידי כי ישנו חיוב לגלות את ניצוץ האלוקות בכל דבר בבריאה¹⁶.

כבר בזמנו של אדמו"ר הזקן החלו להשתמש בשתדלנים שישבו בערי הבירה ושימשו מעין לובי לחסידות בממשלת הצאר¹⁷. כמו"כ יצירת הקשרים עם האליטה העשירה והמשכילה נתנה כוח מובהק בידיהם של ראשי חב"ד.

עם הדורות נעשה שימוש בכלים מותאמים לרוח התקופה על מנת להפיץ את תורתה של החסידות ולחזק את כוחה הפוליטי. דוגמא אחת לשימוש מודרני שהחל עם רוח התקופה הוא השימוש שחב"ד עשתה בכלי העיתונות, ע"י שייסדה את העיתון הדתי הראשון לילדים, וכך כותב משה צינוביץ:

נוסף לזה נוסד שם השבועון הדתי הראשון לילדי ישראל חניכי החדר המסורתי. העתון הזה, בשם "האח" הועיל בהרבה לחינוכם של תינוקות של בית רבן ברוח הדתיות. לעיתון זה היה עורך מיוחד מטעם האדמו"ר והיה נפוץ מהרבה לא רק בחוגי ילדי החסידים כי אם גם בין ילדי ה"מתקדמים" האדוקים שברייסן וליטה¹⁸.

יש לתלות בזה גם את היסוד הלוחמני הגלום בשיטת חב"ד, ובהקשר זה ניתן לראות זאת בהקמת ישיבת תומכי תמימים בשנת תרנ"ז בידי אדמו"ר הרש"ב. הקמת הישיבה לא הייתה רק כמענה כנגד הישיבות הליטאיות והתמודדות עם רוחות אידיאולוגיות משכיליות, אלא גם כהכשרת דור חדש וצעיר, שיתמודד עם בעיות המודרניזציה והלאומיות. אנו רואים זאת בדבריו אל התמימים אותם הוא מכנה "חיילי בית דוד" ומועיד אותם למלחמת הגנה על מורשת ישראל סבא¹⁹. גישה זו נמצאת

15. דיון מקיף בנושא ראה איליה לוריא, מלחמות ליובאוויץ', עמ' 348-180. איליה לוריא, עדה ומדינה, עמ' 93-62.

16. הסברי הרבי ניתנו כמענה על השימוש ברדיו ובעיתונות להפצת מסרי יהדות (ראה לקט קצר בתוך 'שליחות הכלכה', עמ' 592-586). הרבי גם עודד את השימוש באינטרנט (התוועדות י"ט כסלו תשע"ז, רי"צ צמנן – רשימת י.ב.). לדיון בדברי הרבי ראה אלון דהן, גואל אחרון, עמ' 260-252.

17. ראה משה צינוביץ, אישים וקהילות, עמ' 406. שניאור זלמן ברגר, תולדות חב"ד בפטרבורג, תשע"א, עמ' 21-20.

18. משה צינוביץ, אישים וקהילות, עמ' 452. עדות של מי שלמד ב'חדר מתוקן' על הימצאות עיתון האח ב'חדר' ראה מנחם אוריאל, בשוב בנים לגבולם, עמ' 30 ואילך.

19. בשמח"ת תרס"א כינס אדמו"ר הרש"ב את תלמידי הישיבה ואמר בפניהם שיחה. באותה שיחה דיבר על התפקיד המיוחד של ה'תמימים – חיילי בית דוד' "להילחם" באותם ש'חרפו עקבות משיחך". אמנם הדברים היו ברמיזה לתנועות הציוניות שבחלקם צידדו גם רבנים, שכביכול המעיט את הציפייה למשיח (ראה אור לישרים תר"ס. מבוא לקו' ומעיין). עם זאת רוח הלחימה שליבה אדמו"ר הרש"ב המשיכה להתקיים בהקשרים אחרים. ראה: בראור, ישיבות ובתי מדרשות, ע' 360-362.

האופי המלחמתי של חב"ד נמשך גם בדור האחרון לדוגמא: בתשמ"א (1981) הקים כ"ק אדמו"ר

גם בדבריו של תלמיד ישיבת תומכי תמימים, מרדכי לזר, שמתאר את שאיפותיהם של התלמידים: כשהייתי שואל את מישהו מהתלמידים מהי מטרת בואו ליובאוויטש, היה עונה לי: "קודם כל אני רוצה להיות בן-אדם טוב וחב"דניק." חב"דניק פירושו לא רק חכמה בינה-דעת, אלא פירושו האמתי הוא יהודי טוב ואדם בעל מידות טובות, וחדור אהבת ישראל. מרבית התלמידים שאפו להיות סוחרים ומפיצי תורת חב"ד. מעטים רצו גם לשמש פקידים בקהילות שונות, לאמור שו"בים וכו'. הללו היו מקבלים עידוד מהרבי, שראה צורך להקים דור של מורים, מדריכים ופקידי קהילה נאמנים לחב"ד²⁰.

אותם בחורים בוגרי ישיבת תומכי תמימים, מפיצי תורת חב"ד, היו אמורים להוות שדרה חזקה שתנחה ותכוון את שאר העם בהתמודדות מול המודרנה. בפועל, בשנים שלאחר הקמת הישיבה בליובאוויטש (תרנ"ז), הקימו בוגרי הישיבה רשת מסועפת של ישיבות, כאשר כל סניף הכיל מספר מועט ביותר של תלמידים. רשת זו הייתה מענה חלקי כנגד השלטון הקומוניסטי שהחל לפעול בשנת תרע"ז, ולרדיפתם יהודים שומרי מצוות²¹.

כך יוצא, שהתנודות והשינויים שעברו על יהדות רוסיה בכללותה לא רק הושפעו ע"י אדמו"רי חב"ד, אלא גם השפיעו עליהם עצמם ועל תנועת חב"ד עצמה. הן בכך שהיו צריכים להתמודד עם המצבים שעמדו בפני כלל יהדות רוסיה, והן בעצם ההתערבות של אדמו"רי חב"ד, שנתבעה על ידי השלטונות, או אף נתבקשה מעצמה.

על ספרות הזיכרונות

היקף הספרות החב"דית הוא עצום וכולל אלפי כותרים, ובהם: ספרי דברי תורה בחסידות ובנגלה, מכתבים ותעודות, זיכרונות וסיפורים, מאת אדמו"רי חב"ד ותלמידיהם²², אף על פי כן כמעט ואין בנמצא ספרי זיכרונות ואוטוביוגרפיות לאורך רוב שנות קיומה של חב"ד. עמנואל אטקס טוען כי כתיבה אוטוביוגרפית הינה תופעה משכילית ומשום כך אין כתיבה כזו ביהדות האורתודוקסית, ורוב

ארגון לילדי ישראל, וקרא לו בשם "צבאות ה'" במסגרת הארגון החניכים (שנק' בשם 'חיילים') עולים בדרגות. רוח הלחימה ממשיכה ביתר שאת כשמגיעים לישיבות חב"ד, חלק מהפרסומים יוצאים תחת ארגון של 'חיילי בית דוד' והאוירה בכללותה היא לפרוץ אל העולם ו"לכבוש" (ולתפוח) את העולם". במסגרת 'מלחמת התנופה' יוצאים ה'חיילים' בטנקים של מצוות על מנת להפיץ את היהדות חוצה.

20. מרדכי לזר, במערבולת התמורות, עמ' 90.

21. על הסניפים והיקף הפעילות בצל הממשל הסובייטי ראה רשד"ב לזר, תולדות חב"ד ברוסיה הסובייטית מקבץ זיכרונות ערוכים על תקופה זו ראה נפתלי צבי גוטליב, יהדות הדממה, חלקים א-ב. בספר התמימים, ח"א יש רשימה חלקית של תמימים שלמדו במסגרת הישיבה, בתקופה זו – משם ניתן לראות כי למרות שיש כמות מסוימת של תלמידים בישיבה, לא נותר קשר ממשי בין תנועת חב"ד לאותם תלמידים והם נטמעו בחברה הרוסית.

22. במאגר הספרים הסרוקים 'אוצר החכמה' ישנם כ-6000 ספרים תחת הקטגוריה 'חב"ד', רשימה זו היא חלקית בלבד וישנם ספרים רבים שיש להם זכויות יוצרים שלא מצויים במאגר. למתעניין בספרות חב"ד העיונית קיים ספרו של אריאל רוט 'כיצד לקרוא את חב"ד' (2017) המהווה כלי עזר בהתמודדות עם הקורפוס החב"די.

המקורות הפנימיים הינם קבצי סיפורים שעברו מדור לדור ולא סיפורים שהכותב חווה או ראה²³. בזמנו של אדמו"ר הריי"צ חל שינוי ביחס לכתביה אוטוביוגרפית, ומלבד ריבוי כתביו, עודד את חסידיו לכתוב ולהעלות על הכתב זיכרונות מחייהם ומדברים ששמעו²⁴.

הריבוי הגדול של זיכרונות מאת חסידים בתקופתם של אדמו"ר הריי"צ והרבי עומד ביחס הפוך לזיכרונות מדורות קדומים. למעט כמה ספרי שבחים²⁵ ואוספי סיפורים בכת"י, כמעט ולא ניתן למצוא ביוגרפיה או אוטוביוגרפיה של אישיות חסידית המתארת את חיי החסידים ברוסיה. לעומת זאת, ניתן למצוא תיאורים רבים אודות החצר בליובאוויטש בזיכרונות של אישים שאינם מעולמה של חב"ד.

מלבד הכתיבה הפנים-חב"דית, נכתב רבות על חסידות חב"ד הן במסגרת כתיבה ביקורתית, כתיבה מחקרית, כתיבה ספרותית וספרות ביוגרפית. יש לפלח את הכתיבה החוץ-חב"דית לארבע חטיבות:

א. עיתונות (ידיעות, ביקורות וסאטירות) – מקור נוסף ועשיר הינו העיתונות, החיסרון בעיתונות הוא שעל פי רוב העיתונות מציגה רק את המאורע החריג²⁶. אף שברוסיה החלו לצאת עיתונים בשנים מוקדמות מעטות הידיעות אודות חב"ד בעיתונות הכללית, רק בשנים מאוחרות יותר אנו מוצאים נוכחות רבה יותר והתייחסויות לחב"ד בהקשרים שונים²⁷.

ב. זיכרונות – זיכרונות אישיים בכתבי עת ובאוטוביוגרפיות. בסוגה זו עיקר הריבוי החל מתקופת אדמו"ר הצמח צדק, עד אז יש מיעוט בכתבת זיכרונות. ערכה הרב של סוגת הזיכרונות שהיא מחייה את העבר לעיני הקורא ועושר הדימויים מבטאים את רגשותיו של הכותב.

ג. ספרות יפה – הכוללת ספרות פרוזה ושירה. ספרות כזו מציגה כבר מזמנו של אדמו"ר הצמח צדק. בניגוד לשאר הסוגות בקבוצה זו, את הספרות היפה כתבו בעיקר בנים לחסידי חב"ד או כאלו שהכירו את החסידות מקרוב, אם כי לא תמיד²⁸. כיום, דומה כי מקומה של חב"ד בסוגה זו הולך

23. עמנואל אטקס, ישיבות ליטא – פרקי זכרונות, עמ' 10-9.

24. ראה אגרות קודש הריי"צ, ח"ה, אגרת א"י: "כאו"א מאנ"ש .. צריך להעלות בכתב .. את כל זכרונותיו". על עידודיו של אדמו"ר הריי"צ והרבי להוצאת הספר לשמע און ראה שניאור זלמן דוכמן, לשמע און, תשע"ו, עמ' 63-21. יהודה חיטריק, רשימות דברים, תשס"ט, עמ' 15. 36. אלתר אליעזר לייך, אבני חן, קה"ת תשע"ה, עמ' 11-10. עוד אודות עידוד מחברי ספרים ראה זושא וואלף, הוצאת ספרים קה"ת, תשע"ג, עמ' 660-659. דיון במניעים לגישתו של אדמו"ר הריי"צ להיסטוריוגרפיה של חסידות חב"ד ראה ישראל ברטל, שמעון הכופר, בתוך: כמנהג אשכנז ופולין, תשנ"ג, עמ' 243-268.

25. בדוגמת הרב יעקב קאדאניר, סיפורים נוראים, תרל"ה. גדליה נגאל ההדיר את הספר בתשנ"ב.

26. ולעיתים מעלימה אירועים, למשל את עלילת סטרדוב מיעטו לסקר בעיתונות היהודית.

27. במסגרת כתבי העת ברוסיה יצאו לאור כמה סקירות וביקורות על החסידות בכלל וחסידות חב"ד בפרט. אבל סיקורים עיתונאיים וחדשותיים כמעט ואין, אבל יש לזכור שכתבי העת והעיתונים נכתבו על ידי משכילים בשביל משכילים.

28. כמו לדוגמא ש"י עגנון, שנולד בגליציה שם האדמו"רים בני שושלת רבי ישראל מרוז'ין שלטו ברמה, ובכל זאת משתמש בדמות חב"דית לצורך סיפורו ב'הנדה' – ראה בהרחבה יהושע ד. לבנון (מונדשיין), מוטיבים חב"דיים ב'הנדה' לש"י עגנון, בקורת ופרשנות, 16 (אדר א' תשמ"א), עמ' 135-153. במקומות נוספים אנו מוצאים את חב"ד אצל עגנון, כמו לדוגמא ר' יעקב מלכו, אשר היה דמות ממשית ומופיע ב'תמול שלשום' (ועוד), עליו ראה בהרחבה נורית גוברין, 'קנאי, זועם, אוהב – יעקב

ופוחת, ביחס לשאר הסוגות.

ד. מחקר – המחקר על חסידות חב"ד פורה במיוחד ועוסקים בו מיטב החוקרים, עם זאת נמצא הוא בראשיתו ויש צדדים רבים שעדיין לא נחקרו. המחקרים על חסידות חב"ד מקיפים את הצדדים ההגותיים והמיסטיים של חב"ד וכן את ההיסטוריה שלה.

לרוב, המקורות העומדים לרשותה של הספרות הפנים-חב"דית הם מקורותיה שלה. ישנם מקורות רבים שאינה רוצה או אינה יכולה לעשות בהם שימוש. כאשר אכן נעשה שימוש במקור חוץ-חב"די הוא מלווה, לעיתים קרובות, בהתנצלות²⁹.

אסופה זו באה למלא את החסר ולהציג תיאורים אודות האדמו"רים או העיירה החסידית שאינם נמצאים בספרות החסידית הקלאסית. האוסף הניתן בפני הקורא הינו אקלקטי, בקובץ קטעים קצרים וארוכים העוסקים במגוון נושאים הקשורים לעולמה של חב"ד, ונכתב על ידי מגוון כותבים חלקם מגזע חסידי חב"ד, מהם גם ששנו ופירשו, וחלקם מתנגדים לחסידות או משכילים שהציצו בעולם החסידות.

חלק מהזיכרונות הנתונים פה שזורים בביקורת ביחס לחסידות ולנדרש ממנה. כך שהמניעים לכתיבת הזיכרונות הם גם נתינת ביקורת סמויה וגלויה על החסידות, לעיתים גם ייצגו את חסידות חב"ד כמוטיב חיובי בכדי לנגח את שאר הזרמים בחסידות. מניעים נוספים הם תיאור ציר חייו של הסופר, שאגב סיפוריו הוא מתאר גם את הרבי או העיירה או תיאורים מלאי ערגה לדמויות ייחודיות בנוף החסידי.

כמובן שיש להתייחס לכל הזיכרונות הללו בזהירות מיוחדת. למרות העושר הטמון בזיכרונות, אופי כתיבתן מטבעו הוא סובייקטיבי ומציג תמונה חד ממדית³⁰. לכן הרוצה לקבל תמונה שלימה צריך להסתכל במקורות נוספים³¹.

מלכו"ב, בתוך: דבש מסלע, משרד הבטחון ת"א תשמ"ט, עמ' 113-62.
 29. למשל ראה הר"י מונדשיין, כרם חב"ד, גיליון 2, עמ' 80. ושם: "אין לנו כל כוונה להתנצל" ולאחר מכן 'התנצלות' קצרה. רשד"ב לוין, תולדות חב"ד ברוסיה הצארית, עמ' קנה.
 30. על הסובייקטיביות במחקר ראה דוד אסף, נאחו בסבך, עמ' 48. ובכלל 'חוויות מעצבות' משפיעות על תחומי המחקר, אצל רבים מהחוקרים יש נטייה להתעסק בחסידות כאשר יש להם מטען רגשי קדום, בין אם זה שיעור תניא שהיו הולכים אליו (דב שוורץ) ניגונו של הרבי הזקן (משה חלמיש) או מכתב עידוד לנכה צה"ל (אלון דהן).

ועל אחת כמה וכמה כאשר הטקסט מלכתחילה מיועד לשקף את רגשות הכותב (כבדוגמת ספרות הזיכרונות).

31. מעניינים דבריו של הסופר יורם קניוק בספרו תש"ח (2010): "אני לא בטוח מה אני זוכר באמת, הלוא אני סומך על הזיכרון, הוא ערמומי ואין בו אמת אחת ויחידה. אתה חושב, ואחרי רגע אתה זוכר רק מה שאתה רוצה" והדברים אמורים גם כלפיו, בספרו בעמ' 14 מובא סיפור אודות מאבק היסטורי בין הרבי מלאדי והרבי מקוניץ בנושא הכיבוש של מוסקבה על ידי נפוליאון. לגרסאות הרבות של הסיפור ראה הר"י מונדשיין, המסע האחרון, עמ' 78-69. ונראה שבכל המקורות אין את הווריאציה של קניוק. קניוק עושה שימוש בזיכרונו' ומתאר את הסיפור בהתאם לנצרך בסיפורו.

הרבי והחצר

תיאור דמותו של הרבי מתוארת כמעט אצל כל אחד מכותבי הזיכרונות שראה אותו, ולא בכדי. ההנהגה הכריזמטית של הרבי היא זו שעיצבה את הקשר בינו לבין החסידים. הייחודיות שמאפיינת את הרבי היא המגע עם החסיד, ולכן רושמי הזיכרונות נותנים חשיבות רבה לרשמים החיצוניים המאפיינים את הרבי.

נקודת המפגש הדומיננטית ביותר בה אפשר היה להתקרב אל הרבי היה המגע החי אתו בעת אמירת דא"ח. המאורע היה מרשים ביותר, והחל עם יציאת הרבי לאמירת דא"ח. בית המדרש הגדול שהיה מתמלא בהמון חסידים העומדים כולם ודוממים בעת כניסתו של הרבי השרו רושם עמוק על המתבונן, וכך אנו מוצאים תיאורים עד פרטי פרטים על הסידור הפיזי של מקום העומדים, סדר ישיבתם והנהגת הנוכחים. רושם כזה מתאר צבי הר שפר, יליד העיירה ליובאוויטש, בזיכרונותיו אודות אדמו"ר המהר"ש:

דרכו של מהר"ש הייתה לדרוש בכל שבת לפני תפילת שחרית בבית התפילה המאוחד עם מעונו של האדמו"ר, את שולחן הקריאה היו מקרבים עד סמוך לפתח המוביל לחדריו של האדמו"ר, הדלת אל החוץ הוגפה והשמש עמד אצל הפתח לבלי ליתן לאיש לצאת³². בכל הבית השלך הס, הנמצאים בפנים הצטופפו ועמדו על רגליהם. האדמו"ר ישב על כיסא ומסביב לו בני משפחתו, ורק לוקני החסידים יחידי הסגולה ניתנה הרשות לשבת קרוב אל האדמו"ר. כולם עצרו בעד נשימתם ואזניהם היו נטויות לאותו המקום שמשם יצא הקול הצלול, שמתחילה נשמע רק כעין לחש ולאט לאט התגבר ובקע את הדומייה הרוטטת והשתפך בכל הבית. והקול הלך והתלהב, הלך והתלהט, כל הנוכחים היו כובשים את רעיונותיהם ומתרכזים באותן המלים היוצאות מפי האדמו"ר, ולפסגת התלהבותו היה בא האדמו"ר בהגיעו לבאר הכתובים בתהלים (עג, כה-כו) ברוח החסידות: "מי לי בשמים" אין לי צורך בגן עדן העליון שהוא בבחינת שמים, "ועמך לא חפצתי בארץ" אין לי חפץ בגן עדן התחתון שהוא בבחינת ארץ, אלא "כלה שארי ולבבי" יש לי תשוקה וכיליון רק לך לבדך, צימאון וחשק להבטל ולהיכלל באין סוף.³³

ההפרדה ההיררכית בין המון החסידים העומדים צפופים ומאזינים בעודם מרוחקים פיזית מהרבי ובין הרבי היושב ואומר את המאמר בהתלהטות גוברת ועולה יצרה הילה של קדושה סביב המאורע³⁴.

32. אצל אדמו"ר המהר"ש בשונה משאר האדמו"רים הייתה הנהגה ברחבות, שהתבטאה בין היתר ביחס אל החסידים בעת אמירת הדא"ח. וראה תורת מנחם – התועודיות, חל"ב, עמ' 137. מעבר לדברי הר שפר לגבי אי נתינת יציאה ממעון האדמו"ר עד סיום אמירת הדא"ח, רואים זאת גם בהנהגה נוספת בה היו ממונים שהחזיקו "צעמערציע" (סממנים בעלי ריח חזק) וכאשר ראו מי מהנוכחים מתנמנם וישן היו נותנים לו להריח ועל ידי כך מעירים אותו, ראה תורת מנחם – התועודיות, חמ"א, עמ' 300 וש"נ.

33. צבי הר שפר, להלן עמ' 44-45. תיאורים נוספים של מעמד אמירת חסידות על ידי הרבי ראה תיאורים פנים חסידיים בהתמים (תרצ"ה) חוברת ב, ע' 226 ואילך. חוברת ד, ע' 416 ואילך. הרב רפאל נחמן הכהן, ליובאוויטש וחייליה, עמ' 25-23. הרב נחום שמריהו ששונקין, זכרונותי, פרק ז.

34. את ההפרדה הפיזית הזו בין הרבי והחסידים אנו מוצאים גם בדורות המוקדמים והמאוחרים – אצל

אותה דומיית הס קדושה ששררה במהלך אמירת הדא"ח הפכה להתרגשות לאחר שהרבי היה חוזר לחדרו³⁵. ועם צאת הרבי היו החסידים מצטופפים סביב אחד החסידים שהיה מיומן בחזרה מחודשת על הדברים, לעיתים בתוספת הסבר³⁶.

בקשר שבין הקהילה לאדמו"ר היו מנגנונים היררכיים שחיברו ביניהם, דרכם יכלו לחוות את הקשר עם הרבי. נתינת דמי המעמד עבור הרבי, ושמיעת המאמרים ע"י השד"רים או המשפיעים המקומיים היו דרך שבה החסידים הרגישו קשורים אל האדמו"ר. אבל מנגנונים אלו כשלעצמם לא יכלו למלא לגמרי את הדחף הרוחני להתקשרות לרבי. משום כך היה צורך לחסידים לבוא לחצר הרבי על מנת להתראות עמו ולחוות אותו מקרוב, בין אם ע"י שמיעת דא"ח מפיו של הרבי או בחוויה אינטימית יותר ע"י כניסה ליחידות³⁷.

בשל כך, דמותו של הרבי זוכה לעיתים גם לתיאור פרטני שמתאר את הודו והדרו הגשמי, הדר מלכות שגרם לסובבים אותו רגש התבטלות והכנעה, וגם תיאורים ממעשיהם הרגילים והיומיומיים של האדמו"רים. רושם דמותם של אדמו"רי חב"ד לא עזב את הפוגשים אותם עם השנים. וכך

אדמו"ר הצמח צדק הייתה בימה עליה היה אומר את מאמריו (ראה זיכרונות ר' פנחס דוב גולדנשטיין, כרם חב"ד גל' 1 עמ' 61. ועוד). תיאורים על הפרדה בין מקום הרבי למקום החסידים בדור אדמו"ר הרש"ב ראה הנסמן בהערה הקודמת. גם אצל כ"ק אדמו"ר הייתה אבחנה בין מקום האדמו"ר למקום החסידים.

35. על ביטוי החסידים את התרגשותם רק אחר סיום אמירת הדא"ח וצאת הרבי מבית המדרש ישנם מקורות נוספים מתקופות שונות (כמו לדוגמא ראה על התפעלות הרש"ג אסתרמן – לקו"ס, עמ' רסה-רסו; שיעורים בחסידות, המשך תרס"ו, מאת ר' שני"ז גופין, ע' 633, הערה 172 (מפי ר' פרץ מוצ'קין). ועוד. ראה גם דברי אדמו"ר נ"ע "גילו ברעדה" – לשמע און, עמ' 152; מגדל עז, עמ' רכה-רכו; ניצוצי אור, עמ' 122). גם על אדמו"ר הזקן מסופר במסורת החב"דית כי היה (הכמעט) יחידי שהאזין לדברי רבו בלא התפעלות חיצונית, לעומת זאת על שאר תלמידי המגיד ממזריץ' (סה"ש תורת שלום, עמ' 82). וכך גם מסופר על רלו"צ מברדיצ'וב כי מרוב התפעלות קטע דברי חסידות ששמע מרוב התפעלות השגתו (מגדל עז, עמ' קסג; העבר, חו"א, עמ' 100 (הובא גם בסיפורי התגלות חסידים, עמ' 232); רשימות רמ"י הכהן רייכמן (תשורה רייכמן-רייניץ, י"א תמוז תשנ"ז, עמ' 77-78). ולהעיר מבית רבי (חלק שני ב, ב, הערה ד), "לאחר שגמר הדרוש וכו'"). גם אצל אדמו"ר האמצעי היה השקטה פנימית בעת אמירת הדברים – ש"פ וארא, מבה"ח שבט תשי"א (תורת-מנחם – התוועדות' תשי"א, א, עמ' 178). ייתכן שיש לראות בכך הדגשה של היסוד החב"די שלא להבליט ולהחצין רגשות פנימיים, אלא לגלותם רק באופן מושכל ומסודר.

36. מובן שיש חילוקים מ'חזור' ל'חזור' וממקום למקום לגבי ריבויין, אופיין וכמותן של דברי הביאור בעת ה'חזרה'. ישנם שני היבטים (א) 'חזרה' על 'דברי הרב' 'דברים כהווייתן', (ב) 'חזרה' בתוספת הביאור הנדרשת לעיתים בעניינים מוקשים להבנת השומעים. אדמו"ר הרש"ב החזיק בעמדה כי החשיבות הינה בעיקר בהבנת השומע (ראה אג"ק אדמו"ר הרש"ב, ח"ב, עמ' תשכ"א). ברשימותיו של אדמו"ר הריי"צ (קונטרס דברי ימי החזורים, קה"ת תשס"ו) ניכרת ההפלאה של החזרה המדוייקת בלשון הרב. ואכהמ"ל בזה.

37. דיון בדרכי ההתקשרות בין אדמו"ר הזקן לחסידים ראה אצל עמנואל אטקס, בעל התניא, עמ' 42-98. באופני ההתקשרות ניתן למנות את היחידות, הפדיון ואמירת מאמרי דא"ח ("דרשה"), אדמו"ר הזקן לא הסתפק בזאת ואף פיקח על קהילות החסידים ע"י שליחים. על מבנה ההיררכיה והקשרים עם החצר ראה בהרחבה איליה לוריא, עדה ומדינה, עמ' 61-42.

ממשיך לתאר את אדמו"ר המהר"ש צבי הר שפר בזיכרונותיו:

עברו הרבה שנים מאז זכרי אותו, ועדיין לא נטשטשה תמונתו האצילית מנגד עיני. קומתו למעלה מקומת איש בינוני, פנים מלאים ועגולים, שערות ראשו וזקנו צהבהבות, מצח רחב וצדעיים רחבים, עיניים מביעות חכמה ופקחות וחודרות ללב, פרקו נאה וקולו ערב, מטופל בשומן הרבה שהוסיף לו לוויית חן, חונן מטבע בכישרונות רוחניים מצוינים, בעל זיכרון מופלא, בעל תפיסה קלה ועמוקה, בסקירה אחת היה תופס ענין מסובך מאד, בקי בהוויות העולם ומתעניין בכל המתרחש בעולם הגדול. עמד בחילוף מכתבים עם החסידים העשירים שגרו בערי הבירה, וכל גזירה רעה שהייתה מתרגשת לבוא על עמנו האומלל נודעה מיד בליובאוויטש³⁸.

מעיון בזיכרונות עולה שככלל אדמו"רי חב"ד נתפסו כבקיאים בהוויות העולם ומעורבים בנעשה בעולם בכלל ובעולם היהודי בפרט³⁹. גורם זה היה משמעותי בריבוי העצות שנשאלו ע"י כלל החסידים שהגיעו לליובאוויטש על מנת להיוועץ ברבי בענייניהם. אמנם אדמו"ר הזקן קבל על כך וניסה לרסן את המגמה של ייעוץ בעניינים גשמיים והתמקדות בהדרכה רוחנית, אך למעשה עדיין החסידים היו מגיעים אל הרבי ובמהלך היחידות מלבד ההדרכה הרוחנית היו מתייעצים בעניינים גשמיים⁴⁰. אמנם עדיין נתפסה חסידות חב"ד כשונה משאר החסידויות בכך שלא ניתן דגש רב

38. צבי הר שפר, להלן עמ' 44.

39. ראה למשל אצל ראובן בריינין, כתבים נבחרים, עמ' 398-401, שהיו קוראים לפני האדמו"ר קטעי חדשות מעיתונים. והשווה: יהודה חיסריק, רשימות דברים, תשס"ט, עמ' 178.

גם אצל גוטיין, להלן עמ' 120-119, עולה הרושם כי אדמו"ר הריי"צ הכיר את ספרות ההשכלה וספרות המחקר על החסידות. וראה גם ברטל, שמעון הכופר שמראה זאת על פי טיעונו של אדמו"ר הריי"צ נגד ההשכלה.

גם בזיכרונות של יצחק שניאורסון, רב 'מטעם' בצ'רניגוב מתאר את הנהגתו של אדמו"ר הרשב"ב כהתנהגות פוליטית (מתאר ששמר אתו על קשרים, מצד היותם קרובי משפחה, למרות שהיה ביניהם ניגוד דעות חריף) ראה בזיכרונותיו, פורסם על ידי הר"י מונדשיין, כפר חב"ד, גיליון 898.

40. לדיון בדברי אדמו"ר הזקן ראה משה חלמיש, יחסי צדיק ועדה במשנתו של ר' שניאור זלמן מלאדי, בתוך: חברה והיסטוריה: הכינוס השנתי למדעי היהדות, תשמ"מ, עמ' 92-79. עמנואל אטקס, בעל התניא, עמ' 56-48. יוסף דן, בין תנועת חב"ד בראשיתה לבין משנתו של מייסדה: שלושה צמתים של ניגודים, בתוך: חב"ד – היסטוריה, הגות ודימוי, עמ' 24-16. אליהו מטוסוב, פרקים בתולדות אדמו"ר הזקן, בתוך: הערות וביאורים, גל' א'קלח, עמ' 85-78. אמנם ראה דברי כ"ק אדמו"ר בתורת מנחם – התוועדויות תשנ"א, ד, עמ' 200, הערה 101.

ביטוי נוסף לדעת רבינו הזקן כלפי 'נבואות' ו'ניסים' ניתן לראות באגרות קודש, ח"א, עמ' קיז, ושם כותב על אחד ה'צדיקים': 'וכידוע לנו בבירור גמור ממידועיו וממקורביו שבעירות סמוכות לספר כמו מינסק והלוסק שכל הבטחותיו לאנשיו רובא דרובא להיפך ממש והמיעוטא דמיעוטי הוא כמנהג העולם בלי שום אות ופלא' ולגבי 'נבואות': 'ויש לדונו לכך זכות לרוח שטות שבדמיונו שעליו אמרו רז"ל משחרב בהמ"ק נתנה נבואה לשוטים. וכידוע לכל שאירע לו כמה פעמים בחמימות הקיץ טירוף גמור והרשימו נשאר בו להיות מתנבא ובפרט כאשר יחם לבו בחמה וכעס על מדינתנו'. רשד"ב לויין מציין בהערות לאגרת (שם, עמ' תמו) "מוטב היה לו נגנזים הדברים" ואכן במהדורה החדשה לאגרות קודש (תשע"ב) עמ' שלב, השמיט קטעים אלו.

לאותם מופתים שאדמו"רי חב"ד חוללו בעניינים הגשמיים⁴¹. על הסתכלות מעין זו ותפיסת חב"ד כשונה גם אצל קהלים "מתנגדים" מספר יצחק שריון בתארו את רבה של ירושלים, הגאון ר' שמואל מסלנט וגישתו לחב"ד:

יחסו של הגרש"ס ל"חסידים" ולחב"ד – ספור אחד שלו עודנו זכור אתי כיום: מקורביו של "הרבי הזקן" בעל ה"תניא" שאלו אותו: למה הרביים של פולניה, אוסטריה ועוד, מראים, לפי דברי חסידיהם מופתים, ואילו ממנו אין רואים כלום מכגון זה? השיב להם הרבי זצ"ל עפ"י הכתוב "אותות ומופתים באדמת בני חס", ולחסידי חב"ד בהיות רובם ככולם בני תורה אין צורך בזה.⁴²

אחד ההסברים לכך שחסידות חב"ד נתפסה כזרם השכלתני מבין הזרמים בחסידות, הוא המיקום הגיאוגרפי של חסידות חב"ד, קרבתם של חסידות חב"ד לליטא ולאזורי האליטה הלמדנית של מזרח אירופה ולמדנותו הגדולה של אדמו"ר הזקן⁴³ שהמתנגדים הכירו בה⁴⁴.

גם הגישה החב"דית של התבוננות והפנייה אל ה'שכל' יחד עם השימוש הרב בקבלה עוררו עליו ביקורות מבית ויחסו תדמית למדנית-פילוסופית לאופייה של חב"ד⁴⁵. הלמדנות שאפיינה את חב"ד בדור הראשון המשיכה גם אצל שאר אדמו"רי חב"ד ואנו רואים אצלם ספרים בנגלה ותשובות בהלכה שהשיבו לשואלים. בייחוד נתייחד בכך אדמו"ר הצמח צדק שהרבה בכתובת תשובות והיה גדול המשיבים באזורו ונודע כגאון בכל רחבי העולם התורני⁴⁶. גם גדולי המתנגדים הכירו בגדלותו,

41. הרבי, לעומת זאת, התייחס לכך באופן אחר, והדגיש גם את נחיצות האספקט הניסי הטמון בחסידות – ראה שיחת ש"פ וישב תשנ"ב (תורת מנחם התועדויות, תשנ"ב, א, עמ' 408).

יש לציין כי ישנן חסידויות נוספות בהן לא היה יחס, או אף יחס שלילי כלפי בקשת צרכים גשמיים. למשל בברסלב, אין דגש כלל על עצות גשמיות ודרכו של רבי נחמן היא התווית הדרך הרוחנית, ראה אברהם יצחק גרין, בעל היסורים – חייו של ר' נחמן מברסלב, עם עובד-אופקים 1981, עמ' 58-59, ועוד. כמו-כן גם בקוצק התמקדו בדרך הרוחנית של האדם בלבד (יצחק אלפסי, מאורות מעולם החסידות, כרמל 1991, עמ' 193-194). בשושלת רוז'ין גם לא גילו יחס חיובי למופתים (דוד אסף, בדרך המלכות, מרכז זלמן שזר 1997, עמ' 157).

42. יצחק שריון, להלן עמ' 186.

43. ראה 'ספרי ההלכה של אדמו"ר הזקן – ביבליוגרפיה', עמ' ז ואילך.

44. דיון בדימוי של חב"ד ראה יונתן מאיר, דימויה של חב"ד בספרות ההשכלה, בתוך: חב"ד: היסטוריה הגות ודימוי, תשע"ז, עמ' 194-191. מאיר מציין לאלכסנדר צדרבוים (כתר כהונה, 1868, עמ' 113 ואילך) שראה בחב"ד שיטה ליטאית. מאיר תולה את תפיסה זו בחלוקה הגיאוגרפית בין חב"ד לשאר החסידויות.

דיון מקיף בהתנשאות הלמדנית של חסידות חב"ד לעומת חסידות "פולין" והדימוי הפנים-חב"די בנושא ראה עדה רפפורט-אלברט וגדי שגיב, חב"ד כנגד חסידות 'פולין' לתולדותיו של דימוי, בתוך: חב"ד - היסטוריה, הגות ודימוי, תשע"ז, עמ' 265-223.

45. את הביטוי 'חב"דניק' ביחס לחסידי חב"ד ראה שמואל ורסס, גנזי יוסף פרל, בעריכת יונתן מאיר, תשע"ג, עמ' 58. וראה בנסמן בהע' הקודמת שם יש דיון האם הכינוי 'חב"דניק' נבע מהאופי הפילוסופי-קבלי שלה.

46. ראה על כך בהרחבה במבוא לספר המפתחות של שו"ת צמח צדק, עמוד 5 ואילך, בעריכת הרב שד"ב שי' לוי.

ואף היו מתבדחים על כך. ר' חיים טשרנוביץ הידוע בכינויו "רב צעיר" מספר בדומה לכך שנינה שהייתה מתגלגלת אצל מתנגדי העיירה שעביו:

ר' מגדל מליובאוויטש בעל ה"צמח צדק" היה מפורסם כגאון גם בין גדולי המתנגדים. המתנגדים היו אומרים עליו, שנשמת הגר"א נתגלגלה בו כדי לנקום מן החסידים ולעשות את הרבי שלהם ללמדן.⁴⁷

גם בהמשך הדורות חב"ד חיברה יחדו תורה וחסידות, כאשר רבים מרבני הקהילות היו שייכים לחסידות חב"ד והיו מתכתבים בהלכה עם רבותיהם, אדמו"רי חב"ד. על היקף ההתכתבות הרבנית הזאת ניתן לראות בכרכי אגרות קודש של אדמו"רי חב"ד ובקצבי יגדיל תורה (ג.י) שם רוכזו רבים מהמכתבים.

שוני נוסף בין חב"ד לבין קבוצות אחרות היה באפיקי ההתארגנות הפוליטית שחב"ד יזמה ופעלה בהם. הכוח המאורגן החל את השפעתו כבר במבנה של החצר. מכמה מקורות עולים דרכי הפעולה של אדמו"רי חב"ד בהקשרים הפוליטיים. כוח זה נבע מיצירת קשרים חברתיים עם האליטה היהודית כמו"כ ריבוי הרבנים החסידיים בקהילות השונות והדומיננטיות של החסידות באזורים נרחבים גרמו לכך שהכוח של אדמו"רי חב"ד היה מאורגן ביותר. ההכרה במרכזיותו של הרבי לא הייתה רק מהקהילה היהודית המקומית אלא גם מהממשלה הרוסי שהכירה באדמו"רי חב"ד כמייצגים של קהילה מגובשת במרחב היהודי-רוסי וזימנה אותם לוועידות שונות שבהן דנו בבעיות של יהודי רוסיה, וגם מהקהילה היהודית בתפוצות שפנתה אל אדמו"רי חב"ד לסיוע.⁴⁸

על הדומיננטיות של אדמו"ר הרש"ב בא' מאסיפות אלו, אסיפת הרבנים דשנת עת"ר, שבה עסקו בין היתר בשאלת 'מעמד הרבנים', מספר הרב מאיר בר אילן שליווה את רבו הרה"ג חיים סולביצ'יק שהיה מהבולטים באסיפה:

האדמו"ר מליובאוויץ היה מגדולי הרביים, ה"רבי" היחיד הגדול ברוסיה, מלבד פולין, שהתערב אז בענייני הכלל הרבה יותר מכל שאר הדומים לו, וממילא היו דבריו נשמעים. אף על פי כן ניכר היה ההבדל שבין שנים אלה. כוחו של האדמו"ר מליובאוויץ היה מאורגן. הוא בא עם קבוצה גדולה של רבנים, חסידי . . אם משום שהאדמו"ר מליובאוויץ היה ראש המדברים, או סיבות אחרות גרמו לכך, מכל מקום הרביים מפולין שבאו לאסיפה לא שהו שם הרבה. הם השתתפו בישיבה אחת או שתיים ותיכף נסעו לביתם.⁴⁹

את הסיבות לכוחם הפוליטי הרב של אדמו"רי חב"ד ניתן לזקוף לשלושה גורמים: (א) לכמות גדולה של רבנים המשתייכים לחסידות חב"ד שניהנו בערים מרכזיות, ובהם גם רבנים מטעם. (ב) על שורות חסידי חב"ד נמנו גבירים עתירי ממון, שחלקם התגוררו מעבר לתחום המושב כמו בערים מוסקבה וסנקט פטרבורג (הללו היו נוכחות בודדת של חסידות כלשהיא באזורים אלו, וזה היווה להם נקודת יתרון השפעה), והם מימנו בין היתר את הפעילות הפוליטית.⁵⁰ (ג) הכוח הקהילתי –

47. רב צעיר, פרקי חיים, עמ' 104.

48. ראה לעיל, עמ' 5-6.

49. מאיר בר אילן, להלן עמ' 54-53.

50. על מימון הפעילות שעסק בה אדמו"ר הרש"ב ראה לוריא, ליובאוויץ ומלחמותיה, עמ' 59-41.

הכפיפות של אחוזים משמעותיים מהקהילה היהודית שהיו חסידי חב"ד. אצל כל אלה – הרבנים, הגבירים והציבור החב"די – הייתה זהות חב"דית מובהקת שכללה בתוכה, ציורת מוחלטת להוראות האדמו"ר⁵¹.

אופי ארגון הכוח נתן את רישומו גם בחצר וניכר שינוי במעמדות החסידים גם בקרבת הרבי ממש. המקורבים יכלו להיכנס לרבי ביתר קלות ואילו שאר החסידים היו כפופים לגבאי שהיה מכניס אותם ע"פ סדרים קבועים מראש. גם בעת אמירת המאמר ניכרו שינויי המעמדות בין החסידים, נקודה זו שכבר נזכרה בקצרה אצל צבי הר שפר בתארו את מעמד אמירת הדא"ח אצל אדמו"ר המהר"ש, מתוארת בהרחבה בזיכרונותיו של בן ציון דינור בתארו את אמירת המאמר אצל אדמו"ר הרש"ב:

בחמישה החודשים ששהיתי בליבאוויטש למדתי הרבה, אבל ראשית כל למדתי את משמעותה של המימרא: 'רבי מכבד עשירים'... בשורה הראשונה על יד הרבי, בבית-המדרש של הרבי, עמדו על ידו אחיו הגדול - ר' זלמן אהרן - הרזא"ה - מונישזון מפטרבורג, בחור שמן, כמעט בעל כרס, גבוה ורחב בעל פנים קהים ומטומטמים וקול לא נעים לו, ועל ידו בחור צעיר, צנום, פנים שחרחרים, עיניים נוצצות ויהירות ונוקשה בכל תנועה מתנועותיו: בנו של נתן גורארי, אחד האחים גורארי' מקרמנצ'וג, שהיו מפורסמים בעושרם ובחסידותם; על ידם בנו של הרב מפולטאבה - אביו היה רב חסיד ותיק, ודודו, אחי הרב, עשיר מופלג בזפלוט שהיה לו חלק במכירות הפחם שבפלך יקטרינוסלב. על ידם שני בניו של הרב דוד הירש חן מטשרניגוב, שבאו, אומרים, בפעם הראשונה לליבאוויטש - אברהם ומנדל חן, שהיו מפורסמים כ'כוכבים עולים' בשמי החסידות. בצד השני של השורה ישב אחיו הצעיר של הרבי. מנחם מנדל, ועוד רבנים; החסידים הזקנים והוותיקים, הם 'עמך', מקומם, נראה לי, לא היה קבוע: 'עומדים צופים ומשתחוים רווחים'⁵².

נקודה נוספת שעולה מדבריו של בן ציון דינור ומוזכרת אצל אחרים היא מעמדם של בני משפחת הרבי בחצר ובטקסים החסידיים. במהלך אמירת הדא"ח משפחת הרבי הייתה לצדו. היה יחס עקבי של הדדיות ותמיכה, אפשר לראות זאת למשל לאורך 'ס' השיחות – הרש"ב' שם מובאים התועודות של אדמו"ר הרש"ב, כאשר יש ריבוי שיחות בין אדמו"ר הרש"ב לאחיו או לבנו אדמו"ר הריי"צ ומידי פעם שיחות קצרות עם בני משפחה אחרים שהגיעו כל זאת כאשר החסידים סובבים אותם⁵³. בד"כ רתמו את בני המשפחה לבניית הארגון ועזרו לנהל את ענייני הקהילה. דוגמא לכך ניתן למצוא בעת ששיבת תולדות נזקקה לאישור משר הפלך, ביקש אדמו"ר הרש"ב את אחיו הרזא"ה להשתדל ולפעול להשגת אישורים אצל שר הפלך⁵⁴. נראה שעיקר אלו שפעלו במסגרת

51. כמקרה דוגמא ניתן להשתמש ברב אברהם מדייבסקי, רבה של חורול שהשתתף באחת מאסיפות הרבנים, וטרם להשתתפותו סר לליבאוויטש לקבל הוראות מאדמו"ר הצמח צדק – ראה לוריא, עדה ומדינה, עמ' 92.

52. בן ציון דינור, להלן עמ' 109.

53. ראה ספר השיחות תורת שלום, מהדורה תשנ"ג ואילך, מפתח עניינים ואנשים, ערכים 'מנחם מענדל (רמ"מ בן מוהר"ש)', 'יוסף יצחק (אדמו"ר מוהריי"צ)' ועוד.

54. ראה רשד"ב לוין, תולדות חב"ד ברוסיה הצארית, עמ' רס-רסא.

ההנהגה היו בני האדמו"ר המכהן⁵⁵.

אנו רואים זאת במיוחד בעת חיותו של אדמו"ר הצמח צדק, שרתם את בניו למען הנהגת החסידים ואף ביקש מבנו אדמו"ר מהרי"ל לחזור דא"ח בפני החסידים. נראה שפריחת חסידות חב"ד בתקופתו של אדמו"ר הצמח צדק נבעה מהשתתפותם הפעילה של הבנים בהפצת תורתו של האב. התנהלות החצר בזמן אדמו"ר הצמח צדק נזכרת במקומות רבים, ולא בכדי, ריבוי אחים שנשארו בעיירה אחת כאשר כל אחד מהם הוא "שיעור קומה" בפני עצמו יכול לגרום לחיכוכים, עם זאת נראה שהאינטרס המשותף להגדלת החצר וכבוד אביהם הספיק בשביל להשאיר אותם יחדו. חיים טשרנוביץ מספר בזיכרונותיו מה ששמע מסבו אודות התנהלות החצר בחייו של אדמו"ר הצמח צדק:

לו היו חמשה או ששה בנים וכולם היו סמוכים על שלחן אביהם "בחצר", שהיו מספרים עליה כעל חצר מלוכה בתפארתה וגדלותה. הבכור שבהם, ר' לייב שנקרא אח"כ הקאפוסטי, כבר היה עורך "שולחן" על דעת עצמו והרבי ר' מנדל הכתירו בחייו כיו"ר כסאו והיה שולח את זקני החסידים "לר' לייב שלו" לשמוע תורה מפיו. יתר האחים היו כפופים להבכור בחיי אביהם, שהיה כבר מפורסם כ"יורש עצר", לאחר מאה ועשרים שנה.⁵⁶

התייחסו לעיל למרכיב שמיעת הדא"ח מפני הרבי אצל החסידים. אמירת הדא"ח הייתה מרכיב משמעותי בתפקיד הרבי, וממילא הושם דגש רב על חזרתו ושינונו ע"י החסידים. אף שהיו זרמים בחסידות שמיעטו באמירת תורות והדגישו דברים אחרים בהנהגתם (קיבלו פדיונות, ערכו שולחן וכדו'), בחסידות חב"ד המקום המרכזי ביותר ניתן לאמירת דא"ח. ניתן לראות זאת בריבוי המאמרים שאמרו כל רבי ובעושר הטמון בהם. אדמו"ר הרשב"ב לפני פטירתו אמר לבנו אדמו"ר הרי"צ: "איך גיי אין הימל, די כתבים לאז איך אייך" [=אני הולך השמימה, והנני משאיר לכם את ה'כתבים']. נקודה מרכזית בחייו של הרבי הייתה אמירת מאמר החסידות. מעיון כללי בזיכרונות ניתן להשיג לב להילת הקדושה שהייתה חופפת את מעמדים אלו ושימת הלב שניתן לכך בחצר.

בין שבמודע ובין שלא במודע, המגיעים לחצר ניסו לחדור את מעטפת המסתורין ולעמוד מאחורי המשמעות של "הרבי" בתגובה לזה יש לציין את מכתבו המפורסם של הרבי⁵⁷ "רבים המחפשים ומבארים מעלות וגדולת נשיאי חב"ד בכלל, ונשיא דורנו, הוא כ"ק מו"ח אדמו"ר הכ"מ, בפרט

55. קביעה זו, כמובן, איננה חד משמעית, שכן הדבר השתנה מדור לדור, ומתקופה לתקופה. אצל אדמו"ר הזקן היה לאחיו המהרי"ל ולתלמידו ר"א הורוויץ מסטרשלה חלק בלתי מבוטל בארגון בחצר ורבים היו נתונים להשפעתם, וקשה לאמוד זאת ממרחק הזמן ביחס לתפקודו בחצר של בנו אדמו"ר האמצעי. כך גם בדור השני, לא ניכר כי לבני אדמו"ר האמצעי הייתה השפעה רבה יותר מאשר לשאר קרובי המשפחה. לעומת זאת אצל האדמו"רים שבאו אח"כ היה הדבר בולט יותר. לעיתים הדבר נבע מחוסר שותפות מצד האחים, כמו לדוגמא אצל אדמו"ר המהר"ש, שאחיו הקימו חצרות נפרדות. כך גם לגבי אדמו"ר הרשב"ב, אחיו ואחיותיו לא התגוררו בליובאוויטש, ובשל כך השפעתם ומעורבותם הייתה בהכרח פחותה, ובפשטות זה הביא את אדמו"ר הרשב"ב לרתום את בנו אדמו"ר הרי"צ כבר בגיל צעיר מאוד (ראה ספר התולדות אדמו"ר הרי"צ, ח"ב, עמ' 40-39). אצל אדמו"ר הרי"צ, חתניו מילאו מקום של בנים, והם היוו חלק מהמנגנון של תפקוד החצר, אף שכמובן גם זה השתנה בתקופות שונות.

56. רב צעיר, עמ' 104.

57. אג"ק, ג, עמ' שלא-שלב.

בעניינים שונים: איש המסירות-נפש, גאון, בעל מדות, צדיק, בעל רוח הקודש, מלומד בנסיים ועוד ועוד. וגדלו ביותר שבחים אלו, על פי ההגדרה בתורת החסידות, מהו מסירות נפש, מהו גאון וכו'. ובכל זה – העיקר חסר כאן. ונוסף על זה, שהוא עיקר בעצם, חשוב הוא ביחוד משום שנוגע ביותר, וביחוד לנו, קהל חסידיו ומקושריו. וזהו – מה שהוא הוא הנשיא, ונשיא חב"ד. כי – נשיא בכלל, נקרא ראש אלפי ישראל, הוא בחינת ראש ומוח לגביהם, וממנו היא יניקה וחיות שלהם. ועל ידי הדביקה בו קשורים ומיוחדים הם בשרשם למעלה מעלה. . וזה הי' מאז ועד עתה ענין הנהגת נשיאי חב"ד, מן כ"ק אדמו"ר הזקן ועד כ"ק מו"ח אדמו"ר הכ"מ ועד בכלל, אשר כללו כל הסוגים והחילוקים: השפיעו בפנימיות ובמקיף, בתורה עבודה וגמ"ח, ברוחניות ובגשמיות. ובמילא הייתה התקשרותם עם השייכים אליהם בכל תרי"ג אברי נפש וגוף המקושרים".

ביחוד בזיכרונות אלו שנכתבו ברובם ע"י אישים מחוץ לקהילה החסידית והושפעו בצורה מבוקרת מהרבי. ניתן למצוא פעמים רבות ניתוחים בדמותו של הרבי וכן ביקורת גלויה או סמויה על הרבי. הדרך המרכזית כדי לנסות ולעמוד על האישיות של הרבי הייתה המגע האישי אתו, דיבוריו ובעיקר מאמריו בהם הביע את דעתו הרוחנית. בן ציון דינור שהגיע בהשפעת דודו הרב אליעזר משה מדייבסקי, רבה של חורול, לישיבת תומכי תמימים מתאר בזיכרונותיו את ניסיונותיו להבין מהו "רבי":

הרביתי ללמוד חסידות. ראשית-כול, שמעתי בהקשבה רבה את מאמרי החסידות של הרבי. הם ענייני אותי משום שעל ידיהם ניסיתי לצייר לעצמי גם את דמותו של הרבי. וגם לחדור אל עצם מהותה של השפעת הרבי ואל טיבה. הייתי מהרהר בדבריו ומשתדל להגיע עד ה'חידוש' האישי שבהם.⁵⁸

מלבד ההתבוננות בעצם מהותו של רבי. לא נמנעה הייתה ההשוואה שעשו בין אדמו"רי חב"ד לשאר אדמו"רים. אותם מבקרים שהגיע לחצר וביחוד אותם אלו שהגיעו מארצות שהיו בהם ריכוז של אדמו"רים וצדיקים ניסו לעמוד על המשותף והשונה שבין אדמו"רי חב"ד לאדמו"רי שאר החסידות ולפי זה להגיע להבנה מהו 'רבי'. וזאת לאור העובדה שמאז ומתמיד חסידות חב"ד נחשבה לחריגה בחסידות הכלליות בשופי מאמריה, העבודה העצמית של החסיד, ועוד. ההשוואה הזאת לא הייתה בחי' מחשבה בלבד, נעשו דיונים בין חסידים לאורחים וכן חסידים בינם לבין עצמם כדי שיהיה מושג מדויק יותר לגבי משמעות תפקידו של הרבי.

ניכר שאמרתו המפורסמת של ר' שמואל דובער באריסאווה: "כולם נגדי כמו החתול. אין הפירוש שכמו שהחתול ביחס לכולם, כך כולם מולי – אלא החתול וכל השאר שווים. ואני מול ר' הלל גם כמו החתול, ואין פירושו, שכמו שהחתול ביחס אלי, כך היחס ביני ובין ר' הלל, אלא שביחס לר' הלל, אני והחתול שווין. ור' הלל מול הרבי גם כמו החתול..."⁵⁹, נאמרה בהקשרים כאלו, לסבר את

58. בן ציון דינור, להלן עמ' 112.

59. ע"פ חיים מרדכי הכהן פרלוב, לקו"ס, מהדו' תשס"ב, עמ' תמ-תמא. גי' זו ישנו בעוד כמה מקומות, ביאורי רש"ח (על התניא), עמ' מ. וכן הרי"ג סיפר כך בשם רש"ל לויטין בהתוועדות מוצא"ש ויקרא, ג' ניסן תשל"ט, בנחלת הר חב"ד (תמליל מההתוועדות הופיע בתשורה וולף עמ' 111 ואילך). וכן מהרב דוד מאיר דרוקמן ששמע כן בשם רש"ח.

אמנם ישנם גירסאות נוספות לאמרה זו: א. רשימת דברים, מהדו' תשס"ט, עמ' 236. ושם שר"ה אמר

האוזן אודות הריחוק מהשגתנו בדבר.

דוגמא לדיון כזה במהותו של הרבי ניתן לראות אצל בן ציון דינור, ששוחח ארוכות עם המשפיע ר' מיכאל בלינער על כך:

זמן מועט אחרי י"ט בכסלו שוחחתי עם ר' מיכאל ארוכות על 'הרבי'. שיחה ביחידות וברמז. לכאורה שוחחנו על מידת הצדיק ועל המדרגות של הצדיק בכלל. אבל שנינו ידענו יפה על מה ועל מי אנחנו מדברים. - הסברתי את דעתי, כי עיקרי המידות של כל צדיק הן: אמונה, בטחון ותמימות. ראשית כול 'צדיק באמונתו יחיה' - הכוח החיוני של כל צדיק הוא באמונתו, באמונתו בעצמו, באמונתו בשליחותו. היא באה לידי ביטוי בחיוניות שבקולו. בסגנון דיבורו - אין אלו דברים שבטבע. הרבי מכין את עצמו, את לבו ואת נפשו לאמונה, ותוך כדי הכנה זו הוא 'מכשיר' את הכלים, הוא מכין את לבו לראות בכל דבר גילויי ההשגחה העליונה. - כוח האמונה שבו משמש היסוד למידת הביטחון שלו בכלל, ולביטחונו בזכותו להנהיג את הדור בפרט. הניגון שהצדיק אומר בו את החסידות - הוא ניגון מיוחד. לא ניגון של תורה, לא ניגון של תפילה, אלא ניגון שיש בו קול 'גיד ומצוה'. קולו חזק, הולך וחזק. התוקף הפנימי שבקולו יסוד בהרגשה הפנימית, כי דבריו דברי אלוקים חיים. ואם הקב"ה האיר את עיניו בתורה, הרי הדבר בבחינת גילוי. ואין הגילוי לעצמו בלבד, אלא לכל הדור כולו. העולם זקוק לו, ואינו יכול להתקיים מבלעדיו, ומכאן קולו של הדיבור שנשמע מתוכו: אמונה, ביטחון ותמימות. תמים תהיה עם ה' אלוקיך! אין הרבי מחשיב את לימוד החסידות, ופחות מזה את ידיעת החסידות! העיקר שהחסידות תהיה כוח בנפש האדם, בנשמת היהודי!, העיקר שהלימוד תהיה בו בחינת עשייה, שיהא עושה אותך לאדם אחר! וכל הטעמה, כל הגבהת הקול שבדברי הרבי וכל הנמכת הקול שבהם, מכוונת לעשייה זו. דברי הרבי צריכים להיות בבחינת 'דברים לדור'.

ר' מיכאל שמע כוונה, הקשיב וחיין: 'הצדיק שלך, אמר, הוא רבי פולני! - א פוילישער רבי, א שטיק בראסליווער! (חתיכה של בראסלאב)... אתה צריך ללמוד חסידות ולהבינה! גדול תלמוד המביא לידי מעשה!' - והוא מצמץ בשיניו וצחק בקול רם. והוסיף: 'אתה יודע, המסוכן ביותר, שיש בדבריך קצת אמת. קצת תפיסה. אבל רק קצת. וזה לא מספיק. נו, איזו

לגבי מוחין של ר"ז עזומיר - אני והחתול שוין.

ב. הרב דוד מאיר דרוקמן, רבה של קריית מוצקין, כותב בשבועון 'שעה טובה': לפני יותר מארבעים שנה שמעתי בעצמי מהחסיד רבי אליעזר ננס זצ"ל שאך מילט את נפשו אז מברית המועצות, שבמענה לשאלתו של רבי אליעזר את הרוגצ'ובר, מה השגתו של הרוגצ'ובר ברבי מליובאוויטש הרי"צ? ענה הגאון: 'ההשגה שלי ברבי היא כמו..חתול על משה רבינו. והרוגצ'ובר בהשתפך רוחו לא הסתפק בזה, והוסיף: 'אני בטוח שהרבי כל ערב לפני לכתו לישון, הוא סוקר את כל העולם כולו ומבחין ביהודי באוסטרליה שנמצא במצוקה וגם איננו מניח תפילין. ואז אומר הרבי לקב"ה: 'רבש"ע אני מבטיח לך שאם תפטור את היהודי ממצוקתו - ברגע שיהיה לו טוב בגשמיות, הוא ישתפר גם ברוחניות, ואז יתחיל גם להניח תפילין'. והוסיף הרוגצ'ובי במתק שפתיו: "ולכן נקראים החכמים עיני העדה", כי הם בכוח ראייתם הרחוקה, רואים מה מתרחש בכל מרחבי תבל"... (מעין זה מספר הרי"ג בבית משיח, גיליון ג' תמוז תשע"ה. וניכר שאלו הדברים).

מידה מן השלוש היא העיקרית אצל הרבי? - תמימות! תמימות בבחינת הכנסת האדם ראשו ורובו, רובו ככולו - לעניין העשייה! - "נו, נו! גם בזה יש קצת ראייה!" (נו, נו דאס איז אויך אַ ביסל אַ קוק!).⁶⁰

דמותם של אדמו"רי חב"ד לא משכה רק את חסידיהם, ולשמע גדולתם וגאונותם בתורה, באו רבים לתהות על קנקנם. מרדכי לזר מתאר את ריבוי האורחים וגיונם החברתי: "בין האורחים היו סוחרים גדולים ממוסקבה, פטרבורג, ריגה, אודיסה ואפילו מחוץ לארץ - מברלין, ברסלאו, פרנקפורט ועוד. היו ביניהם גם בעלי השכלה גבוהה ובעלי השפעה בקהילותיהם ולעתים גם מחוצה להן".⁶¹ אורחים רבי השפעה אלו הגיעו כדי לצבור כוח פוליטי או לסייע לאדמו"רים בעסקנות הכלל. אבל תופעה ראויה לציון היא תופעת בחורי ישיבות שלאחר ששמעו את שמעו של הרבי, הגיעו לחצר כדי לראותו ולשמוע מדברותיו. תלמידי ישיבה שלמדו בישיבות ליטאיות או כלליות, או בחורים שהיו בשלבי התפתחות רוחניים ורצו לקבל דרכים חדשות היו תופעה נפוצה באותם ימים, הם היו מחפשים "עשה לך רב" לקבלו עליהם. אמנם יש לשער שתופעה זו הייתה גדולה יותר ביחס לאדמו"רי חב"ד. דוד ישעיה זילברבוש מספר מה ששמע מפרץ סמולנסקין על תופעה זו בחצרו של אדמו"ר הצמח צדק:

לא היה בימים ההם חזון קר דבר - בואם של בחורי הישיבות אל בית ה"רבי" אשר בליובאוויץ. החסידות הלבואווצאית נפלאה היא מאז מחברותיה. בה נגלה ונסתר נפגשו ו"שמיא וארעא נשקי אהדדי". גאונות שני התלמודים ונושאי כליהם, מחקרי הרבנים - הפילוסופים של ימי הבינים וסודות הקבלה מתכנסים בה צפופים ומשלימים זה את זה רווחים. ואל ה"רבי", רבי מנחם מנדל הליובאוויצאי, נהרו חסידים אשר רובם לא לראות נפלאות הם באים אלא ליהנות מזיו לקחו בנגלה ובנסתר. - ובכן באו גם רבים מבחורי הישיבות, ויבא גם הבחור פרץ בתוכם.⁶²

ביקורו של פרץ סמולנסקין שמוזכר בכמה מקומות⁶³ משקף את פרסומה של חב"ד בשדרות הציבור היהודי. המשיכה של צעירים אינטלקטואלים בעלי משיכה לרעיונות נעלים ונשגבים משכה אותם לפתחי החצר בליובאוויטש. אלו שנמשכו לחצר ואלו שלא נמשכו, בין שנתנו ביקורת חיובית או שלילית על כולם השאירה ליובאוויטש חותם.

אם הדברים הללו אמורים כלפי השפעתה של חסידות חב"ד במרחב היהודי הכללי, הנה השפעת החצר על העיירה ליובאוויטש עצמה הייתה כפולה⁶⁴. ליובאוויטש הייתה עיירה טיפוסית קטנה מאוכלסת ברובה ביהודים ומשלח ידם של אנשיה אף שהיה תלוי רבות בחצר ואורחיו היה רגיל לחלוטין. התלות בין הקהילה המקומית לחצר היה מתבקש, תושבי העיירה התפרנסו מאורחים

60. בן ציון דינור, להלן עמ' 113.

61. מרדכי לזר, עמ' 94.

62. דוד ישעיה זילברבוש, להלן עמ' 154.

63. משה צינוביץ, פרץ סמולנסקין בויטבסק, בתוך: ויטבסק, עמ' 463. וראה תיאור ספרותי ביקורת של העיירה 'צבועאל' היא ליובאוויטש אצל פרץ סמולנסקין, התועה בדרכי החיים, ורשה 1905.

64. תיאורי תולדות העיירה ליובאוויטש, תושביה ופעילות בית הרב ראה אלישיב קפלון, ליובאוויטש - העיירה של חב"ד, חיש הפצת המעיינות, תשע"ז.

שמגיעים לחצר, משום כך גם בזמן של תופעת הגירה לערים הגדולות נשאר מספרם של יהודי ליובאוויטש קבוע, ולא הייתה נהירה מהעיירה. מרדכי לזר בזיכרונותיו מתאר את העיירה בשלהי תקופת גדולתה, עת עזבו אדמו"ר הרש"ב ומשפחתו את החצר בשנת תרע"ח לרגל המלחמה:

העיירה ליובאוויטש שהייתה ידועה ומפורסמת בכל העולם היהודי ברוסיה ובחוץ לארץ, לא הייתה אלא עיירה קטנה עם רחובות צרים ומרופשים אחדים, אשר בימות הגשמים אי אפשר היה לעברם. מיושבת הייתה בחלקה הגדול ביהודים שהתפרנסו מהשיבה או מה'חצר'. כל בית יהודי היה 'מלוך' או אכסניה. בחורים ואברכים היו מתאכסנים שם. העשירים מבני החסידים היו לעיתים קרובות מטרה לפשיטת עור ומקור לגביית מחירים מופרזים בעד שירות כלשהו או כוס תה.⁶⁵

חוץ מהתלות הכלכלית-חברתית, גם העניינים הפנים-קהילתיים היו נתונים להחלטת החצר. מינוי רבני המקום, מבנה הקהילה, ראשי הקהל ומוסדות החינוך היו מושפעים מהחלטות החצר. אמנם היו בחירות לגיטימיות לתפקידי הציבור אבל היות והיה לחצר השפעה בלתי מבוטלת על חלק גדול מבני המקום, לכן רוב החלטות החצר ייושמו⁶⁶, היו כמה מקרים שבהם חלק מאנשי הקהל לא הלכו יד ביד עם החצר, אבל למרות זאת עדיין היה כבוד כלפי החצר והעומדים בראשו. מיטיב לסכם זאת יליד העיירה, צבי הר שפר:

כל ענייני העיירה היו נחתכים על פי החצר. כל בני העיירה - לרבות אלה שפרנסתם לא הייתה תלויה כלל בחצר - היו מציינים להחלטות החצר. כל כלי הקודש ונושאי משרה היו מתמנים רק על פי הסכמת החצר.⁶⁷

בשנים הבאות, אחר פטירת אדמו"ר מהר"ש עת בה עדיין אדמו"ר הרש"ב מיאן לקבל על עצמו בגלוי את עול נשיאות חב"ד ליובאוויטש, המשפחה ואדמו"ר הרש"ב בכללם - אף שלא הפקיעו את עצמם מהחובות הקהילתיים⁶⁸ - כמעט ולא התערבו בעסקנות הכלל ובמתרחש בעיירה. יש להוסיף לכך גם את מצב בריאותו הרופף של אדמו"ר הרש"ב בתקופה זו, אשר לשם בריאותו יצא

65. מרדכי לזר, במערבולת התמורות, עמ' 88.

66. דוגמא למקרה בו לא התקבל רצונה של משפחת הרבי הוא מינויו של הרב דוד יעקבסון לרב. בשנת תרמ"ב נפטר הרב אברהם זליגסון, וחתנו הר"ד התמנה לרב במקומו, אדמו"ר המהר"ש לא ראה בעין יפה בשל צעירות ימיו, ואדמו"ר הרש"ב ניסה גם אחר פטירת אביו לממש את רצון אביו, אך הדבר לא התבצע, והוא נותר רבה של ליובאוויטש - ראה תורת מנחם רשימות היומן, עמ' שנו-שנו. אג"ק אדמו"ר הרש"ב, ג, אגרות תקנו; תקעה. בפשטות יש לתלות זאת בשנות השבר של חסידות חב"ד בעיירה ליובאוויטש (ראה בפנים). מתוך העדויות הקיימות לא נראה שהדבר גרם למתח בין הרב לבין החצר.

67. צבי הר שפר, להלן עמ' 47.

68. לדוגמא, בית הרב המשין להחזיק על שולחנו תלמידים מהשיבה העירונית (קונטרס עץ החיים ע' 8. נדפס שוב באג"ק ח"ב תכו-תכה), חברות בחברה קדישא (סה"ש תרצ"ו (תשע"ד), עמ' 178. - על פעילותו של אדמו"ר הרש"ב בחברה קדישא ראה רפאל נחמן הכהן, ליובאוויטש וחייליה, עמ' 21-14), ועוד.

במסעות ארוכי-טווח⁶⁹. לא בכדי מכוננות שנות השבר הללו "חורבן ליובאוויטש"⁷⁰. שנות דעיכת מעמדה של החצר השפיע על הקהילה בליובאוויטש, וחלקים מהקהילה לא היו שותפים לרגש החב"די ואף היו שהרגישו רגשות שליליים כלפי החצר⁷¹, הגורם המרכזי לכך הוא החיכוך התמידי בין הקהילה לבין הרבי שבד"כ הולך עם ההנהגה הקהילתית, במקרים כאלו תפקיד הכריזמה של הרבי מספק את האורחים השוהים זמן מוגבל ואינם נושאים באחריות קהילתית, אך אינו מספק את אנשי הקהילה שמחויבים בחובות הקהילתיים⁷². הדבר יצר מצב נוח לחלק מן התושבים, שכבר לא ראו בחצר גורם שולט או מאיים במידה כזו או אחרת.

בתקופה זו, בשל חוסר היציבות המנהיגותית של האדמו"ר, ההשכלה הצליחה לקבוע יתד חזק בעיירה, שגם בשנים מאוחרות יותר היה קשה לערער אותה. ניתן לבחון זאת על ידי הפתיחות והשחרור בקרב הנוער, כמו לדוגמה תופעת טיול בנים ובנות יחדיו בלילות שבת⁷³.

אמנם עם קבלת אדמו"ר הרשב"ב על עצמו לשאת בצרתן של ישראל, החל להיות פעיל ותוסס הן בחיים הקהילתיים בליובאוויטש, והן בחיים הציבוריים – בעסקנות הכללית. בתקופת פעילותו של אדמו"ר הרשב"ב הוא התערב גם בעסקי הקהל שבעיירה. כדוגמה לכך ניתן לראות בהצלחתו להשפיע על בחירת ראש הקהל⁷⁴.

המעורבות ה(כמעט) פתאומית יצרה מתחים אצל כאלו שהמציב הקודם היה נוח להם, ועוררה ביקורות מצד חלק מתושבי העיירה על החצר, ועל הרבי, ועל באי-כוחו. כאשר הוקמה ישיבת "תומכי-תמימים" המצב החריף, בחורי הישיבה היו נוהגים לעיתים בקיצוניות.

69. בעשור הראשון שאחר פטירת אביו היה "מתבודד" (לקו"ד (לה"ק), ח"א, עמ' 202), והתיישבותו הקבועה בליובאוויטש הייתה בשנים תר"נ-תרנ"ג (קונטרס חנוך לנער, עמ' 12). בפשטות יש לקשר בין שתי העובדות הללו ולתלות בזה את חוסר היציבות של מנהיגות החצר בעשור תרמ"ג-תרנ"ג.

70. כך כונו אצל אדמו"ר הריי"צ (אג"ק, ג, עמ' שפח).

71. אפרים דיינארד, זכרונות בת עמי, חלק שני, ניו ארלאנס תר"פ, ע' 5. וראה איליה לוריא, עדה ומדינה, 2005.

72. דוגמא מקבילה ודווקא לא מהעולם החסידי יש לראות בתמיכתו של הגר"א ב'קהל'. וראה ישראל קלוזנר, וילנא בתקופת הגאון, תש"ב, עמ' 191-192 ועוד. דב אליאך בספרו הגאון, עמ' 1060 ואילך מנסה למזער את המערכה של ה'המון' נגד ה'קהל' והגר"א. וראה את דבריו של היושע מונדשיין, המאסר הראשון, ירושלים תשע"ב, ע' 373-352. ככלל, סיבות מנהליות הם גורם מרכזי בעירור סדרי הקהילה, דוגמא לכך היא השחיטה. בקהילות מסוימות השחיטה הייתה גורם למחלוקת, ולעיתים אף גרמה לשסע בין קבוצות שונות, ראה למשל חיים טשרנוביץ, פרקי חיים, עמ' 94. וראה חנא שמרוק, משמעותה החברתית של השחיטה החסידית, בתוך: ציון, כ, תשט"ו.

73. אג"ק רשב"ב, ח"א, ע' קפא. מאוחר יותר אנו מוצאים את דברי אדמו"ר הרשב"ב לתלמידי תו"ת (קונטרס עץ החיים, עמ' 53), "והטיול ביום הש"ק הוא בלתי מרוצה כלל וכלל". קשה שלא לראות בכך רמיזה עבה לסדרים בקרב הנוער בעיירה ליובאוויטש שהתקיימו לפני כן, או אף בו בזמן כתיבת הדברים.

74. אג"ק רשב"ב, ח"א, ע' קסד. זכרון לבני ישראל, עמ' פח-פט. יהודה חיתריק, רשימות דברים, תשס"ט, עמ' 328-329.

כמו לדוגמא כאשר הגיעו מטיפים ציוניים היו הללו מפריעים למקשיבי הנאום⁷⁵. באותה תקופה הרוח הציונית נתנה את אותותיה בעיירה והוקם סניף של "חובבי ציון" בני הישיבה ואנשי הסניפים היו נכונים להתקוטט ואף הגיעו לידי מהלומות פיזיות. האירועים האלו השפיעו עמוקות על תלמידי הישיבה וזכרו בזיכרונותיהם פעמים רבות⁷⁶. אבל נראה שמלבד השינויים האידיאולוגיים שהחלו להיות התחיל להיווצר רגש של דחייה כלפי בחורי הישיבה. נקודה כזאת עולה מדבריו של מרדכי לזר אודות משפחת האכסניה שאכסנה אותו בעת שהותו בישיבה בליובאוויטש:

פעם סיפר ר' אברהם [פרדקין] על בחור אחד שעבר לפני התיבה והחליף נוסח התפילות של הרב לנוסח האשכנזי, עד שקהל המתפללים החזירו למוטב ע"י דפיקה על השולחנות וקריאות "טעות, טעות!" "לא, לא!" פעם סיפר על בחור שמעד בעת שנקרא לעלות לתורה. חדשות ממין זה נתנו הזדמנות מצוינת לבני המשפחה להתחיל בביקורת נגד הבחורים; "פראי אדם שאפילו אינם אומרים "שלום" כשנפגשים עם בני אדם מוכרים להם ברחוב, רק מפני שהן נשים, וגם אינם מקיימים את חוקי ההיגיינה המינימליים, אינם משתמשים במקלחת ומסתפקים במקווה, שהיא באמת בלתי נקיה כראוי, שעשרות אנשים משתמשים באותם המים" ועוד מיני ביקורות כאלה...⁷⁷

לאחר שהחצר עזבה את העיירה, חסידות חב"ד, כבר שינתה את אופייה לגמרי, והשלימה את המהפך – מעבר מחסידות בעלת גבולות גאוגרפיים, לחסידות חובקת עולם ששאפתיה אינן מצטמצמות לשטח אוטונומי, אלא התפשטות והשפעה גלובלית בכל שדרות הציבור היהודי. ומודל חינוכי לעולם כולו, יהודי ואינו יהודי כאחד.

העיירה החסידית

העיירה היהודית במזרח אירופה נידונה יפה במחקר⁷⁸, ואין מענייננו לעסוק בה במסגרת זו. במסגרת זו נתמקד בנקודות שבהן התייחודה העיירה החסידית-חב"דית, היינו עיירה שבה היה קהילה חסידית. אזורי פעילות חסידות חב"ד פעלה בשכנות לעיירות מעוזם של המתנגדים, משום כך היו קהילות רבות שבהן הקהילה החסידית פעלה לצד קהילה בעלת זהות ליטאית. בראשית התפשטות החסידות שכנות זו גרמה לחיכוכים בין הקהילות⁷⁹ אשר התבטאה בין היתר במסירות לשלטונות

75. גוטיץ, להלן עמ' 132.

76. מסמכים וזיכרונות מתקופה זו – ראה כרם חב"ד, גיליון 3, עמ' 75-70. 151-144.

77. מרדכי לזר, עמ' 104.

78. בכללות ראה: Samuel Kassow, Shtetl, in: The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. על העיירה ומוסדותיה נכתב רבות, למשל על מוסד החדר ראה אוריאל גלמן, החדר במזרח אירופה – מבחר ביבליוגרפי מועד, בתוך: החדר – מחקרים, תעודות, פרקי ספרות וזיכרונות, תש"ע. מלבד המחקרים הרבים על העיירה ישנם פרקי ספרות רבים (רבים מהם ביידיש) וספרי זיכרון המכילים תיאורים וזיכרונות.

79. ניתן לראות זאת בכך שעיקר ההתנגדות הופנתה כלפי הזרמים החסידיים שהיו במרחב והלין, ליטא ורייסין (חסידות חב"ד, חסידות צ'רנוביל ובנותיה וחסידות קרלין ובנותיה), לעומת שאר הזרמים החסידיים שבתחומי אוקראינה, גליציה, פודוליה ופולין שבהן סבלו פחות מהתנגדות חריפה לחסידות (הדבר עולה מכך שעיקר החרמות נערכו בערים הליטאיות, ואף אלו שנעשו בערים הגליציאיות נעשו

וחרמות הדדיות⁸⁰, עם זאת המוסדות הקהילתיים שימשו את כלל בני העיירה, חסידים ולא חסידים כאחד⁸¹.

עם הזמן החלה להתפתח התופעה של מינוי רב חסידי, הדבר נבע מהרצון של המחנה החסידי שהרב והממסד הקהילתי יימנה על המחנה שלהם, כלומר רב חסידי, ולפיכך דאגו למנות רב חסידי שינהיג את הקהילה ברוח חסידית. במרוצת הזמן כבר היה מקובל למנות בערים הגדולות – בהן לא היו הקבוצות מבוטלות אחת ביחס לחברתה – שני רבנים ששימשו בכתר אחד, חסיד ושאינו חסיד⁸². מודל נוסף שהיה קיים בחלק מהעיירות הוא שהרב היה מתנגד והרב החסידי שימש כמו"צ, או להיפך.

בתהליכים למינוי רבנים התערבו גם אדמו"רי חב"ד שעודדו את תלמידיהם לקבל על עצמם מינוי רבנות בערים השונות ובייחוד בערים הגדולות⁸³. מגמה זו מובדלת מעולם הישיבות שבאותה העת היו בעלות אוריינטציה חינוכית יותר וניכרת המגמה להשאיר את מיטב חניכיהם בישיבה, בכדי שיכהנו כר"מים, ראשי ישיבות ומשגיחים. בחב"ד, כאמור, המגמה הייתה שמיטב החסידים יתפסו משרות רבנות. כמוכן שבמסגרת דרכי פעולה אלו, אופי חינוך הצעירים היה שונה, ונעשה בהאצלה מסמכותם של הרבנים, בצורה כזו שרב חסידי חשוב היה מקים לו מעין ישיבה שבה למדו מספר

בהשראת ההתנגדות הליטאית ולא היכו שורשים כבליטא – מקורות לכך ראה שמעון דובנוב, תולדות החסידות, דביר תשכ"ז, עמ' 118, 179-165, 286, 332-317; מרדכי וילנסקי, חסידים ומתנגדים, מוסד ביאליק תש"נ, ח"א, עמ' 27, ועוד). הסבל ממלשינות לשלטונות עד כדי מעצרים למנהיגי החסידות באזור זה – ראה יהושע מונדשיין, המאסר הראשון, עמ' 6-4, ועוד. בכ"ז באריכות ראה זאב רבינוביץ, החסידות הליטאית מראשיתה ועד ימינו, מוסד ביאליק תשכ"א.

80. ראה וילנסקי, חסידים ומתנגדים, ח"א, עמ' 17 – כי הראשונים שפנו לבקש את התערבות השלטונות הרוסיים היו דווקא קהילת החסידים בוילנה, אם כי לא היה זה לרוחו של אדמו"ר הזקן. ראה גם את המסופר במסורה החב"דית, כי מנהיגי החסידות בדרו של אדמו"ר הזקן ביקשו לערוך חרם נגדי על הגר"א, וגם כאן אדמו"ר הזקן נמנע מלהשתתף בו וביקש למונעו (מקורות רבים לכך צוינו והובאו אצל אליהו מטוסוב, תולדות רבי משה בן אדמו"ר הזקן, ירושלים תשע"ו, פרק עשירי).

81. למשל בקהילת וילנא, עיר מושבו של הגר"א, למרות שהחסידים הקימו מנין בפני עצמם, עם זאת היו כפופים ל'קהל' ולרב העיר.

82. את השפעת החסידות על מוסד הרבנות ניתן לראות לדוגמא בהשפעת מחלוקת צאנז-סדיגורה על הרבנות בגליציה ראה דוד אסף, הציץ ונפגע – אנטומיה של מחלוקת חסידית, 2012. מעבר לכך, מוסד הרבנות קודם להופעת החסידות היה לקוי והופעת החסידות שחררה את הקהילות מידם של בעלי שררה שקנו את רבנותם בכסף, ואפשרה להם לפנות לרב עצמאי התלוי בציבור (ולא בממשלה). ראה כרם חב"ד, גיליון 4, עמ' 47-46.

83. התערבות או עידוד אדמו"רי חב"ד במינויים לרבנות בערים שונות אפשר לראות באוברוביץ' (אג"ק אדמו"ר הרש"ב, ח"ב, עמ' תעו), בברויסק (אג"ק אדמו"ר הצמח צדק, קה"ת תשע"ג, עמ' רט-רי), ויטבסק (אג"ק אדמו"ר הרש"ב, ח"א, עמ' תז. ח"ב, עמ' תיח), קמין (אג"ק אדמו"ר הצמח צדק, עמ' קעה), קרמנצ'וג (אג"ק שם, עמ' קנה-קנו), רציצא (אג"ק אדמו"ר הרש"ב, ח"ב, עמ' תעח), וכהנה וכהנה.

יש לציין שבחלק מהמקומות הדבר בא מתוך רצונם של אנשי הקהל – ויסוד גדול להניח שהשאיפה לכך הייתה בקרב כלל הקהילות בעלות אוריינטציה חסידית – ראה הלקח והלבוב, כפ"ח תש"ל, ח"ב, עמ' קצט.

מועט של תלמידים, אותם הדריך בתורה ובעבודת ה'⁸⁴. רק בדורו של אדמו"ר הרש"ב אנו רואים שינוי כאשר את טובי תלמידי ישיבת תומכי תמימים שלח הרבי לתפוס עמדות מפתח בחינוך הדור הצעיר.

לאחר זמן כאשר ההתנגדות לחסידות התקתה, היו קהילות חב"דיות שקיבלו על עצמם רב לא חסידי, ואף היו שמינו רב כזה מלכתחילה. דו קיום זה בין רב לא חסידי לקהילת חסידים, דרש התנהגות מתונה משני הצדדים, ולשם כך הרב היה צריך להכיר מעט את דרכי החסידות בכדי להבין את הלכי הרוח החסידיים⁸⁵, ויתרה מזו לקבל תמיכה מרב חסידי בעל השפעה או אפי' מהרבי בכבודו ובעצמו.

דוגמא לכך ניתן לראות בקהילת נובזיבוקוב, שהייתה בעלת קהילה חב"דית מובהקת, ובה מינו את הרב יחיאל מיכל הלוי אפשטיין כרב עליהם, הרב שהרגיש את הצורך בהתאקלמות בקהילה ובתמיכה בו נסע לאדמו"ר הצמח צדק, על כך מספר בנו הרב ברוך הלוי אפשטיין, בספר זיכרונותיו מקור ברוך:

הרבנות הראשונה של אבא מרי היתה בעיר אחת מחבל "רוסיא הקטנה" בפלך צרניגוב – נאוואזיבוקוב; ובני אותו המקום רובם מחסידי חב"ד, או כאשר יקראו בפי ההמון – חסידי ליובאוויטש (על שם מקום משכנם של ראשי מפלגת חסידי חב"ד, המה "האדמורי"ם" נושא דגלה של החסידות, והיא עיר מצערה בפלך מאהליב);

והכיר אבי בהם, כי הי' להם לרצון לוא הכיר פנים את רבם ואלופם הגדול, והוא גם רב הכולל של כל חסידי חב"ד בעת ההיא, האדמו"ר רבי מנחם מענדל שניאורזאהן מליובאוויטש, הנקרא בפי החסידים בשם החבה "רבי מענדלי", וכי גם הוא, הרב, מצדו, הכיר את אבא; ואבי גם הוא הי' משתוקק להכירו, אחרי שמעו הרבה עליו לטובה ולכבוד במדינת ליטא, כי הי' הרב הגדול הזה מוכתר ומעוטר בכתר שם טוב ומפורסם לגאון אדיר בתורה ובפסקי הלכות גם בתוך ספירת גאוני הדור במדינת ליטא.⁸⁶

כפי שעולה מדבריו, היו ב' סיבות לביקורו של אביו אצל אדמו"ר הצמח צדק: א. שמעו של אדמו"ר הצמח צדק היה מפורסם בכל דורו, וחפץ להיפגש עמו, נקודה זו נידונה מקודם, בהקשר של ביקורי

84. ראה ישראל בער בערג, הישיבה הגדולה של הצמח צדק, התמים (ב"מ), גיליון מו, עמ' 125-24. גיליון מז, עמ' 66-58.

85. ראה מקרה לכך בו הרב הלא חסידי הושפע עקב מקומו, ונהיה לחסיד מובהק – הלקח והלבוב, ח"ב, עמ' קצט-ר.

86. ברוך הלוי אפשטיין, מקור ברוך, ח"ג, עמ' 1234.

בסמיכות להוצאת הספר פקפק בו הרי"א קמלהאר, דור דעה - גאוני הדור, תרצ"ה, עמ' עו-עז. וראה הרי"א מונדשיין, מקור ברוך, אוחזר מתוך: <http://www.shturem.net/index.php?section=artdays&id=785>. יש יסוד חזק להניח שאכן הפגישה התרחשה (וראה מקור בלתי תלוי נוסף המאשש זאת בשרי המאה, ח"ו, עמ' 39, 100 ואילך) אך בוודאי שלא ניתן לסמוך על הדברים ככאלו שיצאו מפיו של אדמו"ר הצמח צדק. דיון מקיף בנושא ראה איתם הנקין, ר' יחיאל מיכל עפשטיין ו'הצמח צדק' בעדשת הספר 'מקור ברוך', עלוני ממרא גליון 123, תשע"א, עמ' 189-215.

תלמידי ישיבה, וכפי שרואים מכאן גם רבנים ראו לנכון להכיר את אדמו"רי חב"ד וחצרו. ב. הרצון לרצות את תושבי העיירה, שהיו בעיקר חסידי חב"ד. [במאמר המוסגר יש להוסיף כי לאחר מכן התקבל שם לרב – הרב שלמה יוסף זווין שהיה חסיד חב"ד ושמר על יחסי ידידות עם הרב יחיאל מיכל אפשטיין].

ניכר שהתגמשות קהילות החסידים לרבנות ליטאית, נבע מהשאפה שהשלום ישרור, כפי שרבנו הזקן בשיא התלקחות אש ההתנגדות הורה לתלמידיו להיות מהנעלבים ואינם עולבים ולספוג את אש העלבונות ולא להשיב⁸⁷.

אמנם היו דברים שבהם החסידים לא התגמשו כלל וכלל, והעדיפו אותם מאשר שיהיה רב או מו"צ חב"ד, והם: א. מלמד חסידי – היה הרצון שחינוך ילדיהם יהיה דווקא ממי שנוח עם החסידות ולא מנגד לה, דבר זה היה קל ליישום ברוב העיירות שגם כך היו צריכים להחזיק כמה מלמדים⁸⁸. ב. שוחט חסידי – אחת מתקנות רבינו הזקן הייתה תקנת הסכינים המלוטשים, דבר שהמתנגדים לא החזיקו ממנו ולא היו אוכלים משחיטה זו באותה שעה קשה של התנגדות, ורק לאחר זמן נתקבלה אצלם⁸⁹.

עניין נוסף בשחיטה שעורר פולמוסים רבים והביא לעיתים קרובות להתעקשות נמרצת על שחיטה חסידית דווקא. היה – מידת היראת-שמים שהשוחט ניהן בה. החסידים והמתנגדים היו חלוקים במידת יראת השמיים של השחיטה האחרת. בספרו פרקי חיים, כותב רב צעיר, אודות המחלוקת בעניין השחיטה בין החסידים למתנגדים. אביו של רב צעיר (חיים טשרנוביץ) היה מתון כלפי החסידות, עקב קרבת משפחתו לחב"ד, אך רב צעיר התחנך על ברכי סבו שהיה מנגד חריף

וראה גם דבריו של הרב יוסף דב סולובייצ'יק על רבנות אביו בעיירת חסידים הרי"ד סולובייצ'יק, איש על העדה, 2011, עמ' 301-303 מכתב אל הרמ"ד ריבקיין. גם בהספד על רמ"ד ריבקיין, הועתק ותורגם על ידי הרב נחמן אליעזרסון, היכל הבעש"ט, גיליון לב, עמ' רי. הר"ר מונדישין ערער על קביעה זו ומאשש זאת על ידי עדות כלשהיא ומתעלם מריבוי העדויות של משפחת סולובייצ'יק ושל הרי"ד בפרט ראה המסע האחרון, עמ' 131-135.

87. אצל אדמו"ר הזקן אנו מוצאים מדיניות של הבלגה כלפי רדיפות הולכות ונמשכות של המתנגדים (ראה שלום דובער לוין, אג"ק אדמו"ר הזקן, קה"ת תשע"ב, מבוא, עמ' 56-50). אדמו"ר האמצעי נקט בדרך שונה, שלא ייווצרו כל מגעים עם המתנגדים לחסידות (ראה קונטרס לימוד החסידות, עמ' 9, 14).

88. ראה תגובת הקהילה החסידית בפודוברנקה על ערעור מעמדו של המלמד החסידי והרצון להמשך תפקודו, אצל יהושע דובראווסקי, ה"זיידע רב" – חלק ראשון: שנות ילדותו בפודוברנקה, בתוך בית משיח גיליון 759, עמ' 45. מתוך הדברים ניכר, כי לחסידים היה חשוב – בנוסף לעצם הענקת פרנסה לחסיד – והוא כי החינוך אמור להיות מוטבע אצל המחונכים. ראה בנושא זה לקו"ש, חכ"ב, עמ' 417 ואילך. ועוד.

89. על תקנה זו ראה שאול שטמפפר, לקורות מחלוקת הסכינים המלוטשות, בתוך: מחקרי ירושלים, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ט, עמ' 210-197. שלום דובער לוין, אג"ק אדמו"ר הזקן, מבוא, עמ' 66-63. אמנם אדמו"ר הזקן כתב (אג"ק שם, עמ' שסג-שסד) לאנשי קהילת חב"ד בוויילנא "אם לפעמים מסובים בסעודת מצוה עם אנשי עירם, חלילה לפרוש מהם להחזיקם כאוכלי נבלות ח"ו הס מלהזכיר". וראה מה שכתב בזה יעקב סנגאוי, אכילה בסעודת מצוה בהכשר שונה מההכשר שרגילים לאכול, בתוך: אשכילה, תל אביב תשע"ה, גיליון 1, עמ' 50.

לחסידות, ומשום כך סגנונו החריף כלפי החסידות:

החסידים היו מקפידים מאד שיהיה להם שוחט משלהם, אפילו כשהיה להם רק "מנין" אחד בעיר, יותר משהיו מקפידים על מו"צ חסידי. ובכלל היו המתנגדים אומרים, שבעיני החסידים גדולים השוחטים מהרבנים. והיו אומרים שטעמים שונים לדבר: ראשית הלמדנות אינה בכלל מעלה גדולה אצל החסידים; אדרבא, אומרים המתנגדים, זה חסרון אצל החסידים, שכן ידוע הפשט'ל על הכתוב "ובת כהן כי תחל לזנות" - כל "שכל"⁹⁰ הוא "זנות", שהוא מעביר את האדם על דעת קונו. ושנית, מסורה הייתה מפי הבעש"ט, שיש באומנות השחיטה כדי להעלות לפעמים נשמות רשעים שהתגלגלו בבהמות; גם יש בבדיקת הסכין והברכות הרבה כוונות וייחודים. . . חוץ מזה הייתה להשוחטים החסידים דרך מיוחדת בהעמדת הסכין על ידי צדדי החדוד של הסכין הנקראים "זייטליך" שהמתנגדים לא הודו בו. גם היו להם מנהגים שונים בדיני שחיטה ובדיקה שהיו פוסקים על פי השולחן ערוך של הרב ולפיכך היו החסידים מקפידים בכל מקום שיהיה להם שוחט משלהם, והמתנגדים לא הודו בהם ובשחיטתם, המתנגדים היו אומרים שבכלל אין לשוחטים החסידים אותה היראה מפני השו"ע ולדקדוקי הדינים שלו כלמתנגדים.⁹¹

אנו רואים כאן תפיסה מתנגדית מובהקת שרואה בחסידים אנשים המזלזלים במצוות. מקור התפיסה הוא בהתנגדות החריפה שהייתה בדור השני של החסידות ובמהלכו נכתבו כתבי פלסתר רבים נגד החסידות. מכך אנו למדים שגם בתקופות מאוחרות יותר היו לעיתים חכוכים בין המתנגדים לחסידים, אבל ברוב המקרים הקהילות חיו זה לצד זה בשלום.

[במאמר המוסגר, תולדה של הנהגה זו הביאה מאוחר יותר לקיום מובחן של "שחיטת ליובאוויטש", קיום מובחן זה נמצא מהמחצית השנייה של המאה העשרים].⁹²

עניין נוסף בו התייחדה הקהילה החסידית, היה דמות ה'חוזר'⁹³. היו שני סוגי 'חוזרים', הא' שליה

90. בהגייה הליטאית המילה "תחל" נשמעת כמו "שכל".

91. רב צעיר, פרקי חיים, עמ' 104. להעיר מספרו תולדות הפוסקים, ח"ג, תש"ח, עמ' 262, שם כתב שהסיבה לכתיבת שו"ע הרב היא כדי להראות שהחסידים אינם עוקרים את התורה הנגלית.

92. כפי הנראה האזכור הראשון (ואולי גם היחיד) למושג זה נמצא ביחידות של הר"י הענדל אצל כ"ק אדמו"ר. על מהימנות דברים הנאמרים ביחידות ראה טוביה בלוי, על מנהגים ומקורותיהם (תשע"ג), עמ' נב. ובנדו"ד - בבעלות הר"י הענדל הייתה משחטה, בשל כך יש לראות בעדות זו עדות סובייקטיבית.

93. על החוזרים בתקופת אדמו"ר הזקן - אדמו"ר הצמח צדק ראה מכתבו של אדמו"ר הרי"צ, בתוך: קונטרס דברי ימי החוזרים, תשס"ו. על ה'חוזר' כאיש החוזר בצורה מדויקת על דברי הרב ראה יהושע ד' לבנון (מונדשיין), מוטיבים חב"דיים ב"הנדה" לש"י עגנון, פרשנות וביקורת 16, תשמ"א, עמ' 153-135. על ההבחנה בין שני סוגי החוזרים על פי כתבי זלמן שניאור ראה בהתכתבות בין יהושע מונדשיין ודוד סגל, בתוך: דוד אסף, ילדי שקלוב שורפים את המעיים של ה'מתנגדים', אוחזר מתוך: http://onegshabbat.blogspot.com/2015/01/blog-post_27.html

אם כי יש לציין שזלמן שניאור אינו הראשון המתאר 'חוזר' בצורה הנ"ל. על 'חוזר' הא' ראה למשל אצל אברהם בר גוטלובער, להלן עמ' 148. על חוזר הב' ראה למשל אצל יצחק שריון, להלן עמ' 175. על חוזר קהילתי ראה למשל אצל בן ציון גרשוני, להלן עמ' 103.

מאת הרבי או החצר לסובב על פני העיירות ולחזור מאמרי חסידות, 'חוזר' כזה לעיתים היה מסבב על בתי החסידים בעיירה. הב' חסיד בעל הבנה בדא"ח אשר היה חוזר במדויק על דברי הרבי. כאשר לא היה 'חוזר' שהגיע בשליחות מאת הרבי, היה מי מהחסידים חוזר על מאמרי חסידות בשעת רעוא דרעוין ובימי דפגרא ומבארם כפי מיסת ידו. על פי רוב אמירת הדא"ח הייתה נעשית על ידי מי מנשואי הקהילה ולעיתים נשא גם בתפקיד נוסף כרב או שו"ב.

חזרת המאמר וביאורו בשפה ברורה לכל נפש הייתה אחת משיאי השבת החסידית. לרבים היה זה לימוד החסידות היחיד במהלך השבוע ושמיעת הדא"ח היוותה אם כן מעמד מיוחד במינו. ניתן לראות זאת גם בעדותו של יוסף יואל ריבלין:

היו חסידי כל השכונות, הבודדים, באים אל אותו שטיבל של ר' לזמן שוסטר, שעם בואו של ר' דב אפרת עלה לגדולה. כך היו מסדרים בביתו של הגביר ה"יקטרניסלבי" סעודה שלישית בשבת, ר' דב אפרת אומר תורה חבד"ית כשקול זמרת השיר "בני היכלא" בניגון חב"ד ממלא את כל הרחוב של סוכת שלום. זכורני, כשעברתי פעם בימי נעורי על פני הבית בשעה כזו, לא יכולתי להתאפק מלעלות על המדרגות האחדות, לגשת את החלון ולהציץ באותו בית וראיתי את ר' דב אפרת הפטריארך היפה יושב בראש לפני שולחנות ארוכים ופרחי החסידים יושבים עומדים וגם מתנועעים מדבקות רבה כשהם פוצחים בשיר "בני היכלא" [בני המלכים] אחרי שגמר ר' דב אפרת את תורתו.⁹⁴

בחלק מהקהילות, עם השנים חל טשטוש בזהות החב"דית המובהקת, בדברים מסוימים לא היה שוני מורגש בין חב"ד וקהילות אחרות, בין מתוך יעילות אדמיניסטרטיבית בין מתוך התקוות ההתנגדות החלה התערות בקהילות מחד – שהביאה לכך שאלו ואלו ראו עצמם כקהילה אחת. ומאידך ההתפרדות לקהילות קטנות הביא לחוסר הדגשת ההבדלים בקהילות השונות.

יש יסוד להניח כי בקהילות פריפריאליות הדבר היה בולט עוד יותר. אחת הסיבות לכך היא משום שאנשים אלו היו פשוטים יותר ומלבד שינוי הנוסח ומנהגי החסידות לא היה להם דרך חיים חסידי כפי שהיה לאותם אלו שגרו במחוזות מוהילוב וויטבסק ומינסק ששם היו חסידים בעלי שיעור קומה שהשפיעו על הקהילות. באותם קהילות מרוחקות החיים החסידיים פיתו בעיקר השד"רים שהגיעו לבקר אותם בשליחות האדמו"ר, וכ"כ גדלה השפעתם עד שא' מאותם חסידי פריפריה מתאר בזיכרונותיו שאצלם היו מזכירים את ר' הלל שהיה שד"ר יותר מאשר את אדמו"ר הצמח צדק.⁹⁵

נראה שלכן באותם יישובים מרוחקים לא תמיד היה ברור החילוק בין חסיד למתנגד מלבד שינויי נוסח. נקודה זו אנו רואים לא רק בקהילות מרוחקות אלא גם בקהילות מרכזיות. למשל אצל יצחק ניסנבוים, שבמשפחתו היו חסידים אך הוא חונך אצל מתנגדים, בזיכרונות שהדפיס בספרו עלי חלדי, מתאר את שעבר עליו כילד בעיירה המורכבת מחסידים ומתנגדים:

94. יוסף יואל ריבלין, זכרונות יוסף יואל ריבלין, הוצאת המשפחה 2005 (נמצא בפרויקט בן יהודה).
95. מאיר אבצן, חסידי העיר מירגאראד בפלך פאלטאווע באוקריינע, נדפס לראשונה בכפ"ח, גיליון 925, ואח"כ בתוך קובץ ליובאוויטש, קה"ת, ניו יורק תשע"ד, עמ' 571.

ומה סוף סוף ההבדל בין המתנגד ובין החסיד? ידעתי אמנם, כי נפרדים הם לבתי מדרשיהם. איך החסידים מתפללים - לא ידעתי, כי מעולם לא התפללתי בבית מדרשם. והנה אחרי השריפה הגדולה נתגלגלנו לדור באחד החדרים, שחלון היה פתוח לו אל אולם גדול ורחב ידים, שבו התפללו אז חסידי ליובאוויץ', שבית מדרשם נשרף שנה אחת מקודם, ובעד חלון זה הייתי אוהב להסתכל אל החסידים המתפללים. בימות החול לא הרגשתי כל שינוי בינינו וביניהם. היו מזמורים ופזמונים שיצאו גם מפיהם חטופים וטרופים, והיו כאלה שיצאו גם מפיו נתונים וברורים. גם המתפללים החסידים לא הצטיינו ברובם במאומה מן המתנגדים, אבל בשבתות מצאתי יחידים שהאריכו בתפילותיהם ונשארו בבית גם אחרי צאת המתפללים, וביחוד משכה אליה את לבי תפילתו המיוחדת של רבי זלמן חאציס.⁹⁶

אף כי מדובר מנקודת מבט של ילד (בפרסקטיבה מאוחרת), אמירה זו מבטאת את חוסר הייחוד של קהילה אחת על פני חברתה במהלך חיי היום-יום. עם זאת למותר לציין שהיו הבדלים בין הקהילות, ולא רק בבחי' רשימו. אחד ההבדלים המשמעותיים הוא התפילה. נוכחות התפילה בחיים הקהילתיים הורגשה ביותר בעדה החסידית בכלל, ובחסידות חב"ד בפרט. בחסידות חב"ד בא הדבר לידי ביטוי בכך שהוקם חדר בתוך בית הכנסת שהיה מיועד במיוחד עבור תפילה כנוונה ובאריכות. בהקשר לכך ראוי להביא את דבריו של הרב חיים ליברמן, יליד העיירה החב"דית פלשצניץ: "חבדניצע" - לרוב בתי המדרש היה בצדם המערבי חדר שקראוהו "חדר שני" או "חדר קטן". כדי שאלו המתפללים באריכות ("חבדזשען זיך") לא יבלבלו את מתפללי המניין, וכן להיפך - שציבור המתפללים לא יפריע את ה"חבדזשען זיך", היו האחרונים פונים להתפלל ב"חדר שני". וכך קיבל חדר זה במשך הזמן את כינויו "חבדניצע". אגב, במחוז מולדתי נקרא חדר זה בשם "קהל שטיבל" (= 'חדר הקהל'. ה"א כמעט ולא נשמעה בדיבור, וכאילו אמרו "קול שטיבל"). ונראה שבכבר הימים שימש החדר לצורכי הקהילה. בילדותי השתמשו באותו חדר רק לפרקים, לצורך עריכת מנין שני לקריאת התורה (בשעה שהיו "חיובים" מרובים לקבלת עליות) או שאחד המלמדים החזיק שם "חדר". ברם השם "קהל-שטיבל" לא סר ממנו. ע"כ דבריו.⁹⁷

התפילה בהתבוננות ייחדה את חסידות חב"ד גם משאר זרמי החסידות שתפילתם הגם שהייתה בהתפעלות הלב, הנה לא שמו דגש על התבוננות ועיון בתפילה.⁹⁸ אי לכך כפי שרואים אנו אצל רח"ל, נוצרו מניינים חב"דים של עובדים (אלו שעוסקים בעבודת התפילה), ואף קבעו להם מקומות מיוחדים לתפילתם, המונח "חדר שני" הנזכר גם אצל אדמו"ר הרי"צ בשיחותיו⁹⁹, מלבד משמעותו לעניינים פורמאליים כמניין שני וכדו', ביטא משמעות נוספת כחדר שבו מתפללים אותם עובדי ה' באריכות והתבוננות בגדולת הא-ל.

התפילה הייתה כ"כ מרכזית בחיי החסיד החב"די, שמילים בהקשר של תפילה ובשייכות חב"דית

96. יצחק ניסנבוים בזיכרונותיו, ר' זלמן חאציס, להלן עמ' 99.

97. אהל רח"ל, ח"ג, עמ' 446.

98. ראה נפתלי לונטל, בין מיסטיקה למודרניות: עבודת ה' החב"דית במאה העשרים, בתוך: מחקרי חסידות, עמ' 235 ואילך.

99. ראה לדוגמא ספר השיחות תש"א, לה"ק, עמ' לד, צו. ועוד.

נוצרו ונכנסו לז'דגון היידישאי (מלבד "חבדניצע" ו"חבדזשען זיך" שצוינו לעיל אפשר להוסיף):
 "געחאבאדעט" ועוד הטיות של אותו עניין שמשמעותם היא התפילה בהתבוננות¹⁰⁰.

בתוך הקהילה החסידית לא כולם נהגו מנהג "עובדים", ורק מעטים שהיה להם יכולת להתבונן ולהבין דא"ח היו מתפללים באריכות, בד"כ המשפיע של העיירה או אישים שהיו מגיעים רבות לרבי הם אותם אלו שבד"כ התפללו כך. שאר תושבי העיירה גם אותם אלו שהשתייכו במובהק לחב"ד היו מתפללים במתינות והאריכו מעט יותר בשבת, עיקר שייכותם הייתה פורמלית – בנוסח אותו נקטו בתפילתם ובבית הכנסת בו התפללו, ועוד סממנים חיצוניים בדוגמת אלו.

המרקם החברתי בעיירה התחלק לרוב לשנים: חסידי חב"ד ושאינם חסידי חב"ד (והם התחלקו לשנים: חסידים ושאינם חסידים). מלבד זאת היו היררכיה פנים קהילתית הרב והשו"ב וכן המלמד שעסקו במקצועות קודש ועל כן היו שרויים בעולמה של תורה וחסידות גם במשך זמן עבודתם היו ראשונים במעלה וחשיבות ועיני הכל היו נשואות אליהם. אחריהם נחלקו שאר חסידי חב"ד לרמות שונות של חב"דיותם, מנחם מענדל חן, תושב העיירה נבל, מבני משפחת חן המפורסמת, מתאר את סוגי החסידים וההיררכיה ביניהם:

ארבעה סוגי חסידים היו בחב"ד:

סוג א'. בני עליה, ראה לעצמו חוב קדוש להקביל את פני רבו ברגל, ביחוד ברה"ש, ליהנות מזיו הצדיק, לשמוע תורה מפיו הקדוש ולקבל מאתו ברכה שישופר מצבו הרוחני, ביראת שמים ובעבודת הבורא וחס מלהזכיר את מצבו הגשמי אשר לחוצפה תחשב לפטפט באוני הרבי בענינים של חיי שעה.

סוג ב'. נוסע הוא לרבי לשם גשמיות לדרוש עצה בעניני מסחר וכלכלה וכדי לצאת ידי חובת חב"ד הוא שואל עצה גם בפגימת הרוחניות שבו ויש שהוא שובת את השבת בליובוץ להשתתף בסעודה השלישית עם הרבי. -

סוג ג'. נוסע לרבי לשם גשמיות בלבד לדרוש עצה בעניני עסקיו ודאגת פרנסה ולקבל ברכה על זה ממנו.

סוג ד'. אין לו כל קשר לא עם הרבי ולא עם החסידים, לא הא ולא דא, אלא הוא מתפלל בסידור של חב"ד ובשביל זה הוא נוטל לעצמו את השם חב"די.¹⁰¹

לאחר פטירת אדמו"ר הצמח צדק חסידות חב"ד נחלקה לכמה זרמים, משום כך חל שינוי מסוים במבנים הקהילתיים, ומקהילה אחת מגובשת נוצרו קהילות קטנות יותר, לעיתים גרר הדבר חיכוך ומריבות, ולעיתים חיו הקהילות בשלום זו עם זו¹⁰². הדבר המשותף לכולם שכלל הזרמים פעלו לפי

100. הארקאווי, במילוננו, מבאר את המלה 'חבדניצע': בית תפלה של הכתה החב"דית. והעיר ע"כ רח"ל שאינו מדויק. אבל לעניינינו נראה שדווקא דרכו בביאור המילה מתאר את הבלטת התפילה אצל חב"ד ביחס לשאר.

101. מנחם מענדל חן, להלן עמ' 95-94. ראה דמיון בין ארבעת הסוגים הללו לבין שלוש סוגי החסידים במשנת ר' מנחם מענדל פוטרס (ר' מענדל, אש"ל, כפ"ח תשנ"ז, עמ' 96-93).

102. דוגמא להתאגדות הקבוצות החסידיות השונות בא לידי ביטוי לדוגמא בריגא, שם הוקם כבר בדור הראשון שאחר אדמו"ר הצמח צדק בית כנסת משותף לשלושת הקהילות תחת קורת גג אחת,

אותו דפוס בקשרים עם הקהילה, שליחת השד"ר וה"חוזרים" לעיירות לשם אסיפת כספי מעמד וכולל חב"ד¹⁰³ וחזרת דא"ח בפני בני העיירה. אבל למרות שבמנהגיהם ובדרכיהם היו זהים, עדיין נחלקו לבתי כנסיות נפרדים, וכ"כ היה שומע דא"ח מרבתי וכן עולה אליהם לחגים וכיו"ב. דמות של עיירה מרובת זרמי חסידות חב"ד עולה מתיאורו של יצחק שריון, יליד העיירה דיסנא, שהייתה עיירה על טהרת החב"ד:

חסיד חב"ד – יהודי העיר היו כולם חסידי חב"ד והתפלגו לחסידי ליאדי, ליבאביץ, קופוסט וסטארוסעליע. והחסידים הותיקים של כל סוג נסעו ל"רבי" שלהם לימי החג, על הרוב לימים הנוראים, כדי לקבל מה"רבי" את השפעת הקדושה, כן היו באים "שדרי"ם ו"חוזרים" מאת ה"רבי"ם, שהיו דורשים בתורת הקבלה וב"חזרת" התורה החסידית של רבותיהם לפני החסידים שלהם, שהיו מתאספים בבית הרב דמתא או זקן החסידים, בעיקר בליל שבת ובזמן הסעודה השלישית של שבת. בכל בתי הכנסת שבעיר היו מתפללים רק בנוסח חב"ד עפ"י האר"י ז"ל, ולא היה אף מנין אחד של מתפללים בנוסח אשכנז. וכשבא להשתקע בעיר יהודי שנקרא "מתנגד", כלומר שלא מהחסידים, ורצה להתפלל בצבור בביהכ"נ היה מוכרח להתפלל בנוסח חב"ד.¹⁰⁴

היחסים בין הזרמים השונים לא היו יחסים קרים, הם לוו ביחסי אהבה-איבה עזים, השייכות של כלל הקבוצות תחת השם חב"ד שייכה אותם מצד אחד אבל היותם שייכים לרבי אחר פילגה אותם מצד אחר וגרמה לחסידים להגן על כבוד רבם וכתוצאה מכך לחיכוך עם חסידים אחרים. היו כאלה שנהגו במתינות עם כולם ואף תפסו מנהג ידידות עם אדמו"ר שאינו רבם המובהק, אך עם זאת עדיין נמנעו מלהיכנס אצלו בקביעות, ואף להתפלל בבית מדרשו לא היו נכנסים.

ניכרים הדברים שאותם תהליכי הצטננות המחלוקת שאפיינו את יחסי החסידים והמתנגדים היו גם בין חסידי חב"ד לזרמיהם. ובבוא הזמן התרככו הצדדים והיו מקבלים אחד את השני באחוה ובידידות. ניצנים של מחלוקת עדיין נשארו (ולעיתים פרצו מחדש בעקבות מקרים מסוימים) וככל שגברה אדיקותו של החסיד לרבו כך יכול להגיע קשיי התחברותו עם חסידי רביים אחרים, אליהו קפלן מספר אודות אביו שהיה חסיד אדמו"ר הרש"ב אך שמר על יחסי ידידות עם האדמו"ר מוהר"ר שמריה נח שניאורסון מבברויסק:

אבי - מנחם מענדל קפלן (קראו לו "מענדל דער חסיד") היה קנאי באדיקותו ודבקותו בחסידות; כל יום עסק בלימודים והיה מאריך בתפילתו. בשל דבקות יתירה ברבי מליובאוויץ'

אם כי בשלושה חדרים נפרדים, ושלושתם יחד נקראו בשם "ריישישע מניינים" (ראה לטביה - בתי כנסת ורבינים 1940-1918, ריגה תשס"ה, עמ' 162). וראה על חברות בין אנשי הקהילה ושיתוף קהילתי בזיכרונות יצחק דובוב, בתי כנסיות וחסידים בריגא, נדפס בתחילה בתוך כפ"ח, גיליון 915. ונדפס שוב בתוך: קובץ ליובאוויטש, עמ' 548.

103. במשך שנים רבות האיסוף לקופת כולל חב"ד היה משותף גם כאשר התגלעו חילוקי דעות, עד לעשור השני של המאה העשרים אז התפצל הכולל בשנת תרע"ב, ואדמו"ר רבי שמריה נח שניאורסון מבברויסק הקים את כולל חב"ד המיוחד, שאחר פטירתו שב להתאחד עם הכולל המרכזי - בכ"ז ראה שלום דובער לוי, תולדות חב"ד באה"ק, פרק מא.

104. יצחק שריון, להלן עמ' 175.

עבר מבית הכנסת של הרב שניאורסון לבית הכנסת ע"ש ר' הלל ז"ל (ר' הלל מפאריץ). בין מנחה למעריב היה מלמד "עין יעקב" ואחרי מעריב - משניות¹⁰⁵.

ברבות השנים, הפלגים החב"דיים עברו שינויים דמוגרפיים¹⁰⁶, חסידי חב"ד נדדו מוצר לחצר, עד שברבות השנים - אחר הסתלקות אדמו"ר מהרש"ן מבברוקס בשנת תרפ"ג - התאחדו תחת הדגל הליובאוויטשאי.

החסידות, ההשכלה והצינונות

תהליכי המודרניזציה במזרח אירופה היו איטיים יותר מאשר במערב אירופה, משום כך אף שההשכלה כבר נתנה את אותותיה במערב עם זאת למזרח היא נכנסה בוהירות גדולה. למעט קבוצות מיעוט אליטיסטיות אינטלקטואליות שהושפעו מהתרבות המערב-אירופאית, רובם המוחלט של היהודים נשארו מחוץ לתהליכי החילון וההשכלה זמן רב. בזמנו של אדמו"ר הצמח צדק עשו המשכילים צעד מכריע בכך שחברו לממשלת הצאר כדי לעצב מחדש את החינוך היהודי. הרפורמות שהמשכילים ניסו לעשות היו בהיקף משמעותי: הקמת בתי ספר ממלכתיים, יצירת חומר לימוד נבחר ומוקפד שאותו ילמדו את הילדים, הקמת מנגנוני פיקוח על החינוך, הגדרת תפקיד הרבנות ועוד.

התערבות השלטונות בדבר קבעה עובדה מוגמרת בשטח החיים היהודיים, ובתי ספר ממלכתיים הוקמו בריכוזי היהודים. אף בליובאוויטש הוקם בית ספר ממלכתי כזה¹⁰⁷, ואדמו"ר הצמח צדק נאלץ לשלוח שניים מנכדיו ללמוד בביה"ס הממלכתי. העובדה שהרבי שלח את נכדיו לביה"ס הממלכתי שימשה גם כדוגמא לרבים מהציבור החסידי והיהודי ברוסיה¹⁰⁸.

בשלב מאוחר יותר ההשכלה הייתה עובדה מוגמרת, והחלו שינויים פנימיים נוספים בהשפעות הרוחות הנושבות באירופה. רוח הלאומיות והגישה הרומנטית בשילוב הניסיון למצוא פתרון לבעיית היהודים בגולה, גרמו להתעוררות הרוח הלאומית בעם ישראל והתעוררה השאיפה להקמת בית לאומי ליהודי הגולה. על בעיות אלו החסידות לא הצליחה לתת מענה שלם בהתאם לצרכי העם, ורבים החלו לזנוח את דרך החסידות לטובת אידיאולוגיות חדשות.

בנספח השני של המאמר "בגדר איסור הקריאה בספרים החיצוניים" הובאו כמה מקורות מהם ניתן ללמוד על מגמתם המוחלטת של אדמו"רי חב"ד בהתרחקות מהשכלה, עד כדי שמשום כך לא היה

105. אליהו קפלן, להלן עמ' 164.

106. יהושע מונדשיין, כרם חב"ד גיליון 3, עמוד 3.

107. על רמת הלימודים הירודה וחוסר נוכחות התלמידים בבית הספר הממלכתי בליובאוויטש ראה איליה לוריא, עדה ומדינה, עמ' 78-83. צבי שרפשטיין, תולדות החינוך בישראל בדורות האחרונים, ראובן מס תש"כ, ח"א, עמ' 298-306.

108. העובדה כי אדמו"ר הצמח צדק נאלץ לשלוח שניים מנכדיו נזכרה בכ"מ - סה"ש ת"ש (לה"ק), עמ' קמט-קנ; לשמע און, עמ' 106-105; פישל שניאורסון, הרופא והפילוסוף, ידיעות ספרים, תשע"ז, עמ' 312, וראה הערה 114 שם. בספרות היפה (פישל שניאורסון, שם, עמ' 320-319) מסופר כי יוחנן המלמד שהיה "חסיד נלהב" ניחם את חנה-לאה האלמנה ששלחה את בנה החלוש ברילה לביה"ס הממלכתי, באומרו "מי לנו גדול וקדוש כהרבי מליובאוויץ" ואף הוא נאלץ משום גזירת המלכות לשלוח אחד מנכדיו לבית הספר הממשלתי", וראה הערת העורך שם.

לישיבה רישיון¹⁰⁹. ניכר כי חששם היה מוצדק, היות ודעתם של רבים מבחורי הישיבות הליטאיות הייתה מושפעת מרוח ההשכלה, ובעת הקמת תומכי תמימים אף היו חששות במחנה החסידים שמא ישיבה זו תלך בדרך שאר הישיבות ותצמיח מקרבה משכילים¹¹⁰. משום כך נבעה הקפדה יתירה והשגחה פולשנית בחייהם של התלמידים. אף כי התערבות זו גרמה לחלק מהתלמידים לעזוב ואף אלו ששמעו את שמעה נרתעו מלהגיע ובתוכם גם ילדי גזע חב"ד, אבל נראה שתוצאות ההשגחה נראו ומעטים הם אלו שעזבו את הישיבה. החשש שמא יכנסו מוטיבים מיישיבות אחרות, כגון: קריאה בספרים חיצוניים או מרד תלמידים הרתיעו מאוד את מייסדי הישיבה, שטיפלו בחומרה בכל אירוע שכזה, בן ציון דינור שלמד תחילה בישיבת טלז ולאחמ"כ למד בישיבת תומכי תמימים כחצי שנה, מתאר את תגובתו של מנהל פועל, אדמו"ר הריי"צ, לאחר שדיבר סרה בטיב המאכלים שהישיבה מספקת:

כעבור רגעים אחדים הובהלתי אל ר' יוסף יצחק - מצאתיו עומד, זועף: מבטו החמור מכוון אלי; והוא אף לא ענה על ברכת השלום שלי - ובקול זועם אמר לי: 'נהגנו אתך לפני משורת הדין, ואתה מכניס לכאן את רוח המרדנות של ישיבות ליטא: טלז, קובנה, ווילנא'. - הוא מזהירני בעוד מועד, כי כאן לא תתכן רוח כזאת. לא יסבלו זאת! ועלי לדעת זאת!¹¹¹

אותם מרידות שהיו בשאר ישיבות הגם שלא נקשרו להשכלה והשתתפו בהם גם מבחירי הישיבות, יראי שמיים ומשכילים כאחד, היוו פריקת עול של התלמידים כלפי ההנהלה, לפי תפיסת אדמו"ר חב"ד. באותם ישיבות ההנהלה כפפה את עצמה לבחורים (בצורה מסוימת) בנושאים מסוימים, כגון מי יהיו הר"מים, חומרי הלימוד וכדו'¹¹², ואילו בחב"ד שחלק מדרכה היא ה"קבלת עול" לא יכלו לאפשר חופש שכזה, והנהלת הישיבה - ובראשה מנהל הפועל, אדמו"ר הריי"צ - בלמה כל רמז לפקפוק בהנהלה¹¹³.

109. שלמה ברדה, בגדר איסור הקריאה בספרים החיצוניים, בתוך: קובץ חידושי תורה, הרצליה תשע"ד, עמ' 147-144.

110. ראה שלמה ברדה, מנהל פועל ישיבות תומכי תמימים, בתוך: התמים (ב"מ), גיליון מא, עמ' 55-57.

111. בן ציון דינור, להלן עמ' 115.

112. על המרידות בישיבות טלז ווולוז'ין ראה עמנואל אטקס, בתוך: ישיבות ליטא - פרקי זכרונות, עורכים: עמנואל אטקס ושלמה טיקוצ'ינסקי, 2004, עמ' 55-44. אטקס רואה במרידות הצלחה חינוכית, כמאבק של תלמידים על דמות הישיבה. יש לציין כי המרידות לא נעשו על רקע של מחסור גשמי וכדו', חלק מהמרידות היו על מינוי ר"מים לא מתאימים או הכנסת לימוד המוסר לישיבות וכדו'. מאורע מעין זה ארע גם בתומכי תמימים, היו כמה מבחורי הישיבה שמיעטו בלימוד החסידות המוטל עליהם והשקיעו את עיקר מרצם ללימוד הגמרא, אמנם התלמידים לא ארגנו מרד רשמי נגד לימוד החסידות, אבל במעשיהם היה רוח של מרדנות. ההנהלה נקטה יד קשה בעניין ופעלה בשני מישורים א. העלאת היוקרה של לימוד החסידות ע"י ריבוי התוועדות עם משפיעי הישיבה. ב. גרימת הרתעה בשלחה את אותם בחורים מהישיבה (אותם בחורים התקבלו חזרה ע"י ריבוי הפצרות). ראה שלמה ברדה, דרכי לימוד החסידות חלק שלישי, בתוך: התמים (ב"מ), גיליון מד, עמ' 85-84.

113. אצל אדמו"ר הריי"צ 'קבלת עול' היוותה נדבך משמעותי בדמות התמים, ראה ישראל שלמה בדר, מנהל פועל ישיבות תומכי תמימים - חלק שני, בתוך: התמים (ב"מ), גיליון מה, עמ' 121-115. על דמותו של אדמו"ר הריי"צ כמנהל פועל ראה שלמה ברדה, מנהל פועל ישיבות תומכי תמימים,

הכלים שהשתמשו לעיצוב התלמידים בישיבה היו שונים מאשר היחס לזה בקהילה. בקהילות אנ"ש לא יכלו למנוע את חבר רעים להתרועע ולגרום לילדי הקהילה החב"דית לא להיחשף לרוחות ההשכלה והציונות¹¹⁴. משום כך בתקופת אדמו"ר המהר"ש עת החלה לתפוס תאוצה תנועת הציונות, שהשפעתה ברוסיה הייתה גדולה מאשר השפעת תנועת ההשכלה, החלו חסידי חב"ד להיות מושפעים מהן ולעיתים אף ליטול חלק פעיל בהן¹¹⁵. אדמו"ר הרשב"ב נתן מענה על כך בהקימו את הישיבה, שם היה ניתן לפקח מקרוב בצורה פרטנית על הנעשה עם התלמידים, לעצב תכנית לימודים ברורה ולעצב את דעותיהם ואישיותם הרוחנית, ובכך ליצור דור חדש של נאמנות לתורה ולחסידות.

[משום כך נוצר לעיתים פער בין התנהגות תלמידי הישיבה (תו"ת) כפי שהורגלו בקהילותיהם לבין ההתנהגות בישיבה כפי שהנהגלה דרשה מהם. יש לציין שחלק מהפערים נבעו מכך שהתלמידים הגיעו מרקעים שונים והיו בעלי מנטליות שונה (חלקם לא הגיע מבית חב"ד, וגם אותם אלו שהיו מגזע חב"ד, לאו דווקא שאבותיהם היו אדוקים – כנ"ל)¹¹⁶.

בדורות מאוחרים יותר, על רקע התגברות החילון ונגישות הלימוד במוסדות גבוהים, התחדד יותר הצורך להתרחק מדברים העלולים לפגוע ברוחניותו של החסיד, ומשום כך הרחיקו עד קצה האחרון את הלימוד במוסדות גבוהים. הרבי דיבר על כך רבות בשיחותיו ובמכתביו, החשש שעולם ההשכלה והחקירה יפריעו את האדם בעבודת ה' הייתה מוחשית כל כך שאפי' ללמוד במוסדות אורתודוכסים גבוהים כשישבת יצחק אלחנן¹¹⁷ נחשבה לגורם מרתיע. ניתן לראות זאת בעדותו של הרב אהרן ליכטנשטיין אז סטודנט צעיר ולימים ראש ישיבת הר עציון: בשנות החמישים הקפיד הרבי ללכת מבית מדרשו לביתו שב- President Street, ללא מלווים בלי "משרתים". כשראיתי אותו הולך לבדו, ניגשתי ואמרתי לו "שלום". שאל אותי: היכן אתה לומד? "בישיבת רבי יצחק אלחנן". הדבר עורר אצלו מן הסתם, מן הסתם, קצת חשדנות. "יפה", אמר לי, "אך עליך לזכור: יראתו קודמת

בתוך: התמים (ב"מ), גיליון מא, עמ' 65-55. דוגמאות נוספות להתייחסות של אדמו"ר הריי"צ ל'פריקת עול' ראה במצוין בהע' 107.

114. ניתן לראות כדוגמא את יחס הקהילה בליאדי לניצני השכלה שהחלו בקרב הנוער בשנות השבעים של המאה ה-19, פעולותיהם אינן כרוכות בסנקציות קהילתיות, אלא בעיקר בעימותים וויכוחים בין בני הדור החדש לבני הדור הישן – ראובן בריינין, כתבים נבחרים, עמ' 408-407. התיאור שבפי בריינין חוזר על עצמו שוב ושוב בחלק גדול מהעיירות, ועולה אף מתיאור הדברים אצל צבי הר שפר, להלן עמ' 51. אין פירוש הדבר שלא היה למסד הקהילתי השפעה על הנוער, במקרים נוספים אחרים אנו מוצאים כי הורים לבנים שחזלו מאורח מצוות היו מוחרמים ומבודדים בקהילותיהם (בנימין ברנר, גדולה היתה הבדידות, עם עובד, ת"א תשל"ח, עמ' 10). סוגיה זו צריכה להידרש באריכות יותר, ואכ"מ.

115. תופעה זו כללה גם חסידי חב"ד אדוקים ראה עמנואל הרוסי, להלן עמ' 74. אליהו קפלן, להלן עמ' 165. ראה גם להלן הערה 124.

116. ראה למשל להלן ישראל גוטין, עמ' 120 היחס של ה'משגיח' על הבחורים לא בדק עם גוטין הצעיר לפשר הספרים ה'נוגעים' שהחזיק אלא מיד נעשה טקס משפיל, בעוד שבביתו לא היה בספרים אלו שום פסול.

117. ישיבה בניו יורק המסונפת לישיבה יוניברסטי. תלמידי הישיבה לומדים במתכונת ישיבתית ובנוסף לומדים לתואר אקדמי.

לחכמתו¹¹⁸].

אבל עד כמה שניתן היה לשלוט על התלמידים, על הקהילות המפוזרות לא ניתן היה לשלוט באותה מידה. הציונות (ובעקבותיה החילון¹¹⁹) חדרו גם לקהילות וחלק מהרבנים הצטרפו לתנועה הזו (באותו הזמן התפרסמה ידיעה מאת אוסישקין שהוא ביקר אצל האדמו"ר מקאפוסט אשר עודד את הציונות). התנועה הזו ככל תנועה החלה את עיקר השפעתה אצל צעירים ותנועות נוער, ואפי' ביישובות ליטאיות ידועות התגבשו קבוצות בחורים והקימו התארגנויות ציוניות. תופעה זו לא פסחה על חב"ד, וגם באנ"ש רבים נסחפו אחרי הציונות בחשבם שאלו תחילת פעמי הגאולה. תיאור תקופה מאוחרת קמעא מתאר מנחם אוריאל, יליד העיירה נבל:

תקופת "חיבת ציון" עוררה את לב אנשי נבל ובהופיע ד"ר הרצל – קמה בה תנועה ציונית חזקה. כעבור זמן מה פירסם הרבי מלובביץ אגרת נגד הציונות ובאחד מנימוקיו הביע תרעומת על השימוש בפסוק "בית יעקב לכו ונלכה באור ה'" במחיקת שתי המלים האחרונות בו וחלק מהציונים נשמעו לרבי, אבל רבים נשארו נאמנים לציונות¹²⁰.

בשנת תר"ס יצא קונטרס אור לישירים ובו מכתבו של אדמו"ר הרש"ב נגד הציונות, בנקודת מכתבו של הרבי עומדים כמה נקודות כלליות ובהן: הגאולה צריכה להיות ע"י משיח, הציונות הינה חילונית ועוד¹²¹. פרסום אגרת זו היה הגילוי הרשמי של דעתו אך עוד קודם לכן הרבי הביע את דעתו ושלח מכתבים ליחידים ולקהילות¹²². גם בשאר הזרמים החב"דיים לא גילו פנים לתנועת הציונית החילונית¹²³. אמנם לא כל החסידים שינו את דעתם בעקבות הרבי, אבל החלה להתפתח גישה שלילית כלפי הציונות שגרר אחריה חלק גדול מהחסידים. חלקם אף נקטו אמצעים קיצוניים לשם כך. אם עד אז היו מרבני חב"ד שהסבירו פנים לציונות, מכאן ואילך התמיכה הלכה ופחתה, ותמיכה

118. מתוך דברים שנאמרו בז' תמוז תשנ"ד לזכרו של הרבי, שנה בשנה, היכל שלמה, ירושלים תשנ"ו.
119. האם יש קשר בין ה'חילון' לבין הרצון להיות חלוץ? נושא זה ראוי לדיון מעמיק ואין כאן מקומו, עם זאת נציין למקרה בוחן מעניין (שכמוהו יש רבים). דבורה מלכה חפץ בת להורים חסידי חב"ד אדוקים מפוצ'פ. היא נישאה לרב ישראל לייב איטקין, רבה של רמנובקה שהיה מבוגרי ישיבת תומכי תמימים בלויבאוויטש (ראה אודותו בתוך: אהלי ליובאוויטש, גיליון א, עמ' 21 ואילך), לאחר פטירת בעלה, הפכה לחלוצה ציונית ובעקבות כך עזבה את הדת. לימים היא נישאה למר משה יבורוחי-יבורחין (ראה להלן).

למשפחתה היו קשרים לבית האדמו"ר, עד כדי שאדמו"ר הרש"ב עצמו חתם על שטר התנאים שלה ושל בעלה ר' ישראל לייב (אגרות קודש הרש"ב, ח"א, עמ' שמג) עם זאת היא חוותה מהפך מאשת רב לאשה חלוצה שאינה שומרת תורה ומצוות. גם אדמו"ר הרש"ב באגרותיו נגד הציונות עולה הטענה ששמירת תומ"צ והציונות אינן הולכות בד בבד.

120. מנחם אוריאל, להלן עמ' 86.

121. אג"ק, אגרת פו (ח"א, עמ' רו-רי). אגרת זו נידונה בכמה מחקרים, בין היתר אצל אביעזר רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים, עמ' 34-29 ובנסמן בשמו במפתח השמות. באגרת זו הועלו כמה טיעונים חדשים שלא נטענו קודם לכן, וביניהם היסוד המשיחי של תנועת הציונות דיון בנושא ראה שלום רצבי, "אנטי-ציונות ומתח משיחי בהגותו של רב שלום דובער", הציונות, כ, אוניברסיטת תל אביב, עמ' 101-77.

122. ראה אג"ק שם, עמ' רו בשוה"ג. מנחם מענדל חן, להלן עמ' 98. ועוד.

123. ראה יוסף אליאש, להלן עמ' 163. פנחס מילר, מעשה שהיה, תשנ"ב, עמ' 187. ועוד.

בציונות מקרב החסידים כמעט ולא קיבלה ביטוי פומבי¹²⁴.

ניתן לומר שהצלחת ההתמודדות נגד תנועת ההשכלה והציונות הייתה בקנה מידה מקומי בלבד, ורק אותם אלו שחברו לקהילה ולמדו במוסדותיה אימצו את קווי חשיבה אלו. חלק גדול מהציבור החב"די ברוסיה, לעומת זאת, שלא יכול היה להיות חלק מהאליטה החסידית, מחוסר יכולת אינטלקטואלית או ממגורים במקומות פריפריאליים וכתוצאה מכך אי קרבה לליובאוויטש גרם לכך שעיצבו מחדש את השקפת עולמם בצורה כזו שיוכלו להתאים את עצמם לעולם חדש ומשתנה¹²⁵. עם זאת מעניינת העובדה שגם בתקופה רבת תהפוכות כזו עדיין היו קהילות המורכבות מאנשים פשוטים, אשר בשעה ששמעו את דעתו של הרבי מיד שינו את דעתם, וכך מספר משה יבזורי, שהתגורר בנהר טוב – עיירה חב"דית במושבות חרסון:

זוכר נימנו איכרי המושבה על חסידי הרבי מליובאביץ'. הרבי עצמו לא היה מגיע לבקר את חסידיו, אך משולח שלו היה מופיע לאסוף פידיונות כדי סכום של שלוש מאות רובל בשנה. והנה, אירע ואחד מאיכרי המושבה קם ונסע אל הרבי לדרוש בעצתו ולקבל את ברכתו, ותוך כדי שיחה על הנעשה במושבה סיפר האיכר לרבי גם על האסיפות הציוניות המתקיימות כל מוצאי שבת, על השקלים שיהודים קנו ועל מניות הבנק. קל לשער מה הזדעזע הרבי החסידי לשמע חדשות אלה. מיד הריץ אגרת לצאן מרעיתו בנהר טוב להזהירם והודיע להם שהציונות פסולה ליהודים כשרים ואסור להם לבוא במגע עם תנועה אפיקורסית ומזיקה זו. המכתב הפחיד את האנשים וחלק מהמשתתפים באסיפות הסתלקו מכל מגע איתנו.¹²⁶

למרות האדיקות של בני המושבה וכפיפותם לאדמו"ר הרש"ב, לא הצליחו להנחיל זאת לבני הדור השני, בני הדור השני התיישבו בישראל והתפזרו בין היישובים השונים או שנטמעו בחברה הרוסית.

124. לדוגמה הרב זאב דוב קו'בניקוב (אברהם יעקב סלוצקי, שיבת ציון, עמ' 95 – נדפס אח"כ בכרם חב"ד גיליון 1, עמ' 88), הרב צבי הירש דוב לוטקר (המליץ, י"ח אייר תר"ס, עמ' 1), הרב יהודה לייב שניאורסון, בן אדמו"ר מהר"ד מליאדי (המליץ, שם), הרב שלמה אהרנסון (קונטרס ומעין, עמ' 45 ואילך), הרב משה יהושע רונין (ספר זיכרון (גרויברט), עמ' 105). ועוד.

125. לכן ניתן למצוא רבים מספור מגזע חב"ד בתנועה הציונית. כמוכן שהריחוק (גיאוגרפי או רעיוני) ממרכז החסידות ליובאוויטש לא היה הגורם היחיד או העיקרי למעבר של צעירים רבים לציונות. רבים הפכו לציונים והיה זה אצלם בכפיפה אחת עם היותם חסידי חב"ד, למשל הרב שלמה יוסף זיין, חסיד קאפוסט עם זאת היה בעל זיקה עמוקה לציונות (ראה אהרן ארנר, הרב שלמה יוסף זיין ויום העצמאות, דף שבועי – היחידה ללימודי יסוד ביהדות, 599). גם בקהילות רבות חיו החב"דיות והציונות בכפיפה על אף הסתירות שבזה.

126. משה יבזורי-יבוריחין, בתוך: חקלאים יהודים בערבות רוסיה, ירושלים 1965, עמ' 303. בספר זיכרון מאת יהודית שמחוני ודוד יזהר, 1991, עמ' 12 כתב אודות מקרה זה ביתר פירוט: בזה הזמן, שאני עומד בו, נסע אחד מהיהודים הבטלנים שבמושבה לליובאוויץ' והביא מכתב מהרבי, במכתב כתוב במפורש שהציונים הם עוכרי-ישראל ואסור לבוא אתם במגע. קשה להבין את הרושם שעשה המכתב הזה על אנשים פשוטים, מאמינים ברבי. כמעט כולם נערו עצמם מהציונות וכשבא זמן התשלום השני של המניה, לא נמצא חוץ משנים, שלושה ששלמו. עד כאן.

השפעת המכתב לא הייתה נקודתית באי-תשלום למניה, חלק מהתושבים נעשו למתנגדים בנפש ראה על זיכרון לזרובבל יבוריחין – מאת יהודית שמחוני ולובקה יבזורי, 1982, עמ' 41.

דווקא אותם אלו שחברו אל הקהילה ולמדו במוסדותיה ובעיקר אלו שלמדו בשיבת תו"ת לא רק שאימצו את המתודות הישנות אלא גיבשו דמות חדשה של חסיד בעולם שבו השינויים הדרסטיים אינם משפיעים לרעה על החסיד אלא מחשלים אותו – "חסיד של מסירות נפש"¹²⁷. ואכן ברבות הימים הדמות החסידית עמדה במשברים שפקדו את רוסיה וצלחו גם את הבעיות החומרניות והמתיינות שיש בעולם החופשי. "חסיד חדש נולד".

*

פתחנו בהשפעה הגדולה שהייתה לחסידות חב"ד במאה התשע עשרה על היהודים ברוסיה. אין ספק כי חב"ד מצטיירת כמשפיעה גם לאחר המעבר מהשטעטל המזרח אירופי המסוגר לעולם גלובלי עם חופש מידע ופעולה כה רחב. חב"ד נוכחת במרחב היהודי בישראל ובתפוצות. אך האם דרכי ההפצה בהם חב"ד נוקטת מאפיינים את חב"ד של טרום המהפכה הרוסית בשנת 1917? תשובה לכך לא ניתן להציע במסגרת זו, אבל ניתן לראות כיצד חב"ד והשפעתה נצפית בעיני המתבונן מבחוץ וכך לקבל מושג כלשהוא לדרכי ההשפעה וממדיה. נתאר זאת בעין השירה המודרנית.

אפתח בקטע מאת המשורר האמריקני אלן גינסברג (Allen Ginsberg) המבטא התרסה רבה כנגד אוולת ידה של היהדות הרבנית להתמודד עם אתגרי המאה העשרים: "Zalman Schachter Lubovitcher Rebbe what you say / Stone Commandments broken on the ground" ובתרגומו של נתן זך "זלמן שכטר, הרבי מלובביץ' מה אתם אומרים, לוחות האבן שבורות על הארץ"¹²⁸, מבחינתו של גינסברג מי שמייצג את הרבנות האורתודוקסית הוא הרבי מליובאוויטש, והוא מתריס כנגדו על המצב של היהדות באמריקה, לרבי ישנה השפעה על מצב היהודים באמריקה ובכל זאת השפעתו מוגבלת.

מה הם כלי ההשפעה של חב"ד המודרנית? כיצד יכולה קבוצת מיעוט להוות גורם רב משקל על החיים היהודים. לכך היו כמה דרכי פעולה. לעורר בכל יהודי את נקודת ישראל סבא, הנקודה הפנימית שמשייכת אותו לכלל האומה, דבר זה משתקף משיחותיו של הרבי בהם מבטא את הרעיון שעצם ההליכה של בחורי הישיבות בערים השונות בארצות הברית כבר פועלת רבות, על ידי זה שאנשים רואים דמות יהודית כפי שהיה פעם ובכך מתעוררת אצלם הנקודה הפנימית. והדברים אמורים ביתר שאת כלפי אותם אלו שהנם מגזע חב"ד, לעורר אצלם את הנקודה החב"דית הבעורת לפעול ללא מנוח למען מטרות נעלות. המשורר נתן אלטרמן, נכד למשפחה חב"דית¹²⁹, פרסם ב'הטור השביעי' שיר המבטא את התנוצצות החב"דיות אצל צאצא למשפחת שניאורסון שאף שעזב את דרכי אבותיו עדיין נושא את שמו בגאווה: "זכן מני לוב עד חזית סטלינגרד / לא ביישו את חב"ד נכדיהם של חב"ד"¹³⁰.

127. הדבר אמור גם כנגד הקומוניזם וכדו', אשר רבים מאלו שזהותם החב"דית השתמרה נמנו על תלמידי ישיבת תו"ת – ראה יהושע מונדשיין, כרם חב"ד גיליון 3, עמ' 3.

128. Kaddish and other poems (1958-1984). אלן גינסברג, קדיש ושירים אחרים, 1988, תרגום: נתן זך, הוצאת עם עובד.

129. סבו היה הרב נתן שניאור לייבוביץ' מרבני חב"ד. סבתו סטרנה עלתה יחד עם בתם וחתנם (הוריו של אלטרמן) לארץ, ואלטרמן הושפע ממנה רבות (ראה דן לאור, אלטרמן, הוצאת עם עובד, 2013).

130. נתן אלטרמן, הטור השביעי, הטלגרמה של חב"ד, דבר 20.8.1943.

בתקופתו של אדמו"ר הרשב"ב התייחסו למלחמה נגד ההשכלה כמלחמת הגנה. בזמנו של אדמו"ר הר"צ וביתר שאת בזמנו של הרבי החלו לפעול באופן של מלחמת התקפה. הרבי יצא עם סיסמת "ופרצת ימה וקדמה צפונה ונגבה" במטרה לשלוח שלוחים לכל קצוות תבל. ובמלחמה כמו בכל מלחמה ישנם חיילים ולשם כך הוקם ארגון "צבאות השם" שאחד את כל הילדים בחב"ד תחתיו, וממילא נהפכו להיות חייליו של הרבי. בהמשך החיילים הצעירים עברו לשיבות ושם נהיו חלק מהכוח הסדיר, תחת הארגון "חיילי בית דוד" הנלחמים במי שמחרף עקבות משיח. המשמעות הצבאית של ההפצה החב"דית מובעת בביטוי עז אצל הסופר חיים באר: ליד תחנת הדלק ההרוסה לחלוטין של חברת Total / מצודד טנק המצוות של חב"ד את תותחו / ומפגיז בטוטפות-תפילין קרקפות של חיילים / "אנחנו רוצים משיח עכשו"131.

וכדי להשפיע לטובה על האדם בעולם המודרני כל הדרכים כשורות. ניתן להשתמש בטכנולוגיה בצורה מיטבית בכדי למשוך את האדם לקיים מצווה או ללמוד תורה. שימוש נרחב ברדיו לשם הפצת יהדות ומסירת שיעורי תניא, שימוש בטלוויזיה להפצת מסרים אוניברסליים, שימוש בעיתונות בכדי להעביר את מסריו של הרבי. וכפי שכתב חיים באר באחת ממאמריו: "אם יצר הרע שהוא כל כך חזק זקוק שיפרסמו אותו" כפי שאמר הרבי מלובביץ למראה שלטי האור הרצים על הקברטים הפריזאיים. "מדוע שלא יעשה כן גם היצר הטוב"132.

לאחר ג' תמוז נראה שהשפעתה של חב"ד אינה מצטמצמת, כמות השלוחים עולה וחב"ד גדלה בהתמדה. דווקא מתוך הקונפליקט שנוצר לאחר ג' תמוז, חב"ד מוצאת את התעצמות להתפתח ולגדול. אהוד בנאי בשירו ברוקלין מתאר את מצבה של חב"ד בתקופה זו: ברוקלין אומרת: "אבא לא מת / הוא רק ישן קצת בעולם האמת / הוא יחזור בגדול ובפיו שיר הלל / והוא יעיף את ברוקלין עד לארץ ישראל"133.

אסופת זיכרונות זו אינה ממצה את השפע הגדול של זיכרונות על אדמו"רי חב"ד, החצר, העיירה ודמויותיה החסידיות, אך היא משקפת את רוחה של חב"ד בתקופת אדמו"ר הצמח צדק עד שלהי תקופת אדמו"ר הרשב"ב ומציגה זוויות חדשות על הקהילה החב"דית, ה'חצר' ועוד.

כל הזיכרונות מובאים כפי שנכתבו על ידי כותביהם, למעט שינויים קלים (של כתיב מלא וחסר) בהתאם לעברית המודרנית, למען נוחות הקוראים.

תודתי לאחי הת' ישראל, שסייעני בכמה דברים.

הריני לאחל לחתן ולכלה כברכת כ"ק אדמו"ר, מזל טוב מזל טוב, ויה"ר שיבנו בית בישראל בנין עדי על יסודי התורה והמצוה, כפי שהם מוארים במאור שבתורה זוהי תורת החסידות.

שלומי

131. חיים באר, נזקי מלחמה, בתוך: מאזניים, סיוון – תמוז תשמ"ב, עמ' 3-2.

132. חיים באר, דו"ח מעולם אחר – עיירה יהודית בלב פרדסים גדועים, דבר 28.3.1983.

133. אהוד בנאי, ברוקלין, 2004.

האדמו"ר

החיים בעיירה בצל הרבי

צבי הר שפר

ר' צבי הר-שפר נולד בתר"ל בליובאוויטש, לאביו החסיד ר' יצחק אייזיק לוקשין. התגורר בנעוריו בחרקוב. בתרע"ב הוגלה לפולטובה על עובדת ציונותו. בתרפ"ה עלה לארץ ישראל ושימש שו"ב בתל אביב. שנים רבות מסר שיעורי תורה בביהכ"ס נורדאו. בתש"א עבר להתגורר ברעננה. תירגם מגרמנית את פירוש הרד"צ הופמן לספרים ויקרא ודברים, ואת 'תורת הפילוסופיה הדתית של רבי חסדאי קרשקש', מאת עמנואל יואל. נפטר בב' מנחם אב תשי"ט, ומנ"כ ברעננה.

רשימתו זיכרונותיו זו התפרסמה בגיליון 'העבר', ב (שבת תשי"ד), עמ' 86-93. באגרת הרבי אליו מל" תשרי תשט"ז (נדפסה באג"ק חי"ב, עמ' לח-לט) התבקש הר-שפר לכתוב את זיכרונותיו "מתקופה בהיותו בליובאוויטש היא תקופת כ"ק אדמו"ר מוהר"ש ובנו כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב, הן בנוגע לליובאוויטש עצמה ולהאורחים אשר בקרו בה מזמן לזמן".

נולדתי בליובאוויטש, העיירה המפורסמת באדמו"ריה בפלך מוהילב שעל הדיניפר ברוסיה הלבנה, עיירה עתיקת ימים. על עתיקותה מעיד בית העלמין הישן, שמרוב ימים ומסיבות שונות לא נשארה בו אפילו מצבה אחת ושום רושם של קברים, אלא הוא עומד מגודר מכל רוחותיו. בני ליובאוויטש נהגו בו קדושה יתירה, כי על פי המסורת קבורים בו הרבה קדושים.

חצר האדמו"ר

העיירה רחוקה כחמשה עשר ויורסט¹ משתי תחנות של מסילת-הברזל. גם דואר למכתבים ולכספים לא היה בה בימים ההם, ובכל זאת לא הייתה דומה כלל לכל העיירות הנידחות בתחום המושב שנקבע בשביל בני ישראל. האורחים הרבים שהיו באים מערים שונות לשאול בעצת האדמו"ר בעניינים רוחניים וגשמיים הביאו אתם תנועה וחיים לכל העיירה וביחוד ל"חצר" - כך נקרא בית האדמו"ר - ולכל הרחובות הסמוכים לה.

ה"חצר" עמדה במרכזו של העיירה ומסביב לה היו אכסניות רבות. בחצר עמד בית גדול, שנפתח רק למאורע יוצא מן הכלל, למשל בראש השנה, כשבית התפילה הקבוע לא הכיל את כל האורחים

1. וְרֶסֶטָה (ברוסית: Берестя) היא יחידת מידה לאורך, שהייתה בשימוש באימפריה הרוסית. שווה לערך של כ-1,066.8 מטר.

בית הצדיק - לובביץ', ציור: אנטולי נליבייב, 1988

הרבים, או ביום חתונה של אחד ממשפחת האדמו"ר, אז נפתחו גם דלתות הבית המרווח ההוא. מנגד לבית זה נמשך לאורך הרחוב בית ששימש גם לבית תפילה - שהיה נקרא אולם ("זאל") - ומעונו של האדמו"ר, וחלונותיהם היו נשקפים לרחוב סילוה. מסביב לעיירה היו חורשות וכפרים של איכרים גויים. רוב אזרחי העיירה היו יהודים - חוץ מהרחובות הצדדיים שבהם גרו גויים.

האדמו"ר שישב בליובאוויטש על כס האדמו"רות בזמן

המסופר היה מהר"ש (ר' שמואל) שניאורסון, שירש אותה מאביו מהרמ"מ (ר' מנדיל בעל ה"צמח צדק"), שהיה חתנו של האדמו"ר האמצעי ר' בר. במה זכה מהר"ש - שהיה הצעיר בששת הבנים שהשאיר אחריו מהרמ"מ - לשבת על כסא אביו בליובאוויטש איני יודע. הרמ"מ אהב מאד - כך סיפרו מעריצי מהר"ש - את בן זקונו והיה לו לילד שעשועים.

אולם לא על נקלה עלתה לו למהר"ש לרשת כסא אביו. מריבה גדולה התלקחה בין האחים, אחרי הסתלקותו של מהרמ"מ בשנת תרכ"ו, בשל ירושת הכסא. החסידים נחלקו למפלגות עד שנצח מהר"ש, ואחיו היו מוכרחים לבקש להם מרכזים אחרים. הזקנים רצו לטשטש את כל ענין המריבה בפני הצעירים, ואחזו, הצעירים, קלטנו רק קטעי-מלים, רמזים ובני-רמזים לאותה המריבה. הזכירו "צוואה" שנמצאה אחרי הסתלקותו של הרמ"מ שהצד שכנגד שדא בה נרגא². וזהו נוסח הצוואה שנמצאה, לפי עדותם של מעריצי מהר"ש, בשנת תרמ"ג: "לבני ידידי וחביבי מהר"ש שיחי, ראיתי דא"ח שלך והוטב בעיני מאד, השי"ת יחזק לבך ושכלך להוסיף אומץ בתורתו ועבודתו, פתח פיך ויאירו דבריך ואני מבטיח לך מה שאמרת לך בע"פ וכאשר אף מה ששמעתי מפי האאזמו"ר ז"ל, רק חזק ואמץ, לכתוב ולהגיד, ואני סומך אותך בסמיכה רבה ולא תירא משום אדם, והשי"ת יצליח לך ברו"ג וללמוד וללמד לשמור ולעשות. אביך הדוש"ט וטובת אנ"ש מנחם מענדיל בן דבורה לאה"³.

מספרים היו על מהר"ש שהיה בילדותו "קונדס" גדול, היה רוכב על העזים שבעיירה ועוד מעשי שובבות כאלה, ומהיותו בן זקונים המתגעגע על אביו לא גער בו האחרון מימיו. ברם איש לא ידע

2. על פי ראש השנה (יג, א), תרגומו: הטיל עליו גרון. ומשמעו שהקשו עליו קושיות.

3. השווה איליה לוריא, עדה ומדינה, עמ' 130-132.

להגביל בדיוק מתי התבגר מהר"ש והפך לאיש, עזב את שעשועיו ויהי מתבודד עם אלוהיו, והיה לבעל שיעור קומה, שהשפעתו הייתה כבירה על חסידי הרבים והעשירים, ורק לעתים רחוקות היו הנטיות השובביות מבצבצות מתחת למפתן ההכרה שלו והיו מתגלמות בחיך ובלגלוג חד.⁴

דמות האדמו"ר

עברו הרבה שנים מאז זכרי אותו, ועדיין לא נטשטשה תמונתו האצילית מנגד עיני. קומתו למעלה מקומת איש בינוני, פנים מלאים ועגולים, שערות ראשו וזקנו צהבהבות, מצח רחב וצדעים רחבים, עיניים מביעות חכמה ופקחות וחודרות ללב, פרקו נאה וקולו ערב, מטופל בשומן הרבה שהוסיף לו לוויית חן. חונן מטבע בכישרונות רוחניים מצוינים, בעל זיכרון מופלא, בעל תפיסה קלה ועמוקה, בסקירה אחת היה תופס ענין מסובך מאד, בקי בהוויות העולם ומתעניין בכל המתרחש בעולם הגדול. עמד בחילוף מכתבים עם החסידים העשירים שגרו בערי הבירה, וכל גזירה רעה שהייתה מתרגשת לבוא על עמנו האומלל נודעה מיד בליובאוויטש.

להאסיפה הידועה, שנועדה להיות בשנת תרמ"ב בפטרבורג מטעם המיניסטר הצורך איגנטוב⁵, שלח מהר"ש את הגביר שמרלינג ממוהליב⁶, שלפני צאתו לדרך סר לליובאוויטש להתיעץ עם מהר"ש ע"ד עניני האסיפה. כידוע מת הגביר שמרלינג באותה האסיפה משבץ הלב.

בבית האדמו"ר היה מתקבל השבועון "העברי הרוסי" שיצא בפטרבורג בעריכתו של צבי רבינוביץ בעל "אוצר החכמה והמדע"⁷ ומעריציו של מהר"ש אמרו עליו שידע את השפה הרומית והיה בקי בחכמת הרפואה ובעצם ידו כתב פרשיות לתפילין שלו⁸.

דרכו של מהר"ש הייתה לדרוש בכל שבת לפני תפילת שחרית בבית התפילה המאוחד עם מעונו של האדמו"ר, את שולחן הקריאה היו מקרבים עד סמוך לפתח המוביל לחדריו של האדמו"ר, הדלת אל החוץ הוגפה והשמש עמד אצל הפתח לבלי ליתן לאיש לצאת. בכל הבית הושלך הס, הנמצאים בפנים הצטופפו ועמדו על רגליהם. האדמו"ר ישב על כיסא ומסביב לו בני משפחתו, ורק לזקני החסידים יחידי הסגולה ניתנה הרשות לשבת קרוב אל האדמו"ר. כולם עצרו בעד נשימתם ואזניהם היו נטויות לאותו המקום שמשם יצא הקול הצלול, שמתחילה נשמע רק כעין לחש ולאט לאט התגבר ובקע את הדומייה הרוטטת והשתפך בכל הבית. והקול הלך והתלהב, הלך והתלהט, כל הנוכחים היו כובשים את רעיונותיהם ומתרכזים באותן המלים היוצאות מפי האדמו"ר, ולפסגת

4. השווה: רשימת היומן, תשע"ו, עמ' רט.

5. רוזן ניקולאי פבלוביץ' איגנאט'ייב (ברוסית: Николай Павлович Игнат'ев; 1832-1908), היה פוליטיקאי ודיפלומט רוסי, כיהן כשר הפנים בממשל הרוסי, ובין יוזמי "חוקי מאי".

6. הגביר ר' שלמה שמרלינג, נפטר בג' אייר תרמ"ב [1882]. עובדת מותו בעת האסיפה נזכרה: 'הלבנון', ט"ז אייר תרמ"ב, עמ' 5; מרדכי בן הלל הכהן, "מאחורי הפרגוד", 'המליץ', י"ב מג'א תרמ"ה, עמ' 3.

7. אוצר החכמה והמדע, מאת צבי הירש בן מאיר הכהן רבינוביץ. וילנה, תרכ"ז [1867], תרל"ו [1876]. החיבור עוסק במכניקה וכימיה.

8. אדמו"ר המהר"ש התמחה בכתיבת סת"ם, ומצוי צילום ממגילת אסתר שכתב בספר התולדות אדמו"ר מהר"ש, קה"ת, תש"ו (נערך ע"י הרבי). אודות מגילה זו ראה התקשרות גיליון 867. כרם חב"ד, גיליון 1, עמ' 74.

התלהבותו היה בא האדמו"ר בהגיעו לבאר הכתובים בתהלים עג, כה-כו ברוח החסידות: "מי לי בשמים" אין לי צורך בגן עדן העליון שהוא בבחינת שמים, "ועמך לא חפצתי בארץ" אין לי חפץ בגן עדן התחתון שהוא בבחינת ארץ, אלא "כלה שארי ולבבי" יש לי תשוקה וכיליון רק לך לבדך, צימאון וחשק להבטל ולהיכלל באין סוף⁹.

בימי החגים היו החסידים דורשים "הוספה" בין מנחה למעריב. החסידים - וביחוד הצעירים שבהם - היו מצטופפים סמוך לפתחו של האדמו"ר והיו מנגנים ניגונו של האדמו"ר הזקן המלא געגועים וחישוקים, כיליון נפש לעלמין דלא אתגליין¹⁰. אם לא נענו מיד היו חוזרים פעמים ושלוש על ניגונו של הרב עד שהזקיקו את האדמו"ר לצאת מתבין עונו וסירובו לא הועיל, היה מוכרח לוותר על עייפותו ועל חלישותו.

מה חידש מהר"ש בבית מדרשה של החסידות? לכאורה אין בית מדרש בלי חידוש¹¹ ואי אפשר שלא הכניס מהר"ש משהו לתוך תורת החסידות - ברם קשה להגדיר את חידושו. תורת החסידות החב"דית התפשטה והתרחבה לכל פרשת דרכיה, מקורות החסידות של הזקנים נתנו מקום רחב ידיים להשתמש בהם ולהטותם לכל הצדדים עד שקשה לעמוד ולהראות בדיוק על כל החידושים של כל אדמו"ר ואדמו"ר, ואם יציעו שאלה זו לפני ותיקי החסידים יניעו בכתפם ולא יבינו את עצם מהותה של השאלה. הכיצד? תוכן החסידות הונחו יסודותיו על ידי הבעש"ט והבאים אחריו מגלים את הרעיונות שהיו גלומים וגנוזים בדבריו ומה שייך לדבר על דבר שיטות שונות? העיקר הוא ההסברה לפי הכללים שהניחו זקני החסידות הראשונים, ורק מדרגת ההסברה שונה לכל אדמו"ר ואדמו"ר.

בכל יום היה מהר"ש מקבל פני האורחים שהיו באים לבקש תורה ועצה בעניינים גשמיים ורוחניים והמבקרים היו רבים, היו עומדים צפופים על יד הדלת המובילה אל החדרים הפנימיים וכל אחד פתקתו בידו וצרותיו בלבו. בין ההמון עמדו גם רבנים שהיו מתקינים את עצמם להקבלת פנים, מסלסלים את פאותיהם ומחכים ברטט לאותו הרגע שהמשרת "לויק העבה"¹² - כך היה נקרא על שום שהיה עב הכרס - ירשה להם להיכנס לפנים.

העבודה הזאת הייתה מוגיעה מאוד את מהר"ש ואחרי ה"יחידות" היה יושב על מרכבה רתומה לשני סוסים אמיצים בהנהגתו של איוואן¹³ הנהג-הגוי ונוסע חוצה לעיר לשאוף רוח ולהינפש מעבודתו הקשה. לשבת שעות על מקום אחד ולרכו את מחשבותיו בעניינים שונים הדורשים עיון רב וצלילות

9. השווה לדרך מצוותיך, שורש מצוות התפילה: "דרך מצוותיך", שורש מצוות התפילה: "שורש ענין אהבה דבחינת 'ועמך לא חפצתי', שלא לחפוץ שום דבר זולתו יתברך, ולא אילו שמים וארץ שהם גן עדן עליון ותחתון... אלא תהיה האהבה רק לו יתברך לבד... וכך היה נשמע הלשון ממורנו רבנו נ"ע בדביקותו, שהיה אומר בזה הלשון: 'איך וויל זע גארנישט, איך וויל ניט דאין גן-עדן, איך וויל ניט דאין עולם הבא וכו', איך וויל מער ניט אז דיך אליין".

10. עולמות שלא התגלו.

11. ע"פ חגיגה ג, א.

12. לוי יצחק אידלעוויץ, הגבאי ראשון אצל אדמו"ר המהר"ש. אודותיו ראה בהנסמן ברשימת היומן, תשע"ו, עמ' תקיד.

13. אודותיו ראה גם רשימת היומן, תשע"ו, עמ' רט.

הדעת, כדי שעצתו תהא קולעת אל המטרה הנכונה.

בשבת היה מהר"ש המפטיר בבניא, היה מתפלל בחדרו הסמוך לבית התפילה ולעת הצורך היה השמש דופק בדלתו לאמר "ברכו" ו"קדושה". למפטיר היה יוצא אל הקהל וקרא בנעימה המיוחדת לו את ההפטרה.

מהר"ש אהב את היופי בכל דבר: במלבושיו, ברהיטי ביתו, ונטייתו זו נראית בהליכותיו ובתנועותיו. בפורים היה קורא את המגילה לפני הקהל, וכשהגיע ל"המן" היה מפסיק בכוונה עד שיעבור רעש הילדים.

בראש השנה היה מהר"ש התוקע. לשמוע את תקיעותיו היו באים אורחים רחוקים וקרובים. הדוחק היה גדול מאד, עמדו צפופים ולא השתחוו רווחים, היו פותחים את דלתות הבית הגדול שעמד מנגד, אבל רק החסידים הבלתי נלהבים עברו שם להתפלל, ברובם נדחקו דווקא לבית התפילה הקבוע לכל השנה, ומראה נפלא נגלה לעין הרואה: כל הקהל נעשה לגוף אחד ורק הראשים הבדילו בין איש לרעהו. כולם עמדו באימה ובפחד מפני אימת יום הדין, כל אחד עצר בעד נשימתו, הושלך הס לרגעים אחדים בכל הבית, ופתאום נשמע קולו הצלול של מהר"ש "מן המצר"¹⁴, וקול איום התפרץ מפיות כל הנאספים, דמעות העיניים התערבו עם זעת הפנים. אחרי תום התקיעות שאף כל אחד רוח כאילו נטל החול הוסר מעל ראשו. אל ה"תשליך" לוו את האדמו"ר כל האורחים בניגונים ובשירה. פרחי החסידים היו מתלכדים לשרשרת מסביב להאדמו"ר, בני משפחתו והחסידים הישישים החשובים.

שמחה גדולה הייתה גם בפרוס הפסח בהלוח האדמו"ר לשאוב מן הנהר "מים שלנו". בניגונים ובקול זמרה ירדו אל הנהר לפני שקיעת החמה של יום י"ג בניסן. מהר"ש בכבודו ובעצמו היה מוריד את הדלי לתוך המים והחסידים הקרובים עזרו על ידו לשאוב המים. ולמחרת ביום י"ד הייתה אפית ה"מצה השמורה" נעשית ברוב פאר, באמירת "הלל". האדמו"ר עמד ומרדד בידו שבה היה לש את העיסה הנתונה לפניו ומחלק את המצות על ידי החסידים לנשים המרדדות. בערב היו הרבה מאורחי ליובאוויטש ממהרים לגמור את ה"סדר" בביתם כדי לבוא ולראות איך מסדר מהר"ש את ה"סדר" עם בני משפחתו.

ביחוד הייתה גדולה השמחה בי"ט כסלו, יום שחרורו של האדמו"ר הזקן ר' שניאור זלמן. האדמו"ר היה מספר באריכות את כל פרטי המאורע, ע"ד המחלוקת שבין החסידים והמתנגדים שגרמה למלשינות לפני הממשלה על הרב, ע"ד נסיעתו של הרב לפטרבורג, מאסרו והשתחררותו, וכמה נסים ונפלאות היו קשורים אל אותו המאורע. החסידים שתו יי"ש וחטפו "שיריים". לאופיו של מהר"ש יש להוסיף, כי לפעמים היה אוהב לזרוק מפיו איזו בדיחה לתוך כנופיית העלונים שישבו על אסקופת האכסניה נגד חלונותיו של האדמו"ר ועסקו בכובד ראש בהלכות סוסים וכל אחד התפאר שסוסי שקנה לא מכבר טסים כנשרים, והנה הבליט מהר"ש את ראשו דרך החלון והפיל איזו בדיחה בתוך חבורה זו ולאשרה לא היה קץ.

וקשר חזק היה בין מהר"ש ובין ארץ ישראל. מהר"ש היה האמרכל על הכסף הנקרא בשם "קופת

14. קודם תקיעת השופר נהוג לומר אוסף פסוקים הפותחים בפסוק "מן המצר קראתי" (תהילים, קיח, ה).

רמב"ן¹⁵. לעתים קרובות באו בני משפחתו מארץ ישראל לליובאוויטש על עסקי ממונות, ואחד מטובי החסידים ר' ברה-ואלף קוויבניקוב¹⁶ - מי שהיה בראשונה משולח ומשפיע מטעם מהר"ש ואחר כך רב ביקטרינסלב - מעיד על מהר"ש במכתבו אל א"י סלוצקי¹⁷ שנדפס בשיבת ציון¹⁸, כי כל ימיו שאף מהר"ש לקנות אחוזה בא"י ולהתיישב בה, ישיבת קבע, אלא מפני סבות שונות לא עלה הדבר בידו¹⁹.

בשנים האחרונות לימי חייו התחיל מהר"ש לנסוע מדי שנה בשנה חוצה לארץ לשתות מים מינרליים, וכשני חדשים נשארה ליובאוויטש כאלמנה שבעלה הלך למדינת הים. האורחים חדלו לבוא, תוגה חרישית הייתה שוררת על העיירה, וביחוד במרכז. בשוב מהר"ש הבייתה הייתה השמחה במעונו. בהרחבת הדעת היה מספר לפני קהל שומעיו על הנסיעה, על ההרפתקאות שעדו עליו, על הפגישות עם אישים ידועים ובכל העיירה הורגשו שוב תנועה וחיים.

כל עניני העיירה היו נחתכים על פי החצר. כל בני העיירה - לרבות אלה שפרנסתם לא הייתה תלויה כלל בחצר - היו מציינים להחלטות החצר. כל כלי הקודש ונושאי משרה היו מתמנים רק על פי הסכמת החצר.

ימים רבים לא היה בעיירה רופא קבוע²⁰. חובשים היו ממלאים מקום הרופאים, היו בקיאים במלאכת החוקן, בקרני דאומנא²¹, בהדבקות עלוקות בגוף החולה וכדומה. העיירה הייתה זקוקה לרופא תמידי. מזה עשתה החצר? שלחה והביאה רופא חולים מבישנקוביץ (פלך ויטבסק) קראו לו זלמן הירשל - שמות משפחה לא ידעו בליובאוויטש²² - והרופא הזה היה חסיד ככל החסידים, הניח שני זוגות תפלין - רש"ו ור"ת - לבש טלית קטנה רחבה, היה בעל הדרת פנים והיהודי הזה בחר לו לפרנסתו את חכמת הרפואה. שמא תאמרו שכדי להיות רופא צריכים ללמוד באוניברסיטה ולהתמחות בקליניקות, טעות בידכם, לומדים את השפה הרומית עד כדי קריאה בספר וקונים ספר של רופא מפורסם, שרשומים בו כל מיני רצפטים לכל מיני מחלות ומתחילים את הפרקטיקה. כשהוברר שאינו יודע בין ימינו לשמאלו, נבהלו בחצר והסכימו לפטור את הרופא החסיד ולקחת אחר במקומו. בחרו בגוי בן שבעים, שגמר אוניברסיטה ושימש רופאים מומחים. למה בחרה החצר בגוי זקן על פני רופאים יהודים? - מפני שבחצר פחדו מפני העברים המשכילים יותר מאשר מפני הגויים²³.

15. צדקת רבי מאיר בעל הנס, נק' גם "כולל חב"ד". הוא ארגון צדקה שהקים אדמו"ר הזקן במטרה לסייע ליהודי ארץ הקודש, במשך הזמן תמיכת הכולל הייתה נתונה לחסידי חב"ד שבארץ הקודש.

16. הגה"ח ר' דב זאב קוויבניקוב, רבה של העיר יקטרינסלב, מן המיוחדים בין חסידי חב"ד, גאון בנגלה ובחסידות, נפטר בכ"ד טבת תרס"ח.

17. אברהם יעקב סלוצקי (ה'תרכ"א, 1861 - ה'תרע"ח, 1918) היה סופר ופובליציסט דתי, חובב ציון נלהב וממקימי המזרחי.

18. שיבת ציון: קבץ מאמרי גאוני הדור בשבח יישוב ארץ ישראל, וורשה תרנ"ב, עמ' 95 (נדפס בכרך חב"ד גיליון 1, עמ' 88).

19. השווה סה"ש תש"ה, עמ' 32-33.

20. ראה גם רשימות הרב"ש, קה"ת, עמ' צ.

21. הקזת דם בקרן במציצה, ע"פ מכות טז, ב.

22. ראה גם מודכי לור, במערבולת התמורות, עמ' 108.

23. השווה: ראובן בריינין, כתבים נבחרים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשכ"ה, עמ' 418-421.

לובביץ', כיכר השוק, 1930 (מוזיאון קונסטקמרה, סנקט פטרסבורג)

הרוח החיה באופני הפוליטיקה של החצר היה לויק העבה - על שום כרסו העבה וכבד כופו - הוא לא נשא פנים לשום איש, גם לרבנים גדולים ומפורסמים בתורתם ביראתם. בעיירה היו מתלחשים שגם הר"ש סבל ממנו ייסורי-נפש הרבה, אלא שלא יכול לדחות אותו מטעמים שונים.

הישיבה בליובאוויטש

מישיבת ליובאוויטש לא יצאו לא גאונים מפוארים, שתפסו מקום חשוב בין התורנים, ולא סופרים מפורסמים בספרות העברית. כחמישים או כארבעים תלמיד למדו בה.

ראש הישיבה בעצמו לא היה גאון בתורה ומפולפל חריף, אלא עובד חרוץ היה שמעטים כמוהו, התמסר לישיבה בכל לבו ונפשו, איש תם וישר במלא המובן, בשלש בלילה היה בא מביתו אל בית הישיבה, הגה בתורה והשגיח על בני הישיבה הנעורים בלילה לפי התור שלא יבלו עתם לבטלה. כל היום - חוץ מארוחת הצהרים - לא היה מש מבית הישיבה. את תכלית חייו ראה בישיבה. בשביל התלמידים החשובים היה הולך לשמוע בכל שבת את הדרשה של מהר"ש, אף שלא היה מהכרוכים אחריו, כדי שיוכל למסור בכתב לתלמידיו קיצור הדרשה. ראש הישיבה היה כולו מין רוחניות, גופו היה צנום וכחוש, אצבעות ידיו דקות וגמישות, שתי עיניו לא היו דומות, היה קונה זוג משקפיים ושובר זכוכית אחת ובשנייה היה משתמש. מלבד גמרא ופוסקים וחסידות לא ידע מאומה מכל הנעשה בעולם הגדול.

פעם אחת קיבל מעטפה חתומה - זו הייתה הזמנה לחתונה מאחד מתלמידיו שנשא אישה בוילנה - ולא ידע מה טיבה, בעד החלון ראה אחד בעלי הבתים עובר, קרא אליו והראה את המעטפה, והלז, שידע לקרוא אותיות רוסיות מודפסות, קרא החותם "וילנא". ווילנה! קרא ראש הישיבה בחיל ורעדה, מה רוצים ממני בוילנה? סיבת חרדתו הייתה כי המשגיח הכללי על כל בתי הספר - ופלך מוהליב בכלל - ישב בוילנה ולישיבה לא היה כל רישיון מטעם הממשלה ולכן ירא פן נודע למשגיח קיומה של הישיבה ויכל לסגור אותה. תוכן ההזמנה היה בשפה הגרמנית, וכך עמד תוהו ומפחד עד שלאשרו נכנס אחד מתלמידיו ובאר לו את תוכן ההזמנה ונחה דעתו.

מהר"ש לא התערב כלל בענייני הישיבה, ולא דאג כלל לקיומה. כעין דיסהרמוניה חרישית שררה בין מהר"ש ובין התורנים המופלגים בעיירה ובכללם גם בינו ובין ראש הישיבה ר' יעקב אליעזר²⁴.

24. הרה"ח יעקב אליעזר סקאבלא. אודותיו ראה סה"ש תרפ"ח-תרצ"א, עמ' 274. קונטרס עץ החיים,

רוב התלמידים התכלכלו מ"ימים", זאת אומרת אכלו על שולחן בעלי בתים יום אחד בשבוע, ויש שנהנו גם ממטבחו של האדמו"ר²⁵ כשם שנהנו ממנו עניי העיירה ומערים אחרות. בין התלמידים היו מתמידים ושוקדים, אבל בלי כשרונות נוצצים, רק אחדים מהם הגיעו להוראה ויתרם התפזרו מי למלמדות, מי למשרתי בתי מסחר וכדומה. רוח ההשכלה חדרה גם לתוך כותלי בית המדרש, והיו תלמידים שרכשו להם ידיעה הגונה בשפה העברית.

*

אני זוכר את השריפות, בלשון רבים, בהבדל מן השריפה (בהא הידיעה) הגדולה שהייתה בליובאוויטש בשנת תרי"ח, שאז עלו על המוקד כמעט כל בתי העיירה, ובני העיירה היו מונים כך וכך שנים לפני השריפה, כך וכך שנים אחרי השריפה. הזקנות היו מספרות כי כל בני העיירה התגלגלו תחת כפת השמים ויש שהורידו לתוך הנהר את הכרים והכסותות מפחד השריפה, ברם לאט לאט נבנתה העיירה מחדש ורישומה של השריפה נשאר רק במוח הזקנים, אולם השריפות שהיו בימי הביאו אסון גדול וממושך על כל בני העיירה.

אחד העם הצעיר בחצר האדמו"ר

שנים אחדות לפני הסתלקותו של מהר"ש התחיל לעזוב את העיירה לחדשים ולנסוע חוצה לארץ. ומשעזב את העיירה חדלו האורחים לבוא, הפרנסה ירדה וצרות תכופות עדו על העיירה. חברה מסותרת התארגנה להבעיר ולהצית, ואת העיירה האומללה בחרו לחוג פעולתם. לא עברו ימים רבים בין שריפה לשריפה, וכל השריפות היו מסודרות על פי תכנית ידועה, ולא בפתע פתאום נפלה דליקה במקום פלוני, אלא מתחלה מצאו פתקה כתובה באידיש דבוקה בקיר או בגדר, שמחר או מחרתיים תהיה דליקה במקום פלוני, והמבעירים עמדו בדיבורם, לא הועילה שום שמירה, העיירה חולקה לרבעים לצורך שמירה, גם הגויים המעטים שגרו בעיירה התחייבו מי להביא דלי ומי גרון בשעה שתתפרץ השריפה וגם שכרו נטורי קרתא²⁶ ולא הועיל. שבתו החיים, נפסקה התנועה, האנשים התהלכו כצללים, לא היו בטוחים ביום המחרת, כל המטלטלים היו ארוזים להיותם מוכנים להוציאם מהבית לעת הצורך.

כל ענין השריפות כאילו היה לוטה בסוד כמוס. לא הועילה גם התחבולה האחרונה לקרוא לאספה רבה לבית המדרש את כל בעלי הבתים, והרב המ"ץ ר' אברהם²⁷ - אחיו של ר' אהרן ה"חזור²⁸ - עלה על הבימה והכריז שהוא מטיל "ואם לא יגיד²⁹ על כל מי שידוע או שמע איזה דבר על דבר המבעירים, ואיים על הנאספים שאם לא תועיל אזהרה זו יגזור את החרם הגדול הכתוב בספר "כל

עמ' 8.

25. השווה קונטרס עץ החיים, עמ' 8. זכרון לבני ישראל, עמ' קעג.

26. שומרי העיר. ע"פ ירושלמי, חגיגה, א, הלכה ז.

27. הרב אברהם ב"ר יוסף ועליגסון, כיהן כרבה של ליובאוויטש במשך תקופת נשיאותו של אדמו"ר המהר"ש. מצוין בסה"ש תורת שלום, עמ' 81.

28. אודותיו ראה סה"ש תר"פ-תרפ"ז, עמ' 17 (הובא גם בתוספת הערה) בקונטרס 'דברי ימי החוזרים' (ניו יורק תשס"ו), עמ' כב).

29. ביטוי המורה על החיוב להעיד, ע"פ ויקרא (ה, א) "והוא עד או ראה .. אם לא יגיד ונשא עונו". וראה ספר המצוות לרמב"ם (מצות עשה קעח).

בו³⁰. בית המדרש היה מלא מפה לפה, התחילו הזקנים לספר סיפורים בלי ראשית ובלי אחרית והמבעירים לא נמצאו. כנראה השפיעה האסיפה הזאת על המבעירים המסותרים, השריפות חדלו לזמן מה.

בינתיים שב מהר"ש מנסיעתו, אורחים התחילו לבוא והתנועה הרגילה מקודם התחילה להראות סימני חיים, והעיירה כאילו שקטה ממהומות הדליקות, וכמעט שבו לה הפנים הראשונים. והנה מתלאת! תועבה נוראה נעשתה שהרגיזה את הלב וזעזעה את העצבים, הפעם עברה חוצפתם של המבעירים כל גבולי השכל האנושי: במכתת סיר שמו גחלים לוחשות וסמרטוטים רטובים בנפט והניחו תחת ארון הקודש שבבית התפלה של האדמו"ר. הגחלים התלקחו, האש אחזה בסמרטוטים ובפרוכת, אלא שהשמש ר' בר ישן בבית התפלה והעשן התחיל לחנוק את גרונו, התעורר משנתו ותוך כדי רגע ראה שהפרוכת בוערת באש, רץ והביא מים שנמצאו תמיד בבית התפלה וכבה את השריפה. במהירות הבזק התפשטה הידיעה ע"ד הנבלה הזאת בכל העיירה וכולם למקטן עד גדול נהרו לבית הכנסת של האדמו"ר לראות בעיניהם את הנס הגדול שנעשה להם. בארון הקודש היו כשלישים ספרי תורה, וכל משפחת האדמו"ר הייתה בסכנה גדולה. אז יצא מהר"ש מחדריו בלוויית בני משפחתו מרוגז ומאד ובכעס אמר: "כבר מבעירים מתחת למראשותיי". בשורת בני משפחתו שכמעט כולם היו צהבהבים עמד אברך-משי אחד, גם כן צהבהב, שבא לבקר את משפחת שניאורסון שהתחתן איתה, מי הוא האברך הזה שהיה לבוש כאחד החסידים לא ידע איש ולא על דעת מי שהאברך הזה יתפוס את המקום הגדול ביותר בתולדות התנועה הלאומית ועתיד להראות כי "לא זו הדרך"³¹. זה היה אשר גינצברג, אחד העם³².

היו מי שהלעיזו על נטורי הקרית וחשדו בהם שהם הם המבעירים, ומי הם? לייבה לסקיס ובניו. לייבה לסקיס היה סוטסקי (מין שוטר) עברי, גבה קומה, בעל חוטם כפוף, עיניים מלאות ערמה ומזימה, אחת מאצבעות ידיו הייתה כפופה, סימן שעשה מום בגופו כדי להפטר מעבודת הצבא. הוא היה יד ימינו של הסטנובו-פריסטב (קצין המשטרה), ידע כל הסודות שבעיירה, מי משתמט מעבודת הצבא, מי "נעלם" לגמרי, כלומר שלא נרשם כלל בפנקסי הלידה, כולם יראו ממנו כמפני שד בלהות. כשהיו זקוקים לגביית עדות לא נכונה היה לייבה מושך יהודים מהרחוב בחזקה והכריחם לחתום על התעודה שהכין הנוטר השכור שיצא כדימוס ושמש בתורת לבלר העיירה, ועל מי שמיאן למלא פקודתו היה מאיים: "זכור תזכרני אם תמרה את פי, ראה הזהרתך". לייבה היה גם גובה המסים, לקח אתו אחד השוטרים, גוי, והלך מבית לבית - אם לא שלמו לו את המס צווה להגוי שלו לקחת בעבוט את הכר מהמטה, את המיחם, את נר השבת, ועמוס חפצים שונים נטל לייבה עם הגוי שלו. מובן מאליו ששליטתו של לייבה התפשטה רק עד ה"חצר". האדמו"ר היה "אזרח נכבד

30. מה שנקרא בפי העם "פולסא דנורא". בס' כלבו, הל' חרם מובא נוסח ארוך עם קללות והשבעות על מי שיעבור על תקנות מסוימות.

31. כותרת מאמרו של "אחד העם", בו עסק בבירור הצורך הרוחני ביישוב בארץ ישראל. המאמר התפרסם ב'המליץ' (י"ב אדר שני תרמ"ט) והכה הדים רבים.

32. אשר צבי גינצברג, המכונה "אחד העם" (י"ז מנ"א תרט"ז [1856] - כ"ח טבת ה'תרפ"ז [1927]). מגדולי ההוגים הציוניים. היה חתנו של הרב שניאור זלמן מרדכי שניאורסון (רב בז'יטומיר), בנו של אדמו"ר הרי"צ מאוברויץ, ואחיה של הרבנית שטערנא שרה אשת אדמו"ר הרש"ב.

לדורותיו³³, הוא היה בעל האחוזה שצ'דרין, ומסופקני אם גם רגל הפריסטב דרכה על אדמת החצר ומכל שכן משרתו העברי. לתורת החסידות לא היה ר' לייב זקוק כלל, היה מתפלל בבית המדרש של הישיבה, ומה לו ולחצר, בחצר ידעו בלי ספק מכל ההתעללות שהאיש הזה מסתולל בבני העיירה ושתקו. ועל האיש הזה היו מרננים בחשאי שהוא-הוא ובניו ארגנו את כל השריפות. אותה השריפה שהחרידה את הלבבות בעזותה ובחוצפתה הייתה האחרונה, העיירה לבשה את צורתה הקודמת.

ראובן בריינין בליובאוויטש

הקשר התמידי בין האדמו"ר ובין החסידים העשירים הביא לידי הכרת הידיעה השפה השלטת במדינה. הרצל "הכותב" היה בא לבית האדמו"ר ללמד את הבנים ואת הבנות את שפת המדינה³⁴. ידיעתו של המורה היחידי בשפת המדינה היתה מעטה מאד. האמינו בו בחצר כי לא נתפס למינות. לא כן היה היחס בחצר אל השפה העברית החדשה. אותה הרחיקו בחזקת יד, וראו בה מקור לאפיקורסות.

בני הישיבה גם הם היו רחוקים מכל התעוררות רוחנית, שעתם הפנויה היו מבליים במשחק הכרטיסים - לא בקלפים ח"ו - וכך נמשך הדבר עד שבא אל העיירה ראובן בריינין³⁵, הוא התכונן לנסוע פטורבורג וסר לליובאוויטש ללמוד מלאכת הנפחות. בבואו הביא תסיסה גדולה בין הבחורים ובמשך עת קצרה הספיק לרכוש לו לב הצעירים בהטיפו באוזניהם דעות חופשיות. עד בואו נלחמו הזקנים את הצעירים ע"ד צווארון מגוהץ, ע"ד מכנסים מופשלים מעל להמגפים, שראו בזה חוקות הגויים ודרכי האמורי³⁶, ברם בריינין ראו שונא מסוכן שבא להדיח את בניהם מדרך התורה והיראה, בריינין הוציא כעין מנשר - כמוזן, בעברית - אל הצעירים, שבו מתח ביקורת חריפה על האדמו"ר ועל החסידים. בעיירה נפוצו שמועות, שבריינין אינו מניח תפילין ואינו מתפלל והעיירה הייתה כמרקחה. נמצאו זקנים בעלי-צורה שהיו נכונים ללכת ולהתווכח עם האפיקורס הזה והזקנות היו מזהירות את הצעירות שלא תסתכלנה בפרצופו. בריינין לא התעכב זמן רב בליובאוויטש, אבל השאיר אחריו רושם שלא נמחה עת רבה, הצעירים התחילו לחקות את סגנונו העברי של בריינין וראו בו סמל דמות המשכיל העברי השלם. מוכרי ספרים הביאו את הספרים הקטנים שהתגלגלו מיד לידי, ובין הספרים הקטנים האלה היה גם "אהבת ציון"³⁷ של מאפו³⁸ שעשה רושם רב בלבבות בני

33. "אזרח נכבד לדורותיו" - היה מעמד אזרחי שהנהיג הצאר ניקולאי, מעמד זה זיכה את מחזיק התואר ואת בניו לכל הדורות בפטור ממסים, פטור מצבא ופטור מהטרדות של המשטרה והשלטונות. את המעמד קיבל מי שהעסיק יותר ממאה עובדים.

34. ראה רשימות הרב"ש (קה"ת), עמ' ק"ז ובהערה.

35. ראובן בריינין. י"ד אדר תרכ"ב [1862] - י"ח בכסלו ת"ש [1939]. היה סופר, מבקר ספרות, ביוגרף ומתרגם עברי. בן למשפחה חב"דית מהעיירה ליאדי.

36. איסור הליכה ב"חוקות הגויים" הוא איסור מן התורה, שלא לנהוג במנהגי ונימוסי אומות העולם, וכי יש להיבדל גם בלבוש ומראה. איסור "דרכי האמורי" נכלל גם כן באיסור "חוקות הגויים", והוא איסור שלא לנהות אחר אמונות טפלות שמקורן מעבודה זרה.

37. אהבת ציון, נדפס לראשונה בוילנה, תרי"ג [1853], ומני אז נדפס בעשרות מהדורות. חיבור זה הוא הרומן הראשון בשפה העברית.

38. אברהם מאפו. ג' טבת תקס"ח [1808] - י' תשרי תרכ"ח [1867]. מראשוני הסופרים העבריים.

הנעורים והשפעתו הייתה גדולה מאד על הצעירים שהתחילו לחלום ע"ד הימים המאושרים ההם שתוארו ביד אמן בשפת הנביאים.

בשנת [תרמ"ג] (תרמ"ד) חלה מהר"ש במחלת הסרטן בהיותו כבן ארבעים ושמונה שנה. הזמינו רופאים מובהקים לעשות לו ניתוח, אבל הניתוח לא הועיל, מחלתו הלכה וקשתה, אמרו תהלים בכל בתי התפלה, השתטחו על קברי הצדיקים. באותו ראש השנה שרר עצבון נורא ומעמיק בתקוע התקיעות איש אחר במקום מהר"ש. אור לי"ג תשרי נודע בעיירה שמצבו של החולה מסוכן מאד, ולמחרת נפטר. את השולחן שעליו היה מהר"ש דורש חסידות, גזרו לקרשים, וכשהסירו מהאדמו"ר את חלוקו התנפלו החסידים וקרעוהו לגזרים וכמעט שלא באו לידי מהלומות בעד גזר חלוק. ההלוויה הייתה גדולה מאד, מכל גרי העיירה לא נשאר אפילו אחד שלא הלך אחר מיטתו של מהר"ש וגם מהעיירות הקרובות הספיקו לבוא להלוויה. את כותל ה"אוהל" - כך נקרא מקום הקבורה של משפחת האדמו"ר - הרסו ואת מהר"ש קברו אצלו אביו בעל הצ"צ.

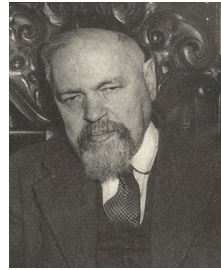
זקני החסידים התחילו לטכס עצה ע"ד הכסא. מהר"ש השאיר אחריו שלשה בנים ושתי בנות. הבכור, ר' זלמן אהרן³⁹, ירש מאביו את כל תכונותיו, היה חכם במילי דעלמא, בעל לשון רהוטה וידע להסביר את החסידות במלים ברורות, וכל המעלות האלו חסרו להבן השני ר' שלום בר (רש"ב), שהיה "עובד" גדול, התפלל בדביקות עד השעה השנייה אחרי הצהריים, בעל עצבים, דיבר ברגש ובהתלהבות עד שהיה קשה לעמוד על דבריו. בראשונה שמו עיניהם בבכור, אולם הוא מיאן להתלבש באצטלא של אדמו"רות, והתנהג כל ימיו כמתנגד פשוט, תפלתו הייתה פשוטה וקלה, הוא דחה את ההצעה למלא מקום אביו בשתי ידיים ואחרי הסתלקות מהר"ש לא קבל פתקאות ולא נעתר לשום איש לברך אותו כדרך האדמו"רים, ולכן החליטו זקני החסידים להכתיר את רש"ב בשם "רבי".

39. הרב שניאור זלמן אהרן שניאורסון, המכונה "הרוז"א". י"ט תמוז תרי"ח [1858] - י"א מר-חשוון תרס"ט [1908]. בנו הבכור של אדמו"ר המהר"ש. היה סוחר. התגורר בויטבסק. אודותו ראה הנסמן בסה"ש תר"פ-תרפ"ז, עמ' 41 בהערה.

מנהיג שולט

מאיר בר אילן

בר אילן (ברלין) מאיר. בן הרב הנצי"ב, נולד בה' אייר תר"מ בוולוז'ין. קיבל חינוך תורתי בביתו. למד בטעלז אצל הרב אליעזר גורדון, אח"כ למד בבריסק אצל ש"ב ר"ח סולובייצ'יק, אח"כ למד בנובהרדוק אצל זקנו בעל 'ערוך השולחן'. פעיל תנועת המזרחי. בתרפ"ו עלה לאה"ק. מראשי המרכז המזרחי העולמי. עסק רבות בפעילות ציונית, והיה שותף נלהב במאבקים למען הקמת מדינת ישראל, ופעל למען צביונה הדתי של המדינה. ממיסדי ה'אנציקלופדיה תלמודית'. נפטר בירושלים, בי"ט ניסן תש"ט. זיכרונותיו להלן נדפסו בספר מוולוז'ין עד ירושלים.

תופעה חשובה יותר בשביל היהדות הדתית הייתה אז בוויילנה, על ידי אסיפת רבנים גדולה¹. האסיפה לא נשאה אופי מקומי, היא נתכנסה על ידי גדולי הרבנים והרביים ברוסיה ובפולין הרוסית. הכינוס היה בוויילנה, משום שוויילנה, כאמור, הייתה אז המרכז הטבעי של כל העניינים היהודיים במדינת רוסיה. באסיפה זו השתתפו כשלושים איש, בהם המפורסמים שבין רבני ליטא והמהוללים שבין אדמו"רי פולין. היושב ראש היה רב ווילנאי חשוב², שניהל את האסיפה לפי כל כללי הפרלמנטריות. המנהיגים הראשיים, מאחורי הפרגוד, היו שנים: רבי חיים סולובייצ'יק³ והרבי מליובאוויץ, רבי שלום דוב שניאורסון. שני האישים שהיו רחוקים זה מזה הן באופיים, הן בתפיסתם הרוחנית, היה להם דבר אחד שאיחד אותם: הפחד מפני סכנת המנהיגים החדשים בחיי היהודים, ומכאן הרצון לקיים הכל בצורתו הישנה בלי שום שינויים. שניהם היו המנהיגים של קבוצות ציבוריות משלהם. בעולם הרבני והלמדני היו דבריו ודעותיו של רבי חיים מכריעים. הכל הודו שהוא גאון גדול, בעל מוח חריף ורוח עשוי לבלי חת; והאדמו"ר מליובאוויץ היה מגדולי הרביים, ה"רבי" היחיד הגדול ברוסיה, מלבד פולין, שהתערב אז בענייני הכלל הרבה יותר מכל שאר הדומים לו, וממילא היו דבריו נשמעים.

1. בתרס"ט הייתה אסיפה מכוונת של הרבנים השמרנים כהקדמה לאסיפת הרבנים בתר"ע שנקראה על ידי הממשל הרוסי. במקביל לאסיפה זו הייתה אסיפה בפולין בראשות האדמו"ר מגור. תיעוד הוועידה נעשה על ידי יצחק שניאורסון – רב מטעם, תרגום מזיכרונותיו ע"י הר"י מונדשיין הופיע בכפ"ח, גיליון 898 ואילך.
2. הרב חיים עוזר גרודז'ינסקי (ט' אלול תרכ"ג - ה' מנ"א ת"ש). מרבני העיר וויילנה, ונשיא מועצת גדולי התורה.
3. הרב חיים הלוי סולובייצ'יק, נולד בט"ו באדר ב' ה'תרי"ג, היה מגדולי הרבנים בדורו ומייסד שיטה בלימוד התורני, כיהן כרבה של בריסק, נפטר בכ"א באב תרע"ח.

אף על פי כן ניכר היה ההבדל שבין שנים אלה. כוחו של האדמו"ר מליובאוויץ היה מאורגן. הוא בא עם קבוצה גדולה של רבנים, חסידיו, ולכל מקום שהלך נגרר אחריו איש משלו, ששימש לו מזכיר, נשא אחריו תיק נאה ורשם לפניו כל היוצא מפיו. אולם רבי חיים בא לזילנא אל האסיפה, כדרכו תמיד, לבדו, בחשאי, נוהר שאיש לא יהיה מסביב לו. עניין רב היה לראות, שבכל פעם שהרבי מליובאוויץ אמר משהו באסיפה, וכדי לקיים מנהג פרלמנט קם ממושבו לדבר, היו קמים עמו חלק גדול מחברי האסיפה, כל מקורביו, כל הרבנים מחסידיו וכדומה. ברצון ושלא ברצון, עשה הדבר קצת רושם.⁴ לא "מתנגד" אחד היה אותה שעה מקנא בכבוד זה שהחסידים חולקים לרבים, בעוד שהם אינם יכולים לעשות זאת אפילו היו רוצים... רבי חיים לא נשא נאומים ארוכים. הוא "חטף ואמר" מה שנראה לו נחוץ, אחז בזרועו של אחד הקרובים לו ויצא "לשוחח" קצת. ההבדל היה ברור: כאן מנהיג שולט, וכאן רוח כובש... אם משום שהאדמו"ר מליובאוויץ היה ראש המדברים, או סיבות אחרות גרמו לכך, מכל מקום הרביים מפולין שבאו לאסיפה לא שהו שם הרבה. הם השתתפו בישיבה אחת או שתיים ותיכף נסעו לביתם.

על סדר היום של האסיפה עמדו כל מיני שאלות, כמה מהן היה להן עניין אל הממשלה, כגון סידור רשמי של גיטין וחליצה, ועוד הרבה עניינים פנימיים. דנו בשאלות החינוך, הרבנות, דיברו גם על יסוד עיתון בעל אופי דתי. כמובן אלה שעמדו על ההשקפה, כי כל חידוש הוא מסוכן, היו גם נגד הוצאת עיתון. אדמו"ר אחד מפולין נימק את ההתנגדות ליסוד עיתון: אמנם עיתון חרדי היה מביא תועלת, אבל כיצד אפשר להוציא עיתון חרדי בלי דעת מה שכותבים העיתונים שאינם חרדים, יוצא שהעורך יהא מזכר לקרוא עיתונים "אחרים". והעורך הרי צריך שיהא ירא שמים, ואם כן - טען האדמו"ר - כיצד אנו רשאים לצוות על יהודי ירא שמים שיקרא עיתונים של אפיקורסים?

4. נוהג מקובל אצל חסידים לעמוד בפני רבים, בייחוד כאשר רבים עומד (ראה קידושין לב, ב).

ביתו של האדמו"ר

משה דוד שניאורסון

משה דוד בן הר"ר מנחם מנדל הי"ד שניאורסון, רעיתו מרת חיה, התגורר בתל-אביב, נפטר בכ' חשון תשכ"ט, ומנ"כ בבית העלמין 'נחלת יצחק' בת"א. זיכרונותיו אודות סבו התפרסמו בספר זיכרון בוברויסק.

דירתו של סבי, ר' שמריה נח שניאורסון, נמצאה בפינת רחובות מוראביובסקאיה ואדמובסקאיה. מזדי יום ביומו היה מתכנס מנין בחדרו. באותה חצר נמצא בית המדרש, שנבנה מחדש לאחר השריפה הגדולה בשנת תרס"ב (1902) מלבנים. בבית המדרש נמצא "קבוץ" של אברכים ובחורים לומדים, שנוסד על ידי אבי ז"ל². ב"קבוץ" למדו בחורים מבוגרים באופן עצמאי, ללא עזרת ראש הישיבה והדרכתו. סבא שלח אותם להיבחן אצל רבנים מופלגים שבאו לשמוע מאמרי חסידות מפיו, ובדרך זו היו מקבלים סמיכות לרבנות. ברבות הימים גדל מספר התלמידים הצעירים ונתמנה ראש ישיבה ר' יעקב הנקין³ מסנובסק (בסוף ימיו עלה לירושלים), ואחריו - ר' חיים אליעזר ביחובסקי⁴, בעל "דרך מצוותיך"⁵ וספרי חסידות אחרים, שהיה אחד מהחסידים הגלגלים של סבי.

סבי נהג לערוך טיולים עד ה"פוליוגון", כשאבי מלווהו, ולעתים נלוויתי גם אני אליהם. בשעת הטיולים הללו היה משנן באוני אבא את מאמרי החסידות שעליו להשמיע בשבת הקרובה. אנשים רבים מכל שדרות הישוב בעיר היו באים לשמוע את מאמריו של סבא, שהיו מתובלים במאמרי חז"ל ומסתייעים במקרא, במדרש, בקבלה וחסידות.

רבים היו באים אליו מבוברויסק ומסביבותיה להתייעץ בענייני משפחה ובעניינים אחרים. הוא

1. הקיבוץ בבוברויסק הייתה ישיבה לבחורים בוגרים של חסידות חב"ד-קאפוסט-בוברויסק. הקיבוץ נוסד בשנת 1901 (תרס"א) בידי האדמו"ר מחב"ד קאפוסט-בוברויסק, רבי שמריה נח שניאורסון, והתקיים עד פטירתו בשנת 1923 (תרפ"ג). בין תלמידיה היו גם חסידי ליובאוויטש ראה ספר זיכרון (גורודצקי), עמוד 342. ספר זיכרון בבוברויסק, עמ' 296-297.

2. רבי יהודא לייב שניאורסון, האדמו"ר מקאפוסט.

3. הרב יעקב הנקין, תרי"ג-תרצ"ה, היה ראש ישיבה בסנאווסק, היה מחסידי האדמו"ר מקאפוסט ("מגן אבות") ולאחמ"כ של הרב שמריה נח מבבוברויסק, כיהן בבבוברויסק כראש ישיבה, באחרית ימיו עלה לארץ ישראל. שמועות משמו מופיעות בס' כתבי הרח"א ביחובסקי.

4. הרב חיים אליעזר הכהן ביחובסקי, היה ראש ישיבה בקיבוץ בוברויסק, מנהל כולל חב"ד, ומו"ל ספרי חב"ד, נפטר בי"ז באב תרפ"ד.

5. דרך מצוותיך - טעמי המצוות, א' מספרי אדמו"ר הצמח צדק, המבאר את טעמי המצוות לפי תורת החסידות. הספר יצא לאור לראשונה על ידי הרב חיים אליעזר הכהן ביחאווסקי בפולטבה בשנת תרע"א.

היה רודף שלום מטבעו והשתדל לפייס בין הורים לבניהם. כן פעל לשחרורם של חיילים יהודים ששירתו במבצר בוברויסק בימי החגים, כדי שיוכלו לבלותם במשפחות יהודיות. הוא תמך בחברת "מאכל כשר", שבה היו פעילות נשים רבות, ביניהן אמי הינדה ז"ל, ובעזרתן סודר מטבח כשר בשביל חיילים שזוהרו מאכילת טריפה.

בשנת תר"ע (1910) השתתף סבי בוועידת הרבנים הכל רוסית, ואז התגורר למעלה מחודשיים בפטרבורג בדירה שחסידיו שכרו עבורו.⁶ בין הבעיות שעמדו על הפרק הייתה בעיית רישום הנולדים והנפטרים, שלפי הצעת הוועידה הייתה צריכה להימסר לרבנים. היות וספרים אלה צריכים היו להתנהל בשפת המדינה - רוסית - התעוררה שאלת ידיעתה של שפה זו. היו מתנגדים קיצונים לחובת לימודה של שפה זו על ידי הרבנים. ביניהם התבלט הרב סולובייצ'יק מבריסק. לעומתם עמד הברון גינצבורג⁷ על הצורך בלימוד יסודי של השפה. סבי נמנה במחנה מחייבי "שביל הזהב". הוא הציע

אדמו"ר רבי שמריהו נח שניאורסון מבברויסק (אוסף שברון, הספרייה הלאומית)

לנהוג לפי השיטה שהייתה נהוגה במחוזות הפולנים לשעבר, לפיה נדרשו הרבנים להיבחן בחומר הלימודים של שתי כיתות של בית ספר עירוני.

הצעה זו זכתה לרוב קולות בוועידה, והדבר עורר את חמתו של הברון גינצבורג, אשר טען כי קלון הוא בשביל ועידת הרבנים להסתפק בידיעה של שתי כיתות גרידא.

לאחר המהפכה לא נגעו השלטונות הסובייטיים לרעה בסבי ובמוסדות שהוא טיפח - ה"קבוץ" והישיבה. מוסדות אלה החלו לדעוך, וקרוב לשעת פטירתו של סבא בראשית תרפ"ג (סוף 1922), הפסיקו להתקיים.

6. חברת "מאכל כשר", הייתה ארגון קהילתי שתמך במתן ארוחות כשרות לחיילים. ארגונים כאלו בדומה לחברות "מלביש ערומים" ו"הכנסת כלה" היו רבים מן הקהילות במזרח אירופה.

7. אודות האסיפה ראה רשד"ב לוי, מבוא לאג"ק הרש"ב, ח"א. תולדות חב"ד ברוסיה הצארית, עמ' רצו.

8. הברון דוד גינצבורג, 1857-1910, מזרחן, סופר ומנהיג ציבור יהודי ברוסיה. היה יו"ר ועידת הרבנים (עת"ד) בפטרבורג.

העיירה החסידיית ודמויותיה

מגידולי ניקולייב: משפחת אלטהוויז

עמנואל הרוסי

מר עמנואל ינון הרוסי, בן למשפחת נובוגרבולסקי מניקולייב. אביו ר' בן-ציון התקרב לחסידות, ונשא לאשה את רסיה. רסיה בת למשפחת-חסידיים נודעת מניקולייב, משפחת אלטהוויז. עמנואל נולד בכ"ו אב תרס"ג. גדל בבית חב"די אשר רחשו בו פעמי-ציון. בשנת תרפ"ד עלה לארץ ישראל, ואחר גלגולי-חלוץ התיישב בתל אביב, בה גר עד תשי"ב, אז עבר עם משפחתו להתגורר בהרצליה. היה משורר, איש תיאטרון, עיתונאי, סופר ומתרגם. נטל חלק גם בפעילות ציונית-סוציאליסטית, וכפרסומאי מטעם משרד הביטחון. נפטר בכ"ה שבט תשל"ט, ומנוחתו בבית העלמין הישן בהרצליה. רשימת זיכרונותיו הבאה להלן פורסמה ב'חדשות בן עזר'.

השו"ב הראשון בניקולאייב

אבי-אימה של אימא, שמו מאיר ושם משפחתו גרוסמן, היה חמישים שנה שו"ב בטימירוק שב"חבל הגיס החמישי של קובאץ". בזקנותו הוזמן על-ידי הגביר רפאלוביץ', הקבלן הידוע שבנה את הנמל הצבאי בניקולאייב לאחר מפלת סבאסטופול, לשרת את העדה הקטנה שנתלקטה סביבו.

חמישה בנים וארבע בנות היו לו. הבנים הלכו בדרך אביהם, כמוהו היו שו"בים בערי קרים, פרט לאחד - הדוד הירש.

נטל השו"ב ר' מאיר עמו את בנו אשר ואת ארבע בנותיו ובא לניקולאייב. תחילה קבע מושבו

1. החסיד ר' סנדר רפאלוביץ'.

ברשימת הרבי מדברי ימי אביו זקנו הרא"ד לאוואט כתב (קב נקי, עמוד 4): "בבואו לעיר ניקולויב היתה הקהלה היהודית בה קטנה ביותר. העיר הנמצאת על שפת ים השחור היתה נמל חשוב גם לספינות חוץ, וזכות הישיבה בה ליהודים לא ניתנה אז. יוצא מן הכלל הי' הקבלן המפורסם ר' סנדר רפאלוביץ' וכל העוסקים על ידו בעבודת הנמל. ור' סנדר הזמין את הרב רא"ד להיות לרב ומ"ץ לקהלה זו. לאט לאט הלך מספר האוכלוסין היהודיים בעיר הלך וגדול, באשר ר' סנדר קבל רשיון הישיבה בעיר הזאת להרבה יהודים, ברשמו אותם לעובדים בנמל. ועפ"י עצת הרב היו ביניהם תלמידי חכמים, שו"בים, מלמדים וכו'".

במקום אחר ברשימה זו כתב אשר רא"ד לאוואט, "הוכתר מטעם אנשי חב"ד", ואתו עמו כיהן ברבנות גם "הרב הפולני הגדול", רבי ישראל אייזנשטיין". אך טעות היא, כי הרב ישראל אייזנשטיין מונה רק בשנת תרנ"א (דור רבניו וסופריו, ח"א, עמוד 8), לאחר פטירת הרא"ד לאוואט בשנת תר"נ.

בווארווארובקה, שם
הקים את ביתו והשיא את
ילדיו.

עיקר אופיו של סבא
מאיר זה היה בשתיקתו
המופלגת. מעולם לא
הרבה שיחה אף לא עם
אשתו. האזין לדברי

הזולת בסבלנות, והיה פוגש בו ונפטר ממנו בחיוך וניעת ראש. מעולם לא כעס, כל שכן שלא גילה
כעסו ברבים. ממוצע קומה היה ורחב גרם והילוכו תמיד בנחת. בכוח רב ניהן. בידי, וללא עזרה,
היה עוקד את השור. אחר היה מביא דלי של בשר הביתה, אמורים, מנת חלקו של השוחט, ומפליט
בשקט: "נעם, דאס איז אויף וועטשערע" [= קחי, זה לסעודת ערב].

מעולם לא חלה. הוא זכה לאורך שנים מופלג, ונפטר בגיל שלמעלה ממאה שנה, כשאנו מחסיר
אפילו תפילת מנחה אחת, וכשאין אפילו שן חסרה בפיו. רק בשנת חייו האחרונה נראה כמבולבל,
ופעם אחת – האחת והיחידה בחייו – הביע מורת רוח ואף נוף בוולת. במוצאי-שבת קרה הדבר.
לאחר ההבלדה נטל את התפילין והחל כורך על זרועו. ראהו בעלה של נכדתו, חתנו של בנו אשר,
הרב איסר ינובסקי², ואמר לו: "סבא, הרי מוצאי-שבת עכשיו!" על כך הגיב הישיש בחרי-אף
והפליט: "יעדער שטנוק וועט מיך לערנען!" [= כל כלבלב יורני דעת]. אך זה היה ביטוי יחיד ואחרון
לכעסו. ימים קצרים לאחר מקרה זה נפטר. כשם שלא הטריד איש בחייו, כן גם במותו. בשבת היה
זה. לאחר סעודת הצהריים, בירך ושכב לנוח. עצם עיניו ונסתלקה נשמתו.

הדוד אשר

בהקדמת המו"ל לספר התניא (ליקוטי אמרים) של הרבי הזקן ר' שניאור זלמן, מכל הוצאה שהיא³,
נאמר בין השאר: "והחובה עלי להודיע כי זכות ההדפסה של זה הספר התניא, תוצאה חדשה
ומתוקנת עם כל התיקונים והתוספות שבו, מסרתי להמדיפים האלמנה והאחים ראם לקנין עולם.
ומבלעדם וזולתם אסור לשום אדם להדפיס את הספר התניא הזה שעם התיקונים וההוספות הנ"ל
הן בתבנית זה והן בתבנית אחר. וע"ז באתי עה"ח יום א' דחנוכה תר"ס לפ"ק, פה ווילנא. נאם אשר
ב"ר מאיר ז"ל שו"ב מניקאלאיעב".

אשר זה הוא הדוד אשר, אחי אימה של אמי.

נאמן בית הרבי מליובאביטש היה. כשעמד הרבי להשיא את בנו וחיפש אחר כלה מתאימה לו, הגיע

2. רב העיר קריאוואראג. נפטר חורף תרס"ח. עליו ראה תולדות חב"ד ברוסיא הצארית עמודים
ריג-רטו.

3. מהדורת וילנא תר"ס, בה מדבר הכותב, "מאמהות הוצאה זו (או ע"י פוטוגרפיא) נדפסו כל ההוצאות
שבאו אח"ז, פרט להוצאת... (רשימת דפוסי תניא, הוצאה לו). ע"ד מהדורה זו ראה 'לקוטי אמרים
תניא - ביבליוגרפיה' עמודים 107-113.

4. נפטר ט"ז חשון תר"פ. עליו ראה תולדות חב"ד ברוסיא הצארית, עמודים ריב-ריג.

לאוזניו דבר מציאותה של בת אחת, אף היא מגזע השניאורסונים, שמשפחתה יושבת בבסרביה. פנה הרבי אל הדוד אשר וביקשו לצאת לשם⁵ על מנת לראות את הכלה ולחוות דעתו, אם ראויה היא להיות בת-זוג לבנו העתידי לרשת את מקומו. יצא הדוד אשר לבסרביה, ראה את הכלה ומשפחתה, ומשהניחו את דעתו, שיגר לרבי איגרת בשבחה. המלצת הדוד אשר הייתה דייה לאבי החתן כדי שיאמר לדבק טוב.

כמה מעלות טובות נימנו בדוד אשר – ישר היה עד כדי קיצוניות, תוכו כבדו, ירא-שמיים ותמים עם אלוהיו ללא סייג וללא הרהור של כלום, עומס את עול יהדותו באורך-רוח ובגבורה כאיש-צבא ותיק, כחוגר נאמן מקפיד על קלה כעל חמורה, איננו נושא פני איש, ואם הוא עד למעשה עוול, לעבירה על החוק – יטיח דבריו בפני החוטא, ויהא זה בן-ברית ושאינו בן-ברית.

יום אחד ביקר בבית המטבחים פקיד בכיר של העירייה, ומשלא זכה, כנראה, במנת השוחד שציפה לה – החל נטפל לשוחטים שעשו שם במלאכתם ופוגע בהם.

ניגש אליו הדוד אשר ואמר לו מה שאמר תוך הכרת ערך עצמי ותוך שכנוע רב, וברוסית טהורה, עד שנבוך הפקיד ונסתלק משם בבושת פנים.

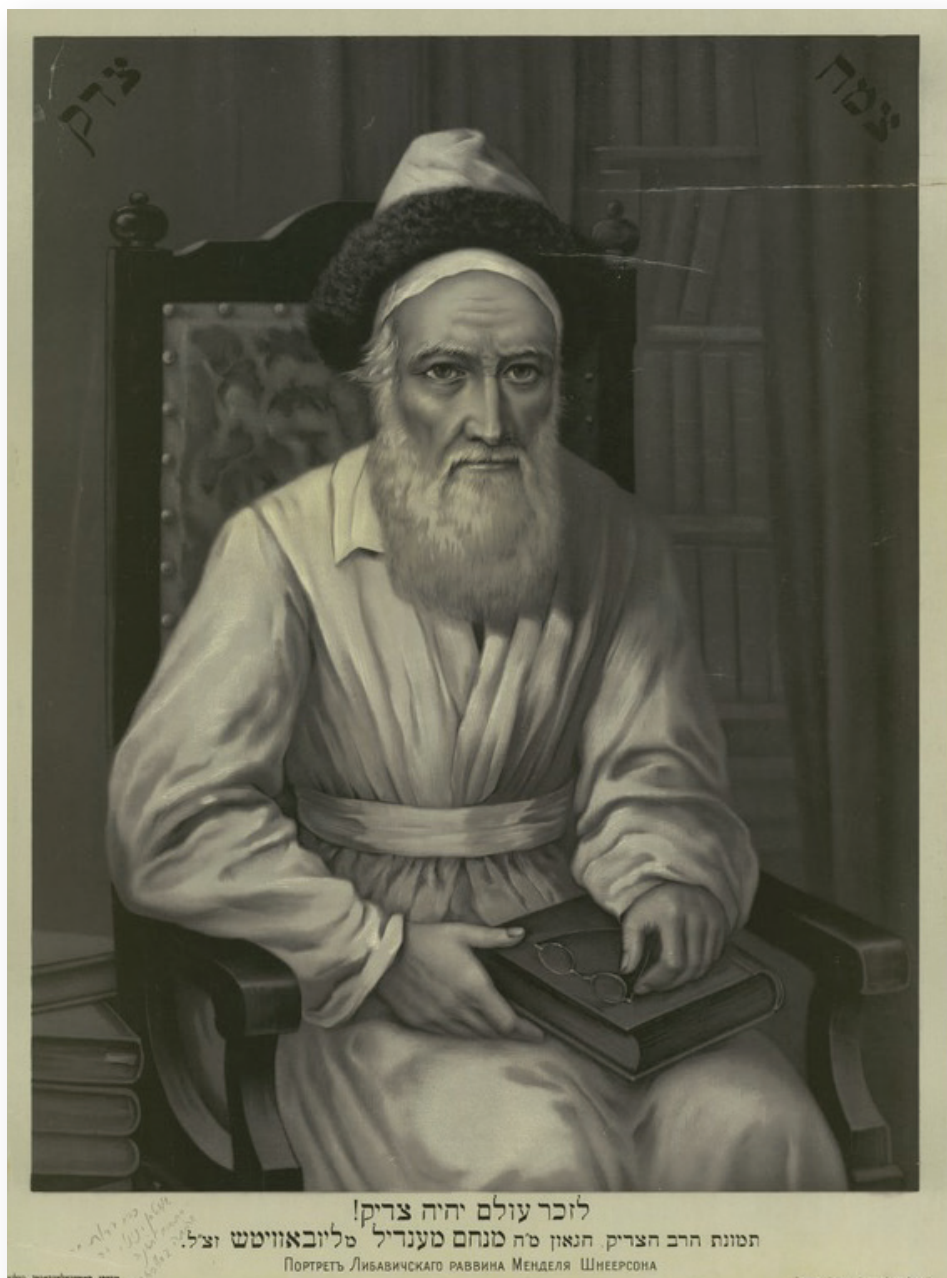
"איך הוא דיבר עם הגוי!...! לו שמעתם איך הוא דיבר עם הגוי!" – התמוגג אחר-כך בבית-המדרש ר' יענקל, השו"ב הקיפת, שהיה עד ראיה לאותו מעמד. "אנחנו כולנו – ליבנו יוצא מפחד, ואילו הוא ניגש אל הרוצח בלי מורא, ופותח פיו... אשרי אוזן שומעת זאת!"

אך דווקא מעלותיו של הדוד אשר הן-הן שהיו אם לא בעוכריו, הרי בעוכרי בני משפחתו. יושרו הקנאי היה כרוך בלהיטות אחר סדר מופתי בכול, בהקפדה מופרות על חובותיו של הפרט, במשטר צבאי כמעט שהנהיג בביתו. קצר-רוח ומהיר חמה היה. אמנם תבע הרבה מעצמו, אך לא סלח שום סטייה וקלות-דעת לזולתו. היה בו משהו משל רב-סמל בצבא הקבע שנזדקן בשירותו, וחוקי המשטר והמשמעת טבועים בדמו.

ממוצע קומה היה, כתפיו רחבות וזקנו יורד על פי מידותיו. זקוף היה, ישר גו, ועיניו מביטות נכחו. לבושו לבוש יהודי חסיד ברוסיה: כובע של קטיפה ירוקה-כהה עם מצחייה, טלית-קטן גדולה, קפוטת משי ארוכה, אבנט, ועל רגליו – מגפיים. אך כל זה היה מגוהץ ומצוחצח, ללא רבב. ההולכים לקראתו היו רגילים לפנות לו את הדרך.

היה שקוד על תורתו. סבא פנחס טודרוס, אבי-אמי, הליטאי התורני, היה אומר עליו לסבתא ריבה: "אחיך הוא 'למדן' קטן, אלא שמתמיד גדול הוא", ועוד היה מוסיף בבת צחוק: "כשאני רואה מבעד לחלון שאשר מטלטל את הריטיו בחדרו, מעתיקים ממקום למקום וקובע להם סדר עמידה חדש – מיד אני יודע שסיים מסכת אחת, והוא עומד לפתוח במסכת חדשה".

5. ולהעיר כי באג"ק כ"ק אדמו"ר מהורש"ב ח"ג ישנם שתי מכתבים (תשמא, תשמז) בהן מבקשו כ"ק אדמו"ר מהורש"ב לנסוע לקישינב (מקום מגורי הורי הרבנית נחמה דינה) עם בנו כ"ק אדמו"ר מהוריי"צ.

סבא פנחס טודרוס

סבא פנחס טודרוס מוצאו היה מליטא. ממורא "החוטפים", כנראה, העתיקה משפחת אביו את מושבה לעיירה אחת בקורלאנד. סבא עם שני אחיו הגדולים ברחו אף משם לזמן מה לקניגסברג. משפחה של מתנגדים-פרושים הייתה זו, מנאמני הגר"א במלחמת תנופתו בתנועת החסידות. הבנים לא זנחו את מקומם בבית-המדרש אפילו לשעה קלה. ימים ולילות שקדו על לימוד התורה. לשם היו מביאים להם את ארוחתם הדלה, שם היו מחליפים כוח תוך נמנום חטוף על הספסל. רק את יום השבת היו מבליים בביתם. סבא, שגדול היה בתורה, היה מזכיר ביראת כבוד את אחיו הקשישים, שגדולים היו בתורה ממנו. "אחי אלי", היה אומר בהתרגשות, "אדיר היה, לקרסוליו לא הגעתי".

אין לדעת מה היה הגורם שהניע את סבא – והוא עלם כבן י"ז – לנטוש את אחיו ולנהות פתאום אחר החסידות. אך דיבה הוציאו חורצי לשון על הליטאים-המתנגדים שקרי-מזג הם ודעתם תמיד מיושבת עליהם. כלום ראית מימך יהודי קר-מזג? האמת היא, שלא פחות מן החסיד, גועשת ולוהטת גם בליבו של המתנגד רוח חמימה. אלא שהחסיד יש לו מוצא להתלקחותו הפנימית בעצם תורת החסידות המצמיחה כנפיים לדמיונו, באהבתו היוקדת לרבי שלו, בניגון החסידי, שפורקן של כיסופים עמו, בשמחת רעים, בריקוד סוער. מה שאין כן המתנגד שאין מוצא לרוחו, עד שזו נעשית כנועה כשמשוון הסומא, והיא טוחנת וטוחנת ביתר שאת באבני הריחיים את גרעיני התורה עד דק, עד לקמח סולת של הגיון צרוף ושל הלכה סדורה וטהורה.

יום אחד נטש הנער את בית אביו ואת אחיו וילך ללובאביטש, בירת חסידות חב"ד. וילך – פשוטו כמשמעו – ברגל, במקלו ובתרמילו, עבור יערים ונהרות, ימים ארוכים. הרבי, ר' מנחם-מנדל, הוא ה"צמח צדק", קיבל את פני הבחור הליטאי בחמימות רבה וקירבו אליו. שם בלובאביטש נשתקע, נשא אישה והוליד ילדים.

אך לא ארכו ימי שבתו בלובאביטש. מגיפת דבר כבדה פקדה את הסביבה ורבו הקרבנות, ועימם אשתו של האברך וכל ילדיו.

באותה תקופה החל לנוע גל המתיישבים השני מרוסיה הלבנה אל עבר ערבות הדרום. בעגלות כבדות הרתומות לצמדי שוורים יצאו המתיישבים לדרכם. אטית וארוכה הייתה. בדרך קברו את מתייהם והולידו ילדיהם – עד שהגיעו סוף-סוף למקום התנחלותם.

ה"צמח צדק" הורה לאלמן הצעיר להצטרף אל המסע הזה כשליחו האישי. שום פתשגן של מינוי לא ניתן בידו. לא הרי מלכות הרוח כמלכות הגשם. בכוחו הנפשי בלבד ריכז הצעיר סביבו את האנשים בדרכי נודם, ואחר-כך בימי התנחלותם.

בדרכו של סבא היה רשום מעמדו כחקלאי, אך מקום מושבו היה בניקולאייב. אליו היו פונים אנשי המושבות החקלאיות, שנוסדו בסביבה הקרובה והרחוקה, בכל בקשת עצה ותושייה, בכל שעה של

6. בתקופת שלטונו של הקיסר ניקולאי הראשון היו מגייסים את ילדי ישראל בגיל רך לצבא, שם שירתו שירות-חובה רצוף של עשרים וחמש שנים. המשתמטים היו נחטפים בכוח בידי שכירי ראשי הקהילה היהודית.

7. ראה לקו"ד ח"ד, עמוד 1328.

פורענות כשנזקקו ליד מנחמת ומעודדת, וגם בכל שעה כשהלב ביקש מעט שמחה והתעלות. עני היה סבא, בקושי פרנס את משפחתו, אך עשיר היה ברוחו. שמחת-עולם רגשה בליבו, ונבעה זו מתחום האמונה. טבעית הייתה, בדמו ובאופיו, ואילו החסידות רק העמיקה וחזקה את אופקיה. חריפותו הליטאית ופקחותו שותפות טובות היו לשמחה זו, שאופי ומשא-נפש עלו בה בקנה אחד, והוסיפו לכוחו למשוך אליו את לב דורשיו הרבים.

סיפרה אימא: "גרנו אז באזור הצבאי של העיר, בחצרו של יוניי אחד זקן. ליל חורף היה. כפור עז בחוץ. כל הבית ישן. גם אבא סגר את ספרו ושכב כבר במיטתו. לפתע דפיקה על השמשה. מיהר סבא וקם: "מי שם? – מי?"

"חבר'ה" – שלושה אברכים מאנשי שלומנו, אחד ממושבה אחת, אחד ממושבה אחרת, ושלישי – אורח חביב – השו"ב הצעיר מאוטשאקוב. שלושתם הגיעו לעיר בשעה מאוחרת. לאן יפנו אם לא אל ביתו של פנחס טודרוס!

סבא רץ אל הדלת, פותחה לרווחה ומקדם את פני הבאים בקריאת חדווה רבתי, בלחיצת יד ובטפיחה על השכם. ואלה, בגדיהם עטופים כפור ומעלים אדים, מבוישים קמעא וקפואים הרבה, נדחקים אל התנור ומדשדשים ברגליהם לידו.

"ריבה!" קורא הוא אל אימא, "ריבה, קומי! אלה אורחים אצלנו, אלה אורחים!"

מיד קמה אימא, חשה להתלבש, יוצאת אל הבאים, מברכת אותם בבת-צחוק, וללא השהייה עומדת ליד הכיריים לשפות סיר גדול ולבשל "פיש קארטופלעס", תרגומו "תפוחי-אדמה של דגים", כלומר שטעמם כטעם אלה המתבשלים יחד עם דגים, עם בצלים ופלפל, כשהדגים עצמם נעדרים מן הסיר. היה זה מאכלם המובהק של בני העניים. וסבא אף הוא איננו מתמהמה. נוטל מעילו ויוצא מן הבית באישון לילה לתור אחר בקבוק של יי"ש. ויגעת ומצאת – תאמין. לאחר שעה קלה הוא חוזר, כשפניו נוהרות, ומוציא ממעמקי המעיל את הבקבוק המיוחל.

בינתיים מתעוררים הילדים, נרעשים לגיל פתע זה שבא להם בהיסח הדעת, שותפים לעליצות הוריהם, מתלבשים מהר כדי להזין עיניהם באורחים, וצמאים לחזות בגלגולם של דברים. ואבא – תחילה הוא מסב עם האורחים לשולחן ופותח במאמר של חסידות. אחר-כך נוטלים ידיים, מברכים על הכוס ועל הפת ומיטיבים ליבם. עוד כוסית ועוד כוסית. הלבבות מתחממים והפיות פותחים בניגונו של הרבי הזקן "צמאה לך נפשי, כמה לך בשרי". ניגון רודף ניגון. הלב מתרונן והוא מבקש לרחף במרחב. קופץ אחד האורחים ממקומו – איננו עוצר עוד כוח – ויוצא במחול. מתלווה אליו חברו שנדבק בהתלהבותו, ואחריו השלישי, ועימם אבא, והילדים מסביב עוזרים בשירה ומוחאים כף לקצב הריקוד. וכך שעה ארוכה. לבסוף יוצא אבא לחצר מביא קש מן המחסן, פורש על הרצפה ליד התנור מצע לאורחים. וליל מנוחה. שמחת-עולם הייתה בבית אבי."

לא רק מפי אימא שמעתי על ייחודו של סבא.

יום שבת אחד, בשעת התפילה ב"בית המדרש הפולני", השתובבו ילדים, ואני ביניהם. ניגש אלינו הגבאי, אהרון זאייאבלין שמו, ונוף בנו. הכול ברחו, ואלו אני – אפשר איטי הייתי, אפשר יהיר – לא זותי ממקומי.

ניגש אליי האיש ושואלני: "ואתה מדוע אינך בורח?"

שתקתי וכבשתי פניי בקרקע.

גחן אליי, תפיש באצבעו את סנטרי והרים ראשי אליו: "בן מי אתה?"

עניתי לו.

חזר ושאל: "אימא שלך שמה ראסיה? סבא שלך היה ר' פנחס טודרוס?"

הנהנתי לו בראשי.

"אם כך", אמר, "מותר לך להישאר כאן".

אחר פרש עמי הצידה וסיפר לי: "גם אני הייתי לפנים ילד ועם ילדים שחקתי. אך היודע אתה מה הייתה שעתנו הטובה-ביותר? זו השעה שסבא שלך היה מזדמן לפעמים בשבת לבית הכנסת שלנו. כשהיה בא, מיד היו מתכנסים מסביבו כל הילדים. והוא, כאחד מאתנו, משחק עמנו ומספר עמנו. אלה דברים למדנו מפיו, אלה דברים! כרוכים היינו אחריו כאפרוחים אחר אימם, בלענו כל מוצא פיו. אהבת נפש אהבנו אותו".

מאלף הדבר, שסבא לא היה דברן, כבד לשון היה וגמגם במקצת. אהרון זאייבלון, שהעלה בגעגועים את זכרו של סבי, שכח כנראה על פגם זה. אין זאת שהיה בסבא משהו שהאפיל על מומו ועשהו בעל-שיחה חביב ורצוי.

אמרתי כבר, שסבא עני היה. ככל שרבו דורשי שלומו, ועם כל פיקחותו וברק שכלו, לא הצליח לבסס מעמדו החומרי. באותה תקופה רחוקה היו יהודי ניקולאייב מועטים, ורובם ככולם אמידים. נמלכו כמה בעלי בתים והחליטו להקים את פנחס טודרוס על רגליו, פתחו לו חנות של טבק. אך סבא לא הצליח במסחרו, עד שנאלץ לסגור את העסק. שנים היה מוכר אגרות-פיס, ועם זאת נותן שיעור בש"ס ופוסקים ל"חתנים", כלומר לבחורים מגודלים, שסיימו לימודם בחדרים והוסיפו ללמוד בכוח עצמם.

אינני סבור שסבא נטול כשרון מעשה היה, אלא שעסקי העולם הזה, שקלא וטריא של שוק, היו זרים לרוחו, העיבו על שמחתו, וסוף-כל-סוף זו ורק זו הייתה עיקר היותו.

ישר היה ללא סייג. התורה בחייו הייתה נטועה. מצוותיה – אורח חיים היו לו, כפשוטו. יום אחד, כשהוא יושב בחנותו, בא כפרי אחד, חבילה גדולה בידו, וביקש להיכנס לחנות הסמוכה לחנותו של סבא. הניח חבילתו בפתחה של החנות ונכנס לשם. באותה שעה עבר ברחוב איש יהודי מזוקן ומפואת, פנה כה וכה, ראה שאין איש ברחוב, פרט לפלוני יהודי היושב בחנותו, תפס את החבילה והאיץ דרכו.

יצא הכפרי מן החנות – וחבילתו איננה. הרים קול זעקה. יצא סבא מחנותו ואמר לו: "רוץ מהר בכיוון זה ותראה שם יהודי שנטל את החבילה".

רץ הכפרי בדרך שהורה סבא, תפס את הגנב, חזר ובא עמו בלוויית שוטר.

פנה היהודי אל סבא בדברי כיבושים: "היאך לא יבוש יהודי למסור את אחיו לידי השררה!"

ענה לו סבא: "יהודי? כלום יהודי אתה? גנב אתה!"

אמרותיו השנונות היו מהלכות בניקולאייב ומשעשעות את הבריות. זוג אחד ישב בעיר. עשירים היו וצייקנים, קפצו ידיהם מלתת צדקה, ושער חצרם נעול תמיד. חשוכי ילדים היו, ורק כלב טיפוחים להם. שנואים היו על הכול. עליהם אמר פעם אחת סבא: "חייכם, שאין לי שום טינה על הכלבלב, אלא שבגלל בעליו אף הוא שנוא עליי".

יום אחד סיפרו לו על בעל-בית אחד שירד מנכסיו והוא בכל רע: "ר' איצי מת ברעב", אמרו.

ענה להם: "שקר הדבר!"

תמהו לדבריו: "מה פרוש שקר? בעינינו ראינו".

ענה סבא: "ר' איצי איננו מת בשל רעב, בשל גדלותו הוא מת".

עליצותו של סבא לא ידעה גבול ושבעה. הוא קידם כל יום בסקרנות ובפליאה. מעולם לא כעס על שהעירוהו משנתו. מחייך היה, וכמו מודה על שהחזירוהו לחיים.

כך בכול ימי היצירה, כל שכן בימי חג ומועד, על אחת כמה וכמה בימי מועד שנועדו לשמחות – שמחת תורה, פורים, ועל הכול, יום י"ט בכסלו, יום צאתו לגאולה של הרב בעל התנייה. לעליצותו הייתה מתלווה אז קונדסות שחן מיוחד היה נסוך עליה.

יום י"ט בכסלו אחד הזמין הגביר רפאלוביטש לביתו את כל חבורת חסידי חב"ד. רעיית הגביר לא שמחה ביותר לקראת הבאים, שלכלכו במגפיהם את השטיחים היקרים שבאולם האורחים המהודר. היא קיבלה את פניהם כמי שכפאו שד, בשמינית של זלוזל ובקורט של כובד ראש, שקרוב היה לכעס יותר מאשר לרצון, והגישה תקרובת ביד קמוצה.

האורחים נבוכו. משראה זאת סבא, נכנס אל המטבח הגדול והחל מפשפש בין הכלים. ראה סל מלא ביצים, הרים את הטלית-קטן שלו ומלאו ביצים על גדותיו. נכנס אל האולם ופנה אל בעלת הבית בשאלה עניינית:

"מה דעתך, כלום יספיקו לנו ביצים אלה לחביתה?"

ספקה בעלת הבית כפיה וצעקה בבהלה: "אוי!"

העלה גם סבא פחד בפניו וצעק אף הוא: "אוי!" – מרוב בהלה, כביכול, הרפה ידיו מן הטלית-קטן, כשהביצים נושרות ונשברות על הרצפה.

בעלת הבית ברחה מן החדר לקול צחוקם האדיר של האורחים, אך בעל הבית, שפיקח היה, ציווה מיד להגיש כיבוד ביד רחבה, והחלה שמחה כדת. אף שלולית הביצים השבורות הוסיפה למשובה הכללית. בגבור ההילולה, החלו מחליקים בה.

בעצם אישיותו עשה נפשות לחסידות חב"ד. אחד מאלה היה איש צעיר, מאיר שמו⁸, בעל-מלאכה, עושה מברשות, שנטש מסורת אבות והחל סוטה לעבר חיי בידור קלים. משחלחלו הכול בזים לו ומתרחקים ממנו, החל סבא מקרבו אליו. סופו של דבר, חזר הלה בתשובה מלאה, גידל זקן ופיאות והחל שוקד על תורתו. באותה תקופה היו החסידים נוהגים לקרוא לחשובים שבהם בראשי תיבות. שמו של סבא היה רפ"ט (ר' פנחס טודרוס). הדביק סבא ראשי תיבות גם לאברך החוזר בתשובה

8. ראה אגרת כ"ק אדמו"ר מהוריי"צ אל הרה"ח ר"א ח אלטהויז (אג"ק שלו ח"ד, עמ' ריח) "מענין אותי תוארו של החסיד ר' מאיר ז"ל בערשטל מאכער".

וקרא לו בשם רמב"ם (ר' מאיר בערשטל מאכער). צחוק, צחוק – אך השם נדבק לאיש עד לימי זקנותו המופלגת.

את סבא לא הכרתי, הוא נפטר שנים רבות לפני היוולדי, אך את רמב"ם ראיתי. סומא היה בשתי עיניו, ישיש וגלמוד. לא זו מבית המדרש של חב"ד. שם למד ולימד. אחד מתלמידיו, שיתום היה בילדותו, הוא אחד מזקני כפר חב"ד בישראל.

סבא אהב בעלי חיים. כשהיה סבא מברך על הלחם, היה מיד בוצע פתו, טובלה במרק וגוחן לתייה בפי החתול המצפה לכך ליד כסאו.

ורחום היה לכול הנברא בצלם. אישה אחת גרה בחצר, אלמנה מרודה. בעלה נהרג בתאונת עבודה, ונותרה גלמודה עם תינוקה בחיקה. בת הצפון הרחוק הייתה, "הקאצאפית", בשם זה נודעה. בוקר אחד של חורף יצא סבא מן הבית לבית המדרש. כפור עז היה בחוץ. מיד חזר ופנה אל סבתא: "ריבה, הזמיני את הקאצאפית עם התינוק אלינו. ודאי קר לה בחדרה".

לא בכדי התייפח ד"ר מאתוס, רופאו של סבא, בצעדו אחר ארונו, וזעק: "פנה זיווה, פנה הדרה של ניקולאיב!"

דמות מקורית היה האיש הזה, רופא בצי המלחמה, קפיטן בדרגתו, הדור במדיו וחרבו בצידו. אך כל זה היה מלבר. מלגו היה זה יהודי ליטאי חם לב, בחור ישיבה חריף ומפולפל, שתורתו לא נשתכחה הימנו. איך הגיע מעיירתו הנידחת לאקדמיה הצבאית לרפואה בפטרבורג, ומשם לשירות קבע בצי – נעלם ממני, כשם שנסתרו ממני עוד פרטים, ביניהם האחד, אולי החשוב ביותר, אם לא המיר גם את דת אבותיו באחת מתחנות דרכו המופלאה. נוסף לשירותו הצבאי הייתה לו גם מעורפיה אזרחית. משהכיר את סבא, דבק בו. היה בא לעתים לבקרו, מתייחד עמו לשעה ארוכה ושופך ליבו לפניו.

סבא נפטר בערב שבת עם החשיכה, לאחר הדלקת הנרות, כשספר גמרא בידיו. כשחלה את חוליו האחרון, ביקש שיתנו לו קרש בידו, כדי שיקל לו לשים עליו את הספר שעמד בסימומו. סימומו של ספר אף הוא כרוך בשמחה, בשבת אחים גם יחד, בכוס ובניגון ובריקוד. אך לא אסתייעא מילתא, והוא בן חמישים וארבע במותו.

אישה תקיפה הייתה סבתה ריבה. אחותו של אשר שו"ב הייתה, וכמוהו השליטה סדרים בכל ומשלה בבית שלטון בלי מצרים. סבא נהג בנועם, וסבתא בחובלים. הוא בהיתר והיא באיסור. ברור שהילדים היו קרובים לאביהם מאשר לאמם. קרובים, אמרתי, ואין זה אומר הרבה, מאוהבים היו בו. משיצא מן הבית, והם כבר מתגעגעים על בואו.

הילדים גדלו ובגרו וזקנו, ועד ליום מותם היו מזכירים את שמו בכיסופים רבים. אמי הייתה בת שמונים וחמש כשנפטרה. בימים האחרונים שכבה לבלי זיע, אף הדיבר ניתק ממנה. שעה קלה לפני גסיסתה עמדתי ליד מיטתה. לפתע רואה אני שפתיה נעות. גחנתי אליה ושאלתי: "מה בקשתך, אימא?"

העלתה חיוך, ובמאמץ רב לחשה: "כל ימי חיי ביקשתי להיזכר בניגון אחד של אבא וזיכרוני בגד בי. פתאום נזכרתי בו עכשיו. שמעו!...!" והיא שרה את הניגון. שרה – נידמה היה לה שהיא. לאזוני לא הגיע שום קול. ראיתי את שפתיה נעות ואת החיוך המאושר על פניה.

אף סבתא, שלא הכניעה צווארה בפני איש, הייתה מצייתת לקולו הרך של סבא כמו לקול פקודה מגבוה. מעולם לא הרהרה אחר מעשיו, מעולם לא העיזה להשיג על דבריו. יראת-שמיים הייתה, ואמונתה מוצקת ותמימה. הריבון הנורא והרחום שולט במלוא העולם כולו, נציגו עלי אדמות הוא הרבי בלובביטש, ומלאכו הטוב בביתה, בעלה. היה זה סדר למופת, והיא אשת חיל נאמנה, אהבה סדר ושמרה על החוקים ביושר.

בסוף ימיה נתחרשה לגמרי. אך-על-פי כן נשארה זקופה ושתלטנית גם בהיותה סמוכה על שולחן בנה. כשהגיעה שעת המהפכה, לא ידעה דבר על כך. משהבחינה בגל ההתעוררות שמסביב – שאלה לפשר השמחה.

הסבירו לה שעכשיו נהפכו הסדרים במדינה ושהמלך סולק מכיסאו. הפיכת סדרים – פירושה אי-סדרים, ולכך לא הייתה סבתא מסוגלת להסכים בשום פנים. מששמעה זאת, נתמלאה זעם, ירקה בבוז, ופסקה בשאט-נפש: "פע, מ'דארף א קיסר!" [= אי אפשר בלי קיסר!].

משעצם סבא את עיניו, הרימו הילדים קול זעקה. דפקה סבתא על השולחן באגרופה ונצטעקה: "שקוט!...! שאבעס!" [= שבת!].

שבת דוחה אנינות. זה החוק. המשמעת הייתה טבועה בדמם של הילדים. נשתנקה זעקתם בגרונם ונשתתקו. אחר-כך הורתה להם להסב אל השולחן, ולבן הגדול, ילד כבן עשר, ציוותה לקדש. הגישה אוכל. כמובן שלא אכלו. בלעו דמעוניהם. והיא – אף לא דמעה אחת. אסור לבכות – שבת! רק משנדלקו ראשוני הכוכבים בחוץ, נתנה היתר לעצמה. רק אז החלה מטיחה ראש בקיר וזועקת. על מה זעקה? על שהניחה אלמנה עלובה ומטופלת בתינוקות ללא סעד? על שנטשה לפתע, והיא כה זקוקה לידו הטובה והמנחמת? על חייה שקופחו?

לא! טענתה הייתה רק אחת ויחידה: "פנחס! מה אעשה עם שני הנערים? הרי עלולים הם לגדול בוסיאקים [= יחפנים, שלוחי רסן] בניקולאייב!"

לחמש הבנות היא לא דאגה, כביכול, רק לבנים, לזכרים, שעליהם החובה לקיים את המצוות, וכולם אין זה ברור, שרק בקיום המצוות הטעם שבחיים, שתורה וחיים הן הם!

פעם אחת שאלו אישה בספרטה: "מנין באה להם גבורתם של בני ספרטה?" ענתה להם: "מפני שאימותיהם גבורות הן."

כשאני מעלה לפני את דמות סבתי ריבה, נדמה לי שאני מתחיל להבין סוד קורבנם המזעזע והפלאי של השניים, קדושי מגנצה, ואת פשר המילים: "זנתנה תוקף קדושת היום כי הוא נורא ואיום."

כן נעשה הנס של גבורת ישראל המחודשת, כפי שנתגלה בהקמת צה"ל, ששמעו יצא בעולם כצבא המעולה שבצבאות.

הדודה לאה

אפשר הפלגתי בשבחו של סבא פנחס טודרוס, עד שלא מצאתי פגם בו (פרט לגמגומו, כאמור), משום שדהרתי אחר כנפי דמיונה של אימא, שאהבה את אביה אהבה בלתי מצויה, ואני על קווי סיפוריה, בעיקר, עברתי בעטי. אין הדבר כן לגבי אחותה הבכירה של אימא, לאה, שבילדותי עמדת עליה מקרוב.

אם הוריש רפ"ט ליוצאי חלציו עשרה קבים מתכונותיו, נטלה לאה תשעה מהם, פרט לשמחת עולם, שאף היא קיננה בליבה ככלב אביה, אלא שהתמוססה במרי חייה, כענייה ומרודה.

בעלת כישרונות בלתי רגילים הייתה, תפיסתה השכלית – מדהימה. היא שמעה עברית, לרבות הניבים והאמרות שרק תלמידי חכמים מובהקים רגילים בהם. היא שמעה את שפת המדינה עד כדי קריאה וכתובה רוטה וידיעה נרחבת בספרות הרוסית. היא התמחתה בניהול פנקסים ועבדה במקצוע זה לפרנסת ילדיה הרבים. בשום בית-ספר לא ביקרה מימיה, איש לא לימדה, ומה גם שבבית יהודי חסיד גדלה, שלמד הבנות כדבר חטא היה נחשב שם⁹. סבתא ריבה הקפידה על הוראתו של ר' אליעזר: "כל המלמד בתו תורה כאלו מלמדה תיפלות".

אימא סיפרה לי שספגה פעם אחת סטירה מידה של אימה, משום שהעיזה לפתוח בחשאי באישון לילה את דלתות התנור על מנת לקרוא לאור הרמץ בספר, כשהספר עצמו נחטף מידה ונזרק לתוך האש. "אימא – ז'אנדארם [= חייל מזויין] הייתה", – הוסיפה אמי.

מניין באו לה לדודה לאה השכלתה וידיעותיה המקצועיות? הבית הקטן היה ספוג תורה. סבא למד בקול ולימד תלמידיו בקול. כנהוג היו לומדים אחד מקרא ואחד תרגום. הסוגייה ריחפה בחלל החדר, כשהיא לובשת קושיא ופושטת קושיא, עד שהיא מתערטלת ויורדת ארצה שקופה ומוצקה כהלכה. הילדה הייתה מהלכת בחדר ועושה במלאכת הבית, כשאוזניה כשתי משושות קולטות דברי תורה בלי הרף. אין גם מן הנמנע, שלא הסתפקה בשמיעה בלבד, אלא, כשם שעשתה זאת אימא, אך ביתר הצלחה, הייתה פותחת בחשאי באישון לילה את התנור ומעיינת בספר.

לאה דמתה לאביה גם במראה פניה. מכל הילדים אהבה. בת-צחוק מיוחדת הייתה מתרעדת בוויית עינו כשהיה פונה אליה.

בת חמש-עשרה הייתה כשהשיאוה לבן-גילה, בנו של בר-אבהן ובר-אוריין, מתושבי אחת המושבות החקלאיות, איש אמיד ובעל בעמיו.

בזיכרוני היא שמורה כמנהלת הפנקסים במחסן העצים הגדול של אחיה הצעיר אלי-חיים. היו שם מכתבות גבוהות הסמוכות לקירות, וכסאות-דלפק לידן, ספרי חשבונות עבי-כרס, מכבש, ועל כנו כרך העתקים ענקי שדפיו דקיקים מניר סיגריות, טלפון קבוע בקיר, שתי כיפות של פעמונים עליו, שפופרת בולטת ממנו ולידו ידית, שיש לסובבה הרבה ולאחר מכן לצעוק: "התחנה? התחנה? התחנה?... בארישניה! בארישניה! [= עלמתי! עלמתי!] תני לי, בבקשה, מספר פלוני!"

ליד החדר היה קיטון חשוך ששימש גניזה לתיקים. בפינת הקיטון עמדה על דרגש פתילייה, עליה בישלה, תוך כדי עבודתה כפקידה, ארוחת צהרים לבני ביתה.

חלושה וידועת-חולי, גידלה וחניכה את ילדיה עד שהיו לאנשים שעמדו ברשות עצמם, מהם שהגיעו לרמה נכבדה. ממורשת בית אביה העניקה לילדיה – והם שונים זה מזה, וכל אחד מהם עולם בפני עצמו הוא – כמיהה לשמחה, תחושת חברות, נכונות להקרבה עצמית ואת ניגוני חב"ד,

9. ראה 'אלה תולדות פרץ' עמוד 376. 'לך נפשי מרחוק' (זכרונות בנות רא"ד מרוזוב), עמוד 10.

אך הרבי הריי"צ שינה זאת בהקמת מוסד 'בית רבקה', והרבי הרחיב זאת גם לעניין מקצועות קודש – וראה שיחת ש"פ אמור תש"נ (סה"ש תש"נ ח"ב עמודים 455-459).

כמוצא לביטוי של שמחה או של עצב.

בשנת 1920 עבר את אודיסה, בדרכו לחזית קאווקאז, בנה פיני, שהתנדב לצבא האדום ושירת כקצין מודיעין רם מעלה, שחרחר וכפוף במקצת, דמה לבחור ישיבה במראהו החיצוני ובתנועותיו המהירות.

שאלתיו לשלומו ולמעשיו. הוא סיפר על הקרבות שהשתתף בהם בחזיתות השונות, הראה לי את שעון הכיס שקיבל כמתנה אישית מטרוצקי על חלקו בהכנעת המרד בקרונושטאדט. לבסוף התוודה: "כשהינך חונה בשדה, יש ותוקפים עליך געגועים. נכנס הינך לאוהל הקצינים, אומר להם: 'חברים, הבה ואשיר לכם משירי ילדותי'. מהנהנים לי, ואני שר להם את ניגונו של הרבי הזקן. מקשיבים בסבלנות, אחר מפטירים: 'לא רע, לא רע! מצלצל כמקורי מאוד... מה הם מבינים בזה, השקצים!...' "

לא האריכה ימים דודתי לאה. בגיל אביה הייתה כשנפטרה לאחר עינויים. באחד הערבים האחרונים, בשעת ביקורנו, כשהייתה שוכבת דוממת במיטתה ותחבושת על ארובת עינה האחת (עין שהוצאה בניתוח האחרון), ואימא יושבת לידה ומלטפת את ידה – החלה הדממה מעיקה עליי. ואולי גם ריחמתי עליה מאוד, אם יש רחמים בלב ילד. חכתי גרוני ואמרת לי (ברוסית). עם כל קרובינו דיברתי אז רוסית: "דודה לאה, אין דבר, מחר יהיה לך טוב. גם הפסוק שלמדתי היום אומר כך: 'בערב ילין בכי ולבוקר רינה.' "

האירה בת-צחוק רפוייה את פניה, קראה לי שאגש למיטתה. הרכנתי ראשי אליה והצמידה לי נשיקה.

לאחר שנפטרה באו אחיה ואחיותיה וישבו "שבעה" בביתה. שמתי לב לדבר אחד שהיה כפלא בעיניי. אף ישיבת אבל זו – שמחה הייתה בה. נידמה היה לי, שיותר משהם מתאבלים על האבידה, הם מתענגים על שעה ארוכה זו שניתנה להם לפרוש איש מביתו ולשבת בצוותא, כבימי ילדותם הרחוקה בבית אביהם.

מעולם לא נפגשתי באהבת אחים שכזאת. ביחוד היה אהוב על אמי אחיה בנימין (אף הוא דמה לסבא). איש ידוע חולי היה, וכשהיו תוקפים עליו הכאבים, הייתה אימא מפטירה בהבעת צער ורחמים, כמו לאחר תינוק שנפגע: "מיר זאל זיין פאר זיינע ביינר!" [= אהיה כפרה לעצמותיו].

גיסיה

הדודה גיסיה, בהירת העיניים, חקיינית וצחקנית הייתה בילדותה. משהגיעה לפרקה השיאה לבנו של חקלאי במושבה "פה-נהר". החותן, יהודי "בעל גוף" ובניו גברתנים ואוהבי עמל, הצליח והרחיב נחלתו, וביתו שפע חלב ודבש.

לחמו של עובד אדמה משמיים הוא ניתן. באה שנת בצורת אחת, ואחריה עוד אחת; בא אחד סרסור, שבאמצעותו נמכר היבול, ושמט, והכסף הונח על קרן הצבי; בא איכר גרמני, שכן, בעל החוב, ותבע חובו בערכאות, קיצורו של דבר, איתרע מזלו של החותן, ירד מנכסיו ונידלדל. החלו מקצת בניו פורשים מביתו ומן החקלאות. נשבר הזקן ומת.

בעלה של הדודה גיסיה נטל חלקו מן הירושה, והעתיק את מושבו לניקולאייב. כאן שכר חצר גדולה

הקיים לו עסק של תובלה. כתריסר עגלות-משא היו לו וכמספר הזה צמידים של סוסי-עבודה קטנים, ועליהם – סייסים מן "היחפנים", כלומר בני-בלי-בית, שנתלקטו בערי הנמל הדרומיות מכל קצווי רוסיה-אימא.

הדוד לויק בן-כפר נשאר במהותו ובחיצוניותו עד סוף ימיו. גבוה, רחב כתפיים, זקנו הארוך כצבע הנחושת, על רגליו מגפים גבוהים, על ראשו "קארטוז", ועיניו הכחולות מחייכות. כשהיה בא למסיבות משפחה מזומנות, תמיד נראה לי כנבוך. היה יושב בין המסובים ושותק. משפנו אליו – היה מתחייך ועונה, אך אז, בפצות פיו, הייתה הדודה גיסיה עושה מיד אוזנה כאפרכסת וזורקת בו מבט חשדני, והוא היה מתגמגם וחוזר לשתיקתו. כנגד זה היה חי חיים מלאים ורבי עניין בחצרו הנרחבת. שם, בקרב הסייסים ואנשי מקצועו, עלה כפורח, נהפך לבן-שיחה ולדברן, מהיר תשובה ושנון לשון, איש רעים להתרועע, טופח בכפו הרחבה על שכם ידידיו, אך אינו חוסך פיו מאימרה ממולחת לקול תרועותיהם.

הדודה גיסיה, רוב שנותיה מחלות וצרות, הרבה צרות. חמישה בנים גדולים שיכלה בחייה. אחד, פיני, חברו של פיני בן הדודה לאה, וכמוהו איש המחותרת המהפכנית ואיש ההגנה העצמית, נפטר במחלת הטיפוס; בן אחד נפל במלחמת העולם הראשונה; בן אחד ביקש להשתמט מן הגיוס והטיל מום בגופו עד שחלה ומת; בן אחד מת בנעוריו ממחלה ממארת.

היה לה עוד בן, חברי למשחקים, קשיש ממני בשנתיים, מנשקה שמו. מנשקה התנדב בשעתו לצבא האדום, לחם בשנות מלחמת האזרחים בחזיתות שונות, ומאז אינני יודע עליו דבר. ודאי נפל אי-שם בקרב.

הינדה

הדודה הינדה, שלא כשתי אחיותיה הגדולות, לאה ואמי, חסרת השכלה הייתה. מעולם לא נטלה ספר בידה אלא כדי לנער ממנו את האבק. מעולם לא גילתה שום עניין במתרחש מעבר לד' אמותיו של השבט המשפחתי. אך בתוך החוג הזה – הנרחב למדי, שמנה עשרות משפחות – תפסה עמדה בולטת. עמדתה זו באה לה, קודם-כל, בשל יושרה. לא העלימה דבר וחצי דבר מעצמה ומן הזולת, והטיחה את האמת בפני בני שיחה ללא שיקול מוקדם כלשהו. כדבריה – מעשיה – מהירת חימה הייתה. דבר עוול היה מעבירה על דעתה, ומיד הייתה מגיבה עליו מתוך דחף פנימי עז ובפתאומיות שהייתה מדהימה את הזר. לולא חניניותה הרבה, שהוסיפה תוקף לטבעיותה ולתמימותה, הייתה עלולה להקים שונאים נגדה. אך לה סלחו הכול, ומה גם שהיא עצמה עומדת על הגיחוך שבהתלקחותה היתירה – ומיד פורצת בצחוק אדיר, כשהנפגע צוחק יחד עמה.

טובת-לב הייתה, ואף בזכות זו לא שמרו לה טינה. שכן אמירתה – ולו גם החריפה ביותר, ולו מרה ביותר האמת הכרוכה בה – חסרה כל רקע של שנאה או של זלזול, משל אמרה: "מעשה נבוות עשית, וראוי הנך לארבע מיתות בית-דין, ואף-על-פי כן גרם מזלך ואני אוהבת אותך, פושע שכמותך, הסב-נא אפוא, אל השולחן, וקבל כוס תה".

הבנות של חסידי חב"ד אינן מבקרות בבית הכנסת אלא בימים נוראים בלבד. דודתי הינדה אף היא נהגה כן, אלא שעל הרוב הייתה תופסת לעצמה מקום ישיבה מחוץ לכותלי הבית, ורק מבקשת פלוגית שכנה: "כשתגיעו שם לענייני בריאות ופרנסה – קראי-נא לי, אכנס גם אני ואבכה מעט".

גבוהה וצנומה הייתה הדודה הינדה, שחורה וגון עורה שחום, זריזה ומהירת תנועה, עיניה מביטות נכון בערנות ובציפייה, כמוכנות בכל רגע לתגובה של זעף או של צחוק.

ביילה

הצעירה באחיות אימא, ביילה, פעוטה הייתה במות אביה, ולא הגיע אליה זכרו אלא מפי השמועה. אף-על-פי כן נטלה הרבה מתכונותיו, ובעיקר, מעליצותו הפנימית.

צחוקה של ביילה שם-דבר היה. אך חייה לא היו מצחיקים כלל. אדרבה. פרשה עלובה הייתה זו, הרצופה ייסורים ועלבונות ופחדים. היא, אולי היחידה, שנשאה תמיד את יתמותה בין שיניה. מקטנותה סמוכה על שולחן זרים, ולו זרים אלה קרובים הם, אחיה או אחיותיה. תמיד הקיפוח בחומת אהבה, והיא ראויה לכך. ואף-על-פי כן היה שטר-של-חובה בליבה, שככל שהיא מתאמצת לפרעו בעבודה קשה בבית מאמציה, אין נראה הקץ למועד פירעונו הסופי.

צעירות הייתה כשהשיאוה אחיה לבן משפחה אמידה ומיוחסת בניקופול שעל הדנייפר. בעלה זעום-ארשת, אדם מסוגר בתוך עצמו ושתקן היה. ילדה לו שני ילדים, בן ובת. בנה, הוא חברי הטוב, ליאבה, אהרון-לייב. הבת לא האריכה ימים. זמן קצר לאחר פטירת הילדה, חלה גם בעלה בדלקת הריאה ומת אף הוא.

שלושה ילדים ילדה לבעלה השני, שתי בנות ובן. בעלה חסר מקצוע היה, עובד שכיר כנאמן ומשגיח אצל בעלים שונים, אף אצל דודי עבד.

לא ארכו ימי אושרה של הדודה ביילה. באה מלחמת העולם הראשונה ומקורות הפרנסה נסתתמו והלכו בניקולאייב. משהגיעה שעת המהפכה בפברואר 1917, יצאו שני הדודים, בעלה של ביילה ובעלה של הינדה, צפונה אל עיר הבירה, פטרוגרד, לחפש מזלם שם. שם ישב באותה תקופה אחי אמי הצעיר, שקבלן צבאי היה ועשה חיל רב בעסקיו. שם כפי שסיפרה השמועה, אפשר להרוויח בעסקי תיווך שונים הון תועפות בין לילה.

כעבור מספר ירחים חזר משם בעלה של הדודה הינדה לבדו. בעלה של ביילה לא חזר. לילה אחד נעלמו עקבותיו בפטרוגרד ההפוכה. פיו של החוזר היה סתום. לא היה לו מה לומר, ואפשר שהיה לו, אך נמנע מלספר.

באותה תקופה נחשולית ורבת הזעזועים והתמורות, בחשה הכף בזעם ובטרופ, טאטאה מוסכמות וערכי קבע, והורידה עליונים למטה ותחתונים למעלה. מחירי חיי אדם ירד פלאים כמחיר שטרות הכסף שבידו. לעיתים קרובות היה נתקל המשכים קום בבוקר פטרבורגי ערפילי בגוויית אדם שכדור מרצחיו ריסק את פניו עד לבלי הכירו. יש וגולגולת הייתה צפה על פני המים ומתעכבת לשעה קלה ליד הגשר, ואין איש שואל דבר, תוקע בה ההלך עיניו הריקות, ואחר הופך פניו ופונה לדרכו. בשעה שבמפגן אחד נספים מאות בקציר מכונת ירייה – מי ישים לב לגורלו של הפרט הקטן? לאן תיפנה ואל מי תפנה בועקתה?

הדודה ביילה אבדו עשתונותיה. המכה שהונחתה עליה קשה מדי. זמן רב דאגו קרוביה לשפיות דעתה. פנתה לידיעונים ולקוסמים. ציפתה לנס. אך הנס לא התרחש.

מששבה אליה רוחה, קיבלה עליה את הדין בעיניים יבשות ופקוחות, והחלה לוחמת על חיי ילדיה

בית כנסת חב"ד, ניקולייב
(נדפס בתולדות לוי יצחק, תשנ"ה, חלק א, עמ' 109)

בחירוף נפש. לא בחלה בשום עבודה קשה. זמן-מה מצאה פרנסתה באפיית עוגות. זמן-מה עבדה כמשרתת. לא עסקה בדממה – היא הסתערה עליה ברינה. היא נלחמה מלחמה עזה, אך לא נפלה, לא התאוננה, לא "נטפה לבצק גם דמעת עיניה". היא עבדה ושרה.

ביקרתי בניקולאייב כשלוש שנים לאחר האסון. כל ילדיה היו עמה. אף בנה בכורה, חברי ליאבה, עזב את

בית סבו בניקופול והצטרף אליה. תלמיד המחלקה האחרונה של בית ספר למסחר היה. ראיתי את הדודה ביילה בעבודתה המפרכת ובסבלה. כשהקדימה להתפנות ערב אחד, ישבה מולי, נטלה ידי בידיה ולימדתני ניגון חב"די חדש, שחיבר זה עתה קרובנו השו"ב ר' אהרון חריטונוב¹⁰. היא שרה את הניגון ברגש רב. היה זה לחן יהודי-אוקראיני רווה געגועים, שעם כל עצבותו, חוט של תקווה שזור בו. התלהבותה דבקה גם בי. לא שכחתי את הניגון. כפעם בפעם הייתי חוזר ומפזמו.

הדוד בנימין

לא משום נימוסין של "גברות תחילה" פתחתי בתיאור האחיות. בדרך הטבע רואה העין את הבניין המזדקר לפניה מעל לפני האדמה, ורק לאחר ששבעה דיה, היא פונה אל העמודים עליהם נשען הבית. אכן שני האחים של אימי היו כיכין וכבועז לכל בית השחרחים כולו. לשווא חרדה סבתה ריבה לעתידם ותינתה פחדה ליד גופת אביהם. הבנים המשיכו במסורת האב, חסידי חב"ד נאמנים היו, אלא שלא כבית אביהם, בתי אמידים הקימו.

הבכור בנימין, אהוב המשפחה וילד שעשועיה, היה איש ידוע חולי, צנום ומתגבן במקצת, זקנו השחור יורד אל הטלית-קטן הגדולה שלו שציציותיה טופחות על ברכיו, בשבתו בבית, כמובן. בחוץ היה מופיע במקטורן ארוך ובמגבעת שחורה, ואלו הציציות טמונות לו מבפנים והפאות סרוקות אל מאחורי האוזניים. עיקרו של האיש היו עיניו הגדולות והשחורות בעלות גון הקטיפה. אור יקריות היה בוקע מהן. על הרוב היו העיניים עצובות וכשואלות מה, ואורן אז כאור הנר המבליח באפלה. אך לעיתים היו העיניים שוחקות ואורן כאור נברשת רבת קנים שגבישי בדולח נתלים בה ומזדהרים בצבעים מצבעים שונים.

אמי הייתה אומרת שבחיצוניותו הוא כהעתק דמותו של אביהם, ואילו בריא היה כי אז דמה לו דמיון מלא. כך מלבר. אך מלגו נטל הרבה מאמו, מסבתה ריבה שלי. כאביו לא ידע מורך-לב, תמיד מוכן

10. ניגון זה נדפס בספר הניגונים ח"א, ניגון סו. לימים (בשלהי תרפ"ט) חיבר עליו מר עמנואל הרוסי את מילות-שירו 'שכב בני'. בספר הניגונים נכתב כי מחבר הניגון הוא ר' שלום חריטונוב. אמנם ר' שמואל בצלאל אלטהויז ור' אברהם חריטונוב (רשימת י.ב. - י"ב ניסן תשע"ח) ציינו כגרסה המובאת בפנים (וכך צוין גם ב'היכל הנגינה').

להקרבה עצמית, חנון ורחום לילדיו. כאמו נהג שררה בביתו, מקפיד על קטנה כעל חמורה, עקשן וחסר גמישות פנימית, תמים עם דרכו, תוך זלזול גמור בכל המתרחש מימינו ומשמאלו. הוא לא ידע מרות אלא את האחת, של הרבי מליובאביטש בלבד. לא אכל בשר אלא משל קצב אחד, פני פרלוב שמו, אף-על-פי שהיו בעיר עוד קצבים יראי-שמים ושומרי מצוות. הקצה שעות קבועות ללימודי הלכה וש"ס ולימודי תניא וחסידות, ותהא שעתו קצרה ודוחקת. את בניו שלח ליישבת "תומכי תמימים" שבליובאביטש הרחוקה, אף-על-פי שקשתה הפרידה מן הבית להם וגם לו.

זכורני יציאתו לשם של בנו השני, מנשה¹¹. ילד קטן הייתי אז. זימנני הדוד לשבת בכרכרה אחת עמו ועם בנו, כדי ללוותו אל תחנת הרכבת. יצאנו. החל מנשה, והוא נער כבן יוד-דלת, ממרר בכבי. תלה בו הדוד מבט ארוך שכולו רחמים ומקצתו זלזול, וציווה עליו לומר על-פה שער אחד מתוך התניה. פתח הנער בדברים כשהוא מתלעלע בדמעות.

השבת נשמרה בבית כאתרוג יקר שבקופת הכסף העתיקה. הבית היה נהפך למילוא שאויבים שמו מצור עליו. העין חרדה וצופיה. בזה חלילה לגעת, לשם לא ללכת. בתקופה שלפני התקנת החשמל בעיר היו העששיות אורות בבית עד לאור היום – ואין מכבה.

רק פעם אחת הופרעו הסדרים, אף זאת מתוך דחף פנימי שפיקוח נפש עמו. ערב-שבת אחד ביקרנו עם אמי בביתו של הדוד לאחר סעודת הערב. באותו זמן חזר בנו בכורו, פיני¹², מיישבת לובאביטש בלוויית אחד בחור-חוזר מגודל ועילוי, כדי שלא יתבטל מלימודיו בימי החופשה. בחור זה היה שקוד על תלמודו, ביישן, איננו נושא עין אל בן-שיחו, כל שכן אל בת-שיחו, ממעט בדיבור גם בימות החול, ואילו בשבת עוצם פיו וכשהוא משמיע מה הרי רק בלשון-הקודש בלבד. קיטונו של הבחור היה סמוך לפרוודור ארוך, ממנו ירדו מדרגות לקומה התחתונה, אל דלת היציאה לחצר. יצאה אימא לאן שיצאה, אך מפאת האפלולית טעתה בדרכה, נכשלה ונפלה במדרגות.

שמע זאת הבחור שישב אותה שעה ושנה בקיטונו, יצא אל חדר האוכל, שם הסבה כל המשפחה, ופנה אל הדוד בלשון הקודש המגומגמת שבפיו:

"אישה ... נו, אישה ... נפלה בבור".

ניתר הדוד בנימין ממקומו, נתבהל ולא הבין.

חזר הבחור על דבריו:

"נו, אישה ... שם בבור ... נפלה ..."

תפס הדוד בנימין את העששית הגדולה שעל השולחן ורץ אל הפרוודור, ואחריו – בצווחה – כל בני הבית.

ראיתיו אחר-כך חוזר עם העששית, כשהוא מניחה במקומה על השולחן. חיזור היה, נרעש כולו. רגע אחד עצם עיניו. אותה שעה נדמה היה לי, שככל שהוא מודאג למצב אחותו שנפגעה בתאונה, הריהו

11. החסיד ר' מנשה אלטהויז (כ"ז חשוון תר"ס, ניקולייב - י"ד תשרי תש"ב, לנינגרד) מידידי בית רבי.

12. החסיד ר' פנחס טודרוס אלטהויז (ד' כסלו תרנ"ח, ניקולייב - ט' אייר תשכ"ג, תל אביב). ידיד בית רבי. גבאי במניין כ"ק אדמו"ר מהוריי"צ בלנינגרד. מזכיר, יו"ר אגו"ח ובא-כח רבותינו נשיאנו באה"ק. בתרצ"ג יצא מרוסיה ללטיביה. בתרצ"ז עלה לאה"ק, והתגורר בתל אביב.

מצר על שפגע בשלמותה של השבת עצמה, אף-על-פי שנהג כהלכה.

באדיקותו הקיצונית לא ידע פשרות. יחד עם אחיו הצעיר, אלי' חיים, שהיה לעיתים גם שותפו בעסקי החרושת, הקים בעיר מאפיית מצות לפסח. הבניין הנרחב, ובו תנורים גדולים ומכונות מודרניות, היה נעול כל ימות השנה. אף-על-פי כן הוא עצמו לא טעם ממצות אלה, שוודאי כשרות היו למהדרין, אלא שהיה אוכל רק מצה שמורה שנשלחה אליו מליובאביטש.

הוא גזר על בנותיו שלא תלמדנה אלא מעט מזעיר לימודים כלליים, אף זאת רק מפיה של אשת דודנו, אברהם, הוא בנה של הדודה גולדה אחות אמו ריבה. רק מורה זו הייתה כשרה בעיניו, שלא תסיט את בנותיו מן הדרך הישרה, ומה גם שלימדה אותן קרוא וכתוב באידיש.

אינני יודע משום-מה היה דודי בנימין מקרבני אל ביתו בילדותי, משתפני בכל מאורע של קודש ושל חול, לרבות הליכה אל המקווה בערב שבת. אמנם קרא לי בשם "וואנקא", משום ששמעתי רק רוסית ועברית. אך גם כנוי זה בחיבה היה כרוך.

עכשיו, כשאני מצרף פרט לפרט, הריני מוכן להאמין, שאכן היו דברים-בגו. אין זאת אלא שהדוד בנימין הועיד אותי מלכתחילה לבתו, ומשום כך אף טרח עליי, על מנת להכשירני לתעודתי זו.

יום אחד יצאתי בלוויית בתו אל בית מורתה. כשהתרחקנו מעט מן הבית, יצא ממנו הדוד בנימין. משראה אותנו מרחוק, הרים קולו וקרא באידיש:

"טאכטער, ווארט צו א ווילע! מיר וועלן גיין צו זאמען!" [= בתי, חכי רגע! נלך יחד!].

הילדה הסמיקה עד שורשי שערותיה. היה זה ברחוב מרכזי שרבים הם העוברים ושבים בו. היא התביישה בקריאה רמה זו באידיש. נעצרה הילדה וענתה לאביה ברוסית:

"חורושו, פאפא, יא פודו'דו!" [= טוב, אבא, אחכה!].

ענה הדוד אף הוא ברוסית: "פודו'די, דוצ'קה" [= חכי, בתי].

אחר-כך ניגש אלינו, כשהוא חיוור מחרון, ואמר לה שוב באידיש: "יימח שמו וזכרו זאל דאס ווערן!... וואס? שיימסט זיך שוין צו רעדן אידיש? [= יימח שמו וזכרו של אותו לא-כלום! מה? כלום מתביישת את לדבר אידיש?].

בסופו של דבר הבין שלא יוכל לעמוד בנחשול הקם עליו. העלים עין, ספק ידע, ספק לא ידע, שבנותיו החלו לומדות בבית-ספר תיכון פרטי, כשניתנה להן הרשות המיוחדת שלא לבקר בו בשבתות ובמועדי ישראל.

אמי סיפרה לי, שבעלומי נטה הדוד בנימין ל"חובבי-ציון", אף תרם למפעליהם. אך משקמה התנועה הציונית, ובייחוד משהחלה זו בפעולה חינוכית ותרבותית, נעשה למתנגדה הקיצוני. בייחוד נתבלט בעמדתו זו בימי המהפכה הראשונים, משנתארגנה וקמה בבחירות כלליות הקהילה היהודית הדמוקראטית הראשונה בעיר. עד אז משל ביהודים "השולחן היהודי" שבעיריית ניקולאייב, ונציג האוכלוסייה היהודית שם היה ה"רב מטעם", אינו'נר ד., הדור בצילינדר מבריק על ראשו, בעל זקן לבן ומטופח, בור ועם-ארץ גמור בענייני יהדות ותורה, ועם זאת, כפי שנתברר אחר-כך בארכיוני הבולשת הצארית, פקיד סתרים שלה בשכר של שישים רובל לחודש.

דודי בנימין ישב בכנף הימני הקיצוני שבאולם הישיבות של ועד הקהילה. הוא מחה על מתן זכות

הבחירה לנשים¹³, על התמיכה לבתי-הספר החילוניים, כל שכן על התמיכה לבית הספר הצינוני. הוא נהג בדרך שנוהגים בה בימינו "נטורי קרתא", בהבדל אחד יסודי, הוא לא עשה את מעשיו מתוך תככים מדיניים או מפלגתיים כלשהם, אלא מתוך שלמות עם עצמו ועם בוראו. זעקת "שאבעס" של אמו בשעת פטירת אביו, לאחר הדלקת הנרות בערב שבת, נחרתה בליבו לנצח, כשם שלא שכח את ברכת הקידוש הראשונה שלו בלילה ההוא. לא העמיק חקור, במופלא לא דרש. ראה את עצמו כטוראי, כאיש השורה בצבא ליובאביטש, טהור ושקוף באמונתו הגבישית, לא עלה כלל על דעתו, שאולי יש ופרט זה או אחר טעון ביקורת כלשהי. לחלוק על הר סיני – השתגעת?

תפילתו אף היא מיוחדת הייתה לו. עטוף טליתו מעל לראשו היה תקוע במקומו בבית הכנסת¹⁴, או בפינת האולם הגדול שבביתו בשעת חוליו. שעה ארוכה היה עומד לבלי זיע, עיניו עצומות והוא ממלמל בלחש. היה בעמידתו זו משהו משל נר פלאים, שאין רוח מצויה יכולה להשתלט עליו ואין לשון האש שלו מבליחה בה.

הוא לא אהב את עסקי המסחר. כל ימיו ביקש להיות יצרן, חרשתן. בימי ילדותו, זכורני, היה לו בית-חרושת לנסירת עצים לבניין¹⁵, בית-חרושת לייצור עטרן לעגלות, בית-חרושת לחלוה ועוד מפעלי ייצור קטנים. העבודה במפעלי נמשכה רק חמישה ימים בשבוע, גם בשבת היו סגורים, ואלו הפועלים היו מקבלים שכר של שישה ימים. ההצלחה לא האירה לו פנים. מאמו ירש את ההקפדה העצמית – את תחושת הסדר המופתי שלה לא ירש. במשפחה היו סונטים בו על כך, עיתים תוך טרוניה אמתית, עיתים תוך בדיחות הדעת:

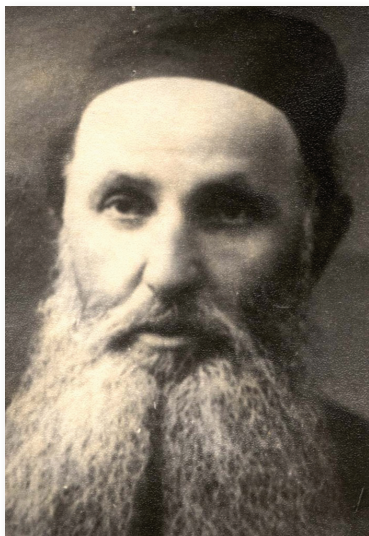
"אפילו הקבצנים שבנימין מביא עמו מבית הכנסת לסעוד על שולחנו, בעלי-מום הם, מאוסים ומרושלים, בה בעת שהקבצנים של אלי-חיים כולם אחד-אחד, בריאים, נאים ומצוחצחים".

היעדר תחושת הסדר הייתה, כנראה, בראש עוכריו. ניהול המפעלים היה גרוע, החשבונות מבולבלים, הפועלים נרפים בעבודתם, הסוחרים והסוכנים נהנים מן ההפקר ומרמים, השלטונות תובעים דין-וחשבון מדויק – ואיננו.

13. ראה בסוגיה זו אצל מנחם אלון, 'מעמד האשה', הקיבוץ המאוחד 2005, עמ' 55 ואילך.
14. ברשימה נוספת ("איש עברי בניקולאייב") של מר עמנואל הרוסי, הזכיר בין יתר בתי הכנסות בניקולייב את "בית-הכנסת של חסידי חב"ד" (ונוסף לזה חדר-מניין בשם "שפיץ-חב"ד", מעין "פלוגת המחץ" של מקורבי הרבי מליובאביץ').

הרבי הזכיר עובדה זו בש"פ צו תשי"ד (תורת מנחם, חי"א, עמוד 158), "בניקולייב היו שני בתי-כנסת: "חב"ד, ו"שפיץ חב"ד"..."

15. במפעל זה עבד ר' משה יהודה גרינברג, המספר בזיכרונותיו משנת תרע"ט (בית משיח גיליון 83 עמוד 34): "לאחר כמה ימים עזבתי את העיר [קרמנצ'וג] ונסעתי לביתי. אך לא נשארתי בבית זמן רב, אלא נסעתי מייד לניקולייב בכדי להפגש עם החסידים שהכרתי מימים עברו, וכמובן שביניהם פגשתי גם את חברי מנשקה ופינייה אלטהוויז. פינייה הציע לי לבוא ולעבוד איתו במפעל שאביו הקים, וכמובן שקפצתי על המציאה. המפעל היה מנסרה של עצים, לשם היו מגיעים קורות רחבות מהדנייעפער, ובמפעל היינו מנסרים את הקורות הללו ומעבדים מהם עצים עבור קופסאות של זפת למשיחת גלגלי העגלות. כל הייתה לי פרנסה ברווח למשך זמן רב. מה גם שהיה די נחמד לעבוד שם, כיוון שרוב הפועלים במפעל היו מתלמידי ליובאוויטש".

ר' אליהו חיים אלטהויז (אתר יד ושם)

במגרעותיו אלו, של חוסר כישרון לעסקים, דמה לאביו, אך כאביו היה גם כאבן-שואבת לרבים שהשכימו לפתחו. מוניטין יצאו להכנסת האורחים שנהג בכל הבא בצל קורתו, למאור פניו לקרוב ולרחוק, כששנתו טובת הלב, השמנמנה והגחכנית, חשה לכבדם.

רישום דמותו של הדוד בנימין לא היה שלם, אם לא נזכיר את שירת ניגוניו החסידיים. הכול היו שרים, קולות ערבים לא חסרו במשפחה, וברגש שרו. אך היה בה בשירתו מה שהרטיט את שומעה. דודי, האחים של אבי, ודאי הטיבו לשיר ממנו, אך שירתם נועדה לבמה, למחזאות כפיים. ואילו שירתו של הדוד בנימין אפשר היה אובד ייחודה, אלו בפרהסיה הושרה, אך בפירתו, ליד שולחן סעודתו או תלמודו, הייתה מרעידה את הלב. בשקט היה שר, שקט שהיה מגיע לעיתים לידי לחש, כשעיניו עצומות והוא מאזין לקול הנובע מקרבו,

משל מישוהו אחר מתרונן שם, ואין הוא עצמו אלא כמאזין, מקשיב ותמה, מנין לו, לאחר זה, שכה מיטיב הוא להביע רחשי ליבו שלו.

בנו בכורו של הדוד בנימין הגיע מלנינגרד לארץ-ישראל עם משפחתו הקטנה באמצע שנות השלושים. חסר אמצעים היה. אך מיד בבואו לארץ, באין לו כל אחיות פרנסה עדיין, החל מטפל בהוצאתה לאור של מהדורת תניא חדשה¹⁶. הייתה זו נאמנות למסורת המשפחה, לזכרו של "אשר ב"ר מאיר ז"ל שו"ב מניקאלאייעב"¹⁷. הוא נפטר לפתע במיטב שנותיו, ולפי הוראת הרב¹⁸ הובל למנוחות לצפת.

בנו של אחיו¹⁹, היחיד שנותר לפליטה מכל משפחתו, שנספתה במצור לנינגרד, הוא אחד מתושבי כפר חב"ד בארץ²⁰.

צעיר האחים²¹ הצליח לצאת בשלום מרוסיה בתום מלחמת העולם השנייה, הגיע עם פליטי חב"ד

16. ע"ד מהדורה זו ראה ב'לקוטי אמרים תניא - ביבליוגרפיה' עמודים 121-120.

17. על הקשר בין הוצאה זו לבין ר' אשר גרוסמן מניקולייב כבר התייחס כ"ק אדמו"ר מהוריי"צ (אג"ק, ח"ח, עמוד קמה) "זכות דודו זקנו החסיד הידוע ר' אשר ב"ר מאיר נ"ע עמדה לו לעוררו להתענין במרץ בהדפסת ספר הקדוש".

18. לא ברור מקורו. וראה כפר חב"ד גיליון 591 עמוד 19: "עוד לפני כן התבטא שרצונו להיקבר בעיר הקודש צפת ואנ"ש הצליחו לערוך את ההלוויה מיד ולנסוע לצפת" (ת"ח לש.פ.).

19. ר' מנשה. ראה לעיל הערה 11.

20. ר' חיים זעליג אלטהויז (תרצ"ב, לנינגרד - ט' אדר תש"נ, כפר חב"ד) חבר ועד הגשמי של ועד כפר חב"ד.

21. ר' שמואל בצלאל אלטהויז (עת"ר, ניקולייב - תשמ"ה, מלבורן). יצא מרוסיה בתש"ז. מתש"ט באוסטרליה. בעל מנגן.

לפריז, משם גלה לאוסטרליה, ושם הקים חוג של חסידים ומרכז לחינוך תורני. ראיתו בשעת שהותו הקצרה בארץ, בדרכו ממלבורן לברוקלין, מרכזו העולמי של הרבי מליובאביטש. כשיצאתי מרוסיה (1924) היה ילד חייני קטן. עתה עמד לפני יהודי עטור זקן שחור ששיבה זרקה בו שערות כסף בודדות. עיניו, עיני קטיפה זוהרות, חיוכו, סבר פניו, ניגונו השקט החודר אל הלב – הכול, הכול כשל אביו, דודי בנימין.

הדוד אלי' חיים

שעה ארוכה אני מהפך ומהפך בעטי, מנסה להעלות קווים לדמותו של דודי אלי' חיים²², ומעלה חרס בידי. הקושי שבדבר הוא בכך, שבה בשעה שאחיו ואחיותיו עיקרם היא התמימות, אין הדבר כן עם אלי' חיים, שכולו עשוי מעין פסיפס מופלא ומסובך.

שמא תאמר שלא היה תמים? אף על שאלה זו אין התשובה פשוטה, אלא שהיא כן וגם לא, ואם תרצה, לא כן ולא לא. אם לגבי אביו, רפ"ט, ולגבי אחיו, בנימין, הייתה תורת משה בבחינת תורת חיים כפשוטה, הרי לגבי אלי' חיים הייתה זו תורת חיים רק בתחום אחד מסוים בלבד, משל בנה חיץ בנשמתו, שהבדיל בה בין קודש לחול. הייתה בו, כביכול, פדרציה של שתי רשויות, שעל אף היותן זרות ומנוגדות, השלימו זו עם זו בכתר אחד.

הרשות האחת של ליובאביטש הייתה. שם הייתה הנאמנות מוצקה ותמימה. הרשות השנייה של עסקי חולין הייתה, ושם, אם לא הכול, הרי הרבה מאוד היה מותר ולפנים משורת הדין.

מאביו ירש את ברכת העליצות העילאית ואת הקסם האישי; מאמו – את אהבת הסדר והמשמעת, ללא ההקפדה הנוקשה. רק על האחת הקפיד, על חיצוניותו שהייתה נאה ורבת רושם. אכן הדור היה תמיד בלבושו, שזמיגה מוצלחת בו בין המסורת היהודית לבין דרכי הגויים: זיג ארוך וחזייה נאה, מכנסי פסים ונעלי לכה מבהיקים, עם חיתולים חדישים עליהם. רצית – ראית בו מעין יהודי שומר-מצוות מודרני, "אריסטוקראט", כדברי סבתא ריבה, רצית – ראית בו "פריץ" שיצא למסיבת-בוקר קרואה.

אמנם היה גם בעל זקן שחור, ארוך ומפולג לשניים, אך הזקן היה מסורק ועשוי כהלכה וריח טוב נדף ממנו. אין גם לשכוח, שבאותה תקופה לא היה בזקן משום סימן היכר ליהודי אדוק דווקא, אלא כסימן של גברות וכובד ראש. כל רוסיה הייתה או עטורת זקן.

נאה היה הדוד אלי' חיים, והרבה עיניים היו מוסבות אליו בעברו ברחוב. עיניו השחורות צוחקות, וכמו גזרות על בן-שיחו שיחייך לקראתו, דיבורו בטוח ורם, תשובתו פקחית וקולעת, מבדחת ומעוררת צחוק של אהדה. היה בו משהו משל ביונסמן אמריקני מצליח. מעולם לא נפל ברוחו, אפילו הפסיד וירד לפתע מנכסיו. אדרבה. היה בה בנסיגה זו משום נסיגתו של ספורטאי המתכונן להגביר את טווח דילוגו במקפצה. גמיש וקל בשיחו ושיגו, גומר בעניינים גדולים תוך שיחה בטלפון או תוך הטחת יד ידידותית על שכם הזולת. זריז ומהיר החלטה, אך לא נחפז. בעל סדר למופת.

22. נספה בשואה, קיץ תש"א, הי"ד. סקירה עליו ראה בתולדות חב"ד בפולין, ליטא ולטביא עמודים ס-סב.

פנקס קטן שמור עמו בכיסו, והוא רושם בו באותיות זעירות ובסימנים המובנים רק לו בעצמו. אמי סיפרה, שבקטנותו, בטרם למד קרוא וכתוב, כבר ניהל "קאנצלאריה" משלו, ובתיבת קרטון היה אוסף "ניירות" לפי סדר גודלן.

תפיסתו בענייני כלכלה ומשק הייתה מקורית ומקיפה. אבי היה אומר, שאילו רכש לעצמו השכלה כללית, ראוי היה לכהן כשר הכספים בקיסרות.

שונה היה בכול מאחיו בנימין. בנימין החלוש – גיבור ללא חת היה בליבו. כשגבר גל הפרעות בשנת 1905 מצא אלי' חיים מקלט למשפחתו בבית השכן הנוצרי. בנימין, עטוף טלית ועטור תפילין, ישב בביתו ללא מורך – כשהמוני הפורעים עוברים ליד הבית וקול רעם נשמע מקרוב. ביטחונו בבורא היה ללא ערעור, וביטחונו דבק גם בבני משפחתו. כנגד זה הנה הססן היה בנימין במשא ומתן, ואלו זה נועז ונמרץ. בנימין דקיק וידוע חולי, ואלי' חיים שופע בריאות, זה שמחתו כנר המאיר לעצבותו, וזה העצבות נחרדת לצחוקו ובורחת ממנו. אף בנוסח תפילתם היו שונים זה מזה. בנימין – דבוק למקומו ותפילתו חרישית, אלי' חיים – מתרוצץ ומדלג ממקום למקום וקולו נשמע למרחקים.

עליצותו של אלי' חיים הייתה עוברת לעיתים את הגבולות ומגיעה עד למעשי קונדס. יום אחד יצא לדרכו ב"קונקה" (קרן על פסי ברזל הרתום לצמד סוסים). נכנס לשם יהודי בעל זקן ופאות, בן עיירה, שזוה לו ביקורו הראשון בעיר גדולה, ותפס מקום לידו. ניגש הכרטיסן ופנה אל הנוסע החדש. היהודי לא שמע רוסית שאל את אלי' חיים: "מהו אומר?"

ענה לו: "כרטיס נסיעה הוא דורש שתקנה ממנו".

"וכמה עלי לשלם?"

"מחיר הכרטיס הוא אמנם חמש קופיקות, אך די לו לצורר ישראל זה שיסתפק בשלוש".

הוציא היהודי מארנקו שלוש קופיקות ונתן לכרטיסן.

שלח זה את ידו וביקש עוד שתי פרוטות, נשא היהודי את עיניו אל אלי' חיים, לאמור, מה עושים? וזה עונה לו בכובד ראש: "כך דרכם של צוררים. לעג לו!"

נתחייך היהודי אל הכרטיסן ואמר לו בשפת עילגים ברוסית: "מספיק, מספיק!..."

נתרעם הכרטיסן והרים קולו.

שוב נשא היהודי עיניים מבוהלות אל אלי' חיים, וזה מעודדו: "אל תשים לב לאימיו. מספיק לו, ל'דבר-אחר' זה, מה שנתת לו".

משנתמשך הוויכוח, להנאת הנוסעים, ציווה הכרטיסן לסייס שיעצור בפינת הרחוב, ליד השוטר. סופו של דבר, שילם אלי' חיים את דמי הכרטיס, בתוספת קנס, ודמי "לא יחרץ" לשוטר, אף הזמין את היהודי אליו לשבת.

או הרי מעשה שני, ושוב בקרון, הפעם הזאת בקרון הרכבת המהירה שבקו חארקוב-מוסקבה. בבוקר נטל אלי' חיים טלית ותפילין ועמד לתפילת שחרית. באחת מתחנות הביניים הקטנות, עלה ועבר בקרונות אחד ז'נדארם, שנתרתח למראה חוצפתו של היהודי ונזף בו: "להפסיק מיד! כאן לא סינאגוגה של ז'ידים!"

משפסק כך, סימר את שפמו, נעץ עין זועמת, ואחר ירד מן הקרון והתייצב בגאון בקצה הרציף. כעבור דקה החלה הרכבת זוה ומחישה דרכה. ימי קיץ היו אז, כשאוקראינה שופעת אבטיחים. משעבר הקרון על פני הז'אנדרארס, תפש אלי' חיים במחצית האבטיח שהיה לידו וידהו בעד החלון בפניו של נציג השררה.

אף כי התבדח. כרכרה קלה הייתה לו, רתומה לצמד סוסים, שזנבותיהם קלועים, ועל הדוכן הסיסי ואסקה, קארטוז כחול של קטיפה על ראשו, כשהבלורית הצהובה מתנפנת ברוח כשל קוזק, ומכנסיו נתונים במגפיים מבריקים.

בוקר אחד הגיעה הכרכרה לביתנו, והדוד אלי' חיים ממחר ורץ לעבר דלת הכניסה. ראתה זאת אמי מבעד החלון וחשה לפתוח את הדלת בבהלה: "מה קרה?"

והאיש בכובד ראש: "איפה הילד?"

חרדה אמי עוד יותר: "בבית הספר הוא... וכי קרה מה?"

"לא", ענה אלי' חיים, "אני עומד לצאת הערב לליובאביטש. ביקשתי לדעת, שמא יש בדעתו למסור מה לרבי".

בן שמונה הייתי, כשעברתני לפתע (בהשפעת דודי בנימין, כנראה) רוח של יראת שמיים. לבקשתי קנתה לי אמא סידור תפילה מיוחד "לפי נוסח האר"י". שמועה על כך הגיעה, כנראה, לאוזני אלי' חיים, שהחל מיד משתף פעולה עמי בדרכו הבדוחה.

ערב סתיו אחד שוב הופיע בכרכרתו ולקחני לביתו של רב העיר²³. באותה שעה נתכנסו שם חסידי חב"ד²⁴ לשמוע פרק בתורת החסידות מפי חתנו, אף הוא רב בכרך פלוני ומחשובי תנועת חב"ד²⁵. עמדתי בפתח חדר האורחים, והוא מלא מפה לפה יהודים מזוקנים ומצויצים עד שאין עוד בו מקום למדרך כף רגל נוספת. בפרוודור נערמו על השולחן ועל הספסלים ערימות של מעילים ופרוות. ראיתי את המרצה, אברך תמיר וחיוור פנים, עובר מהר אל הקיטון שבצד הפרוודור, נוטל בקבוק, לוגם לגימה ארוכה ממנו, אחר יוצא בדרך החדר הפנימי אל האולם ופותח בהרצאה, כשעיניו נשואות, מעבר לראשי האנשים, אל פינה גבוהה ורחוקה. סקרתי את פני המאזינים. אחד רכוב על כסאו ההפוך כעל סוס, ראשו בין אצילי ידיו הנחות על גב הכסא, ועיניו נעוצות בפי המדבר. אחד עומד מתוח ושעון אל המזוזה כתלוי, כשעיניו עצומות ושפתיו נעות ולוחשות, כחוזרות על כל הגה המגיע לאוזניו. אחד נדבק אל הקיר, והוא מקשיב כשפיו פעור, משל צועק הוא ואין קולו

23. הרב מאיר שלמה הלוי ינובסקי, סבו של הרבי. רב העיר ניקולייב. נפטר בכ"ג אלול תרצ"ג. כנראה אליו התכוון מר עמנואל הרוסי בדבריו המובאים לעיל בהערה 1.

24. על חסידי חב"ד בניקולייב הוסיף ברשימה אחרת ("איש עברי בניקולאייב"), "היה אדם בצאתך ויהודי באוהלך" – על כלל זה הקפידו יהודי ניקולאייב עוד במאה שעברה, והיו נוהרים שלא להצטיין בין הסובבים אותם לא בלבושם אף לא בלשונם. ברחוב היה היהודי מסיח עם רעהו בשפת המדינה. לאט-לאט חדרה הרוסית גם אל-תוך הבית פנימה... ובמרוצת השנים נעשתה שלטת יחידה... היתה גם קבוצה של נאמני הרבי מליובאביץ, קטנה וקנאית, שהפגינה יהדותה ברמה, על ציציותיה ופיאותיה".

25. הרב לוי יצחק שניאורסון, אביו של הרבי (י"ח ניסן תרל"ח, פודוברנקה - כ' מנ"א תש"ד, אלמא אטא). רב העיר דנייפרובפטרובסק. נאסר והוגלה בתרצ"ט על הפצת תורה ויהדות. לדמותו ראה בסדרת 'תולדות לוי יצחק'.

נשמע. אינני יודע כמה ארכה ההרצאה. כששבעה עיני, חשתי בעייפות רבה, טיפסתי ועליתי על גל המעילים ושקעתי בתרדמה, כשקול המרצה מתרחק ונבלע במרחקים.

הדוד אלי' חיים קבלן של הצבא וצי המלחמה היה. לפני המלחמה בנה בתי-סוהר וקסרקטינים. משהחלה מלחמת העולם הראשונה, עבר לעיר הבירה, פטרוגרד, והקים שם חברה קבלנית גדולה. בין חמשת מנהליה של חברה זו נמנו ארבעה נסיכים ורוזנים (אגב, מקרב החבורה שהייתה מעורבת ברצח ראספוטין, ידיד משפחת הצאר). החמישי היה אלי' חיים, איליה פינחוסוביטש, או איליה פטרוביטש, כפי שהלכו רכיל לשונות ארוכות. למותר להוסיף, שכל ארבעת חברי המינהלה לא היו אלא לצורך ברק של נוי ונאמנות בעיני הרשות. בעליו האמיתי של העסק היה אלי' חיים. הפנקס הקטן שלו היה מלא על גדותיו שמות ותאריכים. הייתה זו רשימה מושלמת לימי הגנוסיא של מושלים ומפקדים רמי מעלה, שלהם ושל רעיותיהם וצאצאיהם. כל אחד היה מקבל מידי מתנה יקרה, וכל אחד זכר אותו בהוקרה ובחיבה.

המשימה שהוטלה על החברה הייתה אחראית ביותר: הקמת ביצורים לאורך החוף של המפרץ הריגאי והמפרץ הפיני. בשלהי שנת 1916, כשהחלה הנסיגה בחזית הצפונית-מערבית, נתקבלה בחברה פקודה להעמיס את חומרי הבניין, הברזל והמלט, שאוכסנו לאורך החוף בכמויות עצומות, על גבי אסדות, ולהטביע את הכול ביס. הפקודה קוימה, כמוכן, ואף הדו"ח על כך אושר ונחתם במפקדת החזית כהלכה. אך למעשה נעו אחר-כך במשך שבועות דרומה ומזרחה טורים ארוכים של רכבות משא עמוסות מלט וברזל, יצרו פקקים במסילות ועיכבו את התנועה. האיש פרץ ורחב מאוד. היו ימים, שספק אם ידע עד היכן עשרו מגיע.

עם כל אלה לא ניתק – ולו גם לרגע קט – את קשריו עם ליובאביטש. משרדו המרכזי היה בפטרוגרד. לצורך משרד זה נשכר בית המלון "פאלה רויאל" שברחוב פושקין. רוב העובדים היו בחורים מיישיבת "תומכי תמימים". עבודתם זו לא רק פרנסה הייתה בה אלא גם פיקוח נפש, שכן כפקידי החברה נידחה מועד התייצבותם לשירות הצבא. בית המלון כונה בפי אלי' חיים בשם "פאלה חב"ד". הערל היחיד שנותר במקום היה השוער, ואניה.

באותה תקופה הייתה הישיבה בפטרבורג אסורה ליהודים תכלית איסור. באחד העיתונים הליבראליים סופר אז, בין השאר, על אם יהודייה אחת, שבאה אל עיר הבירה כדי לבקר את בנה החייל, שנפצע בחזית ואושפז באחד מבתי החולים בפטרוגרד. דבר בואה נודע למשטרה. האישה נעצרה והובלה תחת משמור למקום מגוריה.

יום אחד עבר אלי' חיים על פני השוער, כשזה קם ומסיר כובעו לפניו ביראת כבוד. נעצר דודי לידו ושאלו בכובד ראש: "אמור-נא ואניה, המותר בבית זה לגור גם לבני הדת הפראווסלאבית?" הגוי נבון ולא ידע מה להשיב. הרהר עד שלבסוף נענה ואמר: "חושבני, שכך".

כשנתרעדה האדמה במהפכת 1917, חזו אלי' חיים מראש את המפולת הקרובה, מיהר לחסל את עסקיו בצפון וחזר לניקולאייב. אך גם שם הצטברו עננים כבדים. שלוש שנים רצופות השתנו המשטרים שם: גרמנים, אדומים, פטלוראים, לבנים, ושוב אדומים, ושוב לבנים. וכול משטר – גרדומו עמו.

אף כאן, בתוך הבוקה והמבולקה, הצליח האיש לא רק לשמור על חייו אלא גם להציל רבים ממוות.

עם כל שלטון חדש ידע לקשור קשרי ידידות ונאמנות. "כשהאיש הזה נכנס למשרדך", סח אחד בולשביק ותיק, "אינך יכול שלא לקום לקראתו ולברכו בכול לב".

אף הלבנים סברו כן, אם כי בנוסח משלהם: "אמנם יהודי הוא האיש, אך מי כמוהו, שעשיר ומכובד היה בימי הצאר, נאמן עלינו מכל היהודים, שצוררי רוסיה הם, כידוע". אך הודו אלה לאלה שאין אדם נחמד כמוהו, ובכל שעת צרה אליו פנו.

בית מרווח היה לדודי במרכז העיר. הבית עמד בתוך חצר-גן גדולה המוקפת גדר אבנים גבוהה ושער ירוק לה על מפתח ובריח. שתי קומות היו לבית, וחדר עלייה מרווח מעליו. אם כבשו הלבנים את העיר, היו המנהיגים האדומים, שהשתהו ולא הספיקו לברוח, באים אל דודי והוא מחביאם בעלית ביתו ודואג לפרנסתם. כן נהג גם ביחס ללבנים, בשעה שנכבשה העיר בידי האדומים. וחוזר חלילה. ולא רק בדרך זו בלבד עמד לרדופים מכל גון שהוא. יום אחד נתפס בידי הלבנים אחד מחשובי האדומים, הבולשביק הוותיק ס., ועמדו להוציאו להורג. השקיע דודי את כל מרצו וחינו, אף על הון רב לא חס, ולא נח ולא שקט עד שפדה את האיש מידי מבקשי נפשו.

כשנכבשה העיר כיבוש אחרון בידי בולשביקים, וימי הרעב הגדול ממשמשים ובאים, אף אז לא נפל דודי ברוחו. הנמל של ניקולאייב, האזרחי והצבאי, דממת מוות בו, אין יוצא ואין בא. אוניות הצי הצבאי טובעו בידי אנשיהם. מיספר איניות קטנות של הצי האזרחי, שנותרו בחיים, כגרוטאות, עגנו באפס מעשה והעלו חלודה. אך במחסנים נשאר עוד ציוד מה, ככל שהקדימו לשדוד שם כל כובשי העיר לגוניהם השונים ולמחנותיהם.

התיידד דודי עם מפקד הנמל, מלח ענק וטוב הסבר. מסתבר שידידות זו שכרה המסחרי היה בצידה. הדבר הסתבר כעבור שנים מועטות.

משהגיעה תקופת הנ.א.פ.²⁶, וניתנה האפשרות לחכור מפעלי חרושת על מנת להפעילם – נטש אלי' חיים את ניקולאייב עם משפחתו, ויצא צפונה לפטרבורג, היא לנינגרד. שם פתח מפעל (יחיד בכול רוסיה) לייצור סיגארים בשם "האוואניירה", ושוב עשה חיל. במפעלו עבדו כמאה פועלות, רק חמישה ימים בשבוע עבדו, וקיבלו שכר של שישה ימים. הפועלות, מהן וותיקות וידועות סבל, היו מתפללות לשלומן. בעלים כזה לא ידעו מעולם, כמלאך טוב היה בעיניהן. היה נכנס לעיתים בשיחה עם אחת שפניה רעים, שואל על מצבה המשפחתי, ואם נחוץ הדבר, מושיט לה עזרה של ממש. ידע שמה של כל פועלת, והסביר פנים לכל אחת. לא בכדי יצאו כל הפועלות בהפגנת מחאה אל הסובייט, מיד כששמעו, שבעלי מפעלם נאסר מטעם הג.פ.א.

מכלא הג.פ.א. שבלנינגרד הועבר למרתף הג.פ.א. בניקולאייב. מצבו היה חמור מאוד. מפקד הנמל, עמו נשא ונתן בשעתו, כבר נשפט והוצא להורג. אף הוא היה צפוי לעונש זה. הגיעה השמועה על כך לחבר ס., שבאותה שעה מילא תפקיד מרכזי בסיביר המזרחית, זה האיש שאלי' חיים הצילו מידי הלבנים. נטש האיש את עסקיו ויצא בהול לניקולאייב. משבא הפעיל את כל קשריו ולא נח עד שהכריע את הכף לזכות.

פרט מאלף לקסמו האישי של אלי' חיים. דבר בואו של החבר ס. לא היה ידוע לו. שלושה ירחים היה

26. 'מדיניות כלכלית חדשה' של שוק חופשי מבוקר, הונהגה ע"י לנין החל משנת תרפ"א. תקופת ה'נאפ' נמשכה שבע שנים. אודות ה'נאפ' ראה תולדות חב"ד ברוסיה הסובייטית פרק ה.

כלוא במרתף, כשמדי לילה בלילה הוא נחקר בלי הרף, ושעה-שעה מחכה לגזר דין של מות. בוקר אחד נקרא שוב לחקירה. משנכנס לחדרו של החוקר, סבור היה שזה ידיענו את גזר דינו האחרון. החוקר, איש רוסי הצפוני, הזמינו לשבת, שאלו עוד אלה שאלות, צדדיות כביכול, ולפתע קם ואמר:

"הנני מאושר להודיעך, אדוני, שחופשי הנך. עונג רב היה לי להכירך". לחץ ידו בידידות ונשק לו.

אלי' חיים חזר לביתו בלנינגרד. הנ.א.פ. עבר, ועמו תקוות היזמה הפרטית. הקים דודי קואופרטיב של בעלי מלאכה לטווייה ולאריגה. בין העובדים נימנו בנותיו ובנות אחיו. אך על הכול היו מחשבותיו נתונות לרבי מליובאביטש שהשתקע אף הוא בלנינגרד. דרכי חייו באותה תקופה נעלמו ממני. מפי השמועה נודע לי שבאמצע שנות השלושים הצליח לצאת בעקבות הרבי לריגה²⁷, בירת לטביה העצמאית אז. הרבי יצא אחר-כך לאמריקה, ואלו אלי' חיים נשתקע בריגה. כנראה ציפה לשעת כושר שיוכל להעביר אליו את בנו ואת בנותיו שנשארו בלנינגרד.

על שעתו האחרונה הגיעו אליי שמועות ממקורות שונים. ובפי כולן סיפור אחד²⁸.

בוקר אחד הובלו אלפים מיהודי ריגה אל מחוץ לעיר. כל אחד ידע בברור לאן פניהם מועדות. קדמו לכך משלוחי יהודים. ידוע היה שבעצם ידיהם חפרו הקודמים תעלות קברים לעצמם. ועל פי התעלות היו נורים במכוונות ירייה.

הלכו היהודים דומם, כובשים פניהם דומם, כובשים פניהם בקרקע, אנשים, נשים וטף, ומסביבם קלגסי הנאצים ונאמניהם הלטביים מאיצים בהם במגלבים ובקתות רובים.

בין היהודים, בטלית ותפילין, הלך דודי אלי' חיים.

לפתע זקף ראשו ואמר בקול רם:

"יהודים, מה לכם שנשתתקתם! היכן הביטחון, יהודים? הבה נשיר!"

פתח פיו בניגון חב"ד, מהלך ושר בהתלהבות גוברת והולכת, והיהודים מחזיקים אחריו, הולכים ושרים ופניהם זוהרים.

27. ר' אליהו חיים עזב את רוסייה עוד קודם לכן, בשנת תרפ"ח (תולדות חב"ד בפולין, ליטא ולטביא עמוד ס).

28. גרסה אחרת לאופן פטירתו הובא ביראת ה' אוצרו עמוד 279 (מכפר חב"ד גליון 861, ואינו תח"י), ושם מסופר כי שהה בבית הכנסת יחד עם הר"י הורביץ ("דער מתמיד") והר"י פייגין בעת שהנאצים הציתוהו באש.

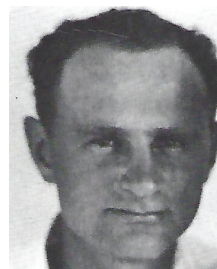
יצוין, הובאו שם גרסאות אחרות של אופן פטירת הר"י הורביץ, ובהם הרא"ח אלטהווי אינו נזכר כי אם ר' רפאל כהן. גם אין בהם אזכור כי ניגנו בעת שהוצת בית הכנסת.

וייתכן כי בעדות מכפ"ח הנ"ל עירבבו מה שאירע עם רא"ח אלטהווי לבין מה שאירע עם חסידים הנ"ל.

העיירה נעוול

מנחם אוריאל

מנחם אוריאל, תרס"ד-תשנ"ד, יליד העיירה נעוול, בתרפ"ג התיישב בארץ ישראל, מראשוני המתישבים בהרצליה, חקלאי וממייסדי קבוצת "השדה" - לקידוח בארות בארץ. את זיכרונותיו פרסם בספרו בשוב בנים לגבולם, 1981. הזיכרונות לקמן הופיעו במסגרת ס' זיכרון ויטבסק, עמ' 219-226. הזיכרונות בספרו מכילים פרטים נוספים על העיירה ובעיקר על החדר המתוקן.

ב"יברסקיה אנציקלופדיה" שהודפסה בס. פטרבורג לפני מלחמת העולם הראשונה, נאמר: "נבל – בתקופת רץ' פוספוליטה עיר של שרות הצבא (וויבודסטבו) הויטבסקאית. בשנת 1765 ב"פרקהלקה" (מזכירות הקהל) הנבלאית 388 משלמי מס לנפש. עכשיו עיר מחוז בפלך ויטבסק. לפי ספר השומא משנת 1802 נבל ומחוזו סוחרים – נוצרים 63, יהודים 7; עירוניים – נוצרים 1015, יהודים 496. בשנת 1847 הייתה במחוז רק קהילה יהודית אחת 3201 נפש. במפקד 1897 תושבים. במחוז כ-110 אלפים מהם 8231 יהודים; בזה כלולים נבל תושבים למעלה מתשעת אלפים בהם 5836 יהודים.

"נבל ישנם (שנת 1910) "תלמוד תורה" ובית ספר יהודי עממי לנערים עם משמרת לנערות. מרבני העיר נבל, מפורסם ביותר ר' פרץ חן' "תלמודיסט" בולט ועסקן חסידי, שאחרי כן היה לרב בצ'רניגוב".

יש להניח כי המספרים המובאים באנציקלופדיה אינם מדויקים, כי רבו אז ה"נעלמים" במפקדים רשמיים בגלל עבודת הצבא. מכל מקום יש בזה תמונה על התפתחות המקום. שיטת הלימוד ב"תלמוד תורה" הייתה קרובה למקובל בחדרים. בבית הספר היהודי העממי נלמדו לימודים כלליים ברוסית ומעט מזעיר היה מוקדש בו ללימודי היהדות. למעשה היה זה בי"ס רוסי המכין תלמידים למחלקה שניה של הגימנסיה.

*

העיר נבל הייתה בגבול "תחום המושב"² וממנה והלאה אסור היה ליהודים להתגורר. ארבעה עשר בתי כנסת היה בה ובראש השנה היה הרחוב הראשי, המוביל לנהר, והרחובות הסמוכים לו מלאים

1. הרב פרץ חן, תקנ"ז-תקמ"ג, מחסידי אדמו"ר האמצעי ואח"כ אדמו"ר הצ"צ. ראה אודותיו בהנסמן רשימת היומן, תשע"ו, עמ' תקי"ט.

2. תחום המושב (ברוסית: Черта оседлости) הינו השם בו נקראו השטחים המרוכזים שיוחדו עבור יהודי רוסיה, ע"פ קביעת ממשל הצאר.

קהל רב הנוהר ל"תשליך", נהירה שאין רואים את התחלתה ואין רואים את קצה. קדושת השבת הורגשה היטב בכל העיר למקצה בהיות כל החנויות סגורות והמסחר שובת.

חסידי חב"ד היו יהודי נבל ואדוקים בדתם ורבים מהם יודעי תורה. אך עם זה לא הורגש בהם כל כך חותם הגלות כמו בעיירות אחרות ולא חזון נדיר היה לפגוש בה יהודי אשר כוחו במתניו ואשר הגויים ידעו כי לא כדאי לפגוע בו כי לא ינוקו. אף בין הילדים היה המצב דומה. מעין הסכם היה בין היהודים ו"השקצים" לא לפגוע זה בזה. ב"מלחמות" שלפרקים היו פורצות ביניהם – הייתה לעתים קרובות "יד יעקב" על העליונה וה"קול" היה "קול עשו"³ דווקא. אמנם קרה גם להפך, אך בדרך כלל היה מעין שווי משקל.

והעיר עצמה שוכנת "על מים רבים" בדרומה אגם גדול, ששמו כשם העיר "נבל" וממנו במערנו נובע נהר ימנץ או ימנקה הפונה צפונה ואחר כך מזרחה ובדרכו מבתר הוא את העיר והרי כמעט כל העיר מהוה חצי אי ומעבר לנהר – פרבריה. מדי קיץ רבו המתרחצים מבני ברית⁴ ומשאינם בני ברית וכמעט אין לך נבלאי שאיננו שחיין.

יערות כתרו את העיר מסביב וגם בתוכה רבו העצים – עצי פרי ועצי נוי וירקות לרוב, ואם כי רובם טפחו ע"י גויים – הנה גם רבים מהיהודים לא מנעו ידם מזה וחצרותיהם היו מעובדות בחריצות. בהמות חלב ולולים היו כמעט לכל יהודי.

התנועות הרעיוניות שפקדו את יהדות רוסיה ופולין, לא פסחו גם על נבל. ובעוד שבכמסטר ניקולאי נתבאו אל הכלים, הנה בפרוץ מהפכת פברואר 1917, רבו בה המפלגות לגוניהן, שאפשר להגדירן בעיקר לשלושה סוגים. א – "המהפכניים" למיניהם, שבחלקם הצטרפו למפלגות הרוסיות הכלליות ובחלקם למפלגות מקבילות יהודיות. ב – הציונים, למן "ציונים כלליים" והמזרחי⁵ ועד ל"פועלי ציון"⁶ נוטים לקומוניסטים. ג – תנועות דתיות שמרניות של חסידי חב"ד עם התחלה של "אגודת ישראל"⁷, שאז נקראה "נצח ישראל".

רוב הבלתי מפלגתיים אהדו את הציונים, ובתי ספר "עברית בעברית"⁸ נוסדו אז לרוב. בהגיע הידיעה כי האנגלים הכריזו על יסוד בית לאומי ליהודים בארץ ישראל – נרשמו כחמישים משפחות, ביניהם בעלי מלאכה, נפחים וכו' לעליה לאלתר לארץ וכבר התחילו לטפל במכירת רכושם. אך בעוד היהודים עושים כה וכה והנה באה "מהפכת אוקטובר"⁹ ונחתו עליהם גזירות הבולשביקים,

3. ע"פ בראשית, כו, כב.

4. בני ברית – יהודים. ושאינם בני ברית – נכרים.

5. הסתדרות המזרחי היא תנועה פוליטית ציונית דתית, שקמה בשנת 1902.

6. מפלגה ציונית סוציאליסטית. היוותה את היסוד למפלגות מפא"י ולימים העבודה.

7. אגודת ישראל היא ארגון יהודי אורתודוקסי שנוסד בקטוביץ שבפולין ב"א בסיוון תרע"ב (1912). התנועה נוסדה כמשקל נגד לתנועת הציונות.

8. "עברית בעברית" היא שיטה בהוראת העברית שפותחה על ידי יצחק אפשטיין. פורסמה בספרו עברית בעברית: ראשית למוד שפת עבר על פי השיטה הטבעית: ספר נועד למורים ולאבות, המלמדים עברית ילדים מבן ארבע שנים ומעלה, ורשה: אחיאסף, תרס"א-1900.

9. מהפכת אוקטובר (ברוסית: Октябрьская революция), הידועה גם כמהפכה הבולשביקית, היא מהפכה שהתחוללה ברוסיה בין 24 ל-25 באוקטובר 1917 (על פי הלוח היוליאני אשר היה

חומת הברזל החלה לסגור עליהם. כל הפעילות הציונית והציבורית פסקה לחלוטין, ורק יחידים היו מצליחים להתגנב לארץ זעיר שם, זעיר שם. קו אור קלוש של תקוה הופיע בתקופת ה"נא"פ¹⁰ כשניתנו רישיונות בודדים לעליה לארץ (1924-1926). אחרי כן הופסק גם זה והדות רוסיה נותקה מיהדות העולם. סגרה עליהם החומה.

אציב בזה ציון לאחדות ממשפחות יהודי נבל ולמאורעות שונים, אשר ידוע לי עליהם הן מהזיכרון והן מפי השמועה. בהכרח יהיה זה מקוטע ובלתי שלם, כי בעודי עלם יצאתי משם בתרפ"ב וידיעותיי מועטות. גם עכשיו אחרי השתדלי לאסוף ידיעות בארצנו מפי נבלאים – לא אוכל להתיימר כי יש בידי רב.

מאז יסד ה"רבי הזקן" ר' שניאור זלמן שניאורסון את תנועת חב"ד (ר"ת "חכמה, בינה, דעת", שהייתה פשרה בין ה"מתנגדות" המחמירה מזה ובין ה"חסידות" המקילה מזה), הצטרפו אליה יהודי נבל מיד ותנועה זאת השתרשה בנבל עד כי נעשה בה אחד ממעוזי חסידות חב"ד או לובביץ' כפי שקראו לה ע"ש עיירת מגורי הרבי.

רוב יהודי נבל היו אנשים פשוטים ותמימים ומשלוח ידם היה בעיר מסחר בכפרי המחוז והנוונות, אה רבו בה גם בעלי מלאכה מכל הסוגים ובעלי עגלה. היו בה גם סוחרי יערות ותבואה בקנה מידה גדול. לימוד התורה היה מפותח מאד וחזון לא נפרץ היה לפגוש בה את אחד פשוטי העם אשר לא ידע להגיד את ה"מפטיר" כהלכה או ללמוד לפחות "עין יעקב". גם גדולים בתורה ובמעשים קמו בה אשר השאירו את רישומם לדורות.

בהשפעת האדמו"ר האמצעי בן "הרבי הזקן" – עזבו רבים מאנשי נבל את מקומם ועברו להתנחל באדמות פלך חרסון, אשר היו אז שוממות, ויסדו שם את המושבה היהודית הגדולה "שדה מגוחה", שבזמן הבולשביקים הוסב שמה ל"קלינינדורף". בפי זקני המושבה היה שמה עדי החרבה במלחמת הנצים – "נבל" בשם עיר מוצאם: בספוק רב מזכירים הנבלאים את המימרה המיוחסת ל"אדמו"ר האמצעי" – "הללוהו בנבל". מספרים כי היה מחבב ביותר את אחד מאנשי נבל הידוע בכינוי "הנרדם". אם כי היה הרבי נוהג לאמור תורה קבל עם ועדה, הנה בבוא "הנרדם" היה אומר תורה אליו לבדו, והלה היה משעין את ראשו על ידיו והיה נרדם בשבתו על יד השולחן. פעם בבוא "הנרדם" ללובביץ' חרש הרבי. התחנן בפניו "הנרדם": "רבי, אמור לי תורה". אמר לו הרבי: – "למה לי לאמור? הן תירדם כדרךך". ענה "הנרדם": – "נכון, אבל כל כך נעים להירדם בשמעי את דבריך". והרבי מלא את בקשתו. החסידים אומרים כי נשמה גדולה הייתה ב"נרדם" ולמען תקלט את דברי התורה – מוכרח היה הגוף להירדם.

בדרך כלל חיבבו ב"חצר" לובביץ' את יהודי נבל הבאים כפשוטי עם במגפיהם ואינם מהדרים להראות בלבוש "תלמידי חכמים", ול(רש"ב)[רי"צ], האדמו"ר אשר אסרוהו הבולשביקים וזמן מה אחרי השתחררו עבר לארה"ב, מיוחסת מימרה: "חשובים בעיני קצבי נבל ממשכילי קרמנצ'וג".

בשימוש ברוסיה באותה עת). במהפכה זו הבולשביקים, בראשות ולדימיר איליץ' לנין, הפילו את ממשלת אלכסנדר קרנסקי.

10. נא"פ (ברוסית: НЭП – Новая Экономическая Политика) – "המדיניות הכלכלית החדשה". הונהגה בשנת 1921 ואפשרה לאנשים להיות בעלי עסקים קטנים.

מאיש נבל מספרים הרבה על ר' גרשון בר¹¹ "המשפיע, שהצטיין בהתרכזות המחשבה ובכוח דיבורו השפיע על הקהל ללכת בדרך הישר. בהתרכזו היה שוקע לפעמים במחשבות עד כי שכח את כל הסובב אותו". פעם למשל, באמרו את המלים – "למה ה' תשכחני נצח", התרכזו עליהן במחשבתו ובחזרו על מלים אלה מדי פעם, יצא מבית המדרש וישב על מדרגות "עזרת הנשים". נשים עלו במדרגות וירדו בהתיימן תפילתן ושעות אחדות חלפו אחרי זה והוא לא נע ולא זע ואף לא ראה מהנעשה על ידו ורק שפתיו דובבות – "למה ה' תשכחני נצח".

על ר' שמרל ז'קובר, מספרים כי בהתלהבותו הרבה בתפלתו היה טופח בכף ידו ב"עמוד". והנה פעם קרה שתקנו את העמוד ושכחו לכופף בו מסמרים אחדים. ר' שמרל שעבר לפני התיבה התלהב וטפח כדרכו בעמוד המסומר. ידו שתתה דם והוא לא הבחין בכך והוסיף לטפח עד שעצרוהו המתפללים.

בבית העלמין בנבל היה "אהל" בנוי על קברי ר' זלה ובנו ר' מנדלי, המתייחסים על רבנו אשר (הרא"ש) ונר תמיד היה דולק שם וגברים ונשים היו שמים שם פתקאות לנשמות הצדיקים למען יבקשו רחמים בעדם. מסופר עליהם כי בזמנם פרצה מפגת חלי-רע בעיר ורבים נספו בה ובפרט ילדים. הלכו שני הצדיקים לבית הקברות והתפללו לריבון העולמים שיהיו הם שניהם כפרת הקהל ותעצר המגפה. וכן היה. בשובם לביתם, נפלו שניהם למשכב ובו ביום הלכו לעולמם והמגפה נעצרה. עוד דברים מספרים עליהם ואחד מהם אביא בזה. העיר הייתה אז בנויה כולה בתי עץ ולעיתים קרובות היו פורצות דלקות בה. בראותם פעם שמתחילים לבנות בית כנסת חדש, ברכוהו שיעמוד על תלו מאה שנה. בימי מלחמת העולם הראשונה פרצה בו בליל שבת דלקה וכולו עלה בלהבות, הזקנים חשבו אז שמלאו בדיוק מאה שנה לברכת ר' זלה ור' מנדלי. אחרי זה הוקם שם בית כנסת. מלבנים הלוא זהו "דבוריאנסקר מנין" שהוחרם בשנת תרפ"ד או תרפ"ה ע"י הבולשביקים.

ר' מנדלי, שהיה צעיר לימים עדיין, הניח אחריו בן בן ירחים מספר ושמו ישראל יוסף. אף הוא היה גדול בתורה ובעל זיכרון להפליא. כל ימיו היה מאסף כספים לתמוך במלמדים עניים וביתומים שלקחו תורה מפיהם. הוא נפטר זמן קצר אחרי עלות הבולשביקים לשלטון ועל אף סופת שלג חזקה שהייתה אז נפוצה הידיעה מיד וכל העסקים נסגרו. המונים מילאו את בית הקברות המרוחק שלשה ק"מ מהעיר ובידיים לקחו את רגבי העפר הקפואים וכיסו בהם את קברו.

תקופת "חיבת ציון" עוררה את לב אנשי נבל ובהופיע ד"ר הרצל – קמה בה תנועה ציונית חזקה. כעבור זמן מה פרסם הרבי מלובביץ אגרת נגד הציונות ובאחד מנימוקיו הביע תרעומת על השימוש בפסוק "בית יעקב לכו ונלכה באור ה'" במחיקת שתי המלים האחרונות ב¹² וחלק מהציונים נשמעו לרבי, אבל רבים נשארו נאמנים לציונות. והיו פעילים בה מאד. עוד בתחילת המאה העשרים הוקם בנבל "חדר מתוקן"¹³ אשר יכול היה להיות למופת בסדריו אפילו בין בתי הספר המודרניים. וילדי טובי העיר למדו בו. מנהל "החדר המתוקן" והמורה הראשי בו היה אדם נעלה, בעל הדרת פנים וזקן

11. הרב החסיד ר' גרשון בער מפאהר, תקפ"ה-תרנ"ח, היה גר תקופה בעיר קלימוביץ' אחר כך עבר לעיירה פאהאר. לאחמ"כ התגורר כמה שנים בנעוועל והיה מהחסידים הבולטים שם.

12. יש כאן טעות לכותב, שערכב דברי אדמו"ר מהר"ש על תנועת ביל"ו (סה"ש תש"ה, עמ' לב) לבין מכתב אדמו"ר הרש"ב.

13. חדר מתוקן היה חדר (תלמוד תורה) שנוסד במזרח אירופה על ידי תנועת ההשכלה היהודית.

יורד על פי מידותיו, לבוש קפוטה ושומר מצוות – ר' מנדל ירשין, שהיה ידוע בכינויו – 'ר' מנדל בהדנס". שפת ההוראה הייתה עברית בעברית לפי מיטב הדקדוק והסגנון העברי ומגמתו ציונית טהורה. בערבי שבתות וחגים, שלמדו בהם חצאי ימים בלבד, היו הלימודים מוקדשים בו לקריאת פרשת השבוע לפי הטעמים ולשירה בציבור של שירים עבריים וציוניים שונים. לפעמים היו גם הצגות של מגלת אסתר או דוד וגלית, שנערכו ע"י התלמידים בעברית, עשרות רבות של גומרי החדר הזה ידעו לדבר עברית שוטפת וחיה, יותר טוב מאידיש ורוסית.

כקרן אור היה דבר זה בחשכת המשטר הצארי, כי על אף היחסים הטובים בדרך כלל בין היהודים והרוסים – לא ניתן אף פעם לשכוח כי בגלות אנו נמצאים. בזמן עלילת הדם על מנדל בייליס¹⁴, למשל (תרע"ב, 1912) באה אל מפקד משטרת נבל נערה נוצרייה ששרתה בבית קרול-ליפשיץ וסיפרה לו כי בעליה היהודי יחד עם עוד יהודים אשר נקבה בשמותם, אסרה בחבלים והתכוננו לשחטה אבל ברגע האחרון החליטו לדחות את ה"מצוה", היא הצליחה להימלט מידיהם ובאה לבקש מחסה במשטרה. מפקד המשטרה, שהבחין יד בערך דבריה, אסר עליה לספר את הדבר לאיש והבטיח לה למסור את זה מיד לשר העיר ה"איספרבניק" למען ינקוט בפעולה מהירה ומתאימה. האיספרבניק, שהיה טוב ליהודים, פעל בחכמה. הוא הזמין את כל הנאשמים לבוא במוצאי שבת לבית ר' אלטר (אליעזר) פוסביטניאנסקי ולהיות נכונים שם באחד החדרים והוא בעצמו בא בלוויית מפקד המשטרה והפרוקורור ואחדים מחשובי הפקידים לחדר האורחים באותו הבית. אחרי שישבו כולם לשולחן עם כלי כתיבה – באה גם הנערה המאשימה בלוויית שוטר. אחרי חקירת הנערה ע"י הנוכחים, נקראו גם היהודים לבוא החדרה והורשו לחקרה בעצמם. הנערה הסתבכה מאוד בדבריה והודתה כי הסיתה לעשות כן. כל הדברים האלה נרשמו ואושרו בחתימות כל הנוכחים והנערה בכללם. אחרי כן ציווה שר העיר לכל הנוכחים לא לפרסם את הדבר בשום פנים ואופן, באשר הרוחות נסערים מאד בעיר בגלל משפט בייליס. הנוכחים הבטיחו וקיימו את הבטחתם. הנערה המשרתת הותרתה שאם תעז עוד פעם להפיץ דברים דומים – תיאסר מיד ותישלח לעבודת פרך בסיביר, בזה נגמר העניין.

בפרוץ מהפכת קרנסקי¹⁵, גברה בעיר התנועה הציונית עד כי כל יתר התנועות היו כאין לעומתה. בתי ספר של "תרבות"¹⁶ צצו לרוב וצלילי השפה העברית התחילו להישמע בראש הומיות. קשה לתאר התעוררות כה חזקה לאשר לא ראה אותה בעיניו. בראש ועד הציונים עמד אז ר' מנחם מנדל ליין (חזן) נ"י, המתגורר עכשיו בהרצליה. בהשפעת יוסף טרומפלדור¹⁷ התארגנו חלוצים בעיר ובהזדמנות הראשונה עזבו את העיר על מנת לעלות לארץ, אחרי רוב הרפתקאות בקרים ובתורכיה הגיעו לארץ.

14. משפט בייליס הייתה עלילת דם נגד יהודי רוסיה בשנת תרע"א, שעוררה גל אנטישמי עצום ברחבי רוסיה.

15. מהפכת פברואר בשנת 1917. תוצאתה הייתה ויתורו של הצאר ניקולאי השני על כס מלכותו.

16. תרבות הייתה רשת בתי ספר עבריים ציוניים, שפעלה בארצות מזרח אירופה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם.

17. יוסף טרומפלדור, תרמ"א-תר"ף, היה לוחם יהודי, מנהיג ציוני סוציאליסטי וחלוץ. אחת מדמויות המופת הציוניות.

מהפכת אוקטובר שמה קץ לדבר. תחילה נאסרה התנועה הציונית כאימפריאליסטית והשפה העברית הוכרזה כקונטר-ריבולוציונית¹⁸. אחרי כן הוכרזה הדת כאופיום לעם והופסקה כל פעולה תרבותית וציבורית בין היהודים. ה"פעילות" היחידה ברחוב היהודים עברה לידי ה"יבסקציה"¹⁹.

כתום שנה לשלטון הסובייטים, היו בל המפלגות הציוניות אסורות מחוץ למפלגת פועלי ציון, אשר הוסיפה להתקיים שנים מספר קיום עלוב על שני פלגיה – הסוציאל דמוקרטי והקומוניסטי, ואחרי כן נאסרה גם היא ומנהיגיה, מהם נמלטו מרוסיה ומהם הוגלו.

קבוצת צעירים ציונים בנבל הסתפחו למראית עין ל"פועלי ציון" ובמסווה המפלגה ניהלו תעמולה ציונית עברית בין הנוער, למרבה הרוגו של חברי המפלגה הוותיקים, שהיו אידישיסטים. אבל כאלה כן אלה לא הוציאו את דבר מחלוקת השפות החוצה מפחד היבסקציה. בערך בשנת תרפ"א 1912 חדלה גם מפלגת "פועלי ציון" להתקיים בנבל, אבל קבוצת הנוער האמורה המשיכה לפעול במחתרת ובשנת תרפ"ב 1922 הצטרפו אחדים מחבריה לקב"ה "החלוץ" (בלתי לגלי) בירצבו, פלך סמולנסק. אחרי תלאות עלו לארץ בתרפ"ג 1923, דרך תורכיה ובתרפ"ה 1925 לפי רישיונות מיוחדים, מרוסיה.

בשנת תרפ"ג 1923 הוכרז ברוסיה על "נא"פ" – מדיניות כלכלית חדשה – והרדיפות הקלו קצת. אז הוקם בנבל סניף רשמי ל"החלוץ" שמנה עשרות חברים. חלק מהם עלו אח"כ לארץ, בהצליחם לקבל סרטיפיקטים מהשלטון המנדטורי. האחרים, שלא היו כל כך מאושרים, נאלצו להישאר ברוסיה לתהפוכות גורלם. באותו פרק זמן עלו לארץ גם ציונים ותיקים שבניהם שלחו להם ויזות מארץ ישראל.

בתקופת הנא"פ חלה בנבל גם התעוררות דתית חזקה אשר לא היה דומה לה במקום אחר. זמן קצר לפני הנא"פ החרימו הבולשביקים את בית המרחץ היהודי הגדול שהיו בו מקוואות מרוצפות שיש סביב סביב וברזי מים קרים וחמים, כמיטב המקוואות המודרניים, ומלאו את המקומות עפר. כן החרימו בתי כנסת אחדים לצרכיהם, (בכנסיות הנוצריות לא שלחו את ידם). חרדי נבל עשו מקווה מיוחד במרתף אחד הבתים והצליחו לשמור עליו, מפני "עין רעה".

בשנת תרפ"ב (1922) באו צעירים ממקומות שונים, לפי הוראות הרבי, והתחילו ללמוד תורה בבית כנסת יונגר, הגדול בעיר. מיד אסרום הבולשביקים ושחררום רק בתקופת הנא"פ. המאסרים האלה לא רפו את ידי החרדים ונהפוך הדבר, כי הגבירו את מרצם. מהרבי נתקבל מכתב: "... לבנו אומר לנו כי נבל מקום תורה", והנאמנים לרבי פתחו "ישיבה קטנה" לבני 16-13 בבית המדרש הגדול, בהנהלת הרב ר' רפאל כהן²⁰.

היבסקים ניהלו אז תעמולה חזקה נגד הדת ובשנת תרפ"ג 1923 הזמינו לוויכוח דתי את ה"רבילה" ר' אלי' שהיה דורש מדי שבת, בבית הכנסת "יונגר", דרשות מלהיבות ומרתקות את השומעים שצבאו

18. מאפיין של מהפכת הנגד, הרוצה להשיב על כנו את הממשל הקודם.

19. היבסקציה (ברוסית: ЕвСекция) הייתה המחלקה היהודית של המפלגה הקומוניסטית הסובייטית.

20. הרב רפאל בן הרב שניאור זלמן חיים הכהן, נולד בשנת תרמ"ט, תלמיד ישיבת תומכי תמימים, בשנת תרפ"ב נבחר לרבה של נעוועל, נרצח על ידי הנאצים ב' בכסלו תש"ב. הי"ד.

עליו בהמונים ומלאו את הבית מפה לפה. וכה צלול וברור היה דיבורו עד כי אפילו המרוחקים ביותר שמעו היטב את דבריו.

אז חדלו היבסקים מוויכוחים והמשיכו בהלשנות וברדיפות.

הישיבה הגדולה מלובביץ, שהועברה בימי מלחמת העולם הראשונה (תרע"ו 1916) לרוסטוב ולחרקוב, עמדה בסכנת סגירה, ולכן הועבר חלק ממנה בתרפ"ד או תרפ"ה לנבל. ובבית המדרש הקטן למדו בני 20-16 בהנהלת הרב ר' יחזקאל נכד ר' גרשון בר "המשפיע"²¹. ר' ישעיה "אופה הכעכים" היה הגבאי ומנהל המשק. למדו שם כ-80 איש בקביעות. עזרו על ידם במסירות רבה ר' מאיר שמחה חן²², ר' זלמן שניאורסון מרפקה²³, ר' יהודה הבר²⁴ ואחרים.

כל הפעולה הזאת נעשתה בגלוי וביד רמה. בין היבסקים השתרר רושם שלרבי יש, כנראה, רישיון מגבוה מבלי שהודיעו לאנשי המקום, וחששו להפריע.

כל יהודי, כחרד כחופשי, שבא לנבל היה מרגיש באווירה היהודית בה והייתה בעיניו כנאות מדבר בישימון השנאה והרדיפות בכל רחבי רוסיה. פעם ביקר בה הרב מנובוזיבקוב²⁵ וכה התרשם עד שאמר: "כאילו שבת ימי עלומי, כה חיתה נפשי בי".

בינתיים התחילה להתהדק צבת הסטליניזם. בתחילת תרפ"ט (1928) בא לנבל קומוניסט יהודי צעיר כבן 22 עם פקודה לסגור את כל הישיבות. ובי"ד כסלו תרפ"ט סגרו. שוטרים בלויית יבסקים החרימו את בתי הכנסת ואסרו את הפעילים. ר' שמואל לויטין נאסר לחמש שנים, וללומדים ניתנה פקודה להתפזר. הרדיפות נעשו בחמה ובאף, כי הקומוניסטים הוותיקים, שלפעמים הייתה מהם עזרה כלשהי, נאסרו אף הם ו"מלכים חדשים" קמו בארץ, הלא הם הקומוניסטים הצעירים בוגרי הקומסומול. העיתון "וליקיה לוקי" כתב אז: "נבל חדלה להיות שניאורסונית ונעשתה לסובייטית".

נבל צומצמה הפעולה, אבל הקשר בין החרדים היה אמיץ והיו כמשפחה אחת. בכל שעת כושר היו מתאספים בבית אחד מהם לשם לימוד והתעודדות. הצטיינו בפעילותם אז: ר' מאיר שמחה

21. הרב יחזקאל פייגין (תר"נ-תש"א) מזכיר אדמו"ר הריי"צ, שימש כמנהל ישיבת תומכי תמימים בנעוול. הכותב בלבלו עם הרב שמואל לויטין (תרמ"ג-תשל"ד), שעמד באותה עת בראש בית מדרש לרבנים בנעוול, שהוא היה נכד הרב גרשון בער מפאהאר.

22. הרב מאיר שמחה חן נולד בשנת תרכ"ב לאביו הרב אברהם אהרן חן. התחנך אצל סביו הרב פרץ חן, רבה של נעוול. היה גביר והתמסר לצרכי הכלל וללימוד החסידות. נפטר ביום ד' בשבט תרצ"ד.

23. הרב החסיד רבי שניאור זלמן שניאורסאהן, היה רבן של העיירות רעפקא, סטארווב והומיל. בן האדמו"ר רבי שלום בער שניאורסאהן מרצ"צה. הוא היה ממקורבי אדמו"ר הרשב"ב. נפטר בשנת תרפ"ח.

24. הרב יהודה הבר (תרס"א-תש"א), כיהן בראשות ישיבות "תומכי תמימים" בנעוול, חרקוב, וורשה, אטווצק ועוד.

25. שני רבנים חבד"ים כיהנו בה ברבנות (בזמנים שונים) בתקופה זו, הרב אברהם חן והרב שלמה יוסף זווין.

חן הש"ל, ר' זלמן משה היצחקי²⁶, ר' יצחק מינקוביץ²⁷, ר' לייב קרסיק²⁸, ר' יונה כהן²⁹, ר' פיטל³⁰ ור' גרשון³¹ - בר דוד - אבלס והר"ד שמואל פרוצניר ובניו. בשנת תרצ"ב (1932) הוזהיר אנקוודיסט יהודי את הר"ד רפאל כהן מפני מאסר. והלה נמלט למוסקבה ושם קיבל ויזה, בהמלצת קלינין³², לריגה. בשנת תרצ"ה 1935 התגלה המקווה שבמרתף ונסגר ע"י השלטון. מאז היו משתמשים בנהר בקיץ, ובחורף היו נוסעים ללנינגרד לטבול במקווה דומה.

בשנת תרצ"ח 1938 נאסר השוחט והמוהל ר' מנדל בן ר' חיים דוד לין.

באחד הקולחוזים שעל יד נבל היה מנהל חשבונות יהודי, ר' יוסף יוספין, שלמד שחיטה למען לא יתגאל במאכלות אסורים. בהיוודע לו על מאסר השוחט, היה בא מדי פעם העירה והיה עובר מבית לבית למול את הילדים ובשום אופן לא קיבל שכר על כך. גם עופות היה שוחט בהזדמנויות אלה. בהיותו מלובש כגוי - לא שמו אליו השלטונות לב והמשיך בפעולתו עד מלחמת הנצים ברוסיה. אז הצטרף לפרטיזנים ונהרג ביניהם ע"י הגרמנים.

בתחילת תרצ"ט 1939 נאסר הרב ר' שמואל סירוצינר.

בתקופת הרדיפות האלה על הדת היו רדיפות מיוחדות, או יותר נכון "צייד" על אנשים בעיקר יהודים, שלדעת השלטונות הרוויחו כסף בתקופת הנא"פ. אחדים מיהודי נבל נאסרו ונצטוו למסור את כל זהבם לשלטון. אם אמרו כי אין להם או אם נתנו זהב ואמרו כי אין להם עוד - היו הבולשביקים סוגרים אותם בחדרים מחוממים עד כדי התעלפות ואחרי כן היו מוציאים אותם החוצה יחפים ומאלצים אותם להתחלק על הקרח כמו במחליקיים. פצועים וזבי דם היו נופלים אין אונים ארצה ואז היו מטפלים בהם ומרפאים אותם ואחרי כן התחילה הסדרה מחדש.

כשהתקרבו הגרמנים נמלט כל מי שיכול היה לטורופץ, כ-120 ק"מ מנבל. בלילות היו הולכים, ובימים היו מתחבאים ביערות מאימת ההפצצות. אבל רבים היו שנשארו בנבל, ומרביתם נהרגו ע"י הרוסים, מהם ע"י רוסים "ידידים" שהציעו ליהודים מחסה. וכשבאו אלה אליהם עם מעט הונם שהצילו - הרגום ה"ידידים" ושדדום. הגרמנים מצאו בנבל כ-1200 יהודים. סמוך לכואם הוציאו את

26. המשפיע הרב זלמן משה היצחקי, תרל"ג-תשי"ב, היה מגדולי המשפיעים בין חסידי חב"ד בדור האחרון.

27. הרב יצחק יעקב מינקוביץ', תרמ"ז-תש"י, מתלמידי ישיבת תומכי תמימים ליובאוויטש, ומנכבדי קהילת חב"ד בפריז.

28. הרב יהודה לייב קרסיק, תר"ס-תש"ג, היה משפיע בקהילות חב"ד במוסקבה ובעוועל.

29. הרב יונה כהן, תרנ"ח-תש"ט, היה מנהל רשת ישיבות תומכי תמימים המחתריות ברוסיה הסובייטית, מארגן "הבריחה הגדולה" של אלפי חסידי חב"ד מרוסיה בשנים תש"ז-תש"ז.

30. החסיד ר' שרגא פייטל בן הרה"ח דוד אבא לוי, תרמ"ה-תש"ב, מגדולי חסידי חב"ד בעוועל.

31. החסיד ר' גרשון בער בן הרה"ח דוד אבא לוי, היה השמש בבית הכנסת החב"די בעיירה נעוועל, נספה על ידי הנאצים.

32. מיכאיל איבנוביץ' קלינין (ברוסית: Михайл Иванович Калинин), 1875-1946, היה מהפכן קומוניסטי ופוליטיקאי סובייטי בברית המועצות. כיהן כראש המדינה הסובייטית השלישי (1919-1946), בתפקיד בעל אופי ייצוגי.

היהודים אל מחוץ לעיר והכריחום לחפור בור גדול לעצמם. אישה זקנה, אלמנת ר' חיים דוד לין³³ השוחט, לבשה את תכריכיה והתחננה בפני הרוצחים שיהרגוה בבית הקברות. אך שומע לא היה לה. בחזק יד נסחבה עם האחרים עד לבור. שם ירו ביהודים וקברום כשרבים מהם חיים עדיין. את ר' גרשון-בר ואת ר' מנדיל השוחט הביאו לכיכר האדומה ושם תלו אותם באחת מידיהם עד צאת נשמתם. ר' גרשון-בר, שהיה זקן וחלש הוציא את נשמתו בו ביום, ור' מנדל השו"ב סבל כ-4-3 ימים עד השיבו נפשו למרומים. הנמלטים לטורופץ התפזרו למקומות שונים ברוסיה. חלק מהם שהגיעו לטשקנט, הצטרפו בתום המלחמה אל פליטי יהודי פולין שרוכזו שם ויחד אתם עזבו את רוסיה.

33. הרב חיים דוד בן הרב משה לייב לין (חן), תר"ח-תרצ"ט, נמנה על ה'יושבים' בליובאוויטש, היה שוחט בעיירה החסידית נעוועל.

קן של חסידים

מנחם מנדל חן

נולד בנעוול בשנת תרכ"ז, לאביו ר' משה לייב ליין. התגורר בנעוול עד שנת תרפ"ז, אז עלה לארץ ישראל, והתיישב בירושלים. בערוב ימיו התגורר בהרצליה, בה נפטר בא' אדר ראשון תשכ"ה, ומנ"כ בבית העלמין פינסקר בהרצליה. זיכרונתיו נדפסו בס' 'ויטבסק' עמ' 225-232.

נבל - עיר שבה נולדתי ושבה גדלתי ושבה ביליתי את מבחר שנותיי עד שהגעתי לימי זקנה, לבן ששים, כאשר עזבתי ועליתי לארץ. זוכר אני כשהייתי ילד הייתה העיר עלובה מאד, הבתים בתוכה כולם בתי עץ ישנים לא תואר ולא תכנית, רחובותיה היו שקועים ברפש וטיט בלי כבישים וכלי מדרכות, במקום מדרכות היו לפעמים מניחים חתיכות קרשים בלים בצדי הדרכים, כל ימות השנה היה מגיע הבוץ עד לברכיים חוץ בקיץ בימי השרב ובחורף בימי הכפור, היו גם ביצות שלא התייבשו מעולם, שהיו מעון לצפרדעים ואמבטיה לחזירים. כל הפאר שבעיר היה הכביש הרחב שהמלך ניקולאי הראשון סלל מפטרבורג עד קיוב דרך עירנו. על הכביש היו בני העיר יוצאים אנשים ונשים עם טפיהם לטייל בשבתות אחר הקוגל ואחר שינה של צהרנים, לשאוף רוח צח ולקיים "וקראת לשבת עונג".

אוכלוסייה של העיר היו אז כעשרת אלפים, חציים נוצרים וחציים יהודים, שווה בשווה, פרנסתם של אחינו הייתה בעיקר מן האיכרים של הכפרים הסמוכים, רובם של אחינו היו חנוונים מכל המינים ויש שהיו מתפרנסים מן הרווח, קונים ומוכרים מכל הבא לידם. היו גם סוחרים אחדים גדולים של עורות בקר ועורות עגלים ושער חזיר ופשתן וכדומה מאותן הסחורות שהיו מצויות בסביבה של המקום והיו סוחרים באים אליהם מערים גדולות מחו"ל ועושים מסחר וקנין על כמה וכמה אלפים רובל. גם בתי מרווח ובתי מזיגה רבים היו בידי אחינו בעיר, שהיו מעניקים ביד רחבה משקה לתושביה והעיקר לאיכרי המחוז שהיו מביאים העירה שלוש פעמים בשבוע את פרי עמלם ואת יבול אדמתם למכירה והיה להם תענוג לבלות קצת על "הטיפה המרה" בבית המזיגה.

כדאי להעלות על הזיכרון את אחד מן העשירים ר' שמחה זליגסון² ז"ל. הוא היה אחד המכובדים בעיר, בעל טובה, בעל צדקה, נוח לבריות ונוח למקום. ביתו היה פתוח לרווחה לכול. ביחוד מלמדים וחסידים היו בני ביתו, הוא בעצמו לא היה למדן גדול, אבל היה מחזיק את לומדי תורה ביד רחבה.

1. ישעיה נח, יג.

2. אודותו ראה 'בשוב בני לגבולם', עמ' 24.

הלה אהוב ומכובד גם בעיני השלטון והשפיע לא פעם לשחרר יהודים מבית האסורים, אם מישהו היה נכשל באיזה עוון והשוטרים תפסוהו ואסרוהו מיד ר' שמחה זה רץ - על אף שהיה כבד בשר - לפדותו בהמלצתו או בערבותו לפי השריפה הגדולה היה גבאי בביהכ"ס "יונגר" והיה בעל קורא בשבתות ויו"ט ואחר השריפה הקים בנינים חדשים לעסקיו וביכנ"ס לעצמו והכניס בו הרבה ספרים בשביל מעריציו שהיו באים להתפלל בתוכו. הוא דודם של ארבעת האחים אוריאל³, שעלו לארץ בשנת 1923 ויסדו קבוצת "השדה" לקדיחת בארות. אחד מהם שמו שמחה על שם דודם, הם התיישבו בהרצליה.

מספר הגון של אחינו התפרנסו ממזל דגים שהיו מוציאים בשפע מן האגמים הגדולים רחבי הידיים שהקיפו את העיר את כל המחוז על כמה קילומטרים, דייגים אחדים היו יוצאים בוקר בוקר בסירות דוגה לדוג בשביל צורך מקומי, אבל הרוב היו סוחרים שהיו שולחים הדגים לויטבסק, ביחוד בחורף היה מגיע המסחר לכמה אלפים. בימים החמים עדיין לא הייתה מסילת הברזל בעיר, וכל הקשרים של מסחר עם ויטבסק היו ע"י עגלונים: שיירות שיירות עגלונים עם סוסיהם, עמוסות מטען מכל המינים היו נמשכות יומם ולילה בדרך המלך נבל-ויטבסק.

בעלי מלאכה משל אחינו היו נגרים, חייטים, סנדלרים, תופרי כובעים, נפחים, אבל בנאים לבנין בית לא היה איש משלנו. אומנות זו הייתה אז כולה בידי הנוצרים. כשהייתי נער חשבתי שאומנות זו ניתנה מששת ימי בראשית רק לגויים בלבד. לא יכולתי לצייר לעצמי איך יכול יהודי לשאת על שכמו קורה עבה וארוכה, או איך מסוגלות אצבעותיו של יהודי להפוך אבנים כבדות ולעבוד בחומר ובלבנים? ומעשה שהיה אחרי השריפה: בא לאזני שעשיר אחד הביא בנאים יהודים בשביל לבנות בית בשבילו מעיר אחרת. מיד רצתי לראות במו עיני את הפלא, ומצאתי אכן אמת הדבר. יהודי בעל זקן ופאות חגורו במתניו עומד עם גרון בידי מהפך קורה עבה וארוכה בדיוק כמו גוי ממש, הפנים פני יעקב והידיים ידי עשו. מן היום ההוא ניטע אמון בלבי כי גם יהודי מסוגל להיות בנאי כמו גוי...

על אחד מבעלי המלאכה יש זכות להרחיב הדיבור קצת: מן הנפחים שבעירנו היה זקן הנפחים בנימין הנפח שמו, ע"ה, לכאורה נפח ככל הנפחים, בוקר בוקר היה יוצא עם בניו לפועלו לבית המפחה שלו והיה עובד בקורנס, במפוח ובסדן, בפנים ובידיים שחורות מפיה מעלות הבוקר על חשכה הלילה ככל שאר הנפחים, וכאן החידה הגדולה, איך הצליח נפח זה להעמיד דור שלם של חסידים בני תורה מכל יוצאי חלציו, גם בארץ, ביישובי החסידים בספריה ובלוד נתגלגלו חסידים רבים מעירנו נבל בני תורה ניניו ובני ניניו מחתנו החסיד ר' דוד אבלי לוי⁴ ז"ל. גם כל חניכיו שלמדו אצלו מלאכת הנפחות יצאו שומרי מצוות ויראי אלוקים, אכן חידה היא ותהי לחידה!

הרבה מלמדים היו בעיר, אבל מלמד להועיל כמעט לא היה, המדובר הוא במלמדי גמרא, שהיו אמנם תופשי תורה, אשר ירשו את תלמודם מרבם המפורסם ר' יצחק בער ז"ל שעל אישיותו הדגולה היו מספרים נפלאות. מלבד שהיה צנא מלא ספרי⁵ היה מחונן גם בלשון שנונה בפה ובעט וגם פיקח

3. זיכרונותיו של מנחם אוריאל ראה לעיל, עמ' 91-83.

4. החסיד ר' דוד אבא לוי היה מלמד חסידי בעיירה נעוול, אביהם של האחים החסידים ר' ישראל, ר' גרשון דובער ור' שרגא פייטל.

5. מארמית: סל מלא ספרים. ע"פ מגילה כח, ב.

במילי דעלמא, אהוב על הבריות ועל פיו ישקו כל עניני הציבור בעיר ועל כל אלה היה אומן פדגוג למופת, ודא עקא שמלמדים אלה שירשו הרבה תורה מרבים זה לא ירשו את כשרון הפדגוג שבו או נשתכח מהם במשך שנים רבות, כי מתחילה המה שאפו להשתדך עם משפחות אמידות ולקנות לעצמם מעמד מכובד בעיר כבעלי נכסים וכבעלי דעה וכראשי המדברים באספות, ורק אחרי ככלות הכל כשהעסקים לא הספיקו טרף לבני ביתם באשר שנתרבו בינתיים הוולדות והלחץ של רחיים על צווארם הלך וגבר או אז אחרי כל הכרכורים עמדו ונאחזו במקצוע המלמדות. מובן שבתנאים אלה אין פלא שהלימוד שלהם היה ללא שיטה וסדר ולא לברכה לתלמידיהם. כל היום היה יושב הרבי בחדר עד שעות לילה והיה "חוטב עצים" עם תלמידיו, יגע ועמל להרביץ תורה לתלמיד, אבל עמלו לא עשה כל פרי, כי לעולם לא דאג להעניק מזון לתלמידו לפי כוח הקליטה שלו.

לדוגמא, היה בעיר מלמד שנון וחרוף בכל ענפי התלמוד, שמו ר' יוסף בן זרח גוטקיין. לשם קיצור היה נקרא יוסי זרח'ס, אני הייתי בן זקונים להורי ואבא שלי ז"ל רצה לקבל נחת מבנו. הלך ומסר אותי לשינא, זה, כל אב שהצליח למסור את בנו אליו היה מאושר כביכול, וגם התלמיד התגאה שהוא לומד מפי יוסי זרח'ס. שתי שנים למדתי אצלו ויש לי רשות להעיד, כי 99 אחוזים מתלמידיו יצאו ממנו כלעומת שבאו אליו. רבי זה יגע וטרח הרבה להכניס פילא בקופא דמחטא⁹ בחריפותו, אבל לא דאג מעולם שדבריו אלה היוצאים מלבו יכנסו ג"כ אל תוך לבו של התלמיד. שני עולמות היו, הרבי לחוד והתלמיד לחוד. הרבי דורש בהתלהבות עצומה והתלמיד שומע בקור רוח ובאדישות ומנענע בראשו מלמעלה למטה ומעמיד פנים כאילו הוא מבין. סוף דבר בהבל פיו של רבי זה כיליתי כהבל הבלים שתי שנים שלימות!

אגב רבי זה לא היה קפדן ולבו היה תמיד טוב לתלמידיו. היה גבה קומה וגיבור כארו, היה לו בית ועליה לבית מרוח שאשתו ובניו היו עסוקים בו ולעת זקנתו כבן שמונים וחמש כשעיניו כבדו מזוקן עזב את נבל והלך לריגה אצל בניו ושם עשו ניתוח בעיניו בהצלחה וחי שמה עד שנפטר בגיל קרוב למאה. הוא היה נוטה לציונות, תהא מנוחתו כבוד!

נבל קן של חסידים היא, מיום הוסדה כולה חסידים בה, בלי שמץ של מתנגד. לא חסידים סתם, אלא דווקא חסידי חב"ד, ולא חסידי חב"ד סתם, אלא חסידים הקשורים דווקא אל הרבי דליובוין¹⁰ ומדי שנה בשנה היה בא משולח מיוחד, שד"ר מליובוין, לאסוף את "המעמד"¹⁰ שכל אחד ואחד היה תורם בעין יפה בפי ערכו ואפילו יותר מכפי ערכו. את פני השד"ר היו מקבלים בכבוד, באהבה וברצון. הוא התארח אצל אחד מהחסידים היותר מכובד והיותר אמיד והיה שוהה כעשרה ימים בעיר ובכל ערב וערב היו מתקבצים אליו לשמוע ממנו דברי חסידות ושיחות צדיקים בתוך מסיבה של משתה וזמרה וחינא עד שעה מאוחרת בלילה.

ארבעה סוגי חסידים היו בחב"ד:

6. בענייני העולם.
7. כינוי למי ששכלו שנון וחרוף. ע"פ עירובין נד, א.
8. מארמית: להכניס פיל בקוף המחט. ע"פ בבא מציעא לח, ב. הכוונה לפלפל בדברים בלי אחיזה במציאות.
9. השווה: מנחם אוריאל, העיירה נעוול, לעיל עמ' 84.
10. תרומה שהחסידים היו נותנים לצרכי ביתו של הרבי או למטרות שהרבי היה קובע.

חסידים בריקודם, ערב חב"ד, תיאטרון הרומי קיסריה, ב' אלול תשכ"ו
(תצלום: משה פרידן, אוסף התצלומים הלאומי)

סוג א'. בני עליה, ראה לעצמו חוב קדוש להקביל את פני רבו ברגל, ביחוד בראש השנה, ליהנות מזיו הצדיק, לשמוע תורה מפיו הקדוש ולקבל מאתו ברכה שישופר מצבו הרוחני, ביראת שמים ובעבודת הבורא וחס מלהזכיר את מצבו הגשמי אשר לחוצפה תחשב לפטפט באזני הרבי בעניינים של חיי שעה.

סוג ב'. נוסע הוא לרבי לשם גשמיות לדרוש עצה בענייני מסחר וכלכלה וכדי לצאת ידי חובת חב"ד הוא שואל עצה גם בפגימת הרוחניות שבו ויש שהוא שובת את השבת בליובויץ להשתתף בסעודה השלישית עם הרבי. -

סוג ג'. נוסע לרבי לשם גשמיות בלבד לדרוש עצה בענייני עסקיו ודאגת פרנסה ולקבל ברכה על זה ממנו.

סוג ד'. אין לו כל קשר לא עם הרבי ולא עם החסידים, לא הא ולא דא, אלא הוא מתפלל בסידור של חב"ד ובשביל זה הוא נוטל לעצמו את השם חב"ד.

מבין החסידים של סוג א' היו קנאים לאדמו"ר כה נלהבים עד שלפעמים עברו בקנאותם על דעתם ועל דעת קונם. וזכרני מעשה כזה: באחד הלילות בי"ט כסלו בשנת תרמ"ח או תרמ"ט, בתקופה של הסתלקות האדמו"ר ר' שמואל נ"ע שחסידי נשארו אז שתי שנים כצאן בלא רועה התאסף בביתנו בית אבא היה תמיד בית-ועד למסיבות אלה חוג מצומצם מאותו חוג חסידים לחוג את זכר שחרורו מבית האסורים של האדמו"ר הזקן בעל התניא ז"ל. הנאספים ישבו סביב לשולחן, אחד סיפר מעשה נפלאות של "בית רבי", השני סיפר זיכרונות על האדמו"ר שנסתלק עכשיו, והשלישי הצעיר עמד בינתיים לקבץ על יד פרוטות פרוטות מאת המסובים להביא משקה. המסיבה הייתה או בבחינת "וגילו ברעדה". מצד אחד ששון ושמחה על הנסים והנפלאות שעברו ומצד שני תוגה על הרבי

שנפטר ודאגה מתי יבוא הזמן שיזכו לאדמו"ר חדש, שיגן עליהם.

פתאום נפתחה הדלת ונכנס אחד כבן ששים, בעל זקן מגודל, נשוא פנים והדור בלבושי כאחד העשירים. ניגש אל המסובים בפנים צוהלות וקרא בקול: "גוט יום טוב חסידים!" והוא מספר: אני אזרח מעיר דוינסק משולח מאת סוחרי חו"ל כמומחה במסחר של עופות, בקר ועגלים, ועלי מוטל לקבל סחורה זו מהסוחרים דכאן שכבר מכרו לשולחיו וממשיך לספר: אף כי הסוחרים הזמינו אותי הלילה לחגיגה, אבל מפני שאני חסיד חב"ד משכבר הימים אמרתי לי שמוטב לבלות שעות לילה זה עם אנשי שלומנו בענייני דיומא. המסובים קבלוהו לחברתם בכבוד והוא הוציא מכיסו שטר כסף בן רובל או שלושה, לא אזכור, והצעיר חטף את השטר ורץ להביא משקה מהודר עם מזונות לקינוח משתה מכל המינים לרוב, והשמחה הלכה וגדלה, שתו לחיים פעמים רבות באיחולים טובים איש לרעהו לעניין רוחניות ויראת שמים.

ולבסוף כשהשמחה הגיעה לשיאה עמדו אחדים מהחבורה עם כוס בידם וקראו: הלוואי שנזכה במהרה לאדמו"ר חדש הגון שיגן עלינו! ואחר כך קם האורח ג"כ עם כוס בידו ואמר: נשתה נא לחיים ארוכים לרבי שלנו אשר חי אתנו היום בעיירה סירוטינא¹¹. אך יצאו מפיו הדיבורים האלה מיד קפצו עליו אחדים מהחבורה בחמה שפוכה, חטפוהו סחבוהו והוציאוהו החוצה והשליכוהו על השלג. אבא שלי לא היה באותה שעה בבית.

המחזה הזה נפל בגורלי לראותו כמו עיני לפני ששים ושבע שנים ועלבון איום של אדם כשר זה נשאר עמוק בלבי עד היום הזה!

הרבנים בעיר היו תמיד מאנשי השם, עוד לפני הרב המפורסם ר' פרץ חן¹² ז"ל שכהן בכהונתו שנים רבות בעיר היה רב אחד בשם ר' מגדלי ז"ל. היו מספרים עליו, כי הוא היה צדיק תמים ועניו מאין כמוהו, לא היה שייך לעולם הזה לגמרי לא פסק פומיה¹³ מתפילה ומפתגמי אורייתא. פעם אחת נחלש הצדיק מאד ויבהילו אליו את חובש, והלה אמר שהוא חולה שזוקק להרבה חלב טרי ישר מעטיני הפרה, דברי החובש הגיעו לאזני מעריציו של הרב וימהרו לאסוף אסיפה לדון בדבר התקציב ומקור לסכום הדרוש לקניית פרה חולבת בעדו, עוד הם מדברים ומדיינים בשאלה חמורה זו והנה ניגש אחד מן הנכנסים לבית הצדיק ומספר, היות שהוא רוכל שסובב בכפרים עם סחורתו ראה במקרה אצל כפרי אחד פרה טובה חולבת במחיר שבעה רובל (בימים ההם סכום ענקי), כששמעו הנאספים דברי הרוכל מיד הטיל כ"א על עצמו תרומת כסף אפילו יותר מכפי ערכו, וימסרו את הסכום ליד הרוכל והרוכל הלך לכפר והביא את הפרה ומסרה לרבנית. בשמחה רבה רצה הרבנית עם סיר לחלש את הפרה, והנה לדאבונה אין חלב לפרה. מתחילה סברה שעניו הדרך גרם לכך אבל כשחכתה יום יומיים והפרה אינה נותנת כלום הגישה הרבנית במר נפש את תלונתה לבעלה וסיפרה לו את מעשה התרומית שהרוכל עשה כאן, הבטיח פרה חולבת טובה ולבסוף הביא פרה בלי טיפת

11. אדמו"ר לוי יצחק גוטרמן מסירוטין, חתנו של כ"ק אדמו"ר חיים שניאור זלמן מליאדי. משושלת ראדזין, אחר נישואיו נהג בשיטת חב"ד.

12. הרב פרץ חן (תקנ"ז - כ"ו אייר תרמ"ג) מחסידי כ"ק אדמו"ר האמצעי, כ"ק אדמו"ר הצמח צדק וכ"ק אדמו"ר מהר"ש. רב העיר בישנקוביץ, נעוול וצ'רניגוב. אודותו ראה 'אבני חן' (קה"ת תשע"ה), פרק יא.

13. מארמית: לא פסק פיו.

חלב. הצדיק שמע תלונת צער אשתו, נענע בראשו ואמר באנחה: חלילה וחלילה לחשוד ברוכל כרמאי, בוודאי - אמר הצדיק - הפרה היא טובה בלי ספק, אלא מסתמא אין אני הגון ואין לי זכות לכך!... ואין אני ראוי לזה מן השמים!

מר' מנדלי זה לא נשאר כלום לזיכרון, לא ספר ולא משפחה בלתי אם בשדה הקברות בנבל יש חומה על קברו ונשים צדקניות מתפללות ומניחות פתקאות של בקשות ושל רחמים על קברו.

על הרבי ר' פרץ חן ז"ל, שכיהן בתורת רב אחריו בנבל. לא ארחיב הדיבור מפני שאני נכדו, בן בנו משה אריה¹⁴ ז"ל, ושנית מפני שהוא כבר ידוע ומפורסם, ביחוד בעולם החב"ד, וגאון בנגלה ובנסתר ועסקן פעיל בחסידות וגם בענייני ציבור לא הניח את ידו. הוא עזב את נבל לפני מאה שנה בערך, כי נתמנה אז לרב ראשי על צ'דניגוב ובנותיה.

אחריו במקומו נמסרה כהונת הרב לר' שמואל זלמן יחינסון. איש תם, חוטר מגזע משפחה נכבדה, בקי בש"ס ופוסקים בעל פה. היה צנוע בהליכותיו. דר בביתו שלו בדירה נאה וכלים נאים כאחד הנגידיים. היה טוב לב ונוח לבריות. בענייני הקהל לא טרח ולא התערב, כי היה דל בשר ודל כוח, אלא בעטו היה כוחו גדול מאד. היה כותב ושולח מדי פעם בפעם אזהרות והתראות וכתובים ע"י השמש בעיר והקהל תמיד קרא, שמע והקשיב לדבריו בהכנעה רבה. היה מכובד מאוד בעיני כל בני העיר עד יומו האחרון, ישב על כיסא הרבנות כעשרים שנה בערך.

חדשים וירחים עברו וחלפו בין מלכא למלכא¹⁵ ובעיר נוצרה בינתיים אוירה של חלוקי דעות ומחלוקת על הרב העתיד לבוא, מי ומי ראוי יותר לשמש רב על קהילה קדישא של עם אלקי אברהם דעיר נבל?

ולבסוף הודות לכתב הסכמה מהאדמו"ר מליובוויץ, על רב ידוע אחד, עמד הקהל מזעפו וממחלוקותיו וכולם בלב אחד נתנו את חתימת ידם והביאו את הרב הזה ה"ה הרה"ג המפורסם בתורה ובחכמה ר' שניאור זלמן ניימרק¹⁶ ז"ל מפרטבורג. ברוב פאר וכבוד קיבלו בני העיר את רבם זה, שכרו בשבילו דירה מהודרה, רחבת ידיים, בת כמה וכמה חדרים עם רהיטים וכלים וגם שמש חרוץ לרשותו. גם הרב מצדו לא סירב הרבה ונהג את שלטון הרבנות ברמה ואת כל ענייני הציבור בידו. קודם כל נגש לתקן את הפרצה בבית המרחץ הגדול שבעיר שהיה ענף אחד חשוב ממקורות ההכנסות של משכורת לרב ושהיה עזוב עד היסוד. בעיקר הייתה עזובה רבה במקווה הבלתי הגייני לגמרי שהשפיע לרעה גם בעניין "טהרת משפחה" בין החרדים, זמן רב טרח, עמל ויגע הרב בחומר וברוח עד שהצליח לסדר שני מקוואות לנשים לחוד ולגברים לחוד עפ"י חוקי התורה וחוקי הבריאות. כמו כן טרח הרבה לתקן הרבה בקיעין בשטח השחיטה והקצבים ועוד שיפורים רבים הכניס הרב בשכלו ובמרץ רוחו לכמה וכמה ענייני הציבור הראויים לברכה. והרב להנאתו הוא ג"כ עשה שכלולים רבים בדירתו הרחבה. התקין חדר מרוהט בשביל אורחים מכובדים, הקים ביכ"נ לעצמו ובשביל מעריציו

14. החסיד ר' משה אריה לייב לייב (תקפ"ה? - תרנ"ה?), שימש כשו"ב בעיירה נעוול.

15. מארמית: בין מלך למלך. ע"פ חולין נו,ב. התקופה שבין פטירת הרב ועד להכתרת רב חדש.

16. רב חיים משולם זלמן ניימרק, מחסידי אדמו"ר הצמח צדק ואדמו"ר המהר"ש. שימש ברבנות בתחילה בעיר הארקי, לאחר מכן עבר לכהן בסטרדוב ובעקבות הלשנה נאסר למשך שנתיים, לאחר מכן שימש כרב בווייעליז, וויטבסק, ובעיירה החסידית נעוול.

הרבים שהיו באים לתוכו להתפלל עמדו, ומדי פעם בפעם היה מקרבם בשיחה נעימה, בשיחת חולין של ת"ת, הכלל העיר נבל הייתה שבעה נחת ביחד עם הרב החדש שלה.

אבל לא לאורך ימים, כי המלאך "סמאל"¹⁷ השטן המקטרג ג"כ לא ישב בחיבוק ידיים בינתיים. הוא הלך ועורר את רוגזו של יוסף על הרב ועל הקהל גם יחד. יוסף בן זרח, שהיה הרבי שלי הידוע בחריפותו ובפלפוליו, שמכניס פילא בקופא דמחטא, הוא הוא חפר ומצא בדיני מקוואות, כי המקוואות של הרב ניימרק נעשו לא כדין ופסולים הן לפי דעתו בהחלט, ולאות הוכחה כי דבריו כנים ואמתיים עמד וכתב קונטרסים אחדים בני כמה וכמה דפים והריץ והפיץ אותם בין רבני רוסיה המפורסמים שיחשוף גם את דעתם. ואף התפאר אח"כ שקיבל מאחדים תשובה שהצדק אתו. הגם שמעשה זה לא עשה רושם כביר על בני העיר עכ"פ היה קומץ הגון של חרדים שהיו נוטים לצדו של יוסי זרחס והיו הולכים לטבילה דווקא במקווה הישן משום הדור מצוה וגם משום שהמים במקווה הישן יותר "טעמיים" משל המים במקווה המודרני של הרב.

*

עד הקונגרס הראשון שבבזל לא היה כל זכר לצינונות בעיר. אפשר שחשב מי שהוא בסתר לבו על שיבת ציון או חיבת ציון, כעת חלום שלא יכול להתגשם, אבל בפומבי לא פעל. המלה ציון הייתה רק בסידור התפילות מן השפה ולחוץ. אבל למעשה לא היה כלום. לא ציון ולא ארץ ישראל בלתי אם הפרוטות שהנשים שומרי מצוות היו זורקות בכל ערב שבת קודם הדלקת הנרות אל תוך הקופסאות של ר' מאיר בעל הנס לארץ ישראל, אולם הופעתו של הרצל וקריאתו למדינת ישראל עשו רושם אדיר על חוג רחב באחינו ואני מודה ומתודה כי אני כותב הטורים האלה - הייתי אחד מן הראשונים שיצאו בתעמולה להלהיב לבבות ולמושך נפשות לרעיון, ואמנם עמלנו לא עלה בתוהו. לאט לאט מצאנו אזנים קשובות והתנועה החלה להתפשט אפילו בין החרדים. וכאשר הגיעה לנו הידיעה על אוצר התיישבות היהודים הצלחנו למכור הרבה מניות לבעלי הבתים האמידים במזומנים ולבלתי אמידים בתשלומים קמעא קמעא. והפקדנו על הכספים את אחי החסיד אלחנן ע"ה מעשירי העיר והיותר נאמן לקהל החסידים. ככה קוינו ללכת מחיל אל חיל עד שנארגן אגודה ציונית רחבה שתהיה לשם ולתהילה.

והנה פתאום ליובויץ עליך ישראל, הגיע לאזני סוד מאוזן לאוזן, כי חסיד ותיק אחד, מיכאל בלינר¹⁸ שמו, הביא העתק ממכתב האדמו"ר [הרש"ב] נגד הצינונות¹⁹. נבהלתי ולא האמנתי למשמע אזני. מיהרתי למיכאל זה לברר את הסוד, והוא השיב לי כי אמנם יש מכתב כזה אבל לא יתן לי לקרוא בטרם האדמו"ר בעצמו יפרסמו. מדוכא ומבוהל הלכתי הביתה. ישבתי וערכתי מכתב ארוך לאדמו"ר ר' שלום בער ז"ל שהכיר אותי היטב אישית, בנוסה של פליאה, לא אאמין, האומנם? וכו'. כעבור שבועיים נתקבלה תשובה בצורת המכתב הידוע שיצא אח"כ בדפוס נגד הצינונות. אחד מן הנימוקים היה בעיקר "אסור לדחוק את הקץ"...

17. שמו של מלאך המוות בתלמוד ובמדרשים, למשל ראה מדרש רבה דברים יא.

18. הרב מיכאל בלינער, 'עובד', ירא שמים ובעל אהבת ישראל, היה משפיע בשיבת תומכי תמימים בליובאוויטש, נפטר ביום כ"ח בחשוון תער"ב.

19. האגרת נדפסה לראשונה בקונטרס 'אור לישרים' (וורשה תר"ס), עמ' 61-67, והובאה באג"ק כ"ק אדמו"ר (מהורש"ב) נ"ע, כרך א, עמ' רו-רי.

תפילתו של זלמן חאציס

יצחק ניסנבוים

הרב יצחק ניסנבוים היה דרשן, סופר ומהוגיה הראשונים של הציונות הדתית (1868-1942). בן אברהם ליפמן, נולד בכ"ה בתשרי תרכ"ט בבבורויסק. משפחת אביו הייתה בעלת שורשים חסידיים עם זאת חינוכו היה ליטאי בן 15 החל ללמוד בישיבת וולוז'ין, שם למד אצל הר"ח סולובייצ'יק והנצי"ב. בשנת תרצ"ז (1937) התמנה לכהן כנשיא המזרחי בפולין. הוא נשאר בפולין בעת הכיבוש הנאצי, גורש עם בני משפחתו לגטו ורשה, ושם מצא את מותו. זיכרונותיו התפרסמו בספרו האוטוביוגרפי עלי חלדי, וורשה תרפ"ט.

כל ימי ילדותי גדלתי בין המתנגדים ונמצאתי במגע תמידי עם קרובי וחברי החסידים. למדתי בחדרי מלמדים מתנגדים ובחדרי מלמדים חסידים ולא ראיתי כל הבדל בין אלה לאלה. אם מלמדי הראשון, המתנגד, התייחס אלינו, התלמידים, בשווין רוח גמור, ומלמדי השני, החסיד, התייחס אלינו בחיבה, הנה באו אחר כך מלמד מתנגד שהיה נוח אלינו, ומלמד חסיד שהראה לנו קפדנות יתירה.

ומה סוף סוף ההבדל בין המתנגד ובין החסיד? ידעתי אמנם, כי נפרדים הם לבתי מדרשיהם. הן באותה החצר, שעמד בה בית מדרשנו, שהתפללו בו מתנגדים, עמד גם בית מדרש שני, "בית מדרש של החברה". שהתפללו בו החסידים. אבל איזה הבדל ממשי יש בין תפילות של אלה ובין תפילות של אלה? מתוך הסיפורים אמנם ידעתי, כי יש נוסח מיוחד למתנגדים ונוסח מיוחד לחסידים. אבל סוף סוף הרי נוסח התפילה אינו קובע עוד כל חותם על המתפללים, ומה הוא אפוא ההבדל? איך החסידים מתפללים - לא ידעתי, כי מעולם לא התפללתי בבית מדרשם.

והנה אחרי השריפה הגדולה¹ התגלגלנו לדור באחד החדרים, שחלון היה פתוח לו אל אולם גדול ורחב ידיים, שבו התפללו אז חסידי ליובאוויץ', שבית מדרשם נשרף שנה אחת מקודם, ובעד חלון זה הייתי אוהב להסתכל אל החסידים המתפללים. בימות החול לא הרגשתי כל שינוי בינינו וביניהם. היו מזמורים ופזמונים שיצאו גם מפיהם חטופים וטרופים, והיו כאלה שיצאו גם מפינו נתונים וברורים. גם המתפללים החסידים לא הצטיינו ברובם במאומה מן המתנגדים, אבל בשבתות מצאתי יחידים שהאריכו בתפילותיהם ונשארו בבית גם אחרי צאת המתפללים, וביחוד משכה אליה את לבי תפילתו המיוחדת של רבי זלמן חאציס.

רבי זלמן חאציס היה מפורסם בעיר. זה היה יהודי אמיד, שחצר גדולה לו בקרבת השוק, היה הגבאי

1. השריפה הגדולה בבבורויסק הייתה באלול תרל"ד (באבורויסק, ח"א, עמ' 261-260).

הראשי בבית חולים העברי, ועסק בצרכיו במסירות ובאמונה רבה. על שולחנו, בפרט בשבתות ובמועדים, אכלו תמיד עשרות אנשים וניהל את ביתו ברחבות ובנדיבות. הוא היה גבה קומה ובעל הדרת פנים מצוינה. בכל עת התפילה בשבת הייתי רואה אותו מסתובב באולם, טליתו מופשלת לו על כתפיו והוא שקוע במחשבות, ורק כאשר עזבו כל המתפללים את הבית והוא נשאר כמעט יחידי, הרים טליתו מעל לראשו ועמד בתפילה. ומזורה הייתה לי תפילתו. הנה הוא עומד על מקומו בכותל המזרח, וכפיו פרושות למעלה, נשענות על שתי מזוזות החלון, ומסביב דומיה שלטת. אינני יודע אם מתפלל הוא שם או לא, מלבו מתפרצת קריאה

היהודי המתפלל, ציור: מרק שאגאל, 1923
(AIC המכון לאמנות של שיקגו)

מחרידה: "אוי וי, ריבונו של עולם!" ושוב דומיה. ופתאום הוא מזנק ממקומו כארי פצוע ורץ לו באולם אנה ואנה ומתפלל במהירות, ושוב הוא עומד במקומו בכפיים פרושות למעלה והס הושלך בכל הבית. ופתאום מתפרצות מפיו הקריאות: "בים בם! בים בם!" בניגון מיוחד, ומנקש באמה על אגודלו, ושוב הוא רץ מזווית לזווית. וכה ארכה תפילתו שעות אחדות. תפילה בדבקות כזו והתלהבות כזו עוד לא ראיתי מימי והיא עשתה עלי רושם עצום. תפילתו של רבי זלמן חאציס עוררה בלבי רגשות חיבה אל החסידות, שהקימה מקרבה מתפללים כאלה, שלא מצאתי אפילו מקצת דוגמתם בין המתנגדים.

דמות חסידיית בקלויז 'חב"ד-ברסלב'

זאב זהר

זאב פישר-שיין (זהר), מעסקני אגודת ישראל, יליד לבוב תרס"ד. דבוק היה כל ימיו באדמו"רי צ'ורטקוב וגור. עלה לארץ והתיישב בתל אביב. ממקימי תנועת פאג"י בישראל. נפטר בד' אלול תשל"ג.

בספרו בסוד ישרים ועדה, בני ברק, תשכ"ט מתאר את העיירה לבוב. זיכרונות אלו נדפסו בספר זיכרון: לבוב - אנציקלופדיה של גלויות, עמ' 468-470. וראה מיכל שאול, שיקום החברה החרדית בישראל בצל השואה: להתחיל מישן, בתוך: עיונים בתקומת ישראל 20, תש"ע, עמ' 391-390.

ברחוב פלטבנא מספר 1, לא הרחק משוק-הדגים הסואן, בלב הרובע היהודי ומאחורי בית הכנסת "חדשים", נשמע באמצע היום קול זמרה ורקודים חסידיים בדביקות עצומה - בפסוקי תהלים, שירות ותשבחות. זה היה בית מדרשו של ר' איציקל ז'ולקובר, הנקרא קלויז "חב"ד-ברסלב". יהודים שעברו את גבול רוסיה-גליציה ונסעו להשתטח על קבר רבם ר' נחמן מברסלב באומן, תחנתם הראשית הייתה לבוב, ואכסנייתם - ביתו של ר' איציקל מז'ולקוב, ובו היו מתכוננים לנסיעה וחוזרים אליו.

קלויז זה היה יחידי בגליציה, שבכלל לא נמצאו בה כמעט חסידים של לובאוויץ או ברסלב, חוץ מיחידיים, ולפיכך היו כינוסיהם שהתקיימו בבית מדרשו של ר' איציקל ז'ולקובר, מאורע מעניין. ר' יצחק שובל, המכונה ר' איציקל ז'ולקובר, היה אדם מופלא, עמקן ובעל מחשבות, בקי בתורת הנגלה והנסתר. נולד בשנת 1840 בעיר זולקיב, במשפחת תלמידי חכמים המתייחסים למשפחת הבעש"ט. לא נודעו הרבה פרטים על דרכי לימודו, בבחרותו עבר את הגבול הרוסי ונסע לקפוט ובמשך 3 שנים למד תורה וחסידות אצל בעל "צמח צדק" האדמו"ר ר' מנדל מלובאוויץ, הצטיין בתורה והיה מתלמידי החביבים. ר' איציקל חזר הביתה ובעל "צמח צדק" נתן לו במתנה כאות אהבה כמה כתיבי יד של ספריו וספרים רבים. ר' איציקל העביר את הכתבים והספרים דרך הגבול הרוסי, דבר שהיה כרוך בקושי ובסכנת נפשות ממש.

כל ימיו עסק ר' איציקל בתורה ועבודה. ושינן לעצמו ולמקורביו את האמרה: העולם הזה אינו אלא פרוזדור לעולם הבא¹, לכן חייב כל אדם להרהר במעשיו ולהתקין עצמו להיכנס לטרקלין. בבית מדרשו היה דורש בכל שבת ומועד ובשמחת מצוה. בימי הזיכרון של אדמו"רים ושל חב"ד,

1. ע"פ אבות פרק ד, משנה טז.

היה דורש ולומד בפרקי "תניא" וחסידות חב"ד והקפיד על דברים שבין אדם לחברו. היה עוזר לכל אדם, חרד או חפשי, גוי או יהודי, עשיר או עני. לא הסתכל בפני אישה, ואפילו לא בפני נכדותיו. אך היה עוזר גם לנשים, ופעם היה מהלך ברחוב ופתאום מעדה אישה עמוסה סלים ונפלה על הקרח, מיד ניגש והגיש לה עזרה.

בבחרותו, בהיותו בז'ולק'ב, הכיר את ר' נתן², תלמידו הנאמן של ר' נחמן ומפיץ תורתו, שבא לזולק'ב להדפיס "לקוטי הלכות"³ על חלק יורה דעה עם לקוטי מהר"ץ⁴, ושם התוודע עמו. גם החסיד הברסלבי ר' ישראל הלפרין מטרנופול, ישב בלבוב זמן רב והדפיס את ספריו ר' נחמן מברסלב. הוא היה מבאי ביתו של ר' איציקל, התיידד אתו ונהפך למעריץ נלהב של תורת חב"ד. נפטר בלבוב בחודש אדר תרפ"ו. בפטירתו נסתלק גם כבודו של הקלויז ונדם קולם ושירתם של הנוסעים לאומן. ר' איציקל כתב בצואתו שיעבירו את כל ספריו וכתבי היד לספריה המרכזית של ישיבת ליובאוויץ בוארשה⁵ ולהתייעץ בגדולי החסידים אם כתביו ראויים לדפוס... ואם יסכימו, ידפיסו הם את ספריו וכן ימציאו את כתבי היד של "צמח צדק" ו"ל לידי הרבי מליובאוויץ, כי הוא היורש להם.

לא זכה האישי שספריו יודפסו. כנראה שלא היה מי שיטפל בזה. וכך הלכו לאיבוד ספריו ביחד עם ספרית הישיבה במלחמת העולם השנייה.

תשוקתו לארץ ישראל היתה עזה. כל ימיו הצטער שאין ביכלתו לנסוע לאה"ק. בשנת 1918 עשה הכנות לנסוע לא"י, אולם לא הצליח לעלות.

2. רבי נתן שטרנהרץ מנמירוב, תק"ם-תר"ה, היה תלמידו המובהק של ר' נחמן מברסלב, ומפיץ תורתיו.

3. ליקוטי הלכות היא סדרת ספרים שחיבר רבי נתן שטרנהרץ, הספרים מבוססים על תורותיו של רבי נחמן מברסלב בספרו ליקוטי מהר"ץ.

4. ספרו החשוב של ר' נחמן מברסלב וספר היסוד של חסידות ברסלב. חלקו הראשון נדפס לראשונה באוסטראה תקס"ח.

5. אודות ישיבת "תומכי תמימים" בעת היותה בוורשה ראה 'תולדות חב"ד בפולין, ליטא ולטביא', עמ' פג-קס.

השפעה חסידיית במינסק

אלתר בן ציון גרשוני

אלתר בן ציון גרשוני, נולד בליובניץ' - אזור מינסק ביום י"א בתשרי תר"ע, חסיד חב"ד, עלה לארץ ישראל בשנת 1932, למד בישיבת חברון, סופר ומשורר עברי, היה פעיל באגודת הסופרים והמשוררים הדתיים, נפטר בכ"ט בטבת תשנ"ו. זיכרונות אלו נדפסו בספר זיכרון: מינסק - עיר ואם, עמ' 97-98.

מינסק בעיקרה הייתה עיר בנוסח ליטא, ושימשה מבצר עוז למתנגדי החסידות, עם כל זאת חדרה לתוכה תנועת החסידות, כשם שחדרה להרבה ערים ליטאיות אחרות, והאוכלוסייה החסידיית גדלה והתבססה יפה בעיר, דבר שעורר תחילה את רוגום של המתנגדים, והתנהל בה מאבק נגד התפשטותה של תנועת החסידות.

חסידי מינסק מספרים, כי רבי מנחם מנדל מוויטבסק, תלמידו הגדול של המגיד ממזריטש, נתקבל למגיד במינסק, אך בהגיע פסח שני, הנחוג בהבלטת יתר אצל החסידים, הוא הופיע בבית הכנסת מלובש בבגדי לבן חגיגיים במנהג האדמו"רים. למרבה הצער, חל אותה שנה פסח שני ביום צום של בה"ב¹, שהמתנגדים מקפידים עליו מאוד. ומשראו בעלי הבתים את המגיד שמראהו כ"חתן בין האבלים", הרגיזם הדבר ביותר, והם עמדו וגירשוהו מן העיר... חסידי ליובאוויץ' מראים היו על מקוה חרבה על יד בית כנסת, שבה טובל היה רבי מנדלי מוויטבסק.

ברם, כשם שאירע גם במקומות אחרים, לא הצליחה ההתנגדות לעצור בעד הגל הגואה של החסידות, והיא תקעה בסופו של דבר יתד נאמן במקום. הוקמו בתי כנסת של חסידים (שטיבלאך) שונים: בית כנסת מפואר במרכז העיר של חסידי ליובאוויץ', בית כנסת חסידי ליובאוויץ' של ר' חיים קרעטשמער, מנין חב"די בפרוור העיר פערעספא, בית כנסת חב"די של האחים קאבאקאוץ². - הללו אף החזיקו אצלם "חזור" (מרצה מאמרי חסידות) משלהם, ר' חיים חאנין, אחד מזקני חב"ד; בית כנסת של חסידי קוידאנוב, בית כנסת של חסידי סלונים.

נקבעו שיעורים ללימוד חסידות; אדמו"רים מופיעים היו ו"עורכים שולחנות" לחסידיהם. ידוע ביקורו כבר בשנת תקצ"ה (1835), של האדמו"ר החב"די במינסק, רבי מנחם מנדל שהתפרסם, על

1. תענית בה"ב, תענית שני וחמישי ושני, הוא מנהג של יהדות אשכנז לצום שלושה צומות רצופים, בימים שני וחמישי ושני הראשונים בחודש חשוון ובחודש אייר, שני וחמישי בשבוע הראשון לחודש, ויום שני בשבוע שאחריו. ראה טור אורח חיים, סי' תצב.

2. האחים קאבאקאוו התגוררו במינסק והיו מקושרים לחצר ליובאוויטש, פעלו למען חיזוק הדת במינסק בהוראת רבותינו נשיאנו (ראה אג"ק הרש"ב, ח"א, עמ' ער. האח, תרע"א-תרע"ד, ליובאוויטש, הוצאת אהלי שם ליובאוויטש, תשע"ב, במפתח עניינים).

שם ספרו, בשם ה"צמח צדק"³. הוא נתקבל בכבוד רב ובפאר בעיר, ותושבי מינסק והסביבה צבאו בהמוניהם על דלתות משכנו, בבקשם לזכות לראות פניו ולשמוע תורתו. הוא נפגש במינסק עם הגאון רבי דוד-טבלי⁴ ורבי זכריה ישעיהו יאללעש⁵. רבי דוד טבלי אף עמד אתו בקשרי שאלות-ותשובות בהלכה. שהתפרסמו בספריהם ("צמח צדק" ו"נחלת דוד").

מן האדמו"רים האחרונים שהיו מבקרים במינסק היו רבי שמואל וינברג האדמו"ר מסלונים⁶ ורבי יוסף פערלאוו האדמו"ר מקוידאנוב⁷. זה האחרון נפטר במינסק באמצע תפילתו בבית הכנסת לפני התיבה. הוא נקבר במינסק.

מטעם הרבי מליובאוויץ' נשלחו משפיעים (רבנים ומורים רוחניים) חב"דיים להדריך את החסידים וללמדם חסידות חב"ד.

אחד המשפיעים החשובים היה הרב הצדיק רבי אברהם רומאנאו, אביו של הרב החסיד, המקובל ואחד מגדולי התורה, רבי שלום שכנא רומאנאו⁸, שהיה רב בעיירה קליטשעוו שבפלך מינסק ונפטר בשנת תרפ"ח במינסק, בהשאירו אחריו כתבי-יד בקבלה.

המשפיע האחרון שנשלח למינסק ע"י האדמו"ר מליובאוויץ' רבי שלום-בער שניאורסון⁹ (אחרי המשפיע ר' אלימלך שקדם לו), היה רבי אברהם-ברוך פשוונער¹⁰ מפאצ'עפ. הוא היה נאמן בית הרבי, גדול בתורה ובחסידות, רב כישרונות ובעל מרץ. בשל פעילותו נאסר על ידי הגפא"י¹¹, והואשם שקיבל הוראות בכתב מהרבי מליובאוויץ' שבחוץ לארץ (מקום שעבר לאחר מאסרו ברוסיה) לארגן "חדרים" וישיבות ולחזק את הדת ברוסיה הסובייטית.

רבי אברהם ברוך קירב את הנוער לחסידות וקבע אף שיעורי חסידות לבני ישיבות ליטאיות שלמדו אז במחתרת. הוא הוגלה על ידי השלטון הסובייטי ונספה בגלותו שבסיביר. כך הייתה מינסק עיר רבת אנפין ביהדות ומעין לא אכזב לכל החוסים בצלה.

3. בבית רבי, ח"ג, עמ' ד' מציין לנסיעה זו: "בדרך נסיעתו הי' גם במינסק ובווילנא וכל גדולי המתנגדים התראו עמו וביחוד הגאון ר' אבלי זלה"ה מווילנא והגאון ר"ד טביל זלה"ה ממינסק".

4. הרב דוד טביל בן הרב משה רובין, תקנ"ד-תרי"ד, היה מגדולי תלמידיו של ר' חיים מוולוז'ין. שימש כרבה של העיר מינסק ונחשב אחד מגדולי הדור. מחבר הספרים: בית דוד, נחלת דוד ועוד.

5. הרב הגאון זכריה ישעיהו ב"ר מרדכי צבי הכהן יאללעש ממינסק, מחבר תורני, ספרו זכר ישעיהו כולל חידושים על הרמב"ם ושו"ת.

6. רבי שמואל וינברג מסלונים, תר"י-תרע"ו, מכונה הדברי שמואל על שם ספרו, היה האדמו"ר השני בשושלת אדמו"רי חסידות סלונים.

7. האדמו"ר רבי יוסף פרלוב מקוידנוב, תרי"ד-תרע"ו, הקים ישיבה גדולה בקוידנוב בשם "תומכי צדק" ועמד בראשה. הותיר אחריו הרבה כתבי יד מתורתו ומכתבי הדרכה לתלמידיו שלא נדפסו.

8. ראה אודותו בזיכרונות נכדו הרה"ח ר' אברהם אליהו גרשוני, כפ"ח גיליון 439, עמ' 31.

9. כאן נפל אי-דיוק בדברי הכותב. הרב אברהם ברוך פבונר (ראה בהערה הבאה) נשלח למינסק בתרפ"ב ע"י אדמו"ר הרי"צ, ולא ע"י אדמו"ר הרשב"ב (ראה אג"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ד, עמ' קה).

10. הרה"ח אברהם ברוך ב"ר הלל פבונר, תר"נ-ת"ש, תלמיד ישיבת תומכי תמימים ליובאוויטש, בתרפ"ב עבר למינסק בשליחות אדמו"ר הרי"צ וכיהן שם כמשפיע אנ"ש, עסק בהפצת היהדות ברוסיה הסובייטית ועקב כך נאסר והוגלה. ראה אודותו שניאור זלמן ברגר, 'המשפיע שלא חזר', תשע"א.

11. הג.פ.או. (ברוסית: Государственное политическое управление) - המנהל הפוליטי הממלכתי, היה שירות הביטחון של ברית המועצות בשנים 1922-1923.

חסיד חב"די - חריף וקנאי, עקשן ועקבי

יעקב אבל

יעקב אבל בן היידוצישוק הליטאית, נולד בשנת תרס"ד לאביו ר' מנחם. עלה לישראל ונפטר בכ"ז מנ"א תשל"ו, ומנ"כ בבית העלמין 'מורשה' ברמת השרון. הזיכרונות להלן נדפסו בס' 'שוניציאן', עמ' 1542.

משכמו ומעלה... גבוה, זקוף, הזקן מסורק בקפדנות, הקפוטה הארוכה החסידית - בלי רבב, המגפיים החסידיים המסורתיים - תמיד מצוחצחים ומבריקים. הוא היה גברתן ובעל גזרה נאה להפליא.

בהופעתו האצילה התבלט בכל מקום, בבית, ברחוב, בבית הכנסת, זכיתי כילד של קרוב משפחה ושכן לביתו לשמש לו "בן זוג" להתעמלות ולחלוץ עצמות. בכל הזמנים שסרתי לביתם, אם בשליחות הבית ואם ביזמה עצמית, היה היהודי הרציני והמחמיר הזה, בתחילה לרב תמיהתי ופחדי, מוריד רצועת עור עבה וארוכה שתמיד הייתה מונחת על ארון הבגדים, מעביר אותה מתחת לזרועותי ובוהירות ולאט לאט מרים אותי ביד אחת עד התקרה וחוזר לרצפה. על תרגיל זה היה חוזר 10-12 פעם. הספורט הזה גרם לי גאווה רבה ונחת רוח.

ר' גרשון כרוב המכריע של יהודי היידוצישוק, היה חסיד חב"די, מחסידי ליובביץ, חריף וקנאי, עקשן ועקבי, מקפיד בקלות כבמזמורת. לא ידע פשרות, ייהרג ובל יעבור. ככה נהג בכל המסבות ובכל התנאים, בחייו הפרטיים ובעניינים ציבוריים וחברותיים.

אין כל פלא שעם קיצוניות כזאת היה תמיד בעל פלוגתא [מחלוקת], תקיף וחמור וגרם מדי פעם לחילוקי דעות קשים ומריבות, להתלקחות יצרים ולריב אחים ואמרו עליו בעיירה שבענייני צבור בהידוצישוק יש תמיד שני צדדים. בצד אחד כל יהודי הפקוח ובצד שני ר' גרשון עם מספר מקורביו. בהיסטוריה של העיירה מפורסמת המחלוקת הגדולה שהדה הגיע גם מחוץ למקום והיא המחלוקת בנוגע לרב פוגל, שפרצה לפני 50 שנה בערך ופתחה גלים עכורים.

הרב הנ"ל נתקבל למרא דאתרא בעיירה בנגוד לדעתם של ר' גרשון ומספר קנאים אחרים, ביניהם גם סבי ז"ל. הדברים הגיעו לסערות רוחות, מכות ושנאת אחים. בדין תורה של הרבנים נפסק כנראה נגד דעתו ועמדתו, אבל ר' גרשון לא השלים עם פסק דין זה והמחלוקת נמשכה עוד זמן רב עד שהרב פוגל עזב את עיירתנו¹.

1. השווה: רב צעיר, פרקי חיים, עמ' 104.

לעומת זאת היה הרב שבא אחריו לשמש בקדש בהידווצישוק, הרב פופל זצ"ל, ידיד נפשו של ר' גרשון, מקורב ומכובד עליו כמו על כל יהודי העיירה.

משפחתנו עברה יחד עם משפחת הרב ור' גרשון למרימפול שבליטא.

סיפוק רב גרם לר' גרשון מינויו של הרב פופל לרב ראשי במרימפול. שמחתו הייתה שלמה והוא היה מאושר לאחר שהרב פופל, חברו וידידו, נבחר בתור ציר לסיים הראשון בליטא העצמאית כנציג היהדות החרדית.

עם קיצוניותו וקנאותו היה ר' גרשון גם איש מעורב עם הבריות. הוא לא הסתגר בד' אמותיו של בית הכנסת. בצעירותו הרחיק אף נדוד והפליג לארצות הברית שם שהה מספר שנים. אמרו עליו ואין לפקפק באמיתות הדברים, כי לא טעם בכל השנים, שהיה באמריקה טעם בשר ולא משום צמחונות וגם לא ממחסור בבשר כשר אלא אך ורק משום שהשחיטה לא הייתה לפי מנהגי חב"ד ומשחיטה אחרת נזר את עצמו כל ימיו.²

ר' גרשון התנסה בעסקים רבים ושונים. עניני המסחר והפרקמטיא הביאו אותו למגע הדוק עם הבריות ולרוב דווקא עם נשים ובחורות.

עוד בהיותו שוחט בעיירה, ואומנותו לא ספקה לו כנראה פרנסה בכבוד, העמיד בביתו כמה מכונות לתעשיית גרביים, מצרך חיוני מאד בעירות הקטנות. בימים ההם עבדו אצלו צעירות רבות מבנות המקום וע"פ רוב מהשכבות הדלות והעניות. בשנים האחרונות לפני מלחמה העולם הראשונה התחיל לעסוק גם במסחר שאריות בדים וממנפקטורה ולקוחותיו העיקריים גם בעסק זה היו נשי העיירה.

בדרך כלל לא הושיט ידו לשלום לאשה זרה ולא היה יושב בכלי רכב בחברת נשים.

לאומץ לבו ולגבורת רוחו הייתי עד ראה בתור ילד קטן מספר פעמים. לר' גרשון ולאשתו קרינה נחמה זיכרונם לברכה היו שני בנים ושתי בנות. הצעיר בבנים היה מאיר ז"ל שמת בארץ בדמי ימיו לפני 7 שנים בעודו נער למד ועבד מאיר בעיר דבינסק, מקום מגוריה של אחותו צביה אחרי נשואיה. הוא היה מבקר בשבתות ובחגים בבית אבא. ביום ששי אחד בנסעו ברכבת מדינסק נתאחרה הרכבת ומאיר הגיע לבית אבא אחרי הדלקת הנרות. בהיכנסו הביתה מבוהל ומיואש מהתקלה נסה להצטדק לפני אבא אבל ר' גרשון לא הושיט לו ידו לשלום ולא רצה לשמוע שום הצטדקות וכל נימוק וגזר על קרינה נחמה אשתו לא לעמוד בד' אמותיו. החרם הזה נשאר עד לאחר ההבדלה במוצאי שבת.

במלחמת העולם הראשונה נפל על יהודי העיירה פחד הקווקים. ר' גרשון שם לבו מיד לפורענות הזאת והטיל עצמו בכל עוז רוחו ואומץ לבו בחיפוש מחסה ומגן לבנות ישראל הכשרות. בבית דוד קצדגינסקי ז"ל שגר בסמטת הרחוב על ידינו נמצא מחסן גדול ובו דלת הנפתחת מצד הרצפה. את המחסן הזה בחר כמקום מחסה לבנות ישראל ולנשים. הוא עמד על יד הדלת עם גרזן בידו ושומר עליהן.

ר' גרשון מת בשיבה טובה בעיר מרימפול אשר בליטא.

יהא זכרו ברוך.

2. אצל החסידים ייחסו משמעות גדולה לשחיטה, ראה רב צעיר, שם. השחיטה הייתה גורם בפילוג עם המתנגדים וראה חנא שמרוק, משמעותה החברתית של השחיטה החסידית, בתוך: ציון, כ, תשט"ו.

ישיבת תומכי תמימים

האופוזיציה לליובאוויטש

בן ציון דינור

דינור, בן ציון (דנבורג) ב"ר שניאור זלמן, נולד בחורול. למד בישיבות קרמנצ'וג, טעלז, סלבודקה, ווילנא. לאחמ"כ למד בתו"ת לליובאוויטש כחצי שנה, תשרי-אדר תרס"ב. היסטוריון מפורסם. בר"ח מנ"א תרפ"א עלה לאה"ק, ושימש במשרות שונות בסמינר למורים בירושלים והאוניברסיטה העברית. היה שר החינוך בממשלת ישראל, במסגרת תפקידיו סייע למוסדות חב"ד. נפטר בח' תמוז תשל"ג. זיכרונות אלו התפרסמו באוטוביוגרפיה שלו: בעולם ששקע, עמ' 145-155.

למחרת יום-הכיפורים נסעתי לליבאוויטש. הגעתי בצהריים, וב'אכסניה' חיכו לי שניים מבני עירי, שידעו על בואי ושמעו ש'בטעות' ירדתי ברודניה! וכבר לא הייתה שם עגלה. אחד מחברי, בן עירי, בעל ידיעות מצומצמות ובן אנשים אמידים ופשוטים, קרא אותי הצדה, והזהירני שלא אספר כי אני ציוני; זה יזיק לי מאד, מאד! הרגעתיו: 'איני צריך לספר - הם יודעים!' ה'אכסניה' הייתה מלאה אורחים. הדירה הייתה מחולקת לחדרים קטנים וצרים, בעצם תאים, קירות-קרשים בלתי מהוקצעים הבדילו ביניהם. ככל תא - שני אורחים. וחדר אוכל גדול למדי במרכזו, שעל שולחנו העגול לא פסק המיחם מלזמזם מעלות השחר עד שעה מאוחרת בלילה. בעל-הבית, אשתו וילדיו היו בהולים וטרודים כל הזמן: האורחים נכנסו ויצאו, יצאו ונכנסו, בשאון וברעש. 'יריד' גדול.

שכני לחדר היה מיכאל דבורקין? סוחר-יערות, שגם בחיצוניותו הנאה וגם בדרך שיחתו נראה היה אדם מן היישוב, מעורב עם הבריות, מקפיד על צורה גאה ובעל מחשבה. לפי חזונו הוא נראה אברך כבן שלושים, ובאמת היה בחור רווק, קרוב לעשרים וחמש. היה קודם חסיד קופוסט³. ועכשיו בא בפעם הראשונה לליבאוויטש. הוא החליט לחסל את עסקיו, 'להקפיא' אותם לחצי שנה - כדי לישב בזמן הזה בחצרו של הרבי, 'לקבל' אותו על עצמו. שוחחנו רבות. בראשונה ברמזים ואחרי-כן

1. רודניא (ברוסית: Рудня) נמצאת במחוז סמולנסק שברוסיה, מרוחקת כ-20 ק"מ מליובאוויטש ובה תחנת רכבת הקרובה ביותר לליובאוויטש.
2. מיכאל דבורקין, תרכ"ו-תש"ט, היה מחסידי קאפוסט, בתרס"ב הגיע לליובאוויטש והתקשר לאדמו"ר הרש"ב, התגורר באה"ק, בשנתו האחרונה היגר לניו יורק.
3. בדרכי החסידים, עמ' 357 מציין הרב יואל כהן לדברי הרבי הריי"צ ש"ר' מיכאל הוא ר' מיכאל הוא קאפוסטער, אלא שהדיע לליובאוויטש", ומסביר הרב יואל כהן שכוונת הרבי הריי"צ שסגנונו של ר' מיכאל היה כשל קאפוסטער.

בגלויות. שוחחנו באותו לילה ובכל ימי החג. ישבנו בחדר אחד והתיידדנו. זכורה לי בייחוד השיחה שלנו על ארץ-ישראל. הוא שמע על 'הציונות' שלי. 'ראשית כל, אמר מיכאל דבורקין, צריך שארץ-ישראל תהיה בלבו של כל יהודי'. 'כאן' - הוא הראה על ליבו. זאת היא השאלה! 'הרבי מתנגד ליהודים החושבים שהם יכולים לרכוש ארץ-ישראל, כשאין ארץ-ישראל בליבם.

מצאתי בליבאוויטש מכרים רבים: מלמדי ר' שמואל גרונוס⁴, שישב פעם בביתנו, מצאתיו פלגמאטי כשהיה; הוא קיבל אותי בקרירות ואף לא השתדל להסוות את אדישותו גם כששמעתי ממנו דברי חסידות בקביעות. פגשתי את השוחט מאורשא, שלמדתי אצלו פעם מסכת פסחים, והוא הקביל פני בדידות; מצאתי שם מכרים מהומל וקרמנצ'וג.

בחמישה החודשים ששהיתי בליבאוויטש למדתי הרבה, אבל ראשית כל למדתי את משמעותה של המימרא: 'רבי מכבד עשירים'⁵. ... בשורה הראשונה על יד הרבי, בבית-המדרש של הרבי, עמדו על ידו אחיו הגדול - ר' זלמן אהרן⁶ - הרוא"ה - מונישזון⁷ מפטרבורג, בחור שמן, כמעט בעל כרס, גבוה ורחב בעל פנים קהים ומטומטמים וקול לא נעים לו, ועל ידו בחור צעיר, צנום, פנים שחרחרים, עיניים נוצצות ויהירות ונוקשה בכל תנועה מתנועותיו: בנו של נתן גורארי⁸, אחד האחים גורארי' מקרמנצ'וג, שהיו מפורסמים בעושרם ובחסידותם; על ידם בנו של הרב מפולטאבה⁹ - אביו היה רב חסיד ותיק, ודודו, אחי הרב, עשיר מופלג ובפלוט שהיה לו חלק במכירות הפחם שבפלך יקטרינוסלב. על ידם שני בניו של הרב דוד הירש חן¹⁰ מטשרניגוב, שבאו, אומרים, בפעם הראשונה לליבאוויטש - אברהם¹¹ ומנדל¹² חן, שהיו מפורסמים כ'כוכבים עולים' בשמי החסידות. בצד השני של השורה ישב אחיו הצעיר של הרבי¹³. מנחם מנדל, ועוד רבנים; החסידים הזקנים והוותיקים, הם 'עמך', מקומם, נראה לי, לא היה קבוע: 'עומדים צפופים ומשתחווים רווחים'¹⁴...

הרבי אמר חסידות - בפעם הראשונה נודע לי כי דברי החסידות של הרבי הם 'דא"ח' (דברי אלקים חיים). - המאמר היה מיוסד על הפסוק: 'לבבתי אחותי כלה לבבתי באחת מעיניך'¹⁵ - והיה מוסבר

4. הרב החסיד שמואל גרונוס אסתרמן, תר"כ?-תרפ"א, היה המשפיע הראשון בישיבת תומכי תמימים ליובאוויטש. רש"ג היה מלמדו של בן ציון דינור בילדותו. הזיכר שמועה מרש"ג בספרו דורות ורשומות, עמ' 202.

5. ע"פ עירובין פו, א.

6. רבי שניאור זלמן אהרן שניאורסון (הרז"א), תרי"ח-תרס"ט, היה בנו של אדמו"ר המהר"ש, ואחיו המבוגר של אדמו"ר הרש"ב, לאחר פטירת אביו סרב לקבל על עצמו את הנשיאות.

7. יהודה לייב מונסון, נולד תרמ"ג, עסק בקופות כולל חב"ד, נרצח בידי בני עוולה, הי"ד.

8. יחיאל צבי הירש גוראריה, תרמ"ג-תש"ג, מתלמידיה הראשונים של תומכי תמימים.

9. הרב יעקב מרדכי בזפלוט, תרט"ו-תרע"ו, רב העיר פולטבה.

10. הרב חיים דוד צבי חן (הרד"ן), תר"ו-תרפ"ו, היה מגדולי רבני חב"ד, רב העיר צ'רניגוב.

11. הרב אברהם יהודה חן, תרל"ח-תשי"ח, כיהן כרבה של נובוביקוב, בשנת תרצ"ה היגר לישראל, ניהל את 'מרכז לתרבות דתית'.

12. הרב שלמה מנחם מענדל חן, תרל"ט-תרע"ט, היה רב העיר ניעז'ין.

13. רבי מנחם מענדל שניאורסון, תרכ"ו-תש"ב, היה בנו של אדמו"ר המהר"ש.

14. ע"פ יומא כא, א. והשווה: צבי הר שפר, עמ' 46.

15. שיר השירים ד, ט.

לובליץ, ציור: ו. רוזנסון ע"פ זכרון ר' יעקב יוסף רסקין ור' דובער ריקמן
(נדפס בתוך: כרם חב"ד, גיליון 3, עמ' 189-188)

בו גם העניין של 'עין רואה ולב חומד'. היו בו הסברים דקים על היחס בין 'ראיה' של העין לחמדת הלב¹⁶. הדברים היו מיוסדים על מאמר 'לקוטי תורה'¹⁷ של האדמו"ר הזקן, רבי שניאור זלמן מלאדי. אחרי המאמר התאספו רבים בבית המלון שבו התאכסנו בניו של הרב מטשרניגוב, ושם 'חזרו' על המאמר. העמידו את נוסח המאמר על מתכונתו. גם אני השתתפתי בחזרה, וסייעתי לא מעט להעמדת הנוסח הנכון של דברי הרבי. בגלל דבר זה זכיתי לתשומת לבו המיוחדת של מנדל חן, בנו הצעיר של הרב מטשרניגוב, שהתפרסם אחרי שנים אחדות כאחד מגדולי הרבנים של חב"ד, היה יד ימינו של הרבי מליבאוויטש, שימש רב בניעז'ין, פלך טשרניגוב, ונהרג על ידי הפורעים בשנת תרע"ט.

בייחוד נחרתה בלבי שיחה אחת ששוחחתי איתו באחד הערבים כשטיילנו קצת אחרי שאביו קרא פרק ראשון ב'תניא' והסביר אותו - זה היה, כנראה, בשעת ביקורו השני שביקר עם אביו בליבאוויטש, באותו חורף. בהסברתו אמר הרב, כי מידת אהבת השם משמעותה שאין האדם מסתפק במילוי רצונו של השם יתברך, אלא 'כדרך' שהוא משתדל להרבות את רצונותיו של בנו, כדי שיינה מהתענוג של מילוי הרצון, כך עניינה של אהבת השם, וזו היא הבחינה של תוספת מן 'החול על הקודש', אמרתי למנדל חן, שהרעיון הזה הוא עמוק ונכון; והדברים נזכרים ב'מסילת ישרים'¹⁸; דומני, ביסודם הם כבר נזכרים אצל ר' יהודה הלוי ב'ספר הכוזרי', אבל הלא המשכילים טוענים על יסוד הרעיון הזה, שכל עניין הדת והאמונה והמצוות מקורן ברצון האנושי, וכופרים בהתגלות ובתורה מן השמים. וכבר אמר אחד מהם, 'שהאדם ברא לו את האלוקים בצלמו ובדמותו'

16. בסה"מ תרס"ב אין מאמר ד"ה "לבבתני אחותי", וייתכן שהמאמר לא הגיע לידינו. לעניין הראיה ראה מאמר ד"ה 'ויאמר גו' לך כו' התענוג בהסתכלות' תרס"ב.

17. לקוטי תורה שה"ש, דף כח, ג ואילך.

18. מסילת ישרים, פרק יח.

זאת ידעתי מספרו של מזניס, 'תולדות האמונות והדתות', בתרגומו של יעקב פרנקל - שעשה עלי בשעתו רושם רב). מגדל תן העיף עלי מבט חריף ואמר: כגון דא המליצו כבר חז"ל את הפסוק: ... 'כי ישרים דרכי ה' צדיקים ילכו בהם ופשעים יכשלו בהם'¹⁹. ושוב העיף בי מבט חריף.

אחרי החג הוזמנתי אל ר' יוסף יצחק, בנו של הרבי ומנהלה של הישיבה 'תומכי תמימים', שנוסדה על ידי הרבי²⁰. ר' יוסף יצחק עשה עלי רושם קשה: נראה היה לי שבכוונה תחילה הוא נוהג בי ב'חשדהו'... אף בלי קורטוב של 'כבדהו'. התרשמתי קשות מ'קבלת הפנים': לא הציע לי לשבת, והוא ישב. כבר שוחחתי עם רבנים וגדולים: עם ר' שמעון²¹ ור' יוסף לייב²², עם ר' אליעזר גורדון²³ ור' חיים עוזר²⁴, עם ר' יוסף זכריה משאווייל²⁵ ועם ר' מאיר מיכל²⁶ ועוד - וכמעט כולם היו מציעים לי לשבת. אמנם, אפשר להגיד שזהו דרך החסידים לפני הרבי, אבל הרי הוא עדיין אינו רבי... הרי הוא, חשבת, עוד בבחינת אדם 'כי יהיה צדיק'²⁷... ושנית, כבר ראיתי בימי החג את ישיבתם ושיחתם של בני העשירים והמיוחסים לפני הרבי ובנו, ראיתי, כי יודעים כאן גם לחלוק להם כבוד, ובמידה כלל וכלל לא קטנה - גם דרך דיבורו פגע בי. אמנם, לכאורה, היה הכול כשורה: דודי ר' אליעזר משה²⁸ כתב לו עלי, והוא נכון להמליץ עלי שיקבלוני כתלמיד בישיבת 'תומכי תמימים', אף כי הוא יודע, שבאתי רק לחודש. - כשאמרתי שאני מעוניין ללמוד חסידות, ובנגלה אני מעוניין ב'ירושלמי' העיר לי: 'תלמד מה שצריך ללמוד, מה שהכול לומדים. ואין לך ללכת בדרכים של 'והרא'. דיבר בקפדנות ובקוצר רוח. כשאמרתי לו, כי אף בטלז ובקובנה הרשו לי תמיד ללמוד בדרכי אני, וב'ירושלמי' אעסוק בעיקר לשם השוואה ועיון, ואין בדעתי לפרוק מעלי אף חובה כל שהיא המוטלת על כל תלמיד ותלמיד, לא עשה עליו הדבר כל רושם, ואף כשהראיתי לו את כתב-הסמיכה של הרב מאולשאן, שבו דובר במיוחד על בקיאותי ודרך הלימוד שלי שהצלחתי בה - אמר רק, כי הרב נראה לו ממכתבו כירא שמים וכתמים. אבל אין זוה לשנות את דעתו בכללה; כמובן אין הוא מתנגד שאעיין ב'ירושלמי', אבל עלי יהיה הרבה לשנות מהרגלי ודרכי, ואין לי לסמוך יותר מדאי על ש'כך נהגתי'. תמהתי; אבל הודעתי שאני אשאר כאן. אחרי כן יעץ לי להיות כרוך אחרי ר' מיכאל הַנּוֹלֵי²⁹: 'ממנו תוכל ללמוד הרבה בחסידות להלכה ולמעשה'. לבסוף היה דרך הדיבור ידידותי. כמעט ידידותי.

19. הושע פרק ד, י.

20. אודות הרבי הריי"צ כמנהל פועל של הישיבה ראה התמים (מוסף ב"מ), גיליון מא עמ' 54 ואילך. גיליון מה עמ' 108 ואילך.

21. הרב שמעון יהודה שקופ, תר"כ-ת"ש, שימש רב ור"מ בישיבת טלז, מאלטש, בבראינסק ובגרודנה.

22. הרב יוסף יהודה לייב בלוך, תר"ך-תר"ץ, היה רב העיר טלז ומראשי ישיבת טלז.

23. הרב אליעזר גורדון, תר"א-עת"ד, ראש ישיבת טלז.

24. הרב חיים עוזר גרודנזסקי, תרכ"ג-ת"ש, מגדולי הפוסקים ונשיא מועצת גדולי התורה.

25. הרב יוסף זכריה שטרן, תקצ"א-תרס"ד, רב העיר שאוולי, מחבר פורה.

26. הרב מאיר מיכל רבינוביץ תקע"ט-תרס"א, רבה של שאט, ומורה ההוראה הראשי של וילנה.

27. ע"פ יחזקאל פרק יח, ה.

28. הרב אליעזר משה מדייבסקי, היה רב העיר חורול.

29. הרב מיכאל בלינער, ?-תער"ב, היה משפיע בישיבת תומכי תמימים בליובאוויטש.

חמישה חודשים בדיוק ישבתי בליבאוויטש. הרביתי ללמוד חסידות. ראשית-כול, שמעתי בהקשבה רבה את מאמרי החסידות של הרבי. הם עניינו אותי משום שעל ידיהם נסיתי לצייר לעצמי גם את דמותו של הרבי. וגם לחדור אל עצם מהותה של השפעת הרבי ואל טיבה. הייתי מהרהר בדבריו ומשתדל להגיע עד ה'חידוש' האישי שבהם. והייתי משוחח על כך שיחות-רמזים עם ר' מיכאל הנוולי שהקדיש לי תשומת לב מרובה, והיה באמת מורי ורבי בחסידות. הוא היה יהודי בעל עיניים טרוטות ודומעות, זקן שיבה צהוב מהטבק, חוששני שמעולם לא עבר עליו מסרק; קווי-פניו מחוטבים נאה וראשו נטוי תמיד לצד. התיידדתי אתו. הוא ומיכאל דבורקין היו האנשים הקרובים לי. גם הוא היה תחילה חסיד קופוסט, ולא מזמן החל לנסוע לרבי מליבאוויטש. על מידת הידידות שבינינו יש לדון מן הדברים הללו:

בי"ט בכסלו היתה באולם הישיבה בחצרו של הרבי 'הילולא וחינגא': שירה וריקודים 'זהשתיה כדת'. באמצע - הבחור נטע³⁰. - בחור זה קולו נעים וערב ובכל שבת. בין מנחה למעריב, היה מנצח על השירה בבית-מדרשו של הרבי, ואני הייתי נוהג לשבת בפניה, להקשיב, ולהקשיב. ר' מיכאל היה תמיד מוצא אותי ויושב על ידי, שותק ונהנה, נהנה ומזרז את החבורה בקריאותיו! - גם עכשיו אני יושב בריחוק מקום על אחד הספסלים ומקשיב לשירה ולהילולא. והנה ר' מיכאל מתיישב על ידי, טופח על כתפי ואומר לי בלחשיה: 'אני יודע על מה אתה מהרהר! אני יודע על מה אתה מהרהר! אתה יושב ומהרהר אחרי מידותיו של הרבי! בי"ט בכסלו אתה יושב ומהרהר! הגד נא, כיצד יכול הוא להיות רבי, אם אתה מהרהר אחרי הרבי בי"ט בכסלו! הלא נאמר: 'עשה לך רב'³¹ - כיצד יכול הוא להיות רב אם אתה אינך מקבל אותו, אינך עושה אותו! אה! אין לך כוח עשייה - הנה אספר לך, כיצד נסעתי בפעם הראשונה ל'צמח- צדק'. הדבר היה לפני פסח, בשנת תרכ"ה; הקרח כבר נשבר מקצתו, לא היה אפשר לנסוע במזחלה על פני הדנייפר ואני ידעתי שאני מוכרח לנסוע לרבי! הוא חולה, ומי יודע? - ובכן, הלכתי על פני הנהר, הקרח נשבר פעם, פעמיים ושלוש! טבלתי אחת, פעמיים ושלוש: ובאתי. כשנסועים כך לרבי - הרבי הוא אחר לגמרי! 'עשה לך רב! אה, חבל שנולדת במאוחר... בזמני היית יכול להיות חסיד טוב! אף טוב מאד!'

זמן מועט אחרי י"ט בכסלו שוחחתי עם ר' מיכאל ארוכות על 'הרבי'. שיחה ביחידות וברמז. לכאורה שוחחנו על מידת הצדיק ועל המדרגות של הצדיק בכלל. אבל שנינו ידענו יפה על מה ועל מי אנחנו מדברים. - הסברתי את דעתי, כי עיקרי המידות של כל צדיק הן: אמונה, בטחון ותמימות. ראשית כול 'צדיק באמונתו יחיה' - הכוח החיוני של כל צדיק הוא באמונתו, באמונתו בעצמו, באמונתו בשליחותו. היא באה לידי ביטוי בחיוניות שבקולו. בסגנון דיבורו - אין אלו דברים שבטבע. הרבי מכין את עצמו, את לבו ואת נפשו לאמונה, ותוך כדי הכנה זו הוא 'מכשיר' את הכלים, הוא מכין את לבו לראות בכל דבר גילויי ההשגחה העליונה. - כוח האמונה שבו משמש היסוד למידת הביטחון שלו בכלל, ולבטחונו בזכותו להנהיג את הדור בפרט. הניגון שהצדיק אומר בו את החסידות - הוא ניגון מיוחד. לא ניגון של תורה, לא ניגון של תפילה, אלא ניגון שיש בו קול 'גניד ומצוה'. קולו

30. נתן נטע רבינוב, מפאהאר, ראש קבוצת המנגנים בליבאוויטש, בתרע"ז שלחו כ"ק אדמו"ר מהורש"ב כמלמד לבני הרב שניאור זלמן בזפלוב בחערסאן, נפטר בגלות סמורקנד ממחלה, בעת הרעב, ברשימת הרב שניאור זלמן בזפלוב (כפר חב"ד גיליון 921 עמ' 61) כתב שנהרג בתרע"ט.

31. אבות פרק א, ו. שם, טז.

חזק, הולך וחזק. התוקף הפנימי שבקולו יסוד בהרגשה הפנימית, כי דבריו דברי אלקים חיים. ואם הקב"ה האיר את עיניו בתורה, הרי הדבר בבחינת גילוי. ואין הגילוי לעצמו בלבד, אלא לכל הדור כולו. העולם זקוק לו, ואינו יכול להתקיים מבלעדיו, ומכאן קולו של הדיבור שנשמע מתוכו: אמונה, ביטחון ותמימות. תמים תהיה עם ה' אלקיך! אין הרבי מחשיב את לימוד החסידות, ופחות מזה את ידיעת החסידות! העיקר שהחסידות תהיה כוח בנפש האדם, בנשמת היהודי!, העיקר שהלימוד תהיה בו בחינת עשייה, שיהא עושה אותך לאדם אחר! וכל הטעמה, כל הגבהת הקול שבדברי הרבי וכל הנמכת הקול שבהם, מכוונת לעשייה זו. דברי הרבי צריכים להיות בבחינת 'דברים לדור'.

ר' מיכאל שמע בכוונה, הקשיב וחייך: 'הצדיק שלך, אמר, הוא רבי פולני! - א' פוילישער רבי, א' שטיק בראסליווער! (חתיכה של בראסלאב)... אתה צריך ללמוד חסידות ולהבינה! גדול תלמוד המביא לידי מעשה!' - והוא מצמץ בשיניו וצחק בקול רם. והוסיף: 'אתה יודע, המסוכן ביותר, שיש בדבריך קצת אמת. קצת תפיסה. אבל רק קצת. וזה לא מספיק. נו, איזו מידה מן השלוש היא העיקרית אצל הרבי? - תמימות! תמימות בבחינת הכנסת האדם ראשו ורובו, רובו ככולו - לעניין העשייה!'. - 'נו, נו! גם בזה יש קצת ראייה!' (נו, נו דאס איז אויך א' ביסל א קוק!). השיחה הזאת חיזקה את הקשר שביני ובין ר' מיכאל; חיזקה בהרבה.

בין הבחורים התבלט בחור מגושם במראהו ועדין בהליכותיו, היה מתמיד ולומד בהתלהבות מצודדת לב. צחוקו היה נלבב ומקסים, בכל צליל של צחוקו היה טוב-לב וטוהר נפשי. חבבתו ביותר. הסיבות את תשומת לבו של מיכאל דבורקין על הבחור. דבורקין התלהב: 'הרי זה צחוק של צדיק גדול' - שמו של הבחור היה שמואל ברנר³². שאלתיו: היש לך שייכות לסופר יוסף חיים ברנר³³? - זהו אחי! האם אתה מכיר אותו? - לא. קראתי את קובץ סיפוריו 'מעמק עכור'³⁴, סופר גדול! - אפיקורס! אל תדבר אתי עליו! - התידדתי מאד עם שמואל ברנר - הוא היה מדי פעם בפעם 'בוחן' את בקיאותי והתעניין ב'ירושלמי' שלמדתי (למרות אי רצונו של ר' יוסף יצחק), והיה עורך השוואות בין הבבלי והירושלמי.

לימים - חלה שמואל ברנר. בבוקר באמצע התפילה - ראינוהו שהוא רועד כולו. קראתי למיכאל דבורקין. התברר שהוא חולה במחלת הטיפוס, והוא חולה מאד. מיכאל דבורקין שכר בכספו חדר מיוחד בשביל החולה, וטיפל בו בעצמו כחודשיים רצופים והציל את חייו. מיכאל אמר לי: 'אולי היתה זו אחת המטרות של השליחות שלי לליבאוויטש?' אחרי זה חלה בטיפוס מונישון הצעיר מפטרבורג. מחצר הרבי לחצו על מיכאל דבורקין שיטפל גם בו. כל זמן שברנר היה חולה דחה מיכאל דבורקין בתוקף דרישה זו. ואף התמרמר עליה. אך כאשר שמואל ברנר קם ממשכבו הוא נרתע, ולמרות רצונו טיפל בו במונישון, ורק לפני רטן וגילה את מורת רוחו ורוגזו על כך. 'קִיבלתי, אמר, מפני שזה גם כן שייך לעשה לך רב'. זה לא קל'..

שמתי לב לבחור אחד שנראה לי שונה משאר הבחורים: היה לבוש בדרך שונה קצת משאר הבחורים: הקפיד על חיצוניותו, שהיתה כמעט דומה לזו של בחור טלואי: נראה כבן עשרים, רק חתימת זקן,

32. הרב שמואל ברנר, רבה של קאנאטאפ, נספה בפרעותיו של פטלורה.

33. יוסף חיים ברנר, תרמ"א-תרפ"א, סופר, פובליציסט ומנהיג ציבור.

34. מעמק עכור (הוצאת תושייה, ורשה 1900) - אוסף סיפורים על עלובי החיים בעיירה היהודית של סוף המאה התשע עשרה.

פניו דלים, תנועותיו מהירות, אינו מדבר כמעט עם איש, ורוב הזמן צועד בצד האולם שעל יד שולחנו. שמו 'ישראל מפולוצק'. לימים התקרב אלי. שם משפחתו היה ברלין (נתפרסם אחרי כן כאחד מעורכי האנציקלופדיה היהודית-הרוסית ופירסם ברוסית את הספר 'גורל העם היהודי על אדמת רוסיה', שהופיע כחלק מ'תולדות היהודים ברוסיה' בכרך שני בהוצאת Mip), והוא קרובו של ישעיה ברלין³⁵ מריגא, מיליונר וחסיד, שקבע סכום כסף ללימודיו בתנאי שיבלה זמן מסוים בליבאוויטש. ישראל ברלין היה כולו אופוזיציה לליבאוויטש. גם את הציונות לא גרס. והוא הכניס אותי לעניינים שמאחורי הפרגוד בליבאוויטש.

על ידיו הכרתי את לנדא, יהודי כבן ארבעים, אשר מצחו הרם, פניו המעניינים, מבטו המרוכז, תנועותיו העצבניות ושתיקתו הגמורה עוררו בי סקרנות כמעט מראשית בואי לליבאוויטש. הוא סיפר לי, כי לנדא זה היה פקידו של שמואל גורארי³⁶ מקרמנצ'וג, אחד מעמודי התווך של ליבאוויטש, עשיר מופלג וקבלן וספק בבנייני מסילות הברזל ברוסיה. לנדא זה ידע יותר מדאי על עסקיו של גורארי ועל יחסיו עם הפקידות של מיניסטריון התחבורה, שלא תמיד היו לתועלת המדינה. שמואל גורארי החליט לפטרו. אבל לנדא איים עליו שימסור לרשות ניירות ותעודות שיש בכוחם לא רק לערער את עמדתו של גורארי בממשלה, אלא אף להביאו לספסל הנאשמים. לנדא היה מוכן למסור לגורארי את התעודות, אבל דרש פיצויים מרובים (כעשרים וחמישה אלף רובל). שניהם היו חסידי ליבאוויטש ושניהם הסכימו על הרבי שיהא בורר יחיד ביניהם. אצלו גם השליש לנדא את הניירות. הם לא התפשרו, והרבי לא הסכים להחזיר ללנדא את התעודות, לפי שיש בכך משום סיוע למסור יהודי לערכאות, והוא אסור על פי הדין. לנדא טען, כי דבר זה היה ידוע לרבי קודם, ולכן לא היה עליו להתחייב להחזיר לו את הניירות, והניירות לא היו באים כלל לידו.

באחד הלילות נפגשנו - 'במקרה' - ישראל ברלין, לנדא ואני. - לנדא הסביר את ענייניו. רק ברמז. כעניין של הלכה. לנדא רצה לשמוע את דעתי בשאלה כגון זו, מכיוון שאמרנו לו כי אני 'מוסמך' לרבנות, וכוחי רב ב'חושן משפט', ואני בקי ב'ראשונים'. והוא מעוניין להרצות לפני איזה עניין ולשמוע ממני את הצד ההלכתי: אם אין בשאלות ותשובות של הראשונים נידון מעין זה. וסיפר לי - בלי להזכיר שמות - את העניין בפרוטרוט. הפסקתיו - מה עניין זה ל'שאלות ותשובות'? - הלא זה דין מפורש ברמב"ם, הלילות חובל ומוזיק פרק ח, הלכות ט-י, שבהן נפסקה הלכה: 'אם אמר: הריני מוסר פלוני בגופו ובממונו ואפילו ממון קל התיר עצמו למיתה ומותרין לו ואומרין לו אל תמסור, ואם העיז פניו ואמר: לא כי אלא אמסרנו מצוה להרגו וכל הקודם להרגו - זכה!' - 'אני רואה, שאתה באמת בחור בקי ברמב"ם כמו שאמרתי; אבל אינך יודע את ה'שולחן ערוך' של הרבי הזקן. אני בקי גם בו. תעיין בהלכות נזקי ממון, סעיף ז', 'ותמצא בפירוש שהרבי פסק: 'מי שאי אפשר להציל ממנו אלא אם כן ימסרוהו מצוה על כל אדם למסרו לערכאות שיקחו ממנו'. ואני יודע שיש ב'ראשונים' על עניינים כיוצא בזה, וזאת שאלתי. ואתה אל תתלהב כל כך'... וצחק. הבינותי. כל עניינה של השיחה לא היה מכון אלא כדי לתת פרסום לכך, שהוא נוהג לפי 'שולחן ערוך' של הרבי, שהוא,

35. חיים ישעיה ברלין, ?-תרס"ח, היה גביר ועסקן חב"די תושב ריגא, קרוב משפחה של בית הרב. על קשריו עם הגאון מלובלין ראה יצחק שריון, עמ' 178.

36. שמואל גוראריה, ?-תרפ"א, גביר חב"די. בשנת תרע"ח קנה חלק גדול מכתבי הגניזה החרסונית והביאם במתנה לאדמו"ר הרש"ב.

אגב, צטטו לא לגמרי נכון.

הדבר לא נעם לי ביותר. שום איש כמעט לא דיבר עם לנדא. ואף ישראל ברלין לא ראיתו מתחבר עם מישהו. שניהם היו כמעט 'מחוץ למחנה' - ופתאום צורפתי אליהם. השתמטתי מכל פגישה נוספת עמם, והתרחקתי מהם, אף כי הדברים עניינו אותי מאד.

על ידי תלמיד אחר, מוסיקאי מחונן, שעמד לעזוב את ליבאוויטש - נתוודעתי גם למורה לרוסית שבבית-הספר היהודי העממי הממשלתי שבעיר. ויינשטיין³⁷ היה שמו. מגומרי האינסטיטוט למורים הוילנאי. תיאורי וסיפורי שימשו לו חומר למכתבים ב'כרוניקה' של הווססחוד, שהיו חתומים בשם 'חסיד'. המכתבים האלה לא נראו לי, וחדלתי לתת לו 'חומר'. ולשוחח אתו בכלל.

הרגשתי - וכך הרגישו גם ידידי והזהירוני מפני הדבר - כי מתקרבת התנגשות גלויה ביני ובין ר' יוסף יצחק וכל 'ההנהלה' של 'החצר'. היה לי ברור, שהם יודעים יפה שאני 'קשור' לכל היסודות האופוזיציוניים שבתוכם. ידעתי, שלא יתכן, שאני יושב זה החודש הרביעי בליבאוויטש ועדיין אני מעיז להפגין בגלוי את נאמנותי לצינונות, ובסדר לימודי לא קיבלתי את דעתו של ר' יוסף יצחק, ואני מתנהג במידה רבה לפי רצוני אני. בקרוב ניתנה לי גם אזהרה ברורה.

בישיבה היה 'תמוהי', וכל התלמידים ורבים מן 'היושבים' - ביניהם גם אני - קיבלו - שם ארוחת צהרים. אחרי חנוכה, לערך, הרשיתי לעצמי לומר הלצה בעניין 'מעשי הקונדס של המלאך הממונה על הפרנסה, דמתקריא דיוקורנוסא', ש'מערבב את היוצרות': הלחם שהוא נותן אינו אפוי ותפוחי האדמה צליים וחרוכים, והבשר הוא בגדר 'בשר שנתעלם מן העין', או שהוא ב'דרגת הפיכתו מיש לאין' וכיוצא בזה. בעצם לא היה בהלצה זו דבר יוצא מן הכלל. זו היתה שיחה של כמה מן המסובים ורבים היו המתלוצצים. אבל ראיתי תיכף שרק אחדים מן התלמידים וה'יושבים' צחקו לדברי, ורובם התרעמו.

ואמנם, כעבור רגעים אחדים הובהלתי אל ר' יוסף יצחק - מצאתיו עומד, זועף: מבטו החמור מכון אלי; והוא אף לא ענה על ברכת השלום שלי - ובקול זועם אמר לי: 'הגנו אתך לפנים משורת הדין, ואתה מכניס לכאן את רוח המרדנות של ישיבות ליטא: טלז, קובנה, ווילנא'. - הוא מזהירני בעוד מועד, כי כאן לא תתכן רוח כזאת. לא יסבלו זאת! ועלי לדעת זאת! לא ענית. שתיקתי הרגיזה אותו. הוא היה סבור שאצטדק. - הסברתי, שרציתי להצטדק על הלצה בלתי מוצלחת, שאמרתיה בלי כל כוונה רעה, אבל מכיוון שראיתי, כי הוזמנתי לשמוע ולא להשמיע - שאם לא כן היה בוודאי שואל אותי תחילה, ואחרי כן אומר את דבריו - שמעתי איפוא, וקיבלתי את הדין. - הוא הסתכל בי ארוכות וחמורות ואמר לי: 'זבכך, שמעת! אין אנו נוהגים להשמיע בכלל דברים מסוג זה. מי שזקוק להשמעה - אין לו תועלת בזה, ורמז לי שאני יכול ללכת. הסתלקתי.

אף ר' מיכאל הנוולי נזף בי חמורות על ההתלוצצות שלי. 'האינך יודע את מאמרו של הבראסלאבי: כל המתלוצץ מזונותיו מתמעטיין?³⁸ - הרי אתה הצצת במאמריו!' - לא, אמרתי, אבל חשבתי, כי מי

37. מורה בבית הספר של חברת מרבי ההשכלה בליובאוויטש, על החיכוך בינו ובין הישיבה ניתן לעמוד מאזכוריו הרבים בסקירתו של משה רוזנבלום, דברי ימי התמימים, בתוך: כרם חב"ד, ח"ג - ראה הנסמן במפתח השמות בערכו.

38. ע"פ עבודה זרה יח, ב.

שמזונותיו מתמעטין מותר לו להתלוצץ... תשובתי לא הניחה את דעתו של ד' מיכאל. הוא הביט אלי, ואמר: 'היזהר, היזהר - אל תהיה גדלן'!

לימודי בחסידות עלו יפה בידי. קבעתי עתים מיוחדות ללימוד חסידות עם ר' מיכאל. שמעתי שיעורים מפי ר' שמואל גרונם ובמקצת מן המקצת אף מפי ר' שמואל בצלאל³⁹. דבר זה היה צריך השתדלות מיוחדת, ולא עלה בנקל! - למדתי לא רק ברוב ספרי האדמו"ר הזקן - 'תניא', 'לקוטי תורה' ו'תורה אור' - למדתי ב'ביאורי הזהר' של האדמו"ר האמצעי, וכמה מן 'המצוות' של הצמח-צדק (מכתב-יד), ור' מיכאל הרבה 'להשפיע' עלי תורה בעל-פה ונהג אתי בנדיבות של חסד בכל שיחותיו...

הפיצותי שמועה, שקיבלתי מכתב דחוף שעלי לנסוע הביתה. נסיתי לגשש. אם יש תקווה שאקבל כסף להוצאות הדרך: בכיסי היה רק רובל אחד, שקיבלתי בעד מחצית החודש של הוראת שיעור (בהמלצתו של ר' יוסף יצחק לימדתי תלמוד את בן אחותו של שמואל גורארי, ו'הכנסות' השיעור - רובל וחצי לחודש - היו כל רווחי). חשתי, כי יושמו על דרכי מכשולים רבים ככל האפשר כדי למנוע את יציאתי. - ביקשתי ראיון אצל ה'רבי'. הדגשתי שהעניין דחוף. הרבי קיבלני. מסרתי לו מכתב קצר: בקשת רשות לנסוע הביתה. לא ראיתי את אבא ואמא זו השנה השלישית. אני מוכרח לנסוע לראותם, ואני מבקש לתת לי רשות לכך ואף לעזור לי בדבר. הרבי לא שאל כלום. שמע בהקשבה רבה. נתן עיניו בי, הסתכל בי, לקח פיסת נייר, ורשם עליה באותיות גדולות: 'בהחלט, לא!' החזיק את הפתקה כשוקל בדעתו וקרא בקול את הרשום, ונתן לידי את הפתקה. הראיון נגמר. יציאתי מן החדר בשתיקה, והתקרבתי אל פתח הבית לצאת ממנו. אחרי הולכים חברים, - נו? - בשעת יציאתי שאלתי: מתי הולך הדייליז'אנס⁴⁰ לקרסנווייה? - האם הרבי הרשה לך לנסוע? - הרבי אמר: 'בהחלט לא'; ואני אומר בהחלט כן! ומיהרתי הביתה: היה יסוד לחשוש שאצא ב'שן ועין' אחרי תשובה מחוצפת זו. לאחר עשרה רגעים הגיעה עגלה לדירתי, ובה המורה מר ויינשטיין, לבוש בגדי-שרד (כפתור רשמי על הכובע), ועזר לי להעלות את חפצי. נסענו לקרסנווייה.

39. הרב החסיד שמואל בצלאל שפטיל, ?-תרס"ה, היה מחשובי החסידים אצל אדמו"ר הצמח צדק, כיהן כמשפיע בשיבת תומכי תמימים ליובאוויטש.

40. כרכרת נוסעים.

דמויות ומעשים בישיבת ליובאוויטש

ישראל גוטין

נולד בתרס"ג, מניי-ביחוב. תלמיד תו"ת ליובאוויטש בתרע"ה-פא. כעבור זמן החל ללמד כמורה פרטי. בתרפ"ו היה חבר 'החלוץ'. החל בתרפ"ו ללמוד בביה"ס ותיכון ברוסטוב, וסיים את לימודי הרפואה שלו בתרצ"א. התגורר בסאלסק, והתפרנס כוטריר. לקח חלק במלחמת העולם השנייה כרופא. בתש"ז-לא התפרנס כנוירולוג בבית הרפואה בקייב. בתשכ"ז ביקר באה"ק. בתשל"א עלה לאה"ק. בהגיעו לאה"ק התפרנס כנוירולוג בבית הרפואה בפ"ת ובראשון לציון. בעל זיקה עזה ליהדות ולארץ ישראל. נפטר בתשמ"ו. הזיכרונות דלקמן נדפסו ב'כור עוני' (עקד תשל"ט), ע' 144 ואילך.

שנת 1915 [קיץ תרע"ה]. באתי לליובוביץ ביומא דפגרא'. הנערים היו בביתם. התוודענו. אחד הנערים אמר: "חברה! היום תהיה התוועדות באולם (זאל), נלך תיכף". הלכנו כולנו. באולם התאספו בחורים, נערים חסידים שהיו במקום. הקהל כבר מבושם. אחד אומר: "שמעו! החסידות גילתה לנו את האור הצפון בתורה ועבודה. התורה והעבודה הם תכלית בפני עצמן. התורה היא חוכמתו של הקב"ה הוא וחכמתו אחד. העבודה היא רצונו של הקב"ה הוא ורצונו אחד. ובכן, על ידי תורה ועבודה אנו מתייחדים עם האין סוף, וזוהי תכלית חיינו. ובכן, נשתה משקה ונרקוד!" הם שרו ורקדו, והמנגינות היו כל כך מושכות אל משהו גדול, נעלם ונסתר.

אחרי ההתוועדות הלכנו הביתה. הנערים כיבדו אותי בארוחת ערב. בינתיים סיפר חברי זושא לנערים שאנו מעיירה אחת, שלמדנו יחד ברוגצוב בישיבה, שאני מהמתמידים וידוע איזה מאות עמודים גמרא על-פה. אך לא אקבל שום תמיכה מהבית, כי הורי עניים ומשפחתם מרובת ילדים. בין הנערים היו כאלה שקיבלו מביתם את כל צרכי קיומם, אך היו להם "יום" או "יומיים"² כדי לחסוך כסף. כששמעו על מצבי, ויתרו על "ימיהם" ומסרו אותם לי. נתקבל מצב, שלא היה לו

1. ראה אשכנתא דרבי, ע' א - שהיו אצל אדמו"ר הרש"ב ג' התוועדויות גדולות במהלך השנה: שמח"ת, י"ט כסלו ופורים. לפני זה היה נהוג אצל אנ"ש להתוועד רק בי"ט כסלו (קונטרס ומעין, עמ' 4). המחבר מתייחס להתוועדויות פנימיות שהיו בין הבחורים או של משפיעי הישיבה ומשגיחיה. התוועדויות המשפיעים התקיימו בכל ראש חודש (קונטרס ומעין עמ' 4-5).
2. "ימים" (בתרגום מיידיש: "טעג") הייתה מסגרת בה תלמידי ישיבות אכלו אצל בעלי הבתים באותה עיירה. ה"ימים" נקבעו לפי וותק, והם עברו ב'רושה' מבחור אחד למשנהו.

תקדים. בעיירה קטנה יש לו לבחור ישיבה שבעה "מים" בשבוע. מי ידמה לי ומי ישווה לי.. עתה אוכל להתמיד בתורה בלי שום מעצורים.

בלילה הראשון בליובביץ לא יכולתי להירדם מרוב התרגשות וחוויות של היום שעבר. באוזני זמזמו המנגינה והמילים "אכן, אתה א-ל מסתתר", המביעים געגועים וכיסופים אל משהו גדול ונורא, אך נעלם ונסתר. והנה אני שומע קולות של איכרים שיכורים שיצאו מהמרוז. הם רוקדים ושרים שיר רוסי עתיק-עתיק, ששמעתי אותו גם בעיירתי ביחוב חדש.

קבוצה אחת רוקדת ושרה: "א מי פרוסו סיאלי, סיאלי"³. בעברית: "אנו דוחן זרענו, זרענו". וקבוצה אחרת רוקדת כנגדה ושרה: "א מי פורוסו וויטפצם, וויטפצם". בעברית: "ואנו את הדוחן נרמוס, נרמוס". כל קבוצה מגביהה את קולה נגד הקבוצה השניה, והשתים מתלהבות והולכת. תמיד תמזהתי, מדוע מעוררים המילים הפשוטות והבנליות האלו התלהבות כזאת. אין זאת אלא שהן מביעות את שני הכוחות הנאבקים בעולם – הכוח היוצר והכוח ההורס. אך מה זה משנה! הם מתלהבים מדברים גשמיים וחומריים, ואנו מתלהבים מדברים רוחניים ונאצלים. אך, מאידך גיסא בלי גשמיות, בלי דוחן, לא תוכל לחשוב על רוחניות. מתוך מחשבות אלו נרדמתי

בישיבת "תומכי תמימים" בליובביץ היו ארבע כיתות מכינות, בראשות שני מלמדים, שבהם למדו ילדים מגיל 8 עד 12, ועוד ארבע כיתות לנערים מגיל 13 עד 17. גומרי הכיתות האלו עברו למשך שנה לסניף של הישיבה בעיירה שצדריך⁴. הסניף הזה שימש מעבר מלימוד בהדרכת ראש ישיבה ללימוד עצמאי. משם עברו חזרה לליובביץ, ולמדו בעצמם שמונה שעות נגלה, ש"ס ופוסקים, וארבע שעות חסידות.

למחרת בואי לליובביץ עמדתי במבחן, והחליטו שאני ראוי ללמוד בכיתה ז' של ר' שמואל באריסובר⁵. הייתי אז בן שלוש עשרה, ולמדתי עם נערים בני חמש עשרה ושש עשרה. השיטה בה לימד ר' שמואל היתה לפי טעמי. לפי ההגיון, ובלי פלפולי סרק. לפעמים היה ר' שמואל מעיר, שאם נבין את הסוגיא בפשטותה לא יהיה מקום לסתירות אל ואלו. הייתי מרצה מהמורה, ולמדתי בהתמדה ובסיפוק מלא.

כעבור חודש אזל הכסף מכיסי, והייתי מוכרח לעבור ולגור באולם ('זאל' בידיש). כשעברתי לגור באולם, לקחתי את הארגו שלי והנחתיו בין שאר המזוודות והארגזים של שאר הנערים שלנו באולם, שהדי במרומים⁶ ששכחתי לגמרי על הספרים החיצוניים שקבלתי במתנה מדודי ושהיו מונחים

3. נהוג לשוררו בעת חג הכנסייה האורתודוקסית המכונה "הר אדום", המתקיים ביום ראשון הבא לאחר חג הפסחא. השיר הינו שיר עממי-רוסי. השיר נמצא בספר 'שירים רוסיים' של פרופ' רוזאנוב איוואן ניקנורוביץ (Русские песни / Сост. проф. Ив. Н. Розанов. М., Гослитиздат, 1952).

4. אודות מחלקה זו – ראה תולדות חב"ד ברוסיה הצארית, פרק קיט. תולדות חב"ד ברוסיה הסובייטית, פרק נה. זכרון לבני ישראל, פרקים ה-ו. ליובאוויטש וחייליה, ע' 82-80. גיליון התמים ניסן-אייר תש"ע, ע' 52 ואילך. זכרונות וסיפורים (דבורץ), ע' 7 ואילך.

5. ר' שמואל ניסנביץ' (תרנ"ב - י"א אייר תרפ"ב) היה ר"מ הכיתה הגבוהה ב'שיעורים' של ישיבת 'תומכי תמימים' בליובאוויטש.

6. מארמית: עדי במרומים.

בארגזי. לא היה לי שום מושג על קיומם של ספרים, שאסור לקרוא בהם. והנה קפץ עלי רוגזם של הספרים האלה.

בישיבת ליובביץ' הסתובב את יהודי אחד, זלמן אידל' שמו, רווק כבן ארבעים עם זקן צהוב. לא היה לו תפקיד מיוחד. דיבר מעט, אך התעניין בכל, מריח פה ושם. כנראה, מתפקידו היה לבלוש אחר הנערים, לראות במה הם עוסקים ומה הם קוראים. על הנערים שלנו בבתים הפרטיים לא היתה שליטתו מלאה, אך על הבחורים שלנו באולם שלט היטב. בלילה הראשון ללוגי באולם הוא שלף את ווי המנועול שבארגזי, הוציא משם את הספרים, והודיע על זה תיכף למנהל הישיבה, אז הריי"ץ ז"ל. למחרת הודיעו לי שעלי להופיע בפני הריי"ץ בשעה עשר. היה זה מקרה חסר תקדים. מעולם הוא לא דיבר עם נער, וגם עם הבחורים המבוגרים דיבר אך במקרה. כאשר הבעתי את תמיהתי, אמרו לי שהוא רוצה לדבר עם נער היודע כמה מאות דפי גמרא על פה.

הופעתי ללשכתו בדיוק בשעה עשר. החדר היה גדול, ועל קירותיו מדפים עם ספרים. בינינו התנהל הדו שיח הבא, שאני זוכרו מילה במילה:

- אתה הוא ישראל מביחוב חדש?
- כן.
- אומרים עליך, שאתה יודע שלוש מאות עמודי גמרא על פה.
- איני יודע!?! אומרים, שיאמרו.
- איזה מסכתות אתה יודע על פה.
- בבא קמא, בבא מציעא, וחצי פסחים.
- תגיד על פה עמוד 25 בבא קמא (הוא לקח גמרא מהמדף) אמרתי לו.
- עמוד 13 בבא מציעא.
- אמרתי לו.
- טוב, טוב. וספרים חיצונים קראת?
- מה זה 'ספרים חיצונים'?
- אלו ספרים, שבהם לא מדובר כלל על תורה ועבודה.
- כן קראתי. (אני הייתי תמים כל כך, שלא רציתי וגם לא יכולתי לשקר).
- איזה ספרים קראת?

7. ר' זלמן אידל זיסלין, מחסידי כ"ק אדמו"ר הרש"ב. ערך והו"ל לראשונה את סידור תהלת ה'. ראה אודותו יהושע מונדשיין, 'סידורו של רבינו הזקן נ"ע: פרקי עיון, בירור וסקירה', בתוך 'הסידור' (היכל מנחם, תשס"ג), עמ' קיט ואילך.

- "זכרונות לבית דוד"⁸ לא"ש פרידברג,⁹ "שירי תפארת"¹⁰ לנפתלי הירץ ויזל,¹¹ ו"הרעב"¹² לקנט המסון.¹³

- כן, כן, ואת הכרך הרביעי של "זכרונות לבית דוד" קראת.?

- כן, קראתי. מהשאלה הבנתי, שגם הוא קרא את הספרים האלה.

- ועל מה מדובר שם?

- שם מדובר על המהפכה גדולה בצרפת.

- כן, כן, ומה רצו המהפכנים.

- הם רצו חופש, שוויון ואחוה.

- כן, חופש, שוויון ואחוה. ואיך היו דעותיהם על האלוהים?

- הם חשבו, שהאלוקים הוא השכל העליון.

- ואתה מה חושב?

פה הבנתי את סיבת השיחה. אמרתי - אני מאמין באלוקי ישראל.

- ומה אמר הגוי הזה, מה שמו, קנט המסון?

- הוא מתאר סבלותיו של אדם רעב, שאין לו כסף לקנות לחם וגם עבודה לא יכול למצוא.

- כן, כן. אתה יכול ללכת.

למחרת, אחרי הדו שיח הזה, הביא זלמן אידל את הספרים שלי לאולם, הניחם על השולחן, וחיכה עד אשר יבואו כל הבחורים והנערים לשמוע פרק תניא לפני התפלה. כשבאו כולם, אסף אותם מסביב לשולחן ואמר להם, כשהוא מראה באצבעו עלי - : הנער הזה הוא אפיקורס, ובקרוּב יגרשו אותו מהישיבה. ראו איזה ספרים הביא אלינו לישיבת תומכי תמימים. הוא קרא בזעם את הספרים לגזרים קטנים והשליכם לתנור.

הוכיתי בהלם. הרגשתי שנעשה לי פה עוול בל יכופר. לא ידעתי לאן אסע. בביתי רעבים ללחם, בכיסי אין פרוטה. אמנם לא גירשו אותי מהישיבה, אך הורידו אותי מכיתה "ז" ל"ה". זאת אומרת, העבירו אותי לראש ישיבה הדווינסקר¹⁴. מה שלימדו בכיתה הזאת ידעתי על פה ולא מצאתי ענין בלימוד, וגם שיטת לימודו הפילפולי היתה לי לזרא. אך העיקר, שהדביקו לי כתם של אפיקורסות שסבלתי ממנו כל ימי היותי בישיבה. מאפס מעשה התחלי להתעניין בקבלה. בימי שישי ושבת,

8. זכרונות לבית דוד: קובץ ספורים מדברי ימי ישראל, מאת א"ש פרידברג, ורשה, 1893-1895.

9. אברהם שלום פרידברג (1838 - 1902) היה סופר ועורך עברי.

10. שירי תפארת, מאת נפתלי הירץ ויזל, ברלין, 1829-1789.

11. נפתלי הרץ ויזל (1725 - 1805) היה בלשן ומשורר עברי, מאבות תנועת ההשכלה.

12. קנט המסון, רעב: רומן פסיכולוגי, תרגום: א. סגל, וורשה תרנ"ט. נדפס בתרגום מחודש, איתמר אבן זוהר, שוקן 1977.

13. קנט המסון (1859 - 1952) היה סופר נורווגי, חתן פרס נובל לספרות לשנת 1920, מגדולי הסופרים האירופאיים בכל הזמנים.

14. ר' יהושע ארש. ראה אודותו סה"ש תר"פ-תרפ"ז, עמ' 98 הערה 20.

שהיו פנויים מלימודים, למדתי את "הפרדס"¹⁵ להרמ"ק¹⁶. הרמ"ק משתדל להביא סדר במושגי הקבלה. השיטה שלו מקבלת מסגרת של הגיון.

בינתיים הורע מצבי. איבדתי ארבעה "ימים". העיירה הקטנה ליובביץ הוכרחה לפרנס את גל הפליטים, שגורשו מגבולות ליטא ופולין¹⁷. חייהם של הנערים שלנו באולם היו קשים מאד. כאשר הנער עייף או חולה, אין לו איפה להניח את ראשו. הנערים שלנו באולם היו בני עניים, שלא קיבלו שום תמיכה מבתם. הנערים מכל הכיתות היו לומדים עד אחת עשרה בלילה. בשעה זו היו מתאספים באולם, עומדים ברגליהם אצל הקירות, ומחכים עד שהבחורים יגמרו את לימודיהם וישחררו את השולחנות. הבחורים למדו עד השעה שתים עשרה. לפנים היו מדפים בקירות האולם, ובלילה היו מרימים את המדפים האלה והנערים היו ישנים עליהם וביום היו מורידים אותם, כמו בקרון רכבת. בימי, כל המדפים האלה היו מקולקלים¹⁸, וישנו רק על השולחנות. על השולחנות היתה חזקה¹⁹: מי שתפס שולחן ראשון איזה שולחן בראשית הזמן' היה הוא שייך לו לכל הזמן' (לחצי שנה), ואסור היה למישהו אחר לישון עליו. המאושרים בחורף הי שמונה נערים, שתפסו שולחנם אצל התנורים. הזימזום החדגוני והעצוב של הבחורים הלומדים היה מפיל שינה על הבחורים העומדים על רגליהם אצל הקיר. רואה אתה איך נער נופל כשהוא רדום, והנה נער שני, שלישי ועוד, נופלים וקמים מבלבלים. סוף כל סוף גמרו הבחורים את לימודיהם, והנערים ממהרים לתפוס את השולחנות, קוראים בחיפזון קריאת שמע ושוכבים לישון. מי שהביא מביתו כרית ושמיכה, היה מציע את מעיל החורף שלו על השולחן, מניח את הכרית למראשותיו, מתכסה וישן לו שנת צדיקים. לא רבים היו מאושרים כאלו. בדרך כלל היו שוכבים על חצי המעיל, ובחציו השני היו מתכסים, מניחים מתחת לראש חבילה כלשהיא.

בשעה 7 היה בא השמש עם מקל לעורר את הנערים משנתם²⁰, כיון שהבחורים באים בשעה שמונה. אלו היו הרגעים הקשים ביותר בחייהם של הנערים האלה. נער כזה הספיק לישון רק שש שעות, ולפעמים גם פחות מזה. השמש ממשיך לצעוק בקול רם: "לקום!" ומי שלא קם היה הוא מכה אותו במקלו מתחת למכסה השולחן. ממכה כזאת היה הנער קופץ מהשולחן כנשוך עקרב. מהומם ומעורר אותו. הנערים קמו, אך נשארו רתוקים למקומותיהם, כיוון שאסור לעשות אף צעד בלי נטילת ידים. למצב זה היה חוק חמור לא הכתוב: כל מי שרואה נער או ילד המרותק בגלל זה למקומו, היה חייב להביא לו כלי עם מים ונטלה (מעין כד). את החובה הזו היו מקיימים גם אנשים המכובדים ביותר. נער אחד, הממונה על כך, היה מצייג כלי עם מים אצל שולחנו עוד לפני השינה כדי להתחיל את השירות ההדדי הזה. הכל היו נוטלים ידיהם וממהרים אל בית השימוש שנמצא הרחק בירכתי החצר. בחורף היתה בעיה קשה, איך לרחוץ את הידיים אחרי זה. ליד בית הכנסת היתה חבית מלאה מים, ומסביבה היה הר משופע של קרח. קצות החבית היו מצופים שכיבה עבה של קרח. היו

15. ספר 'פרדס רימונים'. ראה שיחת כ"ק אדמו"ר יו"ד שבט תשכ"ג (סי"ב).

16. הרב משה קורדובירו (ה'רפ"ב - ה'ש"ל) מגדולי מקובלי צפת במאה ה-16.

17. עקב מלחמת העולם הראשונה יהודים רבים נדדו ממרכז אירופה למזרחה.

18. ראה גם רפאל נחמן כהן, ליובאוויטש וחייליה, עמ' 88.

19. השווה משה יהודה גרינברג, בית משיח, גיליון 80, עמ' 19.

20. ראה הנסמן בהערה הקודמת.

מטפסים איך שהוא עד קצות החבית, תופסים אותם במרפק השמאלי, לוקחים נטלה שהיתה תלויה שם, ושופכים מים על כף היד השמאלית, מוסרים את הנטלה לכף יד שמאל ושופכים על יד ימין, מעבירים הנטלה לכף יד הימנית ותולים אותה על קצות החבית. אחרי זה היה הנער גולש למטה אם היה נופל, היה כל כולו מתגלגל למטה, מעביר אצבעותיו על העיניים והפנים, מנגב איך שהוא את ידיו במגבת התלויה בבית הכנסת, רטובה כולה ודולפת מים, מברך ברכות השחר והולך לשמוע פרק תניא מפי ר' גרונם²¹ יחד עם כל הבחורים. ר' גרונם היה קשיש מעל גיל שמונים. כל ימיו עבד בתפקיד משפיעה (מלמד חסידות) ופעיל בהתועדויות חסידיות. עכשיו, משהודקן, היה מתפקידו רק לקרוא פרק תניא לפני הבחורים והנערים. בכל יום חמישי הייתי סועד על שולחנו של ר' גרונם. ליד בית הכנסת, באמצע החצר, עמד בית גדול עם הרבה חדרים ריקים ומסדרונות רחבים וארוכים. תמיד הייתי משתאה איזה סבל נורא היו מונעים מהנערים, אילו היו מציגים שם מיטות עם כלי מיטה פשוטים, ותולים כיורות על הקירות של המסדרונים. בבית הזה גר יהודי אחד מבוגר. אמרו שהוא קרובו של הרבי, ולעת זיקנתו בא לגור אצלו. אדם מוזר היה, לא דיבר עם איש, ומעולם לא ראיתי אותו מתפלל בבית הכנסת. אמרו עוד, שבנו לומד משפטים באוניברסיטה בפטרבורג.

אחרי ששמענו פרק בתניא וקיבלנו אתערותא דלעילא, הלכנו ל"חומה" (כך קראו לבניין לבנים, שבו התפללו ולמדו הנערים) להתפלל שחרית. פה נכנס לתפקידו המשגיח על הנערים חאציע²². היה זה טיפוס מיוחד במינו, יהודי קטן קומה חיור, צנום וכחוש (היה חולה שחפת), עם עיניים בולטות ופזיזות, המביעות נזיפה ושנאה. כל זה, עם זקנקנו המחודד, שיווה לו פנים של מפיסטופל. היה מפיל פחד על כל הנערים. אף אחד מהתלמידים לא קיבל אותו, אך כולם פחדו ממנו. הוא נהנה כשהוא ראה איך פוחדים ממנו.

אחרי התפילה הלכו לבית תה (צ'ייניה), שנמצא גם כן באותו חומה, בחדר מרווח בפניה עמד דוד גדול, שהיו מרתיחים בו מים ע"י הסקה. על השולחנות היו ספלים ממתכת וקומקום גדול עם תה. כל נער קיבל פרוסת לחם שיפון עם שתי חתיכות סוכר. אחרי ארוחת הבוקר, הלכו לשיעורים, שהתנהלו בבית מיוחד בעל שני חדרים גדולים. בחדר אחד היה ראש ישיבה, שקראו לו "דער דוינסקער". הוא לימד בשיטת הפלפול, והיה מעדן את שיעורו בדברי נזיפה לתלמיד שלא הבין את דבריו, כמו "באד יונג" (שוליייה של בלן) או "אתה יודע רק 'אריס, אביס און אפיין'" (נגיסה, תלישה ושריקה). בחדר השני היה ראש הישיבה ר' שמואל באריסובר. הוא היה מסביר את הסוגייה החמורה ביותר בפשטנות ובהגיון.

בשעה שתים-עשרה היו נפתחות דלתות חדרי השיעורים על ידי נער ששלח המשגיח חאציע. נער זה היה קורא בקול רם: "חאציע ציווה להפסיק". מיד היה השיעור נפסק והנערים שלא התפרנסו על חשבון הוריהם היו רצים לארוחת צהרים, או כמו שקראו לזה, "צלחת מרק". בקצה העיריה, כשני קילומטרים מחצר הישיבה, היה צריף גס, בנוי קרשים לא מהוקצעים, ובתוכו שולחנות וספרים, גם הם מקרשים לא מהוקצעים, מונחים על כלונסאות התקועים באדמה. כאשר באנו לצריף, היו

21. ר' שמואל גרונם אסתרמן, משפיע ראשי בישיבת 'תומכי תמימים בליובאוויטש משנת תרס"ה. נפטר בשנת תרפ"א.

22. הימלשטיין. ראה אודותו התמים (מוסף ב"מ) גיליון מג עמ' 72 ואילך.

מונחים על השולחנות צלחות עם מרק שעועית או גריסים, וחתיכת לחם שיפון. אחת לשבוע היינו מקבלים במקום מרק, מעדנים כמו כוס חלב ושתי ביצים. היינו בולעים מהר את האוכל ורצים בחזרה מפני שלהליכה ולאכילה ניתנה לנו רק שעה אחת. היינו ממשיכים ללמוד עד הערב. אחרי תפילת מנחה ומעריה הלכנו לצי'ינייה, לקבל חתיכת לחם, שתי חתיכות סוכר ותה. היינו שבים לחומה ולומדים עד השעה אחת עשרה, ומשם הולכים לאולם, ולחכות עד שהבחורים יפנו את השולחנות. למחרת היה כל זה חוזר חלילה.

ימי שישי ושבת הכניסו ססגוניות בחיינו. ביום שישי בשעה עשר היה בא לאולם המלמד מ' עם סל גדול ובו לבנים טריים. כל אחד היה בוחר זוג זוג לבנים לפי מידתו, מגבת קטנה וחתיכונת סבון, והולך לבית המרחץ. נערי הישיבה אהבו להתרחץ זמן רב. כדי להסיר את הוזהמה שנצטברה בהם כל השבוע, היו מוצאים חבילת זרדים שהייתה בשימוש, מנקים אותה היטב, קופצים במהלה על האיצטבה העליונה, מצטלפים בחבילת הזרדים, וצועקים מתוך התפנקות ותענוג: "הוי יהודים בני רחמנים, תנו הבל חם!" מתחת היו שופכים מים רותחים על אבנים מלוהטות, וגל של חום היה פורץ למעלה. היהודים נכנסים היו מהר לתוך הגל, גונחים מעונג, ומצטלפים מהר מהר בחבילות הזרדים. כל זה נשמע כמוסיקה נפלאה. יורדים למטה, מתרחצים, וקופצים עוד פעם למעלה. לבסוף לובשים את הלבנים הטריים, הבגדים הבלים, והכל מרגישים עצמם כנולדים מחדש. מצב הרוח מתרומם, וניצוץ של תקווה מנקר במוח. 'לא הכל אבוד, יגיע הזמן, ונמצא גם אנו את מקומנו בחיים, ואולי גם מקום מכובד. צריך רק לקיים את המוטל עלינו, ללמוד הרבה, הרבה ובהתמדה'.

באתי לאולם. האולם כמעט ריק. הבחורים נמצאים בדירותיהם הפרטיות. אני מוצא לי פינה נסתרת. קורא את פרשת השבוע שנים מקרא ואחד תרגום, קורא שיר השירים על פה, ואם נשאר זמן אני לוקח את הרמ"ק שלי ומעיין בו. אני משתאה איך הציץ הרמ"ק מאחורי הפרגוד ומראה לנו עולמות נסתרים, יותר מזה, הוא מנסה להקביל את הסמלים האלו עם עולמנו הגשמי. ופה תוקפים אותי "מחשבות זרות": עולם הגשמי, איך הוא נהדר ואיך הוא נפלא! כמה מעניין לדעת את מבנה החומר, את חוקות הטבע! "דע את אלוקי אביך ועבדהו בנפש חפצה"²³. 'אלוקים' בגימטריה 'הטבע'²⁴, ואת מבנה גופנו אנו 'מבשרי אחזה אלה'²⁵. כל זה נקרא מדע, אך את המדע יכולים ללמוד רק בשפות זרות. מפתח קטן לשפה הרוסית יש לי, את האלף בית הרוסי²⁶ למדתי עוד בחדרו של ר' זושא חיים. אך, הנה כבר באו הבחורים לקבלת שבת, הקץ להזיות.

אחרי סעודת שבת מיהרתי לשוב לאולם כדי לשמוע חסידות מפי רש"ב ז"ל. אם כי לא הבנתי הכל, את עיקרי הדברים תפסתי. ביום השבת אהבתי לשמוע מפי ר' שילם²⁷ המשגיח על חסידות! את הווריאציות החב"דיות שלו בזמן התפלה, ביחוד בזמן קריאת שמע. בווריאציות אלו הייתי מרגיש

23. דברי הימים א כח, ט.

24. עיין שער היחוד והאמונה, פרק ו.

25. איוב יט, כו.

26. מערכת האותיות הקיריליות מורכבת בבסיסה מ-32 אותיות, והן משמשות לשפות רבות, בעיקר ברוסיה, מדינות ממרכז אסיה ומדינות ממזרח אירופה.

27. ר' שילם קוראטין, משגיח בסדרי החסידות בישיבת "תומכי תמימים" בליובאוויטש. נפטר בתרע"ט. ראה אודותו 'ר' שילם', בעריכת נכדו ר' ש. קראוס.

איך הוא מתרפק ומתחנן לפני הקב"ה. "רבש"ע, אני יודע שאיני יכול לדעת אותך, לתפוס אותך בשכלי, כמו שאומר הרמב"ם 'אם ידעתיו הייתי'²⁸.

אך, תן לי להרגיש אותך, להרגיש את קירבתך אלי. אני חש בלבי אהבה עזה אליך עד התפשטות הגשמיות. אין דבר בעולם שימשוך אותי לבד ממך". לפעמים היו עיניו זולגות דמעות, ואני הייתי נרגש מהאמיתות שבתפלתו.

הישיבה "תומכי תמימים" נוסדה בשנת תרנ"ז, ומאז הספיקה ליצור טיפוס חדש של חסיד חב"די: תמים. את התמים מאפיינים תכונות אלו: הידוק אמיץ ואמונה שלמה ברבי לא רק בעניינים רוחניים, אלא גם בעניינים גשמיים. הרבי הוא הוא המקשר אותו לאין-סוף, לא-לוהים. השאלות הנצחיות, המעיקות עלינו כל-כך, לא מעיקות עליו כלל. תכלית הבריאה: רצה הקב"ה לגור בעולמות התחתונים. הקב"ה – לית אתר פנוי מיניה²⁹, אך הוא מסתתר אחורי מסכים ופרגודים, עד שמתקבלים עולמות תחתונים וגם סטרא אחרא וקליפות ר"ל. תכלית החיים: להתמזג ולהתקרב אל האין סוף דווקא בעולמות התחתונים, ואת זאת משיגים על ידי תלמוד-תורה וקיום המצוות. תלמוד תורה, מלבד ערך שימושי לדעת איך לקיים המצוות, יש לו תכלית בפני עצמו. התורה היא חוכמתו של הקב"ה, הוא וחוכמתו אחד, ובכך בלימוד התורה מתייחדים עם אין סוף. קיום המצוות – המצוות הן רונן של הקב"ה הוא ורצונו אחד. ובכך, על ידי קיום המצוות מתייחדים עם האין סוף, עם הקב"ה. החסיד החב"די האמיתי אין לו הרגשת האשמה והלקאה עצמית, ואם גם עבר איזו עברה או החמיץ איזו מצווה, הוא חוזר בתשובה מיד. החסיד החב"די, בדרך כלל לא סובל מדיכאון תגובתי, מעצבות ומרה שחורה. הוא שלם בנפשו. החסיד האמיתי לא מלבט את ה"אני" שלו.

בשמחת תורה תרע"ט³⁰ אמר הרש"ב לבנו הריי"צ, שיכריז ויודיע שמי שלמד ב"תומכי תמימים" משנת רנ"ז עד שנת עטר"ת, תובעים ממנו שיזכור שהוא תמים. שאל חסיד אחד את הרש"ב, מה זה תמים, והרש"ב השיב: "זו הנחת העצמות"³¹. את התמים יכולים להכיר גם בדיבורו, יש לו היגויים משלו, אך לפי שעה אין שלימות בעולם הזה. כמה שלא ידברו על אהבת ישראל יש אצלם שנהא כבושה למי שאינו מסכים עם דעותיהם, וביחוד למי שאינו מקדיש את הרבי.

28. ראה הנסמן בלקו"ש חכ"ז, עמ' 263 הערה 26.

29. מארמית: אין מקום פנוי ממנו (מהקב"ה).

30. ראה שמועות וסיפורים (תש"נ), עמ' 158.

31. עיין בארוכה שיחת אחש"פ תשל"ז (לקו"ש חי"ד, עמ' 324-314).

הניגון של הרב הזקן ז"ל³²

בסוף שנת החמישים נפגשתי עם חסיד מליובביץ, אדם קשיש כבן שמונים. דיברנו על נגינה חסידית, ביחוד על ניגוני חב"ד. הקשיש התלונן שבזמן האחרון מנגנים את ניגוני חב"ד לא כמו שניגנו קודם, מסלפים אותם. ביחוד חרה לו על שמסלפים את ניגונו של הרב הזקן. "אדרבא", אמר לי, "תשיר לי את ניגונו של הרב הזקן. אני שר אותו כפי ששרו בימי מוהרש"ב ז"ל בליובביץ. (למדתי בשיבת "תומכי תמימים" שש שנים). שרתי לפני הזקן את ניגונו של הרב הזקן. "לא", אמר הזקן. "דומה, אך לא זהו זה". שאלתי אותו מניין לו שהוא שר נכון ואני מסלף. "תראה", השיב לי הזקן, "סבו של סבי היה משמש את הרב הזקן. הוא היה יודע נגן ובעל שמיעה טובה. הרב הזקן אהב לשמוע מפיו את ניגונו, וכשהיה מסלף במה שהוא היה מתקן לו לאלתר. המשמש הזה לימד את סבי, וסבי לימד אותי כשהייתי עוד צעיר, ולכן אני חושב שאני שר את הניגון נכון". ביקשתי מאת הזקן שילמד אותי לשיר את הניגון. הסתבר, שהדבר לא כל כך קל. הוא נטרד אתי כמה שעות. כל סילוף מצדי גרם לו סבל, והדבר השתקף בארשת פניו. לסוף אמר לי: "עכשיו אתה שר כמעט את ניגונו של הרב הזקן". כאשר קניתי רשמקול, הדבר הראשון שרשמתי היה ניגונו של הרב הזקן.

הקשיש הזה סיפר לי עוד על הניגון של הרב הזקן:

1. הניגון הזה מורכב מארבעה חלקים, כנגד ארבעה עולמות: עשיה, בריאה, יצירה ואצילות. הוא מביע עליית נשמה בגדר ארבעה העולמות.
2. הניגון לא נשלם, הוא נקטע באמצע, זהו חצי ניגון, החלק הראשון מניגון שלם. כשהנשמות של כל ישראל ימצאו את תיקונן, אז, נשמתו של הרב הזקן ביחד עם נשמות כל ישראל, תהיה להן עליית נשמה אל היש המוחלט, לאין סוף, ואז ישירו את החצי השני של הניגון אך זה יהיה כאשר יבוא המשיח.
3. את חלקי הניגון שרים ברציפות, בלי לחזור עוד פעם, פרט לבית הראשון והאחרון, שחוזרים עליהם, מפני שהניגון צריך להביע עליית נשמה גבוה גבוה. ברציפות.
4. הניגון של הרב הזקן לעולם לא נעשה לזרא, כל כמה שלא ישירו אותו, וזה מפני שהוא מביע עיקר העיקרים של עבודת הבורא: עליית נשמה בכיוון האין סוף. כך, למשל, הלחם לא נמאס לעולם, מפני שהוא עיקר המאכלים.
5. כשאתה שר את ניגונו של הרב הזקן, אתה מרגיש פחד. כשאדם מנתק את עצמו מהשיגרה, מהמציאות, ומתחיל להתבונן ולחשוב על האין סוף, אז נופל עליך פחד, מפני שהדבר לא נתפס בשכלנו. סברה, שהילדים פוחדים מחושך, מפני שהחושך נראה להם כמו אין סוף, לא רואים גבול. המבוגרים, אין להם פחד מחושך, מפני שהם סמוכים ובטוחים שאחרי חושך בא אור, ואז ייראה הגבול. כשאדם זוכה בהשפעת ניגונו של הרב הזקן, הוא מגיע לא רק ליראה, אלא גם לאהבה להבורא, להאין סוף. וזה מה שמביע הניגון, עליית נשמה על ידי אהבה ויראה להבורא, להאין סוף, בגדר ארבעה העולמות.

ועוד הוסיף הקשיש: כששרים את ניגונו של הרב הזקן, הוא נוכח באותו מקום.

32. ניגון ד' בבית. ראה ס' הניגונים ח"א, ע' מג-מד. תווי הניגון שם, עמ' 2-1.

בינונים

הבינוני היא אחת מחמש המידות, שמנה בעל התניא בעבודת השי"ת. אצל הבינוני הרע הוא בתוקפו, אך הטוב שולט עליו לגמרי ואינו נותן לו לשלוט עליו אף פעם. הבינוני נמצא במאבק תמידי עם הרע, הוא לא עובר על שום עבירה, גם לא על ביטול תורה, מחשבות זרות, אבק לשון הרע ורכילות. מקיים מצווה קלה כבחמורה, ואינו מחמיץ שום מצווה הבאה לידי.

בישיבת "תומכי תמימים" אמרו, שרק שניים הגיעו למידת הזאת: אברהם דוד מקלימוביץ³³, ואיצ'ה המתמיד³⁴. והשאר? רק הטובים שבהם הגיעו למידת רשע וטוב לו, ז.א., אצלם גם כן הרע כפוף לטוב, אך אצלם קורה לפעמים איזה מכשול ועוברים על איזו עבירה קטנה, מחשבות זרות, מחמיצים איזו מצווה הבאה לידי, והם חוזרים בתשובה תיכף ומיד. עליהם אמרו חז"ל: "רשעים מלאים חרטות".

פניו של ר' אברהם דוד מקלימוביץ הביעו תמיד התאפקות והינזרות, וכמי שנמצא במצב הכן להיאבק לא רק נגד עשיית רע בפועל, אך גם נגד הירחורים רעים. מעולם לא ראו אותו יושב בטל. אם הי' לו זמן פנוי הי' עוסק בתורה. גם בהתוועדויות חסידייות הי' מדבר רק על יראת שמים ואהבת הבורא.

פעם הייתי חולה, שכבתי על ספסל בביהכ"נ ונאנחתי חרש. היתה זו שעת אחרי הצהרים. בביהכ"נ לא הי' איש מלבד אברהם דוד, שהתפלל בפניה רחוקה (הוא התפלל שש שעות ביום). חשבת, האמנם הוא יחמיץ מצות ביקור חולים? הוא גמר את תפלתו, כך את טליתו ותפיליו, נגש אלי ואמר: "למה אתה נאנח? כואב לך משהו?" "כואבת לי הבטן" אמרתי.

"אנשים שנולדו במזל הירח סובלים יסורים" אמר, "אכלת כבר?" "החברים שלי יביאו לי משהו לאכול", השיבותי. "הקב"ה ישלח לך רפואה שלימה", הפטיר.

פעם באה לביקור לאברהם דוד בת-אחותו, וגרה אצלו כמה חודשים. אברהם דוד הציע לה על-ידי אשתו חתן מבחורי הישיבה. תלמיד אחד שלמד בליובביץ והתאכנס אצל ר' אברהם דוד, שמע פעם שאברהם דוד אומר לאשתו: "הצעתי את הנערה לבחור, אבל אותה אינני מכיר כלל". כל-כך היה זהיר ר' אברהם דוד להביט בפני אשה, גם בת-אחותו, שלא לבוא ח"ו להרהר עבירה שקשה מעבירה³⁵.

איצ'ה המתמיד נמוך קומה היה, צנום וכחוש, ממש עור ועצמות, חיזור עם עיניים גדולות ובולטות. הוא לא הסתפר, והייתה לו ערימת שיער גדולה על ראשו, עם פאות ארוכות עד מתחת לסנטר, וזקן

33. הרב אברהם דוד פויזנר. ראה אודותו ישראל אלפנביין, 'חסידי הראשונים', תשס"ה, חלק ב, עמ' 121-130.

34. הרב יצחק הלוי הורביץ. ראה אודותו ישראל אלפנביין, 'יראת ה' אוצרו', תשס"ה.

35. ראה שמועות וסיפורים (תשע"ד), ח"ב, ע' 299. השווה עם המסופר על הרב יהושע אייזיק בארוך 'לקוטי סיפורי התוועדויות' (תשע"א), עמ' 50. ונדפס שוב ב'אלה תולדות פרץ' (קה"ת תשע"ה), עמ' 57.

מדולדל. אמרו שאינו מסתפר, מפני ביטול תורה. אחרים אמרו, שלא הסתפר מפני שאין יודעים את הגבול בין שערות הראש ושערות הפאות ויכול לגזור ח"ו את שערות הפאות, ולכן לא הסתפר. היה מתמיד מילדותו, מאריך בתפילתו, מפני שבזמן התפילה, כשלב בוער באהבת ה' יתברך, יצר הרע הוא במצב של שינה בחלל השמאלי של הלב. אחרי התפילה יצר הרע מתעורר, וצריך להיות שוב במצב הכן לשלוט על הרע. ביחוד היה מפחד מביטול תורה, ולכן לא פסיק פומיה מגירסא. פעם ראיתי אותו במקווה. טובל היה טבילות רבות. בכל טבילה וטבילה אדם מתעלה עד רום המעלות ומדריגות, עד סוף כל דרגא. כשיצא מהמקווה, היה נראה כמו לא מעלמא הדין. הוא עמד, שערות ראשו ופאותיו דבוקות לפניו הרזים, ודולפות מים, גלגלי עיניו מורמים למעלה, לא מביט ולא רואה מה שנעשה סביבו, ופניו מביעים דביקות אל משהו נסתר ונעלם. כשנסתלק האדמו"ר רש"ב ז"ל, נמצאו לא מעט מהחסידים הוותיקים שהציעו למנות את איצ"ה המתמיד לרבי, לאדמו"ר.

שני משגיחים

התוועדות הסידית בשנת 1915

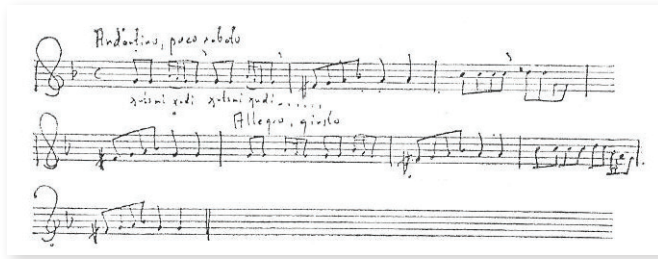
בישיבת "תומכי תמימים" בליובביץ' היו שני משגיחים: אחד על נגלה, ז"א, על ש"ס ופוסקים, היה ר' יעקב ברוך³⁶; השני, על הסידות, היה ר' שילם. ר' יעקב ברוך, יהודי קטן-קומה, צנום וכחוש – עד שאינך יודע כמה הנשמה נאחזת. אך מה שנוגע לתורה ועבודה, היה בעל מרץ ויוזמה.

בליובביץ' היו התוועדויות, או כמו שקראו אותן בידיש, פארבריינגעניסן. ביומא-דפגרא היו מתאספים ראשי ישיבה, משגיחים, בחורי ונערי ישיבה, היו מדברים על יראת שמיים ואהבת הבורא, מספרים מעשיות ופתגמים מרביים ואדמו"רים ידועים, מחסידים ותיקים ומפורסמים, היו שותים משקה, שרים ורוקדים. ר' יעקב ברוך, כשהיה שותה כוסית קטנה של משקה, היה מתבשם תיכף והיה מתחיל לקרוא כמו תרנגול: קוקוריקו! קוקוריקו! קוקוריקו! זה היה מעין ביטול היש. הנה יהודי למדן מופלג, מכובד, קורא כתרנגול בפני כל עם ועדה. כאשר היה שותה כוסית שניה, היה משתכר ושר ניגון חסידי ברוסית – "בוז'ה מוי, צ'טו יא נאוּבילא, צ'טו יא נאוּבילא. פוליובילא צ'אבאנא זא קוסוצק סידא"³⁷. בעברית זה יהיה: "א-לי, א-לי, מה עשיתי, אהבתי את הרועה בעד חתיכונת גבינה". ז"א, כך יכול יהודי להתרחק מא-לוהו בעד חטא קטן: למשל, לאכול בתאוה, בלשונם זה נקרא תיאבון, אבק, לשון הרע ורכילות, ומחשבות זרות בומן התפילה. ובכן רע הדבר. ובכן, "בוז'ה מוי בוז'ה מוי".

36. הרב יעקב ברוך קרסיק. ראה אודותו שניאור זלמן ברגר, 'עבד אברהם אנכי', תשע"ג, עמ' 44-40, 57-59.
37. שיר אוקראיני עממי.

פתאום היה נזכר: 'הלוא חסידים אנו, ולא ראוי לחסיד להיות בעצבות ומרה שחורה ר"ל; והיה קם מהשולחן, שם את ידו על שכם אחד הבחורים, רוקד ושר: "חוצי מי חוצי, חודי מי חודי נאש באטקא דוברי"³⁸ (עוד פעם). בעברית: "אם-כי פושעים וחטאים אנו, הלוא הקב"ה הוא מוחל וסולח".

והנה קפץ על השולחן מנשקה מניקוליב³⁹. היה זה חסיד צעיר. פעם, היה מביא מאוקראינה שירים צובטי לב ושר אותם עם ניגון חסידי. הפעם רקד על השולחן, היכה בידיו על מגפיו, ושר: "צ'ובטי, צ'ובטי ווי מואי נרובילי חלופטי ווי מיני"⁴⁰ (ג' פעמים) בעברית: "מגפי, מגפי דאגות רבות גרמתם לי מגפי, מגפי". ז"א, שעצבות ומרה שחורה באים מזה שמתעסקים יותר מידי בגשמיות בצ'ובוטס, ושמחה אמיתית באה מרוחניות. ואיפה יש להשיג רוחניות? בוודאי אצל הרבי שיחיה. והיה שותה עם ר' יעקב ברוך עוד כוסית, שרים ביחד, ואחריהם כל החבורה "ניה ז'רוטס חלופצי, צ'טוס נאמי בודט מי דוידם דו חארצנקי טאם אי וואדקה בודט"⁴¹. בעברית: "אל תדאגו, בחורים, מה יהיה אתנו. במהרה נגיע לפונדק, שם וודקה תהיה". ז"א, במהרה נגיע להרבי, ושם תהיה הרוחניות האמיתית והשמחה האמיתית.

38. האטש מי חודי – ס' הניגונים ניגון קיב. אודות הניגון ראה שיחת ש"פ בראשית, מכה"ח מרחשון, (התוועדות א'), תשי"ד ושיחת י"ג תמוז, תשי"ט.

39. ר' מנשה אלטהויד.

40. שיר אוקראיני עממי.

41. ניע זורטשי – ס' הניגונים ניגון קיא. אודות הניגון ראה שיחת ש"פ ויצא, ט' כסלו תשי"א, חוהמ"ס תשי"ג (עמ' 94).

כשהסובייטים סגרו את החדרים והישיבות, הוא המשיך ללמוד עם בחורי ישיבה במחתרת, במרתפים רטובים. לסוף נתפס ונידון לעבודת פרך במחנה ריכוז, וכעבור זמן קצר נפטר.

ר' שילם – יהודי בגיל העמידה, עם הדרת פנים ועם זקן שחור. היה לו זכרון נפלא. בשבת, כשהרבי היה אומר חסידות שעה או יותר, היה ניצב אצל הקיר כשעיניו עצומות, מצחו קמוט, מתנענע אט אט, וסופג כל מה שאומר הרבי. אחרי החסידות היה ניצב באמצע האולם. תיכף היו טובבים אותו בחורי הישיבה, החסידים שהיו במקום, והיה חוזר לפנייהם על כל מה שאמר הרבי.

בזמן התוועדות היה אומר תמיד, שכל יהודי צריך להרגיש את עצמו מאושר בזה שהוא יהודי, ומי שאין לו הרגשה כזאת אינו ראוי שהאדמה תישא אותו על גבה. היה קם מהשולחן כשפניו מביעים שמחה ואושר, רוקד עם הבחורים, ושר.

אחרי כן היה יושב אל השולחן ומדבר על סוד הצמצום – כשעלה ברצונו הפשוט לברוא את העולם, היה אין סוף ממלא את מקום החלל. צמצם את עצמו כביכול ונעשה מקום פנוי, ובו נברא העולם. הצמצום היה בהדרגה, עד שנבראו ארבעה עולמות: עשיה, בריאה, יצירה ואצילות. ככל שהעולם רחוק מהאין סוף, הוא יותר גשמי וחומרי; אך גם עולם האצילות, שהוא קרוב לאין סוף, לגבי אין סוף הוא חומרי וגשמי, האין סוף הוא היש המוחלט, ולגביו הכול אין ואפס. והיה מבטא את הרעיון הזה בניגונים אלו.

יש שאומרים שהתווים העליונים, זהו ניגונו של הבעש"ט.

כן, רק האין סוף. אך רבש"ע, איך יכולים להתקרב לאין סוף, הרי לית מחשבה תפיסא בך כלל. יכולים רק להרגיש אותו על ידי התבוננות על גדולתו ורוממותו, שהוא יש המוחלט, וגם על ידי נגינה, ביחוד בעת התפילה, והיה שר את הוואריציות החב"דיות שלו החמימות, העדינות והנאצלות. בשנת 1918 עברה הישיבה "תומכי תמימים" לעיר קרמנצ'וג, והתאכסנה בביתו של צ.ג.⁴² הצפיפות הייתה גדולה, ובקיץ 1920 פרצה מגיפה של כל סוגי טיפוס. התמותה הייתה לא קטנה. באותו זמן

42. הגביר ר' צבי גוראריה, ראה אודותו סה"ש תר"פ-תרפ"ז, עמ' 24.

חלה ר' שילם בטיפוס הבטן. הוא סבל, אך לא דיבר על זה לא עם אשתו ולא עם מקרוביו, והמשיך להתפלל ולקיים את המוטל עליו כרגיל.

כעבור כמה ימים קרה אצלו סיבוך נורא – שפך-דם במעיים. הרופאים אמרו שאינם יכולים לעזור לו, וכי גורלו נחרץ. הוא שכב על מיטתו בעיניים עצומות, ופניו חיוורים כסיד. נכנסה אשתו, וכשראתה את מצבו הנואש התחילה לבכות בקול רם. הוא פקח את עיניו, הביט עליה, וכמי שנזכר במשהו חשוב מאוד, (היא הייתה מעוברת), רמז לה בידו שלא תקרב למיטתו. היא ישבה בפניה רחוקה ובכתה חרש-חרש. כעבור כמה שעות, נפטר.

אורחים בליובביץ

בשנת 1915 הודיעו להנהלת הישיבה, שביום מיוחד יבוא לבקר בישיבה המפקח על בתי ספר דתיים של המיעוטים במשרד ההשכלה, פבל קוקובצב⁴³, עם פמלייתו. קוקובצב היה פרופסור באקדמיה למדעי הרוח, שומר כתיב יד עתיקים בספריה האימפרטורית (עכשיו ספרייה ע"ש סאלטיקוב שצדרין בלנינגרד), ידע היטב עברית וארמית.

קודם כל, ניקו את אוהל הצ"צ ומהר"ש ז"ל מערימת הפתקים שנצטברה שם. היה זמן מלחמה, ונושא הפתקים היה אחד: שהקב"ה יעזור, שאביו או אחיו או בנו יפוטרו מהצבא. הזהירו את הבחורים, שביום זה יישארו בדירותיהם ולא יסתובבו ברחובות. אותנו הנערים העבירו ללמוד מהחומה לאולם, במקום הבחורים. פחדו שמא ישים לב שהאולם מלא צעירים שלא גויסו לצבא, ואולי יש ביניהם עריקים. כדי שיראה שפה לומדים לא רק תלמוד וחסידות, אלא גם דברי מדע וגם רוסי, הניחו על השולחנות ספרי תנ"ך עם תרגום רוסי⁴⁴, של יהושע שטיינברג⁴⁵, את ספרו של המומר לייב נחוביץ⁴⁶ "קול שוועת בת יהודה"⁴⁷ שתירגם בעצמו לרוסית, את פירושו לתורה של המחבר ר' ברוך אפשטיין⁴⁸, "תורה תמימה"⁴⁹, שנדפס על חשבון שר האוצר הצארי וולדימיר קוקובצב⁵⁰ בהמלצת בן-אחיו פבל קוקובצב. כל הספרים האלה לוקחו מספרייתו של הרבי. קוקובצב נכנס לאולם בגלימת כומר, עם צלב זהב גדול על חזהו, מלווה על ידי פמלייתו. זלמן

43. פרופ' פאוול קונסטנטינוביץ' קוקובצב (1861 - 1942) היה בלשן ומזרחן רוסי. חבר האקדמיה למדעים של ברית המועצות. השתתף בהגנה על מנדל בייליס.

44. שטיינברג הו"ל מתוך התנ"ך את חמישה חומשי תורה, יהושע, שופטים, שמואל וישעיהו בלבד.

45. יהושע שטיינברג (1839 - 1908) היה בלשן עברי, מילונאי ומדקדק, סופר ומתרגם, מחנך, מפקח בסמינר למורים יהודיים בוילנה ופעיל בהקמת בתי ספר ממשלתיים יהודיים.

46. יהודה לייב נוחוביץ' (1776 - 1831) מראשוני המשכילים היהודים. מחזאי ומתרגם. נוחוביץ' תירגם גם תעודות ממאסרו של אדמו"ר הזקן בשנת תקנ"ז.

47. קול שוועת בת יהודה: והוא מליצה ישרה עבור עם יהודה, להסיר ממנו תלוונת העמים, "חובר בלשון רוסיא .. וכעת נעתק ע"י המחבר עצמו ללשון עברית", יהודה לייב נוחוביץ', שקלוב תקס"ד.

48. הרב ברוך אפשטיין (תר"כ - תש"ב) היה רב, חוקר ומחב"ס.

49. חמשה חומשי תורה, עם חמש מגילות, תורה תמימה, מתורה שבכתב עם תורה שבעל פה, ברוך אפשטיין, וילנה תרס"ב.

50. ולדימיר ניקולאייביץ' קוקובצב (1853 - 1943) היה יו"ר מועצת השרים של האימפריה הרוסית (1911-1914) שר האוצר (1904-1905, 1906-1914), ומזכיר המדינה (1902-1904).

שניאורסון⁵¹, שגמר קורס גימנסיה לפני שנכנס ללמוד בישיבה, דיבר איתו רוסית. פבל קוקובצב העיר: "למה הגמרות שאתם לומדים הן בלות וקרועות, הרי אלו הם דברי קודש". ז.ש ענה לו, שהספרים בלו מרוב שימוש, ושעששו בימי מלחמה אי אפשר להשיג ספרים חדשים. הוא לא התמהמה הרבה באולם ויצא, לא כל כך מרוצה כנראה.

כבר סיפרתי, שבחצר הישיבה גר יהודי מבוגר. הוא גר יחידי ביית גדול וריק. פעם הודיע היהודי הזה להנהלת הישיבה, שבנו הסטודנט, הלומד משפטים בפטרוגרד, יבוא אליו לבלות את חופשת הקיץ. הזהירו את הילדים והנערים שיימנעו מלדבר עם הסטודנט הזה, מפני שהוא מסית ומדיח. פעם בשבת ישבתי על ספסל בתוך החצר. ניגש אלי הסטודנט הזה ושאל אותי, אם אני מוכן לשוחח אתו. אמרתי לו: "ברצון רב אשוחח איתך". ישב אצלי על הספסל. אחרי שאמר לי מי הוא ולמה הוא נמצא פה, שאל אותי מאיזה מקום באתי לישיבה, במה עוסקים הורי, ואם אני מקבל איזו תמיכה מהם. עניתי לו על כל שאלותיו, והמשכנו לדבר על דא ועל הא. הוא לא אמר אף מילה שמטרתה "להדיח" אותי; להיפך, הוא דיבר על התרשמותו לטובה מהתנהגותם הנימוסית של הבחורים והנערים, ועל התמודתם בלימוד. רק אמר שאינו מבין מדוע ישנים הנערים באולם הלימודים, בזמן שיש בית גדול ריק בתוך החצר. כשהביט על בגדי הבלים, אמר לי: "אני רואה שאתה זקוק לעזרה, אך אני עצמי חי חיי צנע משיעורים. ראה", הוסיף. "אני לא שואל מה חסר לך, חסר לך הרבה. אמור לי, בבקשה, מה חסר לך במיוחד".

אמרתי לו: "אני סובל מקוצר ראות, לא מכבר נשברו לי המשקפיים ואני סובל מאד, איני רואה אף את פני המדבר איתי".

"טוב", אמר. "בזה אני אעזור לך. תגיד לי את מספר השביר (דיאופטרי) ואת הכתובת לאן לשלוח". כעבור שבוע קיבלתי בדרך הדואר משקפיים. הוא החזיר לי את מאור עיני. בפעם הראשונה, במקום הזה, שמעתי מלה טובה, אנושית ומעודדת.

פעם בא מטיף ציוני לליובביץ. הוא עמד לנאום בבית הכנסת שבעיירה. בית כנסת זה לא היה לו כל קשר לחצר. למרות שרוב תושבי ליובביץ התפרנסו מהחצר והיו משכירים לבחורי הישיבה ולחסידים שבאו להרבי לחגים ובתוך השנה. מרבית התושבים היו רחוקים מחסידות ומהרבי. אמרו על זה שתחת המנורה אפול⁵².

באתי לשמוע את נאומו של המטיף, והנה רואה אני שבאו כעשרה בחורי ישיבה, ודווקא מהעובדים (מאריכים בתפלה). המטיף התעטף בטלית, עלה על הבימה, וכאשר אך פתח את פיו, צעקו הבחורים: "שמע ישראל, ה' אלוהינו ה' אחד". המטיף חיכה עד שירגעו והתחיל לדבר, והבחורים צעקו שוב ושוב "שמע ישראל" ניגשו אליהם אחדים מבעלי הבתים ואמרו להם: "אם אתם לא רוצים לשמוע לכו לכם, ולנו אל תפריעו". כתשובה על דברים אלו, שוב צעקו "שמע ישראל"... אז התנפלו עליהם כמה אנשים, ורצו להשליכם מבית הכנסת. המטיף ראה שהדבר גרם לריב ואולי יביא גם למהלומות, ירד מהבימה ואמר לגבאי שיפסיק להתגרות בהם, ומחר יקרא את הרצאתו בבית פרטי.

51. הרב שניאור זלמן שניאורסון (תרנ"ח - תש"ז), שימש ברבנות בלוקניע, פריז וברוקלין.

52. השווה ששונקין: זכרונותי, עמ' 51.

לובביץ', כיכר השוק והכנסייה, 1930 (מוזיאון קונסטסקמרה, סנקט פטרסבורג)

מהפכה בזעיר אנפין

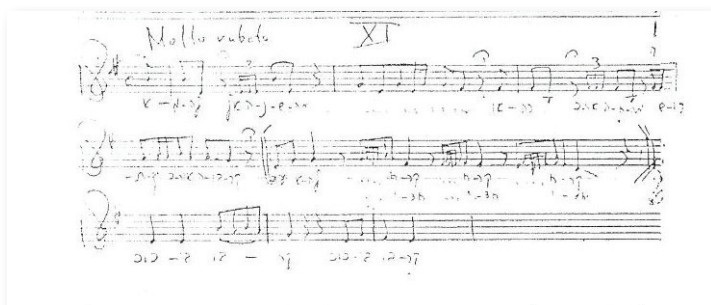
מהפכת פברואר הגיעה לליובביץ באיחור מה. ה"פריסטאו"⁵³ מליובביץ היה אדם ליברלי וקיבל את המהפכה ללא היסוסים, ואפילו נהפך לפעיל במהפכה. את נאומיו נשא בכנסייה. שליח חצר ישיבת ליובביץ. אנו, אברכי הישיבה, הלכנו לשמוע את נאומיו בכנסייה. את השפה הרוסית לא ידענו אלא מעט, ואף על פי כן חשנו שקרה משהוא חדש וגורלי. ראינו, שהכל מסביב שמחים וצוהלים. שמענו, שהנאום מרבה לדבר על חופש. היה לנו מושג די מעורפל על חופש זה ועל המקום המיועד לנו בעולם החופשי. בפעם הראשונה התחלנו לחשוב על עצמנו; מדוע קרוצים ובלויים אנו, ורגש של נחיתות בלבנו? מדוע מאכילים אותנו בלחם שחור כפחם, כבד, וטיפות מים דולפות ממנו וכולנו סובלים מכאבי בטן? מדוע היהודי הפליט מליטא, שאצלו אנו סועדים בשבת תמורת מחיר הגון, לא נותן לנו בשר אלא חתיכה קטנה של רגל קרושה, ובתשובה למחאותינו הוא אומר: "אם אין זה בשר – תאכלו אחרי זה חלב". מדוע נותנים לנו שנה רצופה רק צלחת שעועית לארוחת צהרים ואף פעם לא גריסים, וכדי לקבל מרק עלוב זה צריכים אנו לרוץ שני קילומטרים לצריף הרעוע שמאחורי העיירה? ובצריף מונחים על כלונסאות התקועים באדמה שולחנות קרשים לא מהוקצעים. בימי החורף, עד שהיינו מגעים לצריף כבר היה המרק קפוא⁵⁴.

כשחזרנו מן הכנסייה פגשו אותנו המשגיחים הנזיפה: "נו, מה? התפללתם שם?" באותו יום קראו לפנינו מכתב מהרבי שהיה אז ברוסטוב. הוא תומך במהפכה; המפכה תביא ישועות ונחמות ליהודים, וכל אחד חייב לעזור לממשלה המהפכנית כפי יכולתו. ויש להתכונן לכנס היהודי שיפתח בקרוב.

53. איש המשטרה.

54. בתנאים אלה חיו רק הנערים שלמדו בשבע הכיתות המכניות עם ראשי הישיבה. הבחורים המבוגרים, שלמדו באולם "ביידיש זאל" באופן עצמאי חיו בתנאים טובים ביחס. הם ניזונו במסעדה שהיתה בחצר הישיבה. שלוש ארוחות ביום עם תזונה טובה. ההלבשה וההנעלה היו מניחות גם כן את הדעת.

אחריו בא הזמר: "אלו לאלו מדברים, מי שלא חטא, ומי שחטא ישוב ונמחל לו"⁵⁸.
 ולפני עלות השחר היו שרים בהשתפכות הנפש:
 "ברון יחד כוכבי בוקר ויריעו כל בני אלוקים"⁵⁹.

לימודים אלו היו מעין רשות ולא חובה, והמשגיחים לא היו נוכחים. למדו באולם הגדול והתקרה נשענה על עמודים. האירה מנורת נפט גדולה והפיצה את אורה המסנוור על כל פינות האולם. אור ליום ששי, לאחר המהפכה, בלינו את הלילה, כרגיל, אך הפעם אנו, הצירים בני 15-16, השגחנו שאצל המבוגרים מתרחש משהוא החורג מן השגרה. הם לא לומדים, ומתלחשים בכעס עצור. פתאום קפץ בחור והיכה במקל על המנורה. המנורה נפלה והנפט נשפך על הרצפה. אצו הבחורים לכבות את האש, אבל "המנהיגים" לא הניחו לכבות; במנורה מעט נפט ואין סכנה. ופתאום קופץ בחור בצעקה: "תבוא עליהם שריפה עם הנדיבות שלהם!"

בינתיים קשר אחד הנערים מטפחת אדומה למקל ועשרות אברכים הלכו אחריו בסך וצעקו: "הלאה השעועית, יחיו הגריסים!" הם צעדו מסביב למדורה עד שכבתה. לא נמצא אף אחד שילשין על המשתתפים בהפגנה. ולא דיברו על כך. אבל את אפיית הלחם מסרו לאופה אחר והופיע מרק גריסים ...

בחור זה ברח ב- 1920 מן הישיבה, שעברה בינתיים לקרמנצ'ו'ג, והלך ברגל לז'מרינקה, להתנדב לצבא האדום. בדרך ירו בו אנשי כנפיית גריגוריב, אבל הוא הצליח להתחמק. הגיה לז'מרינקה, נתקבל שם כסינר בבית חולם צבאי. לאחר סיום המלחמה הוא נשלח ל"רבפק" (מכינה להשכלה גבוהה). כעבור שנתיים קיבל תעודת בגרות ונתקבל כסטודנט במכון לתעשייה במוסקבה. לאחר חסיים את המכון נתמנה כראש הקומבינט-לדגה במורמנסק. בשנת 1937 הוצא להורג כטרופקיסט.

58. ספר הניגונים, ניגון קח. מילות הניגון לקוחות מסוכה נג, א.

59. מילות הניגון לקוחות מאיוב לח, ז.

לרקה ופבליק

אלו היו שני גויים, שעבדו בישיבת "תומכי תמימים" בליובביץ. לרקה, גוי עם פנים מגושמים וקודרים, ראשו פרוע ובלי חתימת זקן, היה לבוש בחולצה ובמכנסיים תפורים מבד בתי גס. בקיץ היה הולך יחף, ובחורף נעל נעלי לכה. היה ממונה כעובד נקיון בחלק האחורי של החצר. במקום נמצא, מעל בור עמוק וארוך, בית שימוש גדול בנוי קרשים. בחודשי תמוז-אב, אחרי גשם, היה הבור מתמלא מים, עובר על גדותיו, ומתוכו הייתה מתפרצת שכבה גדולה של תולעים קטנות לבנות, שהייתה מכסה את כל פני האדמה בחלקה האחורי של החצר. המקום קיבל צורת נוף חורפי. לרקה חשב זאת לאסון טבע שאי אפשר להתמודד אתו: הטבע קלקל, הטבע יתקן. היה מניח קרשים למעבר, מנקה את הבור ומתקן את המורד אליו. התולעים לא זחלו, היו מתייבשות מלהט השמש של תמוז-אב ומתות. עם הגשם הבא נסחפו עם הזרם חזרה לבור. אלה היו, כפי הנראה, גולמי-זבובים. בזה אולי אנו יכולים לבאר את הנס שעליו דיבר החסידים, שבחצר של הרבי אין מרגישים מטריד של זבובים בקיץ.

בכל בוקר וערב היו מקבלי נערי הישיבה שתי חתיכות סוכר. היו שותים את התה תוך נגיסה מהסוכר, משאירים חתיכות קטנה וטומנים בכיס, וכך צוברים להם סוכר למזען למן יוכלו להתענג ולשתות כוס תה מתוק. תכופות, מתוך שכחה, היו עושים את צורכיהם כשהסוכר מונח בכיסיהם. אז הייתה נוצרת בעיה: את הסוכר אסור לאכול מפני שעשו את צורכיהם בעת שהיה מונח בבגדיהם, ולהשליך אותו גם כן אסור מפני כל תשחית. היו מוצאים פטרון לבעיה המסוכנת הזאת בכך שהיו מניחים את הסוכר על בליטות בקירות בית השימוש. לרקה לא היה מעמיק לחשוב על תועה המזוהה הזאת. היה אוסף את כל הסוכר מהבליטות, ומניח אותו בשקיק. כאשר הנערים עזבו את הצ'ינה, היה לרקה הולך לשם, לוקח את הקערה הגדולה ששטפו בה את הספלים, שופך לתוך הקערה את חתיכות הסוכר שבשקיק, אוסף את כל שיירי הלחם מעל השולחנות, ושם גם אותה לתוך הקערה, מוזג לתוך הקערה תה חם, בוחש היטב, ואוכל את הבליט הזה בתאבון כשעיניו בולטות מתענוג. רבות חשבתי על הברנש הזה, איך הוא חי בבתו אם יש לו משפחה או איזה משק. פעם ניגשתי אליו ושאלתי אותו איפה הוא גר, והאם יש לו משפחה. הוא נהם עלי בקול כזה, שהוכרחתי לברוח ממנו. בשנת 1916, כשהמשטרה התחילה לעקוב אחרי העריקים, לבש לרקה בגדי נשים, ואז העבירו אותו מהעבודה בחלקה האחורי של החצר לעבודה בחלקה הקדמי.

פבליק קטן קומה היה, עם שערות צהובות. היה לבוש חולצה צבעונית ומכנסיים שחורים, ונעלים לרגליו. היה ממונה על הצ'ינה, ומתפקידו היה להרתיח את הדוד לתה בבוקר ובערב, לשטוף את הספלים, ולנקות את השולחנות והריצפה. לעיתים קרובות היה נסתם הברז של הדוד. למקרה כזה השתמש פבליק בצינור עץ, שהתקין במו ידיו. את קצהו האחד של הצינור היה מהדק על קצה הברז, ואת הקצה השני שם בפיו. היה נושף בכל כוח ריאותיו בצינור כשהוא פותח את הברז, וכך היה הברז מתנקה ומעביר את המים בימי ראשון ובימי חגא היה מופיע לעבודה השכם בבוקר במגפיים ובכובע חדש, מרתיח את הדוד והולך לו, ואם נסתם אז הברז היינו נשארים בלי תה. פעם שאלתי אותו, למה הוא ממחר ללכת בימים אלה. "איני רוצה לאחר לכנסיה", ענה לי. בדרך כלל היה פבליק אדם שמח וטוב לב, ולעיתים קרובות היו שומעים מהצ'ינה את קולו כשהוא שר שירים חסידיים. היה שר רק ניגוני ריקדה עליזים; ניגונים של השתפכות הנפש לא היה שר, אולי מפני שחשב שהללו הם ניגונים

דתיים יהודיים ולא ראוי לנוצרי טו לשיר ניגונים של אמונה אחרת.

שצדרין

בסתיו 1917 הועברה הכיתה המכינה האחרונה לעיירה שצדרין. הייתה זו עיירה שכל תושביה יהודים, חסונים כאלונים. רבים מהם עסקו בחקלאות, בבנאות, ובמלאכות אחרות. בשנת 1830 קנה יהודי אמיד, חסיד ליובביץ, מבעל אחוזה את החצר עם הארמון וכל הקרקעות והעיירות. את כל זה קנה על שמו של האדמו"ר מליובביץ, הצמח צדק, כדי שיוכל לקבל את התואר "אזרח מכובד לדורי דורות"⁶⁰.

הומיל

בסוף חורף 1918 קרני אסון. עמדתי בחדר אפל עם תנור מוסק, כשהדלתית המלובנת פתוחה עד מחיצתה. גחנתי להרים ממחטה שנפלה על הרצפה, וחוד הדלתית פגע בעיני ונכוויתי לי. הכאבים היו נוראים. למחרת נסעתי להומיל לרופא העיניים הנודע ד"ר ברוק. הטיפול נמשך שישה שבועות, והתאכסנתי אצל חסיד חב"ד בבואי לעיר פרץ מרד נגד הבולשביקים. מפקד גדוד של הצבא האדום, סטרקופיטוב, הוציא את גדודו מהחזית, תפס את הומל והסביבה, הרג את כל חברי הרווקים ואת חברי ועד המלגה, וכנהוג ביצע פוגרום. יומיים לא יצאנו מפתח הבית. את המרד דיכאו מתנדבים, שהגיעו מערי ומעיירות הסביבה.

פעם אחת התפללתי בבית הכנסת. לפני התיבה עבר מלמד חסיד חב"ד, שהיה לו 'ארציט'. כשנסתיימה התפלה נטפלו אליו החסידים ודרשו ממנו שיגיש משקה. המלמד ניסה להתחמק, באזמרו: "אי אפשר להשיג י"ש". אמרו לו: "אתה אנו רואים שאתה באמת 'מתנגד', הלא צעדים ספורים מפה נמצא השוק השחור, ותמצא שם י"ש כל מה שתחפוץ" הוא נכנע, הלך לשוק השחור וקנה בקבוק סמוגון ("ש בית"). באותו זמן ביצעה הצ.ק. מצור על השוק השחור, והמלמד נתפס עם בקבוק סמוגון בכיסו. האשימו אותו בספרות בסמוגון, והיה צפוי לעונש מוות. למזלו, נזכרו שבתו חברת מפלגה ועובדת במזכירותו של טרוצקי, ומיד שיגרו לה מברק שאביה נתפס בידי הצ.ק. ושעומדים להרגו. כעבור כמה שעות נתקבלה הוראה מיו"ר הצ.ק. לעכב את הפעלת פסק הדין, וכמה שעות לאחר מכן הגיעה הוראה לשחרר אותו. היה זה אחד המקרים הנדירים שאדם ניצל ממלתעות הצ.ק.

כשבאתי לשצדרין הגיעה אלי ידיעה איומה: אמי נפטרה. האיום היה לדידי בכך, שימי חייה היו כל-כך מעטים וסבלותיה כל-כך מרובים. מראשית ילדותה סבלה, ועד יומה האחרון. נפטרה בלי שיאבחנו את מחלתה, וללא עזרה רפואית. לדכאון שתקף אותי נוספה האשמה עצמית על שפרשתי מהמשפחה. אילו הייתי בביתי, ייסרתי את עצמי, הייתי עוזר לה ומנחם אותה בימי סבלה. נחמתי היחידה הייתה אז, שגם אני אמות. אולם אט שבתי למצב רוחי הקודם.

בקיץ 1918 הגיעה השמועה לשצדרין על הצהרת בלפור⁶¹. העיירה הייתה כמרוקחה, ראו בהצהרה

⁶⁰. ראה אודות פרשה זו, תולדות חב"ד ברוסיה הצארית, פרק קנד.

⁶¹. הצהרת בלפור הוא כינוי למסמך שנחתם בידי שר החוץ הבריטי, הלורד ארתור ג'יימס בלפור, ב-2 בנובמבר 1917 ("י"ז בחשוון תרע"ח), ועיקרו הכרזה ולפיה בריטניה תתמוך בהקמת בית לאומי לעם

את פעמי המשיח ממש. סיפרו, שכל הבא לארץ ישראל מקבל נחלה. הכל היו מוכנים לעזוב הכל ולנסוע לא", אך כיצד עושים זאת?

בראשית השנה החדשה נסעתי ל"מים נוראים" לרבי לרוסטוב, על נהר דון, והיה עלי לחצות שני גבולות: בין רוסיה לאוקראינה, ובין אוקראינה לבין ממלכת הקוזים תחת ממשלתו של קרסנוב. הדרכים היו כבר אז בחזקת סכנה. כשהלכתי בשוק בבחמץ לקנות משהו לאכול, התנפלו עלי בריונים בצעקות: "בורגני, תן לנו את מעיל החורף שלך!" המעניין בדבר, שאת מעיל החורף תפירתי משמיכת חייל משומשת.

בחורף אותה שנה למדנו בשצדרין, ובראשית האביב עברנו לקרמנצ'וג. שנה לפני כן עברו לשם גם הבחורים שלמדו באולם בליוביץ⁶².

קרמנצ'וג

בקרמנצ'וג שלטו אז הבולשביקים. הממשל לא הי אז נוקשה כל כך. הייבסקים לעתיד, שהיו עד כה חברי בונד, פולי ציון, ס.ס., פחדו בעצמם על נפשם. הם לא הספיקו עוד להצטבע ולעבור את השלבים קומבונד, קומוניסטים, ואחרי כן יבסקים נלהבים, שהפגינו את מסירותם ונאמנותם לקומוניזם בכך שרדפו עד חורמה כל מה שיש לו יחס כלשהוא לתרבות היהודית.

הממשלה הכירה אז בשיבת "תומכי תמימים" כמכון ללימודים יהודיים גבוהים, וכל בחור ישיבה קיבל אישור שהוא סטודנט במכון זה. על סמך זה קיבלנו מנות לחם ותלושים לדברי מזון. החסיד החב"די האמיד צבי גוראריה מסר לישיבה את ארמונו המפואר, המוקף גן גדול של עצי פרי ונוי. תושבי קרמנצ'וג ארגנו מגבית לטובת הישיבה, אך הסכום לא הספיק. היו אז בקרמנצ'וג עוד ישיבות שפנו מליטא, והקומץ לא השביע את הארי. אמנם, הלימודים נמשכו, כמו בליוביץ, שמונה שעות נגלה וארבע שעות חסידות, אך המצב הלך והתדרדר. הצ.ק. משתוללת. בכל יום תופסים אנשים מבתיהם או ברחוב ומוציאים אותם להורג.

ש.ג. לבש מעיל ארוך, ישן ומרופט, וחי עם כל בחורי הישיבה, הוא נטמע ביניהם. לצ.ג. הנו במרתף המרווח של הבית אוהל וכיסו אותו בעלי טבק. בין הערימות הגדולות של עלי טבק שמסביב לא היה אוהל ניכר כלל. שם גר צ.ג., לשם היו מביאים לו אוכל ולא היה יוצא משם. את האוכל הכינה לו טבחית. בנה של הטבחית עבד בצ.ק., אך מכיוון שהייתה יראת שמיים המשיכה לעבוד בבית צ.ג.

פעם סחה הטבחית לתומה, שכפי הנראה היא מכינה אוכל למי שהוא מבית ג. המתחבא בבית זה. מיד כמה מהומה: הדבר נודע! בין המקורבים לג. נחלקו הדעות. אחדים אמרו שצריך להעביר אותו למקום אחר, ואחרים אמרו שאין מקום בטוח יותר מבמרתף וההעברה עצמה יש בה משום סכנה. לא יכלו להגיע למסקנה, כל אחד טען שאם לא ישמעו לעצתו יהיה בזה משום סכנת נפשות.

החליטו לפתור את הבעיה לפי דין תורה. הושיבו שלושה רבנים, והם דנו על הבעיה כמה שעות, עד

היהודי בארץ ישראל.

62. על מעבר ישיבת "תומכי תמימים" מליובאוויטש לקרמנצ'וג ראה תולדות חב"ד ברוסיה הסובייטית, פרקים נג-נו.

שהגיעו למסקנה על סמך העיקרון: "חברך חברה אית ליה וחברא דחברך חברה אית ליה"⁶³ (בבא בתרא כח, ב). לפי העיקרון הזה, מי שהחזיק שדה שלוש שנים, אין למי שהוא הזכות לערער ולומר שהשדה הוא שלי ולא הרהרתי עד כה מפני שלא ידעתי שמי שהוא תפס את שדי. לפי העיקרון "חברך חברה אית לה", עד שלוש שנים בוודאי הגיעה אליו השמועה שהוא תפס את שדהו והוא לא הרהר מפני שאיננה שלו. ובכן, המשיך הרב, במרה שלנו את הטבחית איננו חושדים שהיא בעצמה תמסור על זה, מפני שהיא יראת שמים, אך איננו חוששים רק שהטבחית תמסור למי שהוא בדרך פטפוט בעלמא עד שהדבר יגיע לצי.ק. ולפי העיקרון "חברך חברה אית ליה" הדבר הזה יכול לארוך שלוש שנים, וכפי הנראה הבולשביקים יעזבו את העיר בעוד איזה ימים, וכן עשו – ג. נשאר במקומו.

צבאות דניקין התקרבו אל העיר. מבעד לחלון ראינו איך עברה מכונית במהירות גדולה ובה ראש המלגה ויו"ד המועצה של העיר. אחרי חצי שעה נראו הפרשים הראשונים של האגודה הפראית של דניקין. בני משפחת ג. מיהרו להחליף את בגדיהם והלכו לדירותיהם. עד מהרה הגיעה כנופיה של חיילים שוודים לדירתו של צ.ג. ותבעו כסף. לא הספיק לסיים עם הכנופיה הזאת. והנה באה כנופיה אחרת. ג. טלפן למפקד חיל המצב שבעיר וביקש לאכסן בדירתו קצין בכיר והוא יספק לו את כל צרכיו. שלחו לו קצין בכיר, ומאו נפסקו אצלו הביקורים של "מצילי העם הרוסי".

באותו זמן היו פוגרומים בעיר והגיעו לשיאם, יהודים רבים נהרגו ונשים רבות נאנסו.

בימי דניקין היו פוגרומים, שוד ורצח. פעם פרצו לתוך הישיבה שני שוודים מזויינים בחרבות חלודות בלבד, וציוו על כל הבחורים לעמוד במקום אחד ולשתוק. הם חיפשו בכל הבית, אך לא מצאו כל דבר שהוא בעל ערך ויצאו מאוכזבים, בצוותם על הבחורים, לשתוק עוד חצי שעה. חשנו בושה והשפלה, הרי היינו כמאה בחורים צעירים, ויכולנו להתנפל על השניים, לכפות אותם בחבלים ולהשליכם החוצה.

בקיץ 1920 פרצה אצלנו מגפת טיפוס בהרת וטיפוס חוזר. מתו עשרה בחורים. אני חליתי בטיפוס חוזר, ואושפזתי בבית חולים. כאשר החלמתי וחזרתי לישיבה, מצאתי בית ריק; כל הבחורים עברו לרוסטוב על נהר דון. יעצו לי לנסוע לפולטבה, שם עומדים לכונן סניף של "תומכי תמימים"⁶⁴.

63. מארמית: לחברך יש חבר, ולחבר חברך יש חבר. משמעות המשפט היא, שחבר אחד מספר לחברו, וכך שמועת-דברים נודעת בציבור.

64. על סניף "תומכי תמימים" בפולטבה ראה תולדות חב"ד ברוסיא הסובייטית, פרק סא.

דער ליובאוויטשער ניגון

יעקב גרליק

קטע הזיכרונות נדפס ב'באברויסק' עמ' 812, במאמרו "מעשהלעך פון מיין שטעטל [שטשעדרין]", במקורו הקטע בידיש והובא כאן בתרגום חפשי.

החסידות הביאה התלהבות ויצרה ריבוי עצום. ניגונים וזמר לרוב. לפי המסורת, אדמו"ר הזקן רבי שניאור זלמן זצוק"ל, הלחין עשרה ניגונים כנגד עשר ספירות¹. אחד הניגונים, בייחוד, מנוגן בתדירות בפי חסידי ליובאוויטש ברחבי העולם. הניגון נקרא "דעם אלטן רבינס ניגון"² ("ניגון אדמו"ר הזקן"). בעיירה החב"דית שצ'דרין שמעתי את הניגון מפי תלמידי ישיבת "תומכי תמימים" ליובאוויטש³. תלמידי ישיבת ליובאוויטש ניגנוהו בדביקות-אש וברטט התלהבות - ההתחלה בשקט, פיאניסימו⁴, גבוה, גבוה, עד מעל השמים...

עם זאת, "דעם רבינס ניגון" ("ניגון הרבי") איננו מנוגן רק על ידי תלמידי ישיבה, אלא גם על ידי 'עמך'. במשך כל השבוע, העיירה הייתה הומה, הכול טרודים בעוצם היגיעה. אך בהגיע יום השבת, כולם שוכחים מכל דאגות הפרנסה, נכנסת בהם הנשמה יתירה⁵, השבתית, ואז מזמזמים הם את "דעם רבינס ניגון".

בשבת, בעת רעווז דרעווין, בין מנחה לערבית, הרב החב"די, ר' רפאל כהן⁶, אומר דבר תורה סביב שולחן ארוך באלקנהס שול⁷, ושם גם היו ממשיכים ב"ניגונו של הרבי". אחד החל לנגן, בשקט, בדביקות, וכולם הצטרפו אליו וניגנו יחדיו.

-
1. ראה ספר הניגונים, ח"א, עמ' מג ובנסמן שם.
 2. ספר הניגונים, ניגון א. ראה הנסמן בהערה הקודמת.
 3. על סניף הישיבה בשצ'דרין, ראה לעיל עמ' 137.
 4. מונח מוזיקלי המורה לנגן בשקט מרבי.
 5. ביצה טז, א. וראה לקו"ש לא, עמ' 199-191, וש"נ.
 6. הרב רפאל כהן (תרמ"ה - תש"א), היה רב קהילת חב"ד בשצעדרין, בנעוויל ובריגא.
 7. ראה גם 'זכרון לבני ישראל', עמ' קלז.

בין השכלה לחסידות

חסיד נלהב תחת כנפי חב"ד

אברהם בר גוטלבור

גוטלבור אברהם בר הכהן בן חיים (תקע"א-תרנ"ט). נולד בקונסטנטיין-ישן שבווהלין. התחתן בהגיעו למצוות אך חותנו דרש ממנו גירושין, עקב נטייתו להשכלה. בתקפ"ח נסע עם אביו לגליציה, עקב גזירת הקטוניסטים, והתגורר בטארנופול, ולאחמ"כ בברודי, שם התחבר לתנועת ההשכלה. בתקצ"צ נסע לאודסה. בתקצ"א עבר לדובוסר. בתקצ"ג הגיע לדובנא. בתקצ"ו נסע למעזריטש. לאחר נישואיו השלישיים התגורר בקרמניץ. ברכת"ו התגורר בזיטומיר, ושימש כמורה בבית המדרש הממשלתי לרבנים. בתרל"ג עבר לדובנא. עבר מדובנא לרובנה, ואח"כ לביאליסטוק. הו"ל העתון 'הבוקר אור'. זיכרונות אלו התפרסמו בספרו האוטוביוגרפי 'זכרונות ומסעות'. והועלו למרשתת במסגרת פרויקט 'בן יהודה'.

בעודי נער על ברכי אבי ז"ל, בטרם הובאתי במסורת ברית הנישואין, ונפשי חשקה בתורה ובחכמה, וכל ספר אשר בא לידי לא הנחתיו, עד אם קראתי בו רב או מעט. והספרים היו מצויים לי בבית אבי, בבתי אוהביו ובבתי המדרש והכנסת. בתוך הספרים הרבים אשר ראיתי, באו לעיני גם ספרי קבלה הרבה, אשר שמתני עיני בסמלי הבין דבר לאשורו, עד אשר הקרה ה' לפני את ס' 'שערי גן עדן' להחסיד ר' יעקב קופיל², והגיתי בו מהחל ועד כלה, ועלה בידי מושג כללי ומעורב בלי סדרים מחכמת הקבלה. הקורא המשכיל, הבקי בספרים כאלה ואשר האירה החכמה את עיניו לדעת את הקבלה הזאת מספרי חכמים אמיתיים בלשוננו ובלשונות אחרות, יבין מאליו, שלא יכולתי ללמוד מס' 'שערי גן עדן' הנ"ל מאומה זולת ידיעה שטחית וצפצוף שמות החכמה (טערמינען³) מבלי בוא עד חקר עניינם העמוק עד מאוד. ובכל זאת לבי ראה הרבה חכמה ודעת במה שבינותי השאלות

1. שערי גן עדן, קארעץ. תקס"ג. וראה הר"י מונדשיין, אגרת מאת הרה"ק משינאווא אודות הלימוד והעיון בספרי הרמ"ק ור"י קאפיל, היכל הבעש"ט, גיליון כד. הנ"ל, ר"י קאפיל, סידורו וס' שערי ג"ע אצל צדיקי החסידות, היכל הבעש"ט, גיליון כה. הנ"ל, עוד לענין היחס לספרי מהר"י קאפיל ז"ל בחצר זידיטשוב, היכל הבעש"ט, גיליון כו. י' תשבי, נתיבי אמונה ומינות, רמת-גן 1964, עמ' 226-204.
2. ב"ר משה, ליפשיץ, מעזריטש. בן תקופתו של הבעש"ט. יחס החסידים אליו ואל ספריו היה שנוי, וראה במאמריו של הר"י מונדשיין המצויינים בהערה הקודמת.
3. טרמינולוגיה – מינוח.

הרמות והנישואות, אשר עליהן הטבעו אדני החכמה הזאת, והן שאלות בריאת העולם מאין ליש והשתלשלות המציאות מגבוה מעל גבוהים עד שפל המדרגה בעולם גשמי, ואם נעלמו ממני רוב התשובות לעומקן ולתעלמויות לשון המקובלים המגלים טפח ומכסים טפחיים, בכל זאת אור נגה עלי ותאורנה עיני, וקיוויתי לעת מרפא, כי ימים יבואו ואוסיף דעת.

בשבתי בבית חותני בטשרניחוב על סיר הבשר וכל טוב חותני בידי הגיתי בתלמוד ומפרשיו כאשר הסכנתי לעשות, והגיתי גם בספרי קודש תורה, נביאים וכתובים עם פירושי רש"י והמצודות (דוד וציון). קראתי בספרי צדיקים וחסידים למרבה, וביניהם גם בספרי קבלה, ובייחוד בספרי רבי חסידי-ארץ ליטא המכונים חב"ד (לאמר 'חכמה' 'בינה' 'דעת', כן יכנו את עצמם, חסידי הרב החסיד המפורסם ר' שניאור-זלמן מלאדי ואחריו בנו ר' דוב-בר שניאורזון, ובימינו אלה נכד ר' זלמן מבתו וחתן ר' בר הנ"ל ששמו ר' מנחם מנדיל) ספרי ר' זלמן ובנו ר' בר נשאו חן בעיני עד מאוד, כי מצאתי מזון לנפשי הרעבה, והגיתי בכל פעליהם, לא היה ספר מספריהם (והמה רבים) אשר לא למדתיו, וגם כתבי-יד מהרב ר' בר היושב בליבאוויץ (מקום מושב חתנו ר' מנדיל כעת) הגיעו לידי ויהיו בפי כדבש למתוק. נפשי האוהבת סדרים ושונאת צלמוות, לא מצאה מנוח בספרי הרביים שבמדינתנו, אשר לשונם מושחת על-פי הרוב וסדר אין לספריהם; לא כן ספרי חב"ד, כולם ברורים ונכוחים למבין ובהררי קודש העבודה יסודתם, וביותר ילהיבו את נפש המליץ המתעופפת על כנפי הדמיון, ואני אשר לכך נוצרתי, להיות חלקי עם המליצים, בטרם באתי אל הנחלה אשר הנחילני ה' אחר-כך, מצאתי מנוח לכף רגלי בספרי חב"ד.

ואשר היה לי יותר לעזר ולהועיל להבין (על-פי דרכי אז) את דברי הקבלה אשר עליה נוסדו הספרים האלה, הוא ספר 'שפע טל' אשר בא לידי, ואחרי אשר הגיתי בו מראשו לסופו דמיתי, כי יודע ומבין אנוכי את החכמה הזאת על בוריה. ולמען הקל הדרך לבוא אל שערי הגן הנעול הזה בפני רבים כגילי, מילאתי את לבי (ואני אז כבן ט"ו שנה ולא יותר!) לכתוב על לוח קיצור מספר 'שפע טל', מסודר יפה בפרקים קצרים (כפי שלמדתי מספר 'תלמוד לשון עברי'⁵, אשר ניסיתי כבר לעשות כמתכונתו חיבור על דקדוק, שקראתי שמו 'מורה שפת עבר', ונאבד ממני איזה שנים אחרי אשר חיברתי) ובלשון קל וצח בסדר עניינים מן הקל אל הכבד ממנו, וקראתי שם הספר הזה 'פתח תקוה'. גם מרוח השירה אשר החלה לפעמי לא הנחתי ידי, וחיברתי שיר גדול בראשית הספר הנ"ל, אשר היה מיוסד על העשר ספירות וד' עולמות אבי"ע⁶ ודו פרצופין אבא ואמא, אריך אנפין וזעיר אנפין וכדומה, ובראשי החרוזות שמי ושם אבי: 'אברהם דוב בן כבוד מרנא ורבנא חיים הכהן ש"ץ ונאמן דקנסטטין ישן'. –

..ובקראי בספרי הקבלה וחסיד חב"ד ניסיתי את כוחי לעשות כמעשה הרב (ר' בר מליבאוויץ) וכתבתי גם כן דרשות-חסידיות, אשר אספתים למחברת, שקראתי בשם 'שערי תפילה' (כשם אחד הספרים של הרב הנ"ל).⁷

4. הענא, שעב. ולאחר מכן במהדו' נוספות. חיברו הרב המקובל שבתי שפטל בן עקיבא הלוי הורוביץ, מחכמי פראג (שכ"ו-שע"ט).

5. ברסלאו תקנ"ו 1796. חיברו המשכיל יהודה לייב בן-זאב.

6. אצילות בריאה יצירה עשיה. מושג קבלי המתאר את ארבעת העולמות בקבלה.

7. שער התשובה והתפלה, שקלוב, תקע"ו. על מהדו' מאוחרת שנדפסה בדפוס חסידי מחתרת(י?)

בהיות אבי ז"ל שלוח-ציבור ונאמן הקהל, היה מתפלל תמיד בבית-הכנסת הגדול, ואני עמו. ובאשר שבבתי-הכנסיות ברוב ערי ארצנו נשאר עוד קיים המנהג הישן להתפלל על-פי נוסחת אשכנז (כי לא הספיקו החסידים אשר חדשים מקרוב באו להנהיג מנהגיהם החדשים, אשר מכללם גם נוסח-תפילה חדש מעורב ממנהגי הספרדים והאשכנזים ויתר קהילות שונות יחד בלי טעם וסיבה, כי אם בבתי-התפילות הקטנות המיוחדות למענם ואשר קראו בשם 'קלויז', ומעט-מעט, כשגברה ידם, משכו מנהגיהם גם לבית-המדרש, ורק בערים הקטנות ועניות מדעת עלתה בידם לכבוד גם את בית-הכנסת). על-כן הורגלתי מילדותי להתפלל נוסח אשכנז הישן-נושן בארצותינו אלה, אשר באו שמה אבותינו מארץ אשכנז בימי הגזירות והגירוש. על-פי הנוסח הזה הסכן הסכנתי גם כן לומר כל הפיוטים הכתובים בסידור הגדול (הנקרא בשם 'כל בו'), כתוב על קלף ישן נושן, ומונח תמיד על העמוד אשר לפני ארון-הקודש. כאשר יפול הטל על האדמה וכרביבים זורזין ארץ, כן הרווני הפיוטים האלה דשן המליצה, ובייחוד פיוטי ר"י הלוי ור"ש בן גבירול וחבריהם אשר חיברו היוצרות, המאורות, האהבות, האופנים והזולות לשבתות שבין חג המצות ובין חג השבועות. אפס בבואי לצרניחוב, העיר הקטנה והענייה מדעת, עיר שכבשוה חסידים והפכוה משורש וגירשו משם כל המנהגים הישנים, עיר שבית-הכנסת אשר בה סגור ומסוגר כל ששת חודשי החורף, ויפתח רק בימי האביב והקיץ, וגם אז לא יתפללו שם בציבור, כי אם משבת לשבת, והנוסח הבלול ומעורב מכל הנוסחאות, מעשה-ידי החסידים החדשים, התגנב גם אל בית-הכנסת, והנוסח הישן כולו גורש משם ביד חזקה – בבואי אל העיר הזאת נגררתי גם אני אחרי מנהג בני העיר והחיליתי להתפלל בבית-המדרש על-פי הנוסח שקורים נוסח ספרד. אפס חיש מהר עמדתי גם אותו והחלפתיו בנוסח חדש חדש, הלא הוא נוסח חב"ד!

כל הכיתות החדשות יבקשו להם מנהגים חדשים להצטיין בהם ולעשות להם שם בארץ. גם הרב מלאדי ר' זלמן, מתלמידיו של המגיד (ר' בר) ממזריטש, אשר ביקשה נפשו לייסד כת חדשה, מבלי נתק יתדות התורה שבכתב ושבועל-פה, אהל בל יצען, כי-אם לשנות דבר בדרכי החסידות ובמנהגיהם: שינה במקומות מעטים נוסח התפילה על-פי סידורי הספרדים, יותר ממה ששינו החסידים שלפניו, ויחבר באור רחב על סדר התפילות על-פי קבלה לפי דרכו אשר סלל לו, וישם לחוק לכל חסידיו להתפלל על פיהו⁸. ויהי כאשר דבקתי בחסידים האלה והגיתי בספרי הרב הזקן ובנו, איוויתי ללכת בדרכיהם גם בנוסח התפילה. גם כל דברי ועלילותי שיניתי על-פיהם, תבנית

ראה רשד"ב לוי, תולדות חב"ד ברוסיה הצארית, תש"ע, עמ' צו-צט.

8. שם שנתייחד על סידור המכיל את כל סדרי התפילה. למשל: סדר כלבו קטן, הומבורג תקט. יד כלבו, פרנקפורט דמיין, תפ"ז. ובתקופה מאוחרת יותר בהוצאת האלמנה והאחים ראם סידור כלבו השלם, ווילנא תרמ"ח.

9. אודות סידור רבינו הזקן ראה הסידור, היכל מנחם מונסי, תשס"ג. הרב טוביה בלוי, סידור התפילה של רבינו הזקן, בטאון חב"ד, גליון 26, (אלול) תשכ"ה. הרשד"ב לוי, תולדות חב"ד ברוסיה הצארית, תש"ע, עמ' נג-נה.

10. "סדר תפילות מכל השנה .. עם פרוש המלות עפ"י דא"ח". נדפס לראשונה קאפוסט, תקע"ו. ולאחמ"כ בתוספת ברדיטשוב, תקע"ח. הדרושים בסידור נאמרו ע"י רבינו הזקן, נכתבו ע"י רבינו האמצעי והוגהו ע"י רבינו הצמח צדק. וראה פתח דבר ל"סדר תפילות .. דא"ח", קה"ת, תשכ"ה.

התפילין (להיות ד' חלקי ה'של ראש' מפורדים זה מזה ומעור אחד¹¹, הקשרים 'של יד' ו'של ראש' עשויים באופן אחר¹²). הנחתים בברכה אחת (על 'של יד' לבד ולא על 'של ראש'¹³), אופן העטפת הטלית, הקולות והצעקות בתפילה המיוחדת רק לחסידי חב"ד – הכול כאשר לכול למדתי מהם ובדרכיהם הלכתי, לא נפל דבר. חותני הבור ראה וישתומם, ופחדני נפל עליו ויירא מגשת אלי בשעת תפילתי, או בלילי שבתות, כבואי לביתי אחרי התפילה והרימותי קול איום ונורא באמירת 'שלום עליכם' 'אתקינו סעודתא' וקידוש על היין.

לא רבו הימים וייאספו סביב צעירים כמוני או גדולים ממני מעט בשנים, אשר הכנסתים תחת כנפי חב"ד וגיליתי להם סודות הקבלה על-פי ביאורי הרב, ויבואו אלי לסעוד אתי הסעודה השלישית בימי שבתות השנה ולשמוע תורה מפי. בתחילה הגדתי להם אשר קראתי בספרי הרב בביאור רחב, ואחר-כך הוצאתי מלים מליבי ויהיו בפייהם כדבש למתוק.

כאשר נודע הדבר לאבי החכם והחסידי האמיתי ז"ל שחק ורגז, ולא היה לו נחת רוח מזה.

בימים ההם פקד ה' את אשתי (בת ט"ו שנים) ותהר ותלד בן. כג' ימים בטרם הומל בשר עורלתו בא אבי ז"ל צרניחובה, ויסר אל בית חותני כפעם בפעם כחצות היום בימי הקיץ. ויפן כה וכה וירא כי אינני, וישאל: 'איה בני?' ויוגד לו לאמור, כי בחדרי אני, והוא בבית אחר ממול בית מושב חותני, וכי עודני מתפלל בביתי בהתבודדות, כי כן דרכי בימים הם. ויצו אבי, כי ילך איש לבשר לי את בואו, ויענו אותו לאמור: חלילה! לא יבוא איש אל חדרו בעת תפילתו, כי מתבודד הוא. ולא איחר אבי ז"ל ללכת בעצמו ובכבודו. ויהי הוא בא וישמע מאחרי הדלת את קולי וזעקתי, ויעמוד מחריש משתאה ולא בא אל החדר עד תום תפילתי. ויהי כפתחו הדלת ואראהו, ותבוא שמחה בלבי, כי אהבתי את אבי ז"ל אהבה בלי מצרים, אפס עצרתי בעד שמחתי לבלי אסיה דעת מעבודתי את ה', ואגש אליו ואתן לו את ידי בברכה הנהוגה 'שלום עליכם!' וישמע אבי, כי ביטאתי מילת 'שלום' על פי הברה ליטאית, היינו Sholom ולא Shulom כהברה הפולנית בארצנו, וישחק אבי ויאמר אלי: 'הליטוואק' אתה, בני? ואומר: 'חבדניק!' ואני מבטא מילת 'שלום' כמבטא 'רבי' – 'טוב', השיב אבי, אבל אנוכי מנבא לך, כי גם דרכיך אלה כלבוש תחליפם, ולא לעולם תהיה חבדניק'.

כאשר שאלני מה יהיה שם בני, אמרתי לו שניאור-זלמן כשם רבי, וישאלני מדוע? ואומר, כי נראה לי בחלום. 'מה תארו?' שאלני אבי. ואתאר לו תארו, וישתומם אבי, כי ידעהו פנים אל פנים. בנוסע ר' זלמן בחזרה מטולטשין, אשר נסע שמה לדבר עם הצדיק ר' ברוך, נכד הבעש"ט, וילך בדרך קונסטאנטין-ישן¹⁴, ואבי לא זכר, כי זאת תמונתו אשר ידעתי ותארו אשר הגדתי לו, שמורה אתי בזכרוני מסיפורי אבי עצמו, אשר שמעתי מפיו פעמים הרבה.

[15..]

11. שו"ע רבינו הזקן, אורח חיים, סי' לב, סע' נח וסע' סא.

12. שם, סע' עט.

13. שם, סי' כה, סע' יג.

14. ראה הרב יהושע מונדשיין, מסע ברדיטשוב, הוצאת חזק, תש"ע, עמ' 25 ואילך.

15. כאן המחבר סוקר את התפתחות הכתות בישראל ואת השתלשלות הקמת החסידות ואת ההתנגדות לה. בסקירה זו ניתן לראות את ההשפעה המשכילית העמוקה על הכותב, הכותב בצורה מאד שלילית על תנועת החסידות ובצורה חיובית על המתנגדים לחסידות. ניתן לראות זאת במשפט מסכם שלו, בו

וכת אחת יש ביניהם, נבדלת במנהגיה ונפרדת בדרכיה מכל יתר כיתות החסידים למיניהם (כי אמנם החסידים נבדלים למינים הרבה מאוד), היא הכת הנקראת בפי כל היהודים בארצות האלה בשם 'חב"ד', לאמור: חכמה בינה דעת. מי נתן להם השם הזה החדש והזר ומה הגיע להם על ככה? – אין אתנו יודע כל זאת. רבם הראשון היה ר' שניאור-זלמן בן ברוך שניאורוהן מעיר לאדי בארץ ליטה. האיש ההוא היה גדול בתורה ובחכמה ובקי בספרי החכמים מעמנו, וגם בחכמת העמים ללשונותם שלח ידו מעט כפי הנראה; ועל כל פנים לא היו זרים לו, ובדרכיו הלכו בניו ובני ביתו עד היום הזה. הוא היה בימי הגאון ר' אליהו מוויילנא ומתנגד לו (שמעתי מפי אבי ז"ל ששמע מפיו, כאשר עבר דרך עיר קונסטאנטין-ישן בשוובו מראות פני ר' ברוך מטולטשין – כאשר יסופר במה שיבוא – והלך אבי אליו לקבל פניו ביחד עם הרב דשם, החריף ר' יוסף ז"ל, ודיברו בתוך שאר דברים מהגאון ר' אליהו ואמר עליו ר' זלמן, שהוא גמר ולא סבר, ובלי ספק השנאה קלקלה השורה), כי הואיל הלך בדרכי החסידים ויבחר במעלליהם ויצא בנעוריו מארצו וממולדתו ללמוד הקבלה מפי המגיד ר' דוב ממזריטש (אצל רובנה בוהלין), שהיה מנושאי כלי הבעש"ט, וישב אצלו ימים רבים. וישב אל ביתו וכל טוב אדוניו בידו, ויאמן בבעש"ט ובתורתו, ויכתוב את ספר 'התניא' הוא היסוד לכל ספרי הכת חב"ד, אשר נעשו אחריו מפי כתביו וכתבי בנו ר' בר, אשר ישב על הכסא אחריו בליובאוויץ, וחיבר ספרים הרבה, מהם תלה בכתבי אביו ומהם בעצמו, והם ביאורים על ספר הזוהר, ביאורים רחבים על סדר התפילה וענייני עבודה שבלב ושכפה (נוסח התפילה שמתפללים כת חב"ד תיקן ר' זלמן בעצמו ונדפס פעם ראשונה בקאפוסט. ואני שמעתי מפי הזקן ר' ישראל יפה¹⁶, שהיה לפניו מדפיס בקאפוסט ואחר כך נסע לארץ הקדושה ושב משם בתור משולח, שכאשר מסר לו ר' זלמן את סדר התפילה לדפוס, ציווה אותו להגיהו מסידורו של החכם הנודע ר' וולף היינדהיים שנדפס ברדלהיים¹⁷, לפי שהוא מדויק יפה), ג' חלקים 'שערי התשובה והתפילה'¹⁸, מוסר ותוכחה על פי קבלה, 'שערי אורה' דרשות על פי קבלה על חנוכה ופורים, 'שער האמונה והייחוד' כמו-כן על פי קבלה על פסח, ו'שער הייחוד' הבא בקונטרס אחרון בסופו הוא גם כן הנקרא 'קונטרס ההתבוננות', 'עטרת ראש' על ראש השנה, 'תורת חיים' דרשות על פי קבלה כסדר התורה (הס' הזה יצא לאור אחרי מות ר' בר), ועוד איזה חיבורים אשר לא יעלו על זכרוני. מלבד זה נדפס גם כן 'שולחן ערוך'¹⁹ של ר' זלמן על הארבעה טורים, והראה בו בקיאותו וחרפותו בנגלה. אחיו הבכור של ר' דוב בר, משה היה שמו בישראל, המיר דתו, התיישב בעיר מלוכה פטרסבורג ואחר-כך יצא מדעתו, ויש

נותן כלל לקורא ה"משכיל": "זוה הכלל, כל למדן איננו חסיד, אף אם נראה הוא כך לעינינו; כי מלחמה ללמדן בחסיד מדור דור".

הסקירה חורגת מן הנושא, ולכן לא הובאה (וכן בשאר ההשמטות).

16. רבי ישראל יפה, תק"ט? - תקפ"ט, היה בעל בית דפוס שבו הודפסו מחשובי ספרי תנועת החסידות, עלה לאה"ק והתיישב בחברון, היה ממונה של כולל חב"ד בחברון.

17. השוואה בין סידור רבינו לנוסח הרו"ה ראה הסידור, תשס"ג, עמ' רד-ריא.

18. ראה הע' 7.

19. אודות שו"ע רבינו ראה: הרי"מ מונדשיין, ספר ההלכה של רבינו הזקן, מבוא. הרשד"ב לוין, תולדות חב"ד ברוסיה הצארית, תש"ע, עמ' מא-נב. שולחן ערוך רבינו אינו פירוש על הטורים אלא נכתב על סדר שולחן ערוך (הב"י) וארבעה טורים.

אומרים שמתחילה יצא מדעתו ואחר-כך מדתו²⁰. סוף-סוף הקבלה היתה בעוכריו, כי קטן ודל היה שכלו מהכיל את חידותיה ויהי משתגע. אומרים עליו שכתב סודות ורמזים על פי קבלה על השת"ע וערב. בימי נעוריו, כשהייתי יושב בבית-המדרש בטשרניחוב וסמוך על שולחן חותני הנגיד ר' נחמן-ליב, בעת ההיא בא גם אבי ז"ל מעירו מקונסטאנטיין-ישן לבקרני, בא יום אחד עני וחולה מדוכא ביסורים לבית-המדרש, אשר הובא שמה בעגלה רתומה לסוס אחד דל-הבשר ורע-המראה, כאשר יישלחו בעת ההיא העניים מעיר לעיר ומכפר לכפר, ויואל לשבת ימים אחדים בחדר הקטן הנספח לבית-המדרש כנהוג בערי החסידים, אשר שם יתפללו לפעמים קצת החסידים ביחידות. האיש ההוא התענה כל הימים מדי יום ביומו, ובלילה אחר תעניתו אכל רק לחם ושתה מים ולא יותר; ישן על הארץ בלי כר תחת לראשו, ולא דיבר אפילו דיבור הקל, זולתי התפילה שהתפלל בנוסח חב"ד ובתנועות הרגילות אצל זאת הכת. אבי ז"ל הלך לראותו, ויקם ויכבד את אבי ברמיזות להדרת פניו ויפי תוארו, כי היה אבי ז"ל יפה ונכבד מאוד, ועל קצת שאלות, אשר ערך אבי לפניו, ענה בכתב, והיה כתב-ידו יפה להלל ולשנון צח ומדויק. אבל לא גילה את שמו ושם מקומו ותכלית נסיעתו בשום אופן. אחרי ימים אחדים העמידו לו עגלה לבקשתו בכתב והלך הלאה למסעיו. אחרי כן הקול נשמע, שזה האיש היה האיש משה בן הרב ר' זלמן, גם אבי אשר ידע את ר' זלמן העיד, שקלסתר פניו דומה לשל ר' זלמן, וברוך היודע!

גם תלמיד מובהק היה לר' זלמן ושמו ר' אהרן סטראשוליר²¹. התלמיד ההוא היה מחולק עם בן רבו ר' דוב בר באיזה פרטי ענייני עבודה ופילס לוי נתיב אחר ודרך אחרת שתלה ברבו. גם הוא חיבר ספרים, ואני הגיתי בספרו 'עבודת הבינונים'²² ושער האנפין, ואף-על-פי ששניהם לדבר אחד נתכוונו, עם כל זה נעשה כת חב"ד לשתי כיתות, 'ליבאוויצער' ו'סטראשולער' וריב להם אלה עם אלה²³.

כת חב"ד בכלל מתנוססת בליטה (וקצתם גם במולדאביה ובוולוכיה ומעט גם בוהלין תחת שבט ר' מנחם מנדיל (הוא הוא אשר נקרא עם האסיפה לפטרבורג ע"י הדוקטור לילינטהאל²⁴), החתן ר' דוב ונכד ר' זלמן מבתו. והוא גם כן מופלג בתורה ומתנהג בחסידות על-פי הקבלה. ויש מן החסידים

20. הכותב לא דייק, ר' משה היה בן הזקונים של רבינו הזקן. פרשייה זו נידונה אצל דוד אסף מההיבט המשכילי שלה, נאחו בסבך, תשס"ו, עמ' 76 ואילך. הרב אליהו מטוסוב מציג הסתכלות שונה בספרו עין תחת עין, עמ' 171-202. עדיין חלק מהארכיון חסר כך שתמונת מצב שלמה ואובייקטיבית עדיין אינה בהישג יד.

אם כי ניכר ששמועה זו רווחה בקרב חסיד חב"ד בתקופה זו ("הקבלה הייתה בעוכרו" – גישה דומה קיימת גם בכתביו של כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ), נראה שהכותב נטה לפרש את הדברים כראות עיניו ("כי קטן ודל היה שכלו").

21. רבי אהרן הלוי הורוויץ משטראשיעליע (תקכ"ו-תקפ"ט). "האחד המיוחד" מבין תלמידי רבינו הזקן. לאחר הסתלקות רבינו קבע מושבו בשטראשיעליע, ושם הפיץ את תורתו. אודותיו ראה בית רבי (לה"ק), עמ' סז-סט.

22. שערי עבודה הנקרא בשם עבודת הבינונים, שקלוב, תקפ"א.

23. דיון עיוני במחלוקת הירושה ראה אצל רחל אליאור, המחלוקת על מורשת חב"ד, תרביץ (מט), תש"ם, עמ' 166 ואילך. עמונאל אטקס, בעל התניא, תשע"ב, עמ' 414.

24. ד"ר מקס (מנחם) לילינטל (Max Lilienthal), 1815-1882, יהודי גרמני ששימש יועץ לשלטונות האימפריה הרוסית בתוכניתם לכפות השכלה על יהודי תחום המושב.

הללו רבים אשר אחזו בחסידות ובקבלה וגם מן התורה לא הניחו ידם, ואת יתר החכמות והמדעים לא יבזו ועוד יעסקו במ בעתות הפנאי, ובייחוד ידעו לדבר בלשון העם, אשר הם יושבים בקרבו, ובקיאם בידי המלכות, עוסקים בפרקמטיא ולפעמים גם במלאכות, ורביהם היו להם לעיניים.

[..]

בראשית ימי התפשטות החסידות בארץ, מצד אחד, על-ידי ספרי עבודת ה' כאלה אשר זכרתי למעלה, שנכתבו ממחברים יראים ותמימים, אשר בבלי דעת נפלו במהמורות אמונות ספליות, ומצד השני, על-ידי רמאים המספרים הבלים ורעות-רוח להונות את העם ולהתפרנס מתרמיתם, בעת ההיא בא תלמיד הגון מארץ ליטה, אשר בקשת החכמה ודעת ה' לא נתנה לו מנוח (כי חוק טבעי הוא לנפשות יקרות להתעורר מאליהן לבקש דעת, אם אמנם לא ביד כולן יעלה למצוא הדרך הטובה), הלא הוא ר' שניאור זלמן בהר"ר ברוך מלוזין [ליאזנא], למזיריטש לשמע המגיד, לבקש תורה מפיו. ויהי כאשר מלאו ימיו לשבת בבית-מדרשו, וישב אל ארץ מולדתו וכל טוב אדוניו בידו. אז החל לקרוא בליטה בשם הלימוד החדש ההוא, למרות רוח הזקן שקנה חכמה, הגאון ר' אליהו מוויילנה. ויתלקטו אליו אנשים לומדים ואנשי תורה, אשר היה דבר החסידות ישר בעיניהם כדבר אלוהים, וידרוש להם ר' זלמן סתרי תורה וביאורי ספר 'הזוהר' ודרכי עבודת ה' על-פי קבלת האר"י, הכול כאשר לכל כאשר למד מרבו המגיד ממזריטש, נושא כלי הבעש"ט ומרים דגל הקבלה והחסידות. ויכתוב את ספר 'התניא' (ראש לכל ספרי הכת החדשה הזאת בליטה) וישימו חסידיו, נוצרי עדותיו, את שמו 'הרב' ושם הכת קראו 'חב"ד' (אולי להבדילה מיתר כיתות החסידים, אשר בוהלין, פודוליה וגאליציה, אשר לא חכמו השכילו ולא בינת אדם להם ורביהם לא בדעת ידברו). והרב הזה נצטיין בידיעתו הרבה בתלמוד ובקבלה, וכפי הנודע ממנו אהב גם יתר החכמות והמדעים ולא נתן בהם תיפלה, ובייחוד פרש כנפי ידיעתו על מלאכת הדקדוק וחכמת התכונה (ואולי נתקנא בחכמת הגאון האמיתי והחסיד הר"ר אליהו מוויילנה, אשר היה לו עשר ידות בכל החכמות). ויותר שהיה ר' זלמן חכם ומלומד בעיניינים שהיה כל עסקו במ, עוד נתן לו אלוהים לשון לימודים וידע לכלכל דבריו במשפט, כן בדברו וכן בכתבו על ספר (המתנה הטובה הזאת היתה מורשה גם לבניו אחריו עד היום הזה וגם להרבה מחסידי הכת הדורשים רבים ונקראים חוזרים, בעבור שהם חוזרים ודורשים מה ששמעו מפי רבם בביאור יותר רחב); אשר על כן נתרשמה כת שלו משאר כיתות החסידים עלגי-לשון אין בינה, והנמשכים אחריו לא נתנו כתף סוררת לחכמות ומדעות ולכל מלאכה, ולא נשתקעו באיוולת וסכלות, כאשר קרה ליתר החסידים בארצנו, כאשר נסדר במה שיבוא.

[..]

והאיש ר' זלמן, תלמיד המגיד ממזריטש, אשר היה לבו פתוח כפתחו של אולם ואוזנו הקשיבה תורה וחכמה, ידע את אשר דווה לעמו ומה קצו בלכתו אורחות עקלקלות. ועם כל חסידותו ועסקו בקבלה לא סר שכלו ממנו ובתבונתו הורה דרכו בדברים הנוגעים לעסקי העולם. ויחשוב מחשבות להרים מכשול מדרך עמו בחיים הגופניים, כאשר השתדל לתקן נפשות חסידיו ומקורביו בעבודתם את ה'. ויהי כאשר שמע, כי גדל ר' ברוך בפודוליה ובוהלין וכל ישראל סר למשמעתו (והוא חשבו בלבו לאיש חכם בתורה ובדרך ארץ, כי נכד הבעש"ט הוא, ראש אמונת החסידות ואלוף ומורה להמגיד ממזריטש, אשר בו התפאר ר' זלמן), אמר בלבו, אלא-נא אל האיש הקדוש הזה ואגל את אוזנו את אשר נפשי ירעה לי, והיה כי נשתעה יחד ונדעה בינינו מה טוב, מי יאמר לנו מה תעשו,

הלא עיני ישראל אנחנו, הוא במקומו ואני במקומי (ממתנגדיו ומתנגדי החסידים בכלל לא הלא מתיירא, כי ידע, שאנשים משכילים הם ובוודאי לא יסורו ימין ושמאל מכל דבר טוב ומועיל לתיקון הכלל) והצלנו את עמנו ולא תאונה אליהם רעה, ונתנו להם חוקים טובים ומשפטים יחיו בהם, איך יעסקו באמונה במשאם-ומתנם וישאו חן בעיני אלוהים ומלך: איך ילמדו את בניהם חכמה ומוסר ולא יהיו כסוס, כפרד אין הבין; איך יעבדו קצת מבני ישראל את האדמה, ולא יהיו למשא אל הארץ אשר הם יושבים עליה לאכול מפריה ולשבוע מטובה וידם לא תהיה בה לעבדה ולשמרה. ברעיונות מזוקקות כאלה, אשר יסערו בלב כל איש מרגיש בקרבו שיעור נוסף על אחיו, היודע כי רם ונישא הוא על אלפי רבבות עמו, ואהבתו וחמלתו לא תתנה לו השקט, עד תושיע ידו עם רב. ברעיונות כאלה שם לדרך פעמיו לבוא לטולטשין, מקום מושב ר' ברוך בעת ההיא, באמרו למצוא שם אח לצרת יעקב, איש גדול ורם כמוהו, אשר גם על משכבו בלילות לא ינוח לבו, והוא גם הוא מצטער בצרות ישראל עם לא עז, אשר מעט-מעט ייכשלו פעמיו ומבלי משים על לב לנצח יאבד. וידא ר' זלמן על כנפי רוח תבונתו, לא נח ולא שקט, עד בואו למחוז-הפצו לחבק בזרועותיו איש נבון וחכם, אשר בעזרתו ובחברתו בטח לבו להוציא לאור מחשבותיו ויזכה לראות את עמו, צאן מרעייתו, רועה כר נרחב, מאושר בארץ רחבת ידיים, אשר לא יחסר כל טוב בה. אבל אהה! מה זע ומה חרד לבב ר' זלמן בראותו את האיש, אשר חשבו לאור עולם ולאש יורד מן השמים להאיר לארץ ולדרים עליה, והנה קרח נורא הוא, קר ולבן כמוות, אין בו הרגשת טוב ורעת עמו, וכל העם נדמה בעיניו, כאילו לא נברא רק למענו, להשביע נפשו השוקקה תמיד ולהחיותו כיום הזה, למען יהיה זרע (כאשר תעשינה הדבורים אל המלכה שלהם), אשר יעמוד ימים רבים אחריו על ממלכתו ניר לבעש"ט ושארית לבן אודיל. אז יצא ממנו הרב ר' זלמן בחרי אף ובלב נשבר ונדכה על מפלת עמו אשר חשב להושיע, וירא כי רעה נגד פני העם אשר בוהלין, וישב אל ארצו וישם כל מעינו ללמד למקורביו דעת ה' ודעת הארץ. ויהי ה' אלוהיו עמו, כי הצליח על-ידו לאחד את דרך החסידות עם דרך ארץ, ולעשות השיטה הזאת לשיטה ראויה להחשב בין שאר שיטות הכיתות ההווים ומתהווים בכל יום בכל עמי הארצות, מבולתי היות בה עוולה ודבר מפסיד לחיי החברה והמדינה.

הערה: למען יעמדו הדברים ימים רבים ולא יישכחו מפני כותבי הקורות לישראל, אערכה פה קצת עניינים פרטים מנסיעת ר' זלמן לטולטשטין ואת אשר נדברו הוא ור' ברוך, וידע דור אחרון וישפוט שפוט על תהלוכות האנשים האלה בימים ההם.

בלכת ר' זלמן למסעיו לקח עמו אחד ממקורביו ומכבדי שמו, איש חסיד ולמדן ועשיר ובעל צורה, ושמו ר' פנחס שקלוב²⁵. ויהי בהיותם בדרך מבוא טולטשינה ויטו עד בראצלאב לראות פני ר' נחמן נכד אודיל (אשר עוד נדבר ממנו). ויהי כאשר בא ר' זלמן אליו וישאלהו ר' נחמן לשלום. והאיש נחמן ערום מכל רבי החסידים בימים ההם, וישאל את ר' זלמן אנה פניו מועדות, ויענהו כי הולך הוא לראות פני דודו (של ר' נחמן), ר' ברוך, ודבר לו אליו בדבר כללות האומה בהיותו בקרית מלך פטרסבורג. וישתומם ר' נחמן, אשר ידע את דרכי דודו ומחשבותיו וידע כי לא להועיל ולא לעזר יהיה מסע ר' זלמן וכי ר' ברוך לא יט אליו אוזן קשבת. וייפלא בעיניו, איך איש חכם ונבון כר' זלמן, אשר את נבונים התהלך ובקרית מלך רב עשה לו שם וידבר עם שרים ורוזנים, איך איש חכם כזה

25. הרה"ח ר' פנחס שיק (רויעס) משקלוב. אודותיו ראה בית רבי (לה"ק) עמ' 120 ועמ' 140. הנסמן בסה"ש תש"ו עמ' 4 הע' 7.

נפתה לבו אחרי שוא ולשמע אוזנו יישא רגליו ללכת למרחקים אל איש שוגה באיוולתו, לדבר באוזניו האטומות דברים נוגעים לכלל העם, אשר ר' ברוך איננו דואג להם כל מאומה. מה שמועה שמע ובא? וכדרכו לדבר בקצרה וברמז וישא משלו ויאמר לר' זלמן כמתמיה בלשון נופל על לשון: 'פעטערבורך – פעטער ברוך?!!!' כאומר, מה עניין דודי ברוך אצל איש בין נבונים חלקו בקרית מלך פטרבורג? (כי לפי מבטא ר' זלמן הקרובה למבטא הרוסים ביטא בשפתיו 'פעטערבורך')²⁶.

ר' זלמן לא שת לבו לדברי היתוליו של ר' נחמן, אם אמנם ירדו חדרי בטנו, וילך הלאה למסעיו. ויהי בערב ויבוא טולטשינה, ולא יכול ללכת בעצמו תיכף לראות את פני האדון ר' ברוך, כי היה עייף ויגע מעמל הדרך, וישלח את ר' פנחס שקולבר אליו לקדם פניו. ויהי כראות ר' ברוך את פני ר' פנחס, איש טוב-רואי ויפה-תואר ומדברו נאווה, וייטב בעיניו, וכצאתו ויאמר ר' ברוך אל האנשים העוטרם אותו, כי כבר ריצה את ר' זלמן וישא חן בעיניו, בהיות אנשים כר' פנחס נושאי כליו. ואלה דבריו אשר אמר בפני מקורביו: 'מדלא חזינא אריה חזינא מרבעתיה'²⁷). אפס לא כאשר אמר בערב קיים בבוקר, כי כראותו את ר' זלמן שינה את טעמו ורוח אחרת היתה עמו, בהיותו הפכפך ואיש רוגז וחמה, וסיבה כל שהיא היתה מספקת לשנות את רוחו מן הקצה אל הקצה.

בבוקר ממחרת היום ההוא, אחר תפילת השחר, יצא ר' זלמן מבית מלונו (התאכסן בבית ר' שמואל לטישובר) בחברת ר' פנחס שקלובר, וילך לראות פני ר' ברוך. כבואו מצא אותו מניח תפילין דר"ת ויבקש אותם ר' ברוך לשבת וישבו שלושתם יחד. הביאו קפה לכבד האורחים ויחלו לדבר. ראשית דברי ר' ברוך, ויאמר אל ר' זלמן: 'מה שאלתך ולמה באת אלי?' ויענהו ר' זלמן כאשר עם לבבו, כי לטובת כלל ישראל הלך דרך רחוקה להתייעץ עם איש גדול ונישא כר' ברוך מה לעשות, כי אחרי אשר עתה נודע לו, כי היה את לבב רבים משרי הארץ לגזור גזירות, שאין רוב ישראל יכולין לעמוד בס, וגם הנה נפשו יודעת מאוד, כי בהיקבץ גדולי ישראל יוכלו להפוך הקללה לברכה, ויספר לו את כל הדברים אשר ידע, ובתוך כך גילה דעתו בתקנת מצב ישראל הגשמי והרוחני, וכי מההכרח להוליך אותם בדרך אחרת, אשר יהיו מועילים לעצמם ולחברת הישוב ולמדינה, באופן שלא תשלוט בס עין הרעה של המונים אותם ומבקשים עוונם לשנוא, כי עיני השרים פקוחות עליהם, ואם לא ישנו דרכם ועלילותם לטובה, רע ומר יהיה חבלם. כאלה וכאלה דיבר הרב ר' זלמן בסערת רוחו.

הדברים האלה המרו את רוח קודשו של איש האלוהים, אשר בשמים דרכו בקודש, ועל כנפי דמיונו התעופף וישם בין מלאכים כסאו ושחקים איווה למושב לו, ואת הארץ מתחת ביזה ושיקץ ולא פנה אל כל הנעשה עליה למטוב ועד רע. האיש הזה אשר הסכן הסכין מנעוריו לשמוע רק תהילותיו, וכל הבאים אליו באו רק לראות עונו וכבודו, ולהשתומם על קדושתו ולהתאבק בעפר רגליו, דימה בליבו כאשר שאל את ר' זלמן למה בא אליו, כי אוזניו תשמענה דבר מפיו לאמור: אדוני איש אלוהים קדוש! לשמע חכמתך, אשר אין ערוך אליה, באתי להשתחוות לפני כיסא כבודך לבקש ולהתחנן לפניך שתכניסני תחת צל כנפיך לשתות בצמא את דבריך – כאלה קיווה ר' ברוך לשמוע, ועל כן שמח בלילה, כאשר דיבר עם ר' פנחס שקלובר וראה כי איש גדול ונכבד הוא, מופלג בתורה וחכם,

26. ראה הר"י מונדשיין, מסע ברדיטשוב, תש"ע, עמ' 20.

27. ראה ב"ב ע.ג.א. בכמה ספרים מהעת האחרונה קיים הביטוי הנ"ל (למשל ישמח משה). כוונת הכותב: אך שלא ראה את אדה"ז ראה את תלמידו, ומזה הבין את גדולת רבינו הזקן. (רש"י שם מסביר "מרבעתיה – שכניו" אבל בגיליון מתקנים למשכבו).

וממילא הבין, כי רבו ר' זלמן גדול ממנו עד מאוד, ועתה מה גדול כבודו, אם רב כזה בא אליו מארץ רחוקה לקבל עליו עול אדנותו...

מה חרה לו ומה נפלו פניו בשמעו דברי הרב ר' זלמן, כי לא להשתחוות לו בא. וכדבר איש אל רעהו הוא מדבר עמו מדברים הנראים לר' ברוך לדברים של מה בכך, כי לא בשמים הם ולא מעבר ללהט החרב. והנה בדבר תיקון מצב העם לא היטה ר' ברוך את אוזניו ולא הבין מאומה ומה שר' זלמן מדבר אליו, כי מה לתקן את עם מתוקן בכל דרכיו, מתפלל שחרית וערבית, ערב ובוקר וצהרים, טובל בכל יום במקווה מים, ובודק את עצמו לנקיות כדת וכדין, ואינו מקנח באצבע שכורך עליו כריכות התפילין, ומותר היום שנשארו לו מכל אלה הוא עוסק במכירת י"ש או דגים מלוחים וכדומה, ובשבת כולם באים לשמוע תורה מפי שר צבא ה'. היש עם מתוקן יותר מזה? כי זה הוא העם, אשר ידע ר' ברוך ואשר ראה כל היום מן הבוקר עד הערב, ולא אחר. ולפי דעתו עם כזה הוא מבחר העמים, ממלכת כוהנים וגוי קדוש. אפס דבר אחד מדברי ר' זלמן הבין ר' ברוך היטב, והוא מה שסיפר לו, שמן ההכרח לאסוף כסף הרבה לטובת כלל ישראל... על הדבר הזה היטב חרה לו ותבער כאשר חמתו בו, ויאמר בלבו: הגם לכבוש את הכסף עמי במדינה בא האיש הזה? כי מי אוהב כסף יותר מהצדיק הקדוש, נכד הבעש"ט הזה? ואם חס ושלום יוציא ר' זלמן עצתו את הפועל לאסוף כסף לטובת הכלל, איה יקח ר' ברוך מרכבות וסוסים, כלי כסף וכלי זהב, ושמלות משי וצמר צהר וכל כלי יקר וסגולות מלכים? ולא יכול ר' ברוך להתאפק ויקרא: 'ה' ישיע את ישראל!' ויענהו ר' זלמן, כי אין סומכין על הנס, וה' חפץ כי יקנה ישראל טובותיו במעשיו. ויאמר אליו ר' ברוך: 'אי-זה עבר רוח ה' מאתי לדבר אותך, ואיכה ידעת מה ה' שואל?' ויאמר ר' זלמן: 'הן לא לריב ומצה באתי הנה כי אם לטובת הכלל'. ויאמר ר' ברוך: 'מי ביקש זאת מידך להטיב לישראל?' ויען ר' זלמן ודבריו בנחת נשמעו: 'הן אהבת עמו נטועה בלב כל איש, ואף כי האיש היהודי המורדף בלי חשך, הרואה את עצמו בצר, זה ראשית דרך אמונתו לאהוב את עמו בכל לבו ובכל נפשו ובוה יוכר, כי מזרע היהודים הוא, ואיכה אדוני תקשיח את לבך ותדבר כדברים האלה, ואנוכי לא הרגותיך, כי רק טוב וחסד בלבבי ורק לבעבור היטיב באתי אליך, ולמה יחרה אפך חינם'. ויהי כאשר ראה ר' ברוך, כי לא יוכל לו, כי בהשכל דבריו ויורדים חדרי בטן, ויתגבר ר' ברוך ויעזוב הדברים האלה, ויחל לדבר דברים אחרים ויאמר: 'הנה נא שמעתי, כי בהיותך בפטרבורג דיברת מענייני קבלה עם איש נכרי, אשר לא מבני ישראל הוא'. ר' זלמן ראה והבין היטב, כי ר' ברוך מתגולל עליו למצוא עוון אשר חטא למען הבאיש ריחו, וכי עזב ר' ברוך דברי הכלל וחיפש עלילות. וירא ר' זלמן בעיני שכלו, כי להבל עינה בדרך כוחו, האיש הזה ערלה אוזנו משמוע וליבו צפון משכל וכל דרכיו חושך, ויאמר ר' זלמן בליבו, אנקמה-נא נקם אחד מכל עמלי, אשר היה לריק, ואחר אלך לדרכי, ויען את ר' ברוך ויאמר: 'אמת הדבר, דיברתי בדברי קבלה את איש נכרי, אפס בעוונותינו הרבים, הנכרי הוא יודע יותר בחכמת הקבלה מהרבה רביים אשר פה בוהלין ופודוליה'. על המענה הזה עלה עשן באף ר' ברוך וייתן עליו בקולו קול עז לאמור: 'הס! אל תשמע כיום קולך, כי לך לדבר אלי בענווה ובכפיפת ראש, הלוא ידעת כי התפילין אשר על ראשי ובזרועי הם התפילין של אבי זקני הבעש"ט? הן הכנע תכנע מפניהם אם לא תחת מפני'. ר' ברוך דימה, שיסתתמו טענות ר' זלמן מפחד הבעש"ט אשר הוא מפיל עליו. אבל על שפתי ר' זלמן נראה צחוק של לעג ויאמר בקורת-רוח: 'פארך זה החבוש לראשך הסירהו משם ושים אחר תחתיו לטוטפת בין עיניך ועל זרועך; כי תפיליך אלה פסולים הם, כי בלי ספק לא ידעת, שהתפילין שלא

נבדקו שבע שנים פסולים הם על-פי דין²⁸, ותפילין אלה בלי ספק לא נבדקו שנים הרבה בהיותם תפילין של הבעש"ט וקדושים בעיניך, והדין לא ידעת'. – או נהפכו פני ר' ברוך לירקון וחמתו בערה בו, ויתקצף ויאמר: 'ידעתי זה כבר, כי נכרתה אמונתך!' – ויקם ר' זלמן ויפן וילך עם ר' פנחס אוהבו. כמעט בא ר' זלמן אל בית מלונו, ואנשי בליעל חסידיו ר' ברוך נאספו ויסובו את הבית ויבקשו לשלוח יד בהרב ר' זלמן, וינס ר' זלמן ויציא בעד החלון וימלט על נפשו הוא ור' פנחס עמו, וילכו לדרכם לשוב אל ארצם ואל מולדתם.

ואיש אחד מבני החסידים הלך ברחובות הקריה ויפגע באיש אחד, אשר ידעהו כי לא מהמונם הוא, ויכעיסהו בדבריו לאמור: 'הראית את זלמן הריק הזה?' (לקוואק בלשון רוסיה יקראו היהודים הפולנים 'דיק') ויחר אף האיש ההולך לתומו ואשר שמע את שמע הרב ר' זלמן, וירם את ידו ויך את המתחסד עז-פנים על הלחי עד שפך-דם. וירץ החסיד המוכה ויספר הדבר לר' ברוך, כי אמר יסר ייסר הרבי את מכהו בחרפה ויכהו חרם. אפס ר' ברוך – כאיש אשר כליותיו ייסרוהו ונפשו יודעת, כי אשם אשם – ענהו לאמור: היטיב אשר עשה המכה אותך בעברתו, דמך בראשך, למה פערת פיך לבלי חוק ואנוכי לא צייתך.

עד כאן ההערה, ונשוב אל מה שהיינו בו.

הרב ר' זלמן שב אל ארצו ואל מולדתו סר וזעף, מתאבל על עמו אשר מאשריו מתעים. קירות לבו הומה על אשר לא עלה בידו לגהה מזור למחלת בת עמו, כי חלק לב הרועים המתעים ועינם השע, ויבך בסתר, כי ידיו לא תעשינה תושיה. אכן נגע עמו עמד בעינו ובחבורתו לא נרפא לו. ימים עברו, חגים נקפו, והמכה אשר לא זורה ולא חובשה הלכה הלוך וגדול עד כי גדלה מאוד, וירא ישראל כי בצרה גדולה הוא. אז נפקחו עיני נשיאי העדה, והעיוורים הביטו לראות, כי רעה נגד פניהם, ויקראו עצרה ויאספו בעיר ברדיטשוב, עיר ואם בישראל, להיוועץ יחד ולעמוד על נפשם.

**

שח לי זקן אחד מתושבי קרית ווילנה (ר' זלמן מיליאטר ממשפחת דון יחיאל), שביום שמת הגאון החסיד ר' אליהו ('י"ט תשרי חוה"מ סכות ה"א תקנ"ח, 1798 למספר הרגיל), נאספו רעיו ותלמידיו ואוהביו ללוותו ולספדו, ותהום העיר לקול בוכים. וייראו מאוד פן תגבר יד החסידים, אחרי נאסף הצדיק הלוחם מלחמתה של תורה, ורוח נדיבה לבשתם, ועוד בחצר בית-הקברות החלו לנדב זהב וכסף לצורך החזקת כת הלומדים ולרדוף אחרי החסידים, ויעל סך הנדבות לחמשת אלפים אדומים זהב, ותהי ראשית מלאכתם למסור לדין מלכות שבעת ראשי החסידים אשר בוילנה ואשר כל הכת נשענת עליהם, וישימו עליהם עלילות דברים, כי נטפלו לנאפוליון מצרפת, הלוחם בימים ההם במצרים, ומחזיקים את חילו בכלי קרב. ויאסרו האשים האלה, והדת ניתנה לשלחם אל ארץ גזירה לסיביר, ויהי בלכתם לדרכם בלוויית אנשי צבא הקיסר כמושפט, וישימו אלופי הקהל דווילנה להם עוד משמר מיהודים, לבלתי ישחדו את שומריהם בכסף לנוס ולהימלט על נפשם. ויהי בהיותם בדרך בעיר קטנה, ויבואו אל בית יהודי לאכול לחם, ויושם לפניהם בשר טריפה, כי אמרו היהודים,

28. נראה דהכותב טעה בדבר הלכה. וכך כותב רבינו בשולחנו, סי' לט, סע' יא: "תפילין שהוחזקו בכשרות פעם אחת א"צ בדיקה לעולם מן הדין". הדין של בדיקה בכל שבע שנים הוא כלפי תפילין שמניחם לפרקים.

הלא 'קארלינער' הם (בשם זה כינו המון העם בליטה את כת החסידים בימים ההם, ע"ש הרבי היושב בקארלין²⁹) ומה להם לאכול בשר שחיטה כשרה? מזה אנו רואים עד כמה הגיעה המחלוקת בין שתי הכיתות האלה בימים ההם, עד שכמעט נחלקו לשתי אומות ואולם שבעת האנשים הושבו מהרה מאמצע הדרך מעיר ריגה על-ידי השתדלות הכת שלהם, ובליל חמישי משמונת ימי חנוכה נתבשרו כי חופשים הם. על כן החסידים בארץ ליטה עושים משתה ושמחה בליל חמישי לחנוכה עד היום הזה³⁰.

29. על הביטוי "קארלינער" נשאל רבינו הזקן הן במאסרו הראשון והן בשני, ראה: אג"ק רבינו הזקן, תשע"ב עמ' רטז (אגרת נח – המענות במאסר הראשון) ועמ' רפב (אגרת עד – המענות במאסר השני).
 30. על מאסר חסידי וילנא והשתלשלות ההלשנה ראה הרי"מ מונדשיין, המאסר הראשון, עמ' 377 ואילך. על מסורת החגיגה בליל חמישי של חנוכה ראה שם, עמ' 11-6. ושם על נכונות שמועה זו שכנראה עברה במסורת קהילות חב"ד.

בחור ישיבה בבית הרבי

דוד ישעיה זילברבוש

דוד ישעיה זילברבוש נולד בתרי"ד בזאלושיצ'קי. בן למשפחה חסידית. התחתן בתרל"ה עם בת עשירים מלאשקוביץ. לאחר חצי שנה התאלמן, ושב למקום מגוריו. מפעם לפעם נסע לצ'רנוביץ, עיין בספרים חיצוניים ולמד לימודי חול, התחבר למשכילים. השתתף ב'השחר' של פרץ סמולנסקין. לאחר נישואיו שנית עבר לקלומיה. סייע בהקמת עיתון 'התור'. בתר"מ נסע לוינה והיה לעזר במערכת 'השחר'. אח"כ הוציא לאור ירחון ספרותי 'האור'. בתרמ"ג שב לקלומיה ונתמנה למורה. שם הו"ל דו-שבועון 'העם' ושבועון 'דאס פאלק'. זיכרונותיו נתפרסמו בספרו האוטוביוגרפי 'מפנקס זכרונותי'. ונתפרסמו לאחמ"כ בפרויקט בן יהודה.

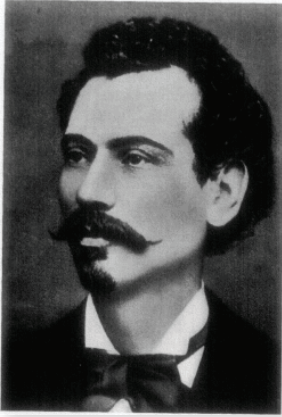

שרטוטים לדמותו של פרץ סמולנסקין

הבחור פרץ בחצר האדמו"ר מליובוויץ – באחד הימים לימות החורף של שנת ה'תרי"ט לב"ע [לבריאת עולם] בא אחד הבחורים מבחורי ישיבת שקלוב, ושמו פרץ, אל "חצר" רבי מנחם מנדיל אשר בעיר ליובאוויץ. הלא הוא בחור שטרם מלאו לו שבע-עשרה שנה, בחור אשר לפי מספר שנותיו גבהה קומתו יתר מכשיעור וגופו צנום, והרקות שבפניו השחרחרים בולטות. רק כי על שפתו העליונה כבר נראו נצני שערות שחורות ודקות – וכמו גם סנטרו נותן אותותיו אותות להצמיח לו שחור על גבי שחור.

לא היה בימים ההם חזון קר דבר-בואם של בחורי הישיבות אל בית ה"רבי" אשר בליובאוויץ. החסידות הלבבאוצאית נפלאה היא מאז מחברותיה. בה נגלה ונסתר נפגשו ו"שמיא וארעא נשקי אהדדי"². גאוניות שני התלמודים ונושאי כליהם, מחקרי הרבנים-הפילוסופים של ימי הבינים וסודות הקבלה מתכנסים בה צפופים ומשלימים זה את זה רווחים. ואל ה"רבי", רבי מנחם מנדיל הליובאוויצאי, נהרו חסידים אשר רובם לא לראות נפלאות הם באים אלא ליהנות מזיו לקחו בנגלה ובנסתר. – ובכן באו גם רבים מבחורי הישיבות, ויבא גם הבחור פרץ בתוכם.

1. פרץ סמולנסקין (1842-1885) היה סופר עברי ופובליציסט, מאנשי תנועת ההשכלה היהודית ובהמשך מראשי תנועת "חיבת ציון".
2. שמים וארץ נושקים זה לזה.

פרץ סמולנסקיין
(אוסף שבדרון,
הספרייה הלאומית)

מצטיין זה הבחור הצעיר, שחרחר הפנים, גבה הקומות ודק הבשר, ששמו פרץ, בעיניו הגדולות והמבריקות ובלווי השדרה שלו שאיננו רך. ובשעה שבני גילו נחבאים אל אחת הפנות שחוחי-גב ומלקקים את העצמות מעל שלחן ה"רבי" יודע הוא להלוך נגד החיים בקומה זקופה – ואם הוא, לפעמים, שלא במתכון, דוחק גם רגלי מי שגדול ממנו בחכמה לא בו תלוי הקולר כי אם ברעהו הנחשל אחריו.

לו הליכות-עולם, וכיבוש מקומו בכל מסבה ומסבה שהוא נמצא בה הוא הוא כבשונו.

הנה כי כן הצליח עד מהרה חפצו בידו להסב אליו כל עין ולמשוך אחריו כל לבב גם בחצר ה"רבי":

"אמירת התורה" של רבי מנחם מנדיל הליובאוויצאי במסכת קהל חסידיו היתה משנה שלמה על פי שיטתו, שיטה מקובצת,

אשר היתה לו סגולה. משנתו היתה מפה רבת-גוונים. בה השתרגו גם מקרא גם הלכה וגם אגדה, הנאחזים בחוטים דקים מן הדקים של עיון צח וחקירה נקיה. ועל המפה הזאת רבת הגוונים תופע נהרה, המשתפכת ונוצצת באשד קוי-זהרה, זוהר הקבלה, ובשעשועיה מקרבת היא גוון אל גוון עד התמזגם לאור-יקרות, לברקת הראשה בגולת-הכותרת...

לרבים מקהל החסידים, ולפעמים גם למצוינים שבהם, תופשי תורה ויודעי חן, העושים אזניהם כאפרכסת לספוג אל קרבם כל תג ותג שב"תורת" רבם, קשה היה, קשה מאד, לחזור על משנתו. יש אשר תוך כדי הקשה תגיח איזו דאגה ממחבואיה והיא תעיק עליהם לבלי תת אותם לרכו את כל מחשבותיהם לחקירה כל כך עמוקה וכל כך נשגבה. אף יש אשר לאותו ה"סופג" חסר אותו הכשרון, המיוחד לאנשי סגולה, למסור לאחריים את הדברים כהותם מבלי גמגם בלשונו ומבלי היות נוקש בשנונו. כי על-כן בחרו מקרב "היושבים העתיקים"³ הסמוכים על שלחן ה"רבי" ואינם יודעים כל מחסור, איש אשר רוח בו ואשר לבו ער ואשר לשונו ממהרת לדבר צחות – ואותו הועידו להיות להם ל"חוזר".⁴

ויהיה לחסיד-ליובוויץ העונג היותר נעלה והיותר נשגב במוצאי-שבתות, ביומי דפגרא,⁵ ולפעמים אף באחד הערבים מערבי ימות החול, בהיות לבם טוב עליהם, לא לספר איש לרעהו ספורי-מעשיות של צדיקים עושי-נפלאות, אבל להקשיב אל פרקו של ה"חוזר", לכוון את לבם לרבם ולהתעמק בו ובמשנתו – עד הגיעם ועד השיגם ועד עלותם מעלה-מעלה אל הפסגה של "מוחין גדלות".⁶

3. היושבים – כינוי לחסידים, בעיקר צעירים בסמוך לחופתם או בשנים הראשונות לאחר חתונתם, שישבו בחצר האדמו"ר ולמדו נגלה וחסידות. עליהם ראה ישראל בער בערג, הישיבה הגדולה של כ"ק אדמו"ר הצ"צ, גיליון התמים, עמ' 71-70.

4. החוזר היה מקשיב בתשומת לב לאמירת דברי החסידות של האדמו"ר והיה חוזר על כך בקרב החסידים.

5. ימי חופשה (ע"פ ב"מ סט, ב). כלומר ימים שבהם נחוגים ה"מים טובים" החסידיים.

6. "מוחין גדלות" – בחסידות, מורה על כח החכמה בשלימות ובאופן נעלה. מראה על היכולת להכיל

אולם פעם, באחד ממוצאי-השבתות, כמו העיז השטן להתגרות בם וכמעט נוחלה תוחלתם: השבת היא "שבת שירה". היום היה הרבי חוצב בתורתו להבות. היום נחה עליו הרוח בכל עזוזה והוא הפליא גם את שומעיו התדירים בקסם-סלסוליו וברוממות חזונו. – ובאותו הערב, במוצאי מנוחה, בהתאסף קהל-החסידיים לסעודת "מלוה מלכה" היו כל העינים נשואות אל ה"חזור" וכל הלבבות רועדים בגיל, בהתעתדם לקראת פרקו. אולם, אהה, ה"חזור" איננו שלם היום בגופו. כמו עזבהו פתאום כחו, וכמו אחזהו בולמוס, והוא איננו יכול להוציא אף הגה מפיהו... עננה כבדה פורשת כנפיה על ראשי כל המסובים אל השולחן. וכמו נאלמה פתאום כל שפה – ודומיתם דומית-חרדה.

יושב לו זה בחור-הישיבה, ששמו פרץ, מרחוק, ומתבונן אל המחזה. מוסיפות עיניו הגדולות ברק, והן נוצצות, והן מתיזות זיקים:

– דומית-קודש אשר כזאת לא ראה עוד מימיו!!!

אז קם לפתע-פתאום ממושב זה הבחור הצעיר, שחרחר הפנים, גבה הקומה ודק-הבשר, ואחרי בקשו רשות מאת הנאספים חוזר הוא על משנתו של הרבי בכל דקדוקיה ופרטיה, אות אחת לא נעדרה.

מבהיקים כל פנים למשמע הרצאתו החריפה והמתוקה. נותנים הנאספים גודל לו. מראים הם ראשית לו בהושבים אותו בראש השלחן לימין רבי אברהם יחזקאל, הנודע לבעל "מדרגה גבוהה". גבה אף רחב לבב פרץ, בחור-הישיבה, ובקולו כקול הזמיר משמיע הוא באזניהם את הזמר "אליהו הנביא" על-פי הטעמים והנגינות של החזן היותר מפורסם בדורו, הנקרא בשם "בעל-הבית'ל הווילנאי"⁷ – וירונו כל הלבבות ותהי השמחה שלימה.

*

לא תמול היה בעת ההיא אותו הבחור, בעל העינים הגדולות והמבריקות, שהיה חוזר על משנתו של הרבי הליבוויצאי והיה מזמר את מזמורו של בעל הבית'ל הווילנאי. הוא כבר שבע נדודים וכבר נבחר בכור של נסיונות לא-מעטים.

לא תמול היה, ואין אתנו יודע אם היתה תפארתו על הדרך שבחר לו עד היום ההוא. אבל את זאת אנחנו יודעים כי כשנתגלגל, אחרי ימי-נדודים לא-מעטים, לעיר ליבוויץ, להיות מרואי פני הרבי ולהתחמם לאורו, היה לבבו שלם עמו להיטיב דרכיו ולהתמם עם תמימים. – וכבר מלתי אמורה כי לא ארכו הימים והשעה היתה משחקת לו להציב לו יד בחצר הרבי.

אף היה יום שבו שגשג פתאום אף גדל כבודו בעיני כל רואיו. הנה הרבי בכבודו ובעצמו הראה לו אות-לטובה כי בהאזינו פעם לנגינתו הנעימה הצטחק לעומתו...

ומן היום ההוא התרועע אתו אף השתעשע בחברתו רבי שמואל'ל, בנו בכורו של הרבי⁸, הנועד

הבנות שכליות דקות באופן אובייקטיבי וללא רגש.

7. יואל דוד שטראשוונסקי-לווינשטיין (1850-1816) חזן וזמר אופרה.

8. מוהר"ר שמואל היה בן זקונו של כ"ק אדמו"ר הצ"צ, ולא בנו בכורו. וטעות היא אצל הכותב. בנו בכורו של אדמו"ר הצ"צ היה מוהר"ר יהודה לייב.

להיות ממלא מקום אביו; ומן היום שהוא קרבהו יעקב שמשון, ראש הגבאים בחצר הרבי, כמו נגיד. הוא העניק לו מטובו והוא השביעהו מעדנים לדשן עצמותיו – בהיות נפשו שוקקה להוכיח אותו ל"חתן" לבתו הבתולה מרת בתיה.

*

אמנם גודל חשיבותו בחצר הרבי היה לו באחד הימים גם לפוקה:

"עוף השמים הוליך את הקול" לאחד הגבאים, הממונה על "דברים שבסתר", כי אותו הבחור הצעיר שחרחר-הפנים, גבה-הקומה ודק-הבשר, לא רק יודע-תורה ויודע-נגן הוא, ולא רק כי ידו רב לו במליצת שפת עבר, אבל גם ידיעתו בשפת המדינה לא מעטה היא. – ואתם הלא תדעו כי הדברים אשר אנכי מספר היום נקרו ויאתיו בימים שכבר עברו עליהם יותר משבעים שנה; ואתם הלא תדעו כי בימים ההם עוד היו הניגודים בין כת החסידים ובין כת המתנגדים בעצם תקפה. "החרבות שלופות והקשתות דרוכות והמלחמה נטושה!..." "הטלת ה"חרם" אשה על אחותה כבר היתה לדבר יום ביומו, לדבר שבחול... נזכרים שני הצדדים כי יש עיר גדולה, עיר מושב ה"פריץ הגדול", ופטרבורג שמה... כותבים להתם אגרת קטנה בשפת המדינה ובה מספרים באזני אותו ה"פריץ" "דברים כהויתם" המתובלים ב"מופתים חותכים" אשר על פיהם יחתוך גזר דינו; ואתם הלא שמעתם כי על פי אגרת קטנה אשר כזאת כבר היה "בעל התניא" כלוא בבית האסורים ירחים מספר... ובכן אם הם כותבים רשאי גם הצד שכנגד לכתוב... ובבחור מבחורי הישיבה, אחד מ"אנשי שלומנו", שעניו גדולות ומבריקות וידיו אמונות לכתוב רוסית צפונה ברכה מרובה...

מתרפק אותו הגבאי על אותו הבחור, משדל הוא אותו בחלקות ומחמאות למלא תפקידו – ופתאום, באחד הימים, נעלם אותו הבחור ואיננו. וכשם שלא ידע איש מאין הוא בא כך לא ידע איש לאן הוא הלך.

... בא באחד הימים בחור צעיר כבן עשרים שנה, מי שהיה מצוין בישיבת שקלוב כן בתורתו וכן בשעשועיו השובבים, מי שהוציא את חסידי ליובוויץ מעצבות לשמחה בחזרו על משנתו של רבם ומי שהרבי בכבודו ובעצמו הצטחק לעומתו בהאזינו לנגינתו; בא אחרי שנתים ימי נדודים מעיירה לעיירה, בתור עוזר לחזן-נודד, לכרך גדול שברוסיא – לעיר מפוארה בכל ערי הצפון, לעיר שכל שטחה מישור נרחב ולשווקיה ורחובותיה דמות טבלה למשחק האישקקי, ואודיסה שמה.

* * *

בשייכות עם העניין מובא קטע נוסף העוסק בקשר שבין פרץ סמולנסקין ובין לצר כ"ק רבינו הצמח צדק. הקטע נכתב ע"י הסופר משה צינביץ בספר-זיכרון של קהילת ויטבסק (בספרו אישים וקהילות ישנה סקירה קצרה אודות המרכז בליובאוויטש).

פרץ סמולנסקין בויטבסק (ויטבסק)

כשתי שנים ומחצה ישב פרץ סמולנסקין בויטבסק (1858-59, 1961) בביתו של ר' זאב ווילנקין¹⁰, שהיה דודו או בן דודו של הרב האדמו"ר רבי מנחם מענדיל שניאורסון, בעל "צמח צדק", והיו לו עסקים עם פקידי הממשלה. באותם הימים הלשין מישהו על ר' מנדיל, שיש לו שמונים אלף חסידים והוא מנצל אותם ומתעשר על חשבונם ושהוא מתנגד ל"השכלה" שהממשלה הניקולאייבית לקחה אותה תחת חסותה, וסכנה גדולה נשקפה ל"רבי" מצד השלטון הרוסי¹¹.

פרץ סמולנסקין, חניך ישיבת שקלוב, שהה לפני כן כמה חדשים באותה שנה בליובאוויץ והיה שם מה"יושבים" לפני ר' מנדיל. היה כבר בבחינת מתמשכל, אבל כפי הנראה היה עוד שומר דת ומתנהג כאחד משלומי אמוני ישראל. "הרבי" וביחוד בניו של "הרבי" התיחסו לסמולנסקין בחיבה, הכירו בכשרונותיו, הוקירו את ידיעתו ברוסית ואת נימוסיו הנאים וראו בו שליחם הנאמן לנסוע לעיר הפלך לשם העברת רוע הגזירה הנ"ל. ווילנקין פנה אל שר הפלך בויטבסק מצד אחד, ואל השתדלן ר' משה ברלין¹², שישב בפטרבורג מצד שני, והם העבירו מעל "הרבי" את רוע הגזירה. אבל את הידיעות הסודיות על מהלך העניין המסוכן אי אפשר היה לשלוח על יד הדואר, ומסילת ברזל וטלגרף עדיין לא היו אז ברוסיה הלבנה. ועל כן היה סמולנסקין שידע קצת רוסית, והיה זריז ובעל מרץ מטבעו, השליח והמתווך בין ווילנקין ובין ר' מנדיל - ומילא את שליחותו באמונה.

10. אולי כוונתו להרה"ח זאב ווילענקעס מוויטבסק. סימוכין לכך ניתן לראות באגרות קודש רבינו הצ"צ (תשע"ג, עמ' 10-10) שם מצויה אגרת אליו הכתובה ברמיזה, מכתב זה מבואר ע"י רבינו הרי"צ בהקשר של הלשנה על א' מחסידי הצ"צ (ראה התמים חוברת ו, עמ' רעא-רעג). היה עשיר גדול, התעסק בענייני הכלל והיה מקורב לחוגי הממשל בויטבסק (ראה בית רבי, ח"א, עמ' עו. ובהתמים, שם).

11. לא מצינו באותם שנים דלטוריה על הצמח צדק, עיקר המלשינות הייתה בתקופת אסיפת הרבנים. על המלשינות ראה רשד"ב לויץ, תולדות חב"ד ברוסיה הצארית, פרקים סח-עב.

12. משה ברלין, משכיל ומלומד יהודי, יועץ במשרד לענייני דת בפטרבורג. קשה להניח שבחצר הרבי נעזרו בשתדלנותו של משה ברלין, כיון שחסידי הצ"צ הלשינו עליו בפני השלטונות ראה אג"ק הצ"צ, תשע"ג, עמ' קמה. אודות פרשת ברלין ראה איליה לוריא, עדה ומדינה, עמ' 87-89.

החסידות והציונות

ציונות בקאפוסט

יוסף אליאש

אליאש יוסף בן צבי, נולד כ' אדר תרל"ד במינסק. מקטנותו החל לפעול למען הציונות ונדד בכמה מקומות לשם כך, קודם נישואיו למד רפואת שיניים, בראשית שנת 1900 עבר לקאפוסט עקב נישואיו, ניהל את מפעל חותנו ועסק בפעילות ציונית בסביבה, בכ' אדר תרפ"ב הגיע לישראל. זיכרונותיו התפרסמו בספרו "זיכרונות ציוני מרוסיה", הספריה הציונית, תל אביב, תשט"ו.

העיירה קופיס¹ מפורסמת הייתה אצל היהודים בבית הדפוס העברי שהיה בה מלפני דורות אחדים². נדפסו בו ספרים חשובים וגם התלמוד המפורסם בשם "קאפוסטער ש"ס" (ש"ס קפוסטאי)³. הדפוס חדל להתקיים כתוצאה מהלשנה על בעל בית הדפוס שהוא מדפיס ספרים שלא על דעת "הצנזורה". את בעל בית הדפוס אסרו, וכפי שנמסר הובל בשלשלאות לבית האסורים ובית הדפוס נשרף⁴. אני ראיתי כשחפרו ילדים בחצר שבה היה לפני בית הדפוס וצאו אותיות-דפוס. בין החסידים הייתה העיירה קופיס מפורסמת בזה שעד סוף שנת תר"ס שכן בה כבוד האדמו"ר ר' שניאור זלמן שניאורסון⁵, אחד מצאצאיו של בעל "התניא", והעיירה הייתה במשך השנים הומה חסידים מכל קצווי רוסיה, ובעיקר בימים נוראים, בחגים ובמועדים.

1. קופיס (Копысь) היא עיירה במחוז ויטבסק שבבלארוס, בקרבת נהר דנייפר. כונתה בפי היהודים "קאפוסט".
2. בקאפוסט פעלו ארבעה בתי דפוס בין השנים תקס"ד-תקצ"ז. ונדפסו בה ספרי חסידות רבים ובפרט ספרי חסידות חב"ד. אודותיה ראה חיים דוב פרידברג, תולדות הדפוס העברי בפולניה, תל אביב, תש"י, עמ' 135-137.
3. ש"ס זה התפרסם עקב המחלוקת בין בית הדפוס בסלאוויטא ולבית הדפוס בקאפוסט על ענייני זכויות יוצרים. ראה רשד"ב לוי, מבית הגנוזים, 2009, פרק נ, עמ' קפה-קפח. הר"י מונדשיין, פסקיהם של רבני חב"ד בפולמוסי המדפיסים קאפוסט-סלאוויטא-וילנא (תקע"א-תקצ"ז), אור ישראל, גל' לב-לג.
4. בשנת תקצ"ז נסגרו כל בתי הדפוס היהודיים ברוסיה למעט בוילנא ובזיטומיר. ראה אגרות קודש הרבי הריי"צ, ח"ד, עמ' תקסג. היום יום ג' שבט. בסלאוויטא קרה מקרה לא טהור ובעקבותיו הייתה הלשנה שבגינה נסגר בית הדפוס ובעלי בית הדפוס נענשו בעונשים גופניים וראה בפרטות אצל פרידברג, שם, עמ' 108-109. וכנראה נתחלף לכותב סיפור סלאוויטא יחד עם גזירת הדפוסים.
5. רבי שלמה זלמן בן רבי יהודה לייב שניאורסון - האדמו"ר השני של חב"ד קאפוסט ונכד כ"ק רבינו הצ"צ. נולד בליובאוויטש תק"ץ (1830) ונפטר בכ"ז באייר תר"ס (1900).

בקופיס גרו כחמשת אלפים תושבים, מהם כאלפיים יהודים. אצל היהודים ברוסיה הלבנה מתהלך פתגם: "א גוט לעבען וויא אין קופיס" (חיים טובים כמו בקופיס). יסוד הפתגם הוא בעובדה שבקופיס אסור היה לסדר גיטין, מפני שבעיירה זרמו שני נהרות ולא ידעו את שמם, ועל פי הדין אסור במקומות כאלה להתגרש.

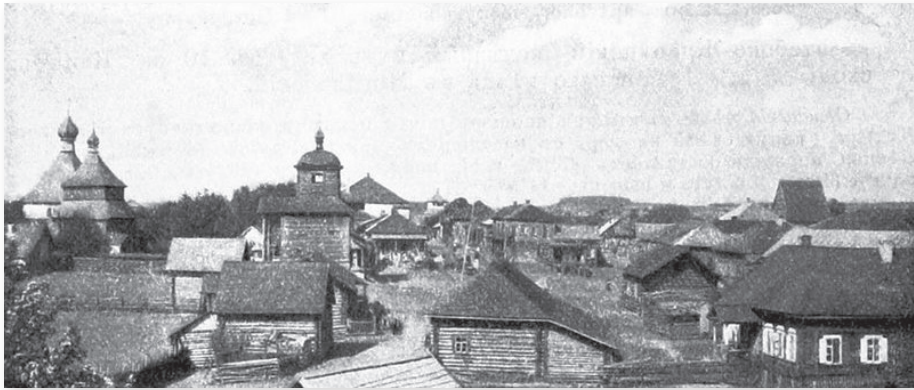
אני זוכר שבשנת 1910 הזדמנתי ביחד עם מזכיר המועצה המקומית בארכיון אשר בעיר הפלך מוהילוב. חיטטנו במכתבים הנוגעים לעירה קופיס ומצאנו תעודות עתיקות שלפיהן התקיימה קופיס למעלה משמונה מאות שנה ובאחד הכתבים היה מסופר, שבין שני הנהרות הזורמים דרך קופיס, אשר שם האחד "סמורקובקה" ושם השני "דרוטובקה", הייתה פעם מלחמה בין שני נסיכים רוסיים. כאשר הבאתי כתוב וחתום את שמוניהם של שני הנהרות להרב דמתא ר' מגדל דון יחיא נעשתה לו הרווחה. מאז התחיל לסדר גיטין בקופיס, אולם המימרה הנ"ל נשארה בכל זאת בתקפה. בתקופה שאני עומד בה הצטיינה קופיס בששה-עשר בתי חרושת לתעשיית רעפי-חרסינה לתנורים. חמשה עשר מהם היו שייכים ליהודים. מספר הפועלים הגיע בתקופה שבין המלחמה היפנית ומלחמת העולם הראשונה לחמשת אלפים, וגודל הייצור הגיע לשלושה מילונים רובל בשנה. הפועלים היו לא רק מתושבי קופיס אלא גם כפריים מהסביבה.

להורי אשתי היה אחד מבתי החרושת הגדולים שבעיירה, השני בגודלו. מספר הפועלים שעבדו בו ושוויה של התוצרת הגיע לכדי עשרה אחוזים מכל בתי החרושת. הורי אשתי היו כבר זקנים. בתם הבכירה גרה בקיוב, בעלה ניהל שם את המחסן של בית החרושת. עלי, כבעל בתם השנייה (מלבדן לא היו להם בנים או בנות), הוטל התפקיד לנהל את בית החרושת עצמו.

משהתחלתי להתעסק בענייני בית החרושת נתקלתי בעובדה משונה: כל הפקידים בכל בתי החרושת בעיירה היו יהודים. העגלונים ששרתו את בתי החרושת חמושים אחוז מהם היו יהודים. אולם הפועלים היו כמעט כולם נוצרים, מהם רוסים, גרמנים ופולנים. מספר הפועלים היהודים הגיע בקושי לחמשה אחוזים. והנה עובדה אחרת: ברשותה של המועצה המקומית היו כחמשת אלפים "דיסטאין" (כששים אלף דונם) אדמה ציבורית, אדמה פורייה, שנענתה למעבדיה ביד רחבה, ובין מעבדיה לא היה אף יהודי אחד, והאדמה הזאת הייתה תחת שיפוטה של העיירה ולא חלו עליה הגזירות וההגבלות המיוחדות ליהודים.

התחלתי להתבונן למצבם הכלכלי של יהודי העיירה, וגם הוא לא הניח את דעתי. האנשים בגיל העמידה ומעלה עסקו במסחר פעוט, חנויות עמדו על גבי חנויות, ועל פי רוב לא פרנסו בגלל התחרות את בעליהן. מספר בעלי המלאכה היה קטן וברובם היו עניים. הנשים התעסקו במשק ביתן, או שעזרו על יד בעליהן בחנויות. והנוער? עיניו היו מופנות לאמריקה או לאפריקה! את בולמוס ההגירה לא הבנתי, כי הייתה לנוער האפשרות להסתדר גם בעבודה המפרנסת את בעליה בכבוד ובלי צמצום. הרי חייהם של הפועלים הנוצרים בבתי החרושת, ושל האיכרים שעבדו את האדמה הציבורית, היו טובים למדי. לכולם היו בתים משלהם, שכר עבודה ולחם מהגורן, תפוחי אדמה משלהם וירקות ופירות משלהם. לעומת זאת היו אצל היהודים וועדים שונים, וועד לעזרת

6. הרה"ג מנחם מענדל דון יחיא בן הרב שבתי דון יחיא רבה של דריסא. כיהן כרבה של קאפוסט והתעסק רבות עבור כולל חב"ד.

קופיס, 1905 (תצלום: מ. אסטנקוביץ)

עניים סתם, וועד לעזרה במקרה אסונות ומחלות, וועד להכנסת כלות עניות לחופה, ועוד. האנשים התרגלו לסמוך על עזרה מוועדים, במקום לסמוך על כוחות עצמם.

גם מצבה של הציונות בעיירה לא הניח את דעתו: אגודה ציונית מאורגנת לא הייתה. בין בעלי בתי החרושת מצאתי אחד משכיל בשם: אברהם-משה שפירא, שהיה מ"חובבי-ציון" ונעשה ל"ציוני מדיני", אולם פעולתו לא הייתה ניכרת. לפעמים כינס אספות בבתי-הכנסת והשתדל להשפיע על הקהל, אבל ללא תוצאות ממשיות. לפי דבריו עיקר הקושי להכניס את יהודי קופיס תחת כנפי הציונות נעוץ היה בעובדה שערייה חסידית זו הייתה נתונה כולה להשפעת האדמו"ר, השוכן כבוד בקופיס גופה, והוא מתנגד לציונות. כעבור זמן מה הייתה לי ההזדמנות לשמוע מפי האדמו"ר עצמו את נימוקי התנגדותו לציונות. ככל יהודי קופיס היה חותני "חסיד" והוא היה גם בין "התקיפים" בחצר האדמו"ר הקופיסאי. באחד הימים הביע את רצונו שאבקר אתו אצל "הרבי". קיבלתי את הצעתו ברצון, אף על פי שאבותיי ואבות אבותיי לא נמנו עם החסידים, ואני חונכתי בין "מתנגדים" נלהבים. על התנועה החסידית ידעתי רק על פי השמועה ומקריאה בספרים. מצאתי אפוא ענין להיפגש עם אישיות המייצגת את התנועה החזקה הזאת שנתפשטה בין היהודים בכל העולם.

כשבאנו לבית הרבי כבר חיכה לנו הגבאי. הוכנסנו לאולם גדול, ששימש מקום תפילה, מקום "אמירת חסידות" בפני הקהל, וגם כולם אורחים. אחרי רגעים מספר הופיע הרבי מחדר צדדי. הוא קיבל את פנינו בלחיצת יד וב"שלום עליכם" המסורתית, ישב בכורסה על יד השולחן וביקש גם אותנו לשבת.

הרבי עשה עלי רושם טוב מאוד. פניו הביעו פקחות וחכמה. מובן שהוא היה המתחיל בשיחה ושאלני על מעשי ואם הנני חסיד. סיפרתי לו בקצרה את קורותי, שילבתי גם את פעולתי

7. אגודה ציונית במאה ה-19, שחבריה דגלו בעלייה ובהתיישבות בא"י. האגודה קדמה לקונגרס הציוני הראשון בבאזל. מראשיה היו משה לייב לילינבלום, יהודה לייב פינסקר והרב שמואל מוהליבר.
8. זרם בתנועה הציונית בשלהי המאה ה-19, אשר דגל בפעולה מדינית דיפלומטית לפני פעולות התיישבות. מנהיג הזרם היה בנימין זאב הרצל.

9. ממקורבי החצר. על הקשר בין עשירות והשפעה על החצר ראה גם בזיכרונותיו בן ציון דינור, לעיל עמ' 109. וראה גם איליה לוריא, עדה ומדינה, תשס"ה, עמ' 41-38.

הציונית. בשמעו זאת, הביע אי קורת רוח מהתנועה הציונית. אז הרהבתי עוז בנפשי והעירותי, שאני מתפלא על התנגדותו לציונות עכשיו, בעוד שידוע לנו, הציונים, שהעסקן הציוני הידוע מנחם מנדל אוסישקין¹⁰ ביקר את כבוד הרבי לפני שנים מספר והרבי בירך אותו שיצליח בדרכו הציונית¹¹. על זאת השיב לי, שתנועת "חובבי ציון" בזמנה, שאוסישקין דיבר בשמה, הייתה קרובה ברוחה לתנועת "ישוב ארץ ישראל"¹² הקדומה. ההבדל היה רק בזאת שאז תמכו בישוב הישן שבערים הקדושות, ותנועת "חובבי ציון" הוסיפה גם ישוב כפרי כדי לעבד את אדמת ארץ ישראל. אבל עכשיו, בעונותינו הרבים, הופיעו "טרויפניאקיס"¹³ (את המלה הזאת אני זוכר היטב, יצאה מפי הרבי) המתיימרים להביא את הגאולה, אולם הוא, הרבי, אינו מאמין שמשויח ישראל יתחבר עם אנשים כאלה. מצאתי לנכון לא להיכנס בוויכוח עם הרבי, בעיקר משום שהיה חולה וחלש. כעבור חצי שנה בערך, נסתלק הרבי לעולם האמת, וכסאו נשאר פנוי עד היום הזה.

10. אברהם מנחם-מנדל אוסישקין (1863-1941) היה מראשי הציונות, איש חובבי ציון. עמד בראש קרן קיימת לישראל.

11. בהמליץ (23 באוגוסט 1887, עמ' 1900) פרסם אוסישקין ידיעה על דבר תמיכתו של האדמו"ר רבי שלמה זלמן בחובבי ציון. על כך ראה יצחק אלפסי, החסידות ושיבת ציון, תשמ"ו, עמ' 22-21. חסידיו לא נתנו אמון רב בידיעה זו ובהמליץ (7 באוקטובר 1887, עמ' 2235) התפרסמה תגובה המערערת על מידת הנאמנות של הודעת התמיכה בציונות.

על מקרה דומה שהתרחש עם האדמו"ר שמריהו נח מבברויסק ראה אלפסי, שם, עמ' 63.

12. החברה ליישוב ארץ ישראל נוסדה בפרנקפורט בעקבות ועידה של רבנים ובראשם הרב צבי הירש קלישר והרב אליהו גוטמאכר. מטרתה הייתה להוות ארגון מעשי ראשון למען פעילות למימוש יישוב ארץ ישראל אך דעכה. במהירות.

13. = מנוולים.

בית חסידים

אליהו קפלן

קפלן, אליהו קאפיל ב"ר מנחם מענדל, מבאברויסק. למד בחדרים בתו"ת. עלה לאה"ק עזר רבות לביסוס כפר חב"ד עד יומו האחרון. ידיד ומסור לחב"ד. זיכרונותיו 'בית חסידים' נתפרסמו בבוברויסק ח"א. זיכרונות אלו נדפסו כעבור שנים בשינויי לשון וסגנון (ובתוספת פרטים מסוימים) בכפ"ח גיליון 496 עמ' 26 ואילך.

ממשפחת חסידי ליובאוויץ אני. סבי נתן שיעורי תלמוד בישיבת הרב שניאורסון וגם לימד את בני הרב. הוא נהג לנסוע לימים נוראים לליובאוויץ והיה חוזר הביתה לאחר תום החגים. הרב שניאורסון היה שואל אותו על בילוי זמנו בליובאוויץ ואז היה סבי חוזר על מאמרי חסידות ששמע שם. לעתים קרובות היה מעביר דרישות שלום הדדיות בין הרב שניאורסון לבין הרבי מליובאוויץ. לסבי היו שלושה בנים ובת, אך רק אבי הלך בדרכיו.

גרנו בבית ברבש שברחוב מוראביובסקאיה מול "סטארוסעלער שול" בו במקום הייתה לנו חנות נקניק ומעדנים. אבי - מנחם מענדל קפלן (קראו לו "מנדל דער חסיד") היה קנאי באדיקותו ודבקו בחסידות; כל יום עסק בלימודים והיה מאריך בתפילתו. בשל דבקות יתירה ברבי מליובאוויץ עבר מבית הכנסת של הרב שניאורסון לבית הכנסת ע"ש ר' הלל ז"ל (ר' הלל מפאריץ³). בין מנחה למעריב היה מלמד "עין יעקב" ואחרי מעריב - משניות. אמא, גיטל מרגולין בת ר' דוד, הייתה

1. ישיבת חב"ד בבברויסק הייתה נק' קיבוץ, הקיבוץ היה תחת ניהולו של רבי שמריה נח שניאורסון, האדמו"ר מבברויסק. עוד אודות הקיבוץ ראה לעיל משה דוד שניאורסון, ביתו של האדמו"ר, עמ' 55.

2. כעת נמצא שם מוזיאון המהפכה. במקום ביתו ובית הכנסת של הרב שניאורסון פנינת הרחובות אדאמוסקאיה ומוראביובסקאיה נמצאת גינה ציבורית קטנה ובה הועמד הטנק הסובייטי הראשון שנכנס לעיר לאחר גירוש הנאצים בשנת 1944, עליו צוין תאריך שחרור העיר ע"י הצבא האדום (א. קפלן).

3. הרה"ק ר' הלל ב"ר מאיר מאליסאו מפאריטש, מגדולי חסידי אדמו"ר האמצעי ומקושר לאדמו"ר הצמח צדק, עובד ה' מופלא, היה רב בפאריטש ובברויסק, אדמו"ר הצ"צ היה שולח אליו תלמידים שידריכם בעבודת ה'. אודותיו ראה בית רבי, ח"ב, עמ' 29-26. ובהנסמן ברשימת היומן, תשע"ו, עמ' תקח (בהערה).

4. עין יעקב - חיבור הכולל את רוב אגדות תלמוד בבלי וירושלמי. הספר חובר על ידי רבי יעקב בן חביב ובנו רבי לוי בן חביב והודפס לראשונה בסלונים רע"ו. שיעורים בעין יעקב נפוצים מאוד, רבינו הזקן באגרת הקודש (סימן כג) הורה לחסידיו ללמוד עין יעקב בין מנחה לערבית. על נוהג זה בחב"ד

ממשפחת מתנגדים בעיקר סלוצק. שאלתי פעם את אבי איך זה קרה שהוא התחתן עם בת מתנגדים. על כך ענה: "ס'איז א מצוה צוצונעמען ביי מתנגדים א טאכטער".

ביתנו היה מפורסם בעיר כולו כבית מכנים אורחים. אף פעם לא סעדנו לבד - תמיד התארח ואכל אצלנו איזה רב, משולח או אברך שהיה צריך לשרת בצבא. גם כיום נפגש אני בכפר חב"ד באנשים שנהנו מהכנסת אורחים שלנו ואף בביקורי השנה בברית המועצות נודמן לי לפגוש אנשים שזכרו את בית אבא, בו מצאו בית חס ויחס לבבי.

אבי התנגד בחריפות ל"בונד" ולכל התנועות הסוציאליסטיות, כיון שראה בהן סטיות מהדת. בלב שלם התפלל לשלום המלכות. עם פרוץ המלחמה נעשה לפטריוט רוסי מתוך אהדה לעם הרוסי ונאמנות למלכות בה חי. נוסף לזה היה לו יחס ביקרתי כלפי העם הגרמני, אותו ראה כמקור האנטישמיות, ואת הגזירות נגד היהודים ברוסיה הצארית יחס להשפעתם של יועצים גרמנים בחצר הצאר. את המהפכות קיבל אבי בלב מר וטען שהן עלולות להביא ליד צרות לעולם כולו, וביחוד לעם היהודי.

אבי ידע רוסית, נהג לקרוא עיתונים רוסיים. בתחילה הוקסם אבי מהופעתו של הרצל⁸, אולם החליט לחכות לחוות דעתו של הרבי. ערב ראש השנה תרנ"ח (1987) נסע אל הרבי וחזר עם תודעה אנטי ציונית מובהקת⁹. מתוך אדיקותו וקנאותו נלחם בציונות בחירוף נפש, היה זורק מבית הכנסת

ראה התקשרות, גיליון 964.

5. מצווה לקחת בת-מתנגדים.

6. הבונד - האיגוד הכללי של הפועלים היהודיים ברוסיה, ליטא ופולין, היה מפלגה יהודית סוציאליסטית שנוסדה ברוסיה ב-1897. מטרת האיגוד היה צדק ושוויון כלכלי וחברתי ומתן זכויות פוליטיות ליהודים כמיעוט לאומי דובר-יידיש.

7. יחס ביקרתי לעם הגרמני אצל אדמו"רי חב"ד ראה אדמו"רי חב"ד ויהדות גרמניה, חלק חמישי. הרבי הרשב"ב נטה להשוות בין יחסו של רבינו הזקן לנפוליון לבין סלידתו שלו מהקיסר הגרמני. ראה הנקבץ בספר המסע האחרון, תשע"ב, עמ' 68, 130-128.

8. בנימין זאב תאודור הרצל, תר"כ-תרס"ד, היה עיתונאי, משפטן, סופר, מחזאי ומדינאי, מפתח רעיון הציונות המדינית ומייסד הציונות כתנועה לאומית-מדינית ממוסדת.

9. על משנתו האנטי-ציונית של אדמו"ר הרשב"ב ראה יצחק אלפסי, החסידות ושיבת ציון, תשמ"ו, עמ' 40 ואילך. החסידות והציונות, בתוך: ספר יובל להר"ד סולובייצ'יק, עמ' תרצה ואילך. אביעזר רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים, תשנ"ג, עמ' 34-29. יוסף שלמון, דת וציונות, ירושלים, תש"נ, עמ' 43.

לגבי הזמן בו גילה הרבי הרשב"ב את התנגדותו לציונות, מכאן משמע כבר בתחילת תרנ"ח, אך הרבי הריי"צ מציין (אגרות קודש הרשב"ב, ח"ו, עמ' נה): "בשנה ההיא [תרנ"ח] התחיל להתעניין על דבר הציונים, להתחקות על כל דבר מעשיהם והנהגותיהם". גילוי דעתו של אדמו"ר הרשב"ב בפומבי הייתה בשנת תר"ס עם הוצאתה לאור של החוברת "אור לישרים".

ביחס לציונות, לא הייתה ליניאריות בין דעתו של הרבי לדעתם של החסידים, למרות שרבים קיבלו את דעתו של הרבי, וכמסופר בזיכרונות של קפלן, היו רבים מחסידי חב"ד שהיו נאמנים גם לרעיון הציוני ראה ניסנבוים, עלי חלדי, עמ' 161-159. לתגובות של רבנים חב"דים עקב פרסום דעתו של הרבי הרשב"ב ראה יצחק אלפסי, החסידות ושיבת ציון, פרק ג.

החוצה קערות של קק"ל¹⁰ ועל כך היה סופג עלבונות ממתפללים ציונים, שהיו מחזירים את הקערות; בשל ישרו ודבקתו בדת היה בכל זאת מכובד גם בעיני יריביו.

הסתרתי זמן מה מאבי את קירבתי לחוגי נוער ציוני ול"החלוץ הצעיר"¹¹. אך פעם כשאבי התבטא קשות נגד הרצל, לא יכולתי להבליג, קמתי ומחיתי נגד הביטויים בהם השתמש. אבי נדהם ושאל מה לי שמגן אני על הרצל ואם אני ח"ו משתייך לציונים. אז הודיתי לו בהשתייכותי לציונים ול"החלוץ הצעיר". הוא ספק כפיו ונשתתק, אך שמחת השבת הופרה. לאחר הבדלה קרא לי ושאל למה בחרתי בתנועה הציונית, האם לא יותר נכון מצדי היה להצטרף לקומסומול?¹² נדהמתי לשמוע מאבי דברים

ר' מנחם מנדל קפלן
(אוסף שבדרון, הספרייה הלאומית)

כאלה, אך הוא המשיך ונימק: "כשאתה מצטרף לשורות הקומסומול, כל אלה שרוצים להישאר ביהדותם ידעו שבנו של ר' מנדל קפלן יצא לשמד ר"ל, וכל אחד שירצה להישאר יהודי ממש, יתרחק ממנו ירחיק את ילדיו ממנו; אבל אתם מדברים בשם ציון וירושלים, שהם הדברים היקרים ליהודי שרוצה להישאר יהודי, אבל מעשיכם מובילים גם כן נגד תורת משה וישראל ואתה תמלא תפקיד של ירבעם בן נבט - חוטא ומחטיא"¹³, וילדי בוברויסק יחשבו שאם בנו של ר' מנדל נעשה לציוני, אז גם להם מותר!" ועוד הוסיף: "איזו נקמה תהיה לציונים כשיודע להם שבני הצטרף לשורותיהם."

בין אבי לד"ר פיארטוג שררו יחסים לבביים. הרופא היה מבקר בביתנו מתוך יחס ידידותי וכבוד לאבי. זוכר אני שיחה אחת ביניהם. אבי שאל לרופא, על שום מה הוא מגלח את זקנו. ענה לו ד"ר פיארטוג בוז הלשון: "אז איך און סארקין דער אפטעקער"¹⁴ וועלן קומען אף יענער וועלט, וועט מען מיר אננעמען פאר די מארדע און מען וועט פרעגן: ר' איד, וואו איז די בארד? - און ביי סארקין דעם אפטעקער וועט מען אננעמען פאר די גרויסע בארד און מען וועט שרייען: בארד, ווו איז דער איד?"¹⁵.

אבי נהנה מאד מהלצה זו.

10. קרן קיימת לישראל, ארגון ציוני שנוסד בקונגרס החמישי של ההסתדרות הציונית ב-1901 כאמצעי לאיסוף כספים מיהודים לשם קניית קרקעות בארץ ישראל והכשרתן להתיישבות יהודית.
11. החלוץ הצעיר הייתה תנועת נוער של "החלוץ" - תנועה עולמית של צעירים יהודים למטרת עלייה לארץ ישראל.

12. הקומסומול (ברוסית: Комсомол), איחוד הנוער הקומוניסטי, היה תנועת הנוער של המפלגה הקומוניסטית של ברית המועצות.

הקומסומול נוסד באוקטובר 1918.

13. ע"פ אבות פרק ה, משנה יח.

14. בעל בית מרקחת שמול דירתנו. היה מתהלך גלוי ראש והיה ידוע כבעל דעות חופשיות, אך גידל זקן גדול. קראו לו "דער אנאריכסט".

15. כשאני וסרקין הרוקח נבוא לעולם הבא, אותי יקבלו בשאלה: "יהודי, איפה הזקן?" - ועל סרקין הרוקח עם הזקן השופע יצעקו: "זקן, איפה היהודי?".

ב-1920 נפטר ברוסטוב הרבי מליובאוויץ¹⁶. על עברו זמנים קשים - הוא ישב "שבעה" וקרע בגדיו. הוא לקה בבריאות והחליט לנסוע לקיסלובודסק לשם ריפוי. ידענו שבדרך לקיסלובודסק יעבור את רוסטוב, וחשבנו שעיקר כוונתו להשתטח על קברו של הרבי ולהתראות עם בנו של הרבי. אבי טען שלאחר פטירתו של ר' שלום דב-בער צריך בנו ר' יוסף יצחק (הריי"ץ) להיעשות הרבי. בדרך ירד בקורסק מחמת קדושת השבת, התארח אצל שוחט ולאחר תום השבת המשיך בדרכו. לאסונו נקלע בקירבת וורוניז' לחבורת פורעים שהתעללו בנוסעים יהודים, זרקום מהרכבת ורצחום. גם אבי הושלך ליד תחנת מילרובו מהרכבת בעת הילוכה. פצוה קשה נאסף ע"י שומר מסילה שהביא אותו לוורוניז' ושם הכניסו לרכבת אחרת. ברוסטוב אושפז בבית חולים. מבית החולים הספיק לשגר לנו גלויה, שהגיעה אלינו כבר לאחר מותו. בגלויה תיאר את כל המקרה: חבורת הפורעים הייתה קבוצת סטודנטים שנטפלה לנוסעים יהודים באמרם שכל היהודים הם קומוניסטים. לטענת אבא שהוא אינו קומוניסט, הם ענו שאם כי הוא בעצמו אינו קומוניסט, אך בשל גדלו קומוניסטים עליו ליהרג. אבא לא רצה לשכב בבית חולים בשל המזון הלא כשר. ברוסטוב הספיק עוד להתראות עם ר' יוסף יצחק ובמסיבת שמחת תורה שנתקיימה במשפחתו של ר' יוסף יצחק כינה אותו אבא בשם "רבי", בהסכמתם של כל החסידים שנכחו במסיבה¹⁷. לבו של אבא נתמלא אושר. הוא נקבר ברוסטוב, לא הרחק מקברו של הרבי.

באחד מימי ינואר 1921 בא אלינו אחד הקומיסרים¹⁸, קומוניסט מסור, שהיה ידוע ביחס הנוקשה כלפי מתנגדי המהפכה, והזהיר את אמי מפני חיפוש שעומדים בקרוב לערוך אצלנו, ויעץ להעביר למקום אחר ולהסתיר דברים שיש באפשרותנו להצילם. אמי הזדעזעה בראותה את הקומיסר המזוין. עשינו כפי שיעץ לנו הקומיסר; את רוב הדברים בעלי הערך הספקנו להוציא מהבית. ערכו אצלנו חיפוש יסודי ולקחו מה שנראה כדאי בעיניהם. התנהגותו של הקומיסר הזה הדהימה אותנו דווקא משום היותו משרת נאמן לשלטון. החלטתי להיפגש אתו ולשאול אותו לפשר ההתנהגות המוזרה כלפינו. לאחר התחמקויות רבות מצדו עלה בידי להתראות אתו ולאליץ אותו לגלות לי את סיבת יחסו הטוב. הוא השביעני לא לגלות לאף איש, פרט לאמי, את תוכן ההודעה שהוא עומד למסור לי.

ב-1919, בימי השלטון הפולני בעיר, הוא היה פעיל במחתרת קומוניסטית. באחד הימים נתגלתה המחתרת, רבים נאסרו וגם הוא ביניהם. הוא הכחיש את השתייכותו לקומוניסטים, כיון שזאת הייתה הדרך היחידה להישאר בחיים. שאלו אותו, מי מנכבדי העיר יוכל להעיד לטובתו. הוא הציע

16. אודות פטירת אדמו"ר הרש"ב ראה באריכות רמ"ד ריבקיין, אשכבתא דרבי, תשי"ג.

17. בספר השיחות תר"פ-תרפ"ז (תש"ע, עמ' 10) מתואר השיח ביניהם בשמחת תורה: "כ"ק אדמו"ר אמר לר' מ"מ קאפלאן: חסיד צריך לבקש חיים, ולא להתפלל לבוא לקבר ישראל". ר' מ"מ קפלן נפטר כשבעיים לאחר שמחת תורה, בו' מרחשוון תרפ"א.

18. קומיסר (ברוסית: комиссар) היה תואר רשמי של פקיד ממשל ברפובליקה הרוסית וברית המועצות.

לקרוא לאבי. הביאו את אבי לז'נדרמריה¹⁹ ברחוב אולחובסקאיה. הקומנדנט²⁰ ערך את החקירה בנוכחותו של הנאשם. ראשית כל נשאל אבא אם הוא מכיר את הנאשם. הוא ענה בחיוב. לאחר זה נשאל אבא אם הוא יכול לאשר את טענת האיש שהוא אינו קומוניסט. הוא אישר את טענתו של הנאשם. הקומנדנט רצה להשביעו, אך הוא ענה שיהודים דתיים אינם נשבעים. אבא הסכים לחתום. לאזוהרתו של הקומנדנט שאם יתברר שחתימתו של אבא חתימת שקר ייתלו שניהם, הנאשם והעד כאחד. השיב אבא: "אם היהודי טוען שהוא אינו קומוניסט, אני מאמין לו". הנאשם שוחרר. לאחר הכיבוש הסובייטי הוא בא לאבי ואמר: "ר' מענדל, איך וועל דאס גאנצע לעבן ניט פארגעסן"²¹. אבי נדהם בראותו בתפקיד קומיסר וענה לו: "איך בעט אייך - לכל הפחות בלייבט א איד!"²² כשנודע לו על מותו של אבא בכה, והיה מוזר מאד לראות את האיש הקשוח הזה בוכה בסיימו את סיפורו.

19. ז'נדרמריה (מצרפתית: Gendarmerie) היא גוף צבאי העוסק בפעילות שיטור רגילה. ברוסיה הארגון שפעל כז'נדרמריה היה 'כוחות הפנים של משרד הפנים של רוסיה' (רוסית: Внутренние войска Министерства внутренних дел России), היה כפוף למשרד הפנים של רוסיה ועסק במגוון תפקידים הקשורים בגיבוי משטרת רוסיה.

20. מפקד.

21. ר' מענדל, כל חיי לא אשכח זאת.

22. אני מפציר בך - לכל הפחות השאר יהודי.

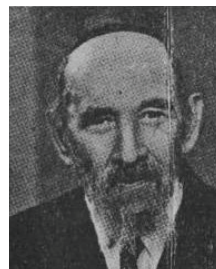
כולל חב"ד

ישיבת מגן אבות בחברון

חיים המבורגר

חיים אליהו יוסף המבורגר, ב"ר נתן. כ"ג אדר תרכ"ח - כ"ג כסלו תשי"ב. - היה מינהלן, מומחה לכספים ולסדרי הדואר בירושלים של המאה ה-19. השתתף בניסיון להקים כפר עברי בסביבות ירושלים בשם "קהלת יעקב" בו יהיה לכל חבר בית ומשק זעיר". היה מראשי המסחר היהודי בעיר. שיתף פעולה עם קק"ל, וכך נוצר שיתוף בין היישוב הישן לבין הפעולות לגאולת הארץ. ספרו: שלשה עולמות, ירושלים, 1948.

בשנת תרנ"ה-תרנ"ו נוסדה בחברון תלמוד תורה וישיבת "מגן אבות" הגבאים היו רבי ברוך מרדכי גלויברמן איש זקן ונשוא פנים, רבי מרדכי דוב סלאנים² ורבי שמעון הויזמן³.

..בעיר חברון היו התושבים הראשונים מהאשכנזים בני שתי משפחות הנוטים אחרי האדמו"רים של חב"ד הם משפחת סלונים שראשם היה רבי לוי יצחק סלונים ומשפחת ריבלין החב"דית שראשם היה רבי בנימין ריבלין, הרביים החב"דים הקודמים הצמח צדק וכו' רצו שהישוב בחברון יתגדל ופקדו על בני משפחתם וחסידיהם שידורו בחברון דווקא "עיר האבות" והיו מחזיקים אותם ביד רחבה. כל עיקרו ורובו של ישוב עיר חברון היו מבני משפחת סלונים וריבלין, אליהם הצטרפו עוד משפחות ליפקין וקלונסקי שלא היו ממשפחת האדמו"רים, בכל שתי בתי הכנסיות התפללו נוסח חב"ד ונהגו שם כל מנהגי חב"ד, בשנים המאוחרות התיישבו בחברון גם חסידים אחרים וביניהם שני אחרים הונגרים ממעריצי הרבי מסנוד' - גליציה - רבי ליב הויזמן ורבי זוסיא הויזמן הם ונשיהם ובניהם, מתחילה היה קשה להם להתפלג מן החב"דים כי בני משפחת סלונים ריבלין לא הניחו שחסידים רביים ייסדו שם כתה חדשה, אולם אחר כך כשנתגדלו הבנים והבנות ומשפחת הויזמן גדלה והתחננו עם משפחות לא חב"דיות אחרות והולידו בנים ובנות, התפלגו מן החב"דים ויסדו להם "קהל הונגרי" עם בית הכנסת מיוחד והתפלגה יהודי חברון לשתי עדות קהל חב"ד וקהל

1. אודות ישיבת מגן אבות ראה רשד"ב לוי, תולדות חב"ד באה"ק, עמ' קסה-קפ.
2. הרב החסיד מרדכי דובער בן הרב יעקב כולי סלונים, ליובאוויטש ת"ר - חברון תרע"ו, בן לרבנית מנוחה רחל ונכד לרבינו האמצעי.
3. בגיל חמש עלה לאה"ק עם הוריו והתגורר בעיר חברון. ממנהלי כולל חב"ד בארץ הקודש.
3. אודות משפחות הויזמן, הרשער, קלנסקי, הרשער וליפקין ראה רשד"ב לוי, תולדות חב"ד בארה"ק לפי מפתח שמות, ובפרט פרק י"ח.
4. צאנו. לפי מ.ש סלונים במכתבו ליערי הם היו חסידי קרלין, ראה בהנסמן בעה' הקודמת.

ר' שמעון הויזמן
(אוסף שבדרון, הספרייה הלאומית)

הונגרים - שלהם נספחו גם ליפקין וקלונסקי - אחר כך התיישב בחברון רבי מאיר צבי הרשלר מירושלים שהיה גם כן יהודי הונגרי נשא אישה חברונית וקבע דירתו בחברון, התחיל לסחור בתבואות והצליח הוליד בנים ובנות, והייתה גם משפחת הרשלר שנספחה לעדת ההונגרים, הויזמן והרשלר השתתפו במסחרם והצליחו וקנו להם בתים וחצרות, עסקו בשותפות שנים רבות והיו אוהבים זה לזה ובני המשפחות היו כולם באהבה ושלוש, אחר כך כננס השטן וקמו מריבות בין משפחות סלונים וריבלין ומשפחות ליפקין וקלונסקי, רבי אלטר ריבלין שותפו של קלונסקי נתפלג וקנא לרבי לוי יצחק סלונים שהתנהג כראש כל היהודים האשכנזים תושבי חברון בחינת אדמו"ר בועיר אנפין.

גם השותפים הויזמן והרשלר לא יכלו לשבת יחדיו בטלו השותפות והתחילו מתחרים זה בזה, ורבי שמעון הסתלק מן ההונגרים ונתחבר למשפחות סלונים וריבלין החב"דים והתפלגה העדה סלונים וריבלין והויזמן מצד אחד, ליפקין וקלונסקי והרשלר מצד שני.

התלמוד תורה וישיבת מגן אבות נוסדה והתנהלה על ידי הצד של סלונים וריבלין והויזמן, והצד שכנגד חתרו חתירה להרוס את המוסד של מתנגדיהם כתבו לכל המוסדות שבירושלים ולרב סלנט⁵ ששקך הדבר, אין בחברון לא תלמוד תורה ולא ישיבה רק שלשה זקנים יושבים בבית הכנסת ומקבלים שכר בטלה, לאלו קוראים הגבאים שם ישיבה ועוד ועוד ומשכו לצדם את רבי משה סלומון⁶ בירושלים.

כאן מצאו גבאי בית יתומים דיסקין לגבות את חובם והתחברו להפלגאים, גם רבי משה סלומון עשה את שליחותו ועורר את ראשי המוסדות בירושלים שלא ימסרו כספים הבאים על ידם לישיבת מגן אבות שבחברון.

אני וחברי רבי יעקב אורינשטיין⁷ הלכנו להרב סלנט ודיברנו עמו בנידון זה, אמר לנו הרב: נוהג אני כששולחים אלי כסף בעד מוסד או יחיד אם המנדב כותב סתם למסור לפלוני או למוסד פלוני אף אם יודע אני שהמוסד הוא שקר או היחיד אינו צריך לכסף רק הוא שנוורר, אני מוסר הכסף, כיון שהמנדב עושה אותי רק שליח אין האחריות עלי, אם המנדב שואל אותי על איזה מוסד או יחיד אף שידוע אני שאין אמת כותב אני בתשובתי יש כאן מוסדות אלו ואלו גדולים ונצרכים ואיני כותב מפורש שהמוסד או היחיד אינם כותבים האמת מפני שזה לשון הרע, בנידון שלכם תלמוד תורה יש, נודעתי מאיש פרטי מסיח לפי תומו שלומדים חמושה או ששה מלמדים עם תלמידים רבים, ישיבה לא יש ואם יושבים כעשרה צעירים ולומדים זו אינה "ישיבה", ובכן מה שהדפסתם על הנגירות והמעטפות תלמוד תורה ו"ישיבת" מגן אבות זה אינו אמת היה לכם להדפיס הפירמה רק תלמוד

5. הרב שמואל סלנט, תקע"ו-תרס"ט, היה מורה הוראה, רבה ומנהיגה של עדת האשכנזים בירושלים.

6. יואל משה סלומון, תקצ"ח-תרע"ג, היה שד"ר ועיתונאי, מפורצי חומות ירושלים וממייסדי פתח תקווה.

7. ר' יעקב אורינשטיין, היה סופר כולל חב"ד, נפטר בשנת תרס"ח.

תורה מגן אבות, הכספים שבאו על ידי והמתנדב כתב למסור למגן אבות אף שכתב "ישיבת" מגן אבות מסרתי לכם וכן אמסור לכם גם מכאן ולהבא שאין האחריות עלי.

רבי משה יצחק גולדשמיד מסר לי הפתקאות אמשטרדם - כן קראו אותם - המחאות על בנק וולירו⁸ שהוא היה צריך לקיים חתימת הגבאים על הקבלות, כשהבאתי אותם לקיים אמר לי: איני רוצה להתערב במחלוקת גם איני רוצה להיות איש צדדי תקיים אצל רבי יוסף ריבלין או אצל רבי אלימלך פרלמן שהם יכולים גם כן לקיים כמוני, קיימתי אצל רבי יוסף ריבלין וקבלתי הכסף.

כשראו הפלגאים שבירושלים אי אפשר להם לעכב הכספים ואנו מקבלים הכסף מכל מקום התחילו לשלוח מכתבים לחוצה לארץ לאמריקה, לגרמניה, ולאמשטרדם ואספו חתימות מזקנים עם נערים שאין תלמוד תורה וישיבה בחברון והגבאים מרמים את העולם בזה שכותבים שהישיבה סמוכה למערת המכפלה וקול התורה נשמע לאבות העולם, נתקבלה הלשון הרע ופקידי אמשטרדם - שכל הכספים שנקבצו בגרמניה ובהולנד נשלחו על ידם - שלחו ההמחאות שהיו שייכים למגן אבות למורשה שלהם רבי משה יצחק גולדשמיד וכתבו לו שיעקל ההמחאות אצלו עד שיתברר הדבר, הלכתי אליו ודברתי עמו השיב לי: אתה כבר מכיר אותי איני מתערב בשום דבר של ציבור בפרט של חברון אני פקיד העושה שליחותי - ואיני יכול - אף שאני רוצה - למסור לך ההמחאות עד שיתבהר העניין, עברו איזה חודשים והכספים המרובים שבאו מגרמניה מעוקלים.

באותו זמן היה הרב שמואל סלנט קצת חולה ורופאו יעץ לו להחליף האוויר וליסע לשנים שלשה שבועות ליפו או לחברון, השתדלתי על ידי בנו רבי בינש ורבי יוסף רבלין⁹ שיעצו אותו שיסע לחברון אמרו לו: ביפו לא יהיה לו מנוחה גם שם החום גדול על כן יותר טוב שיסע לחברון, גם אני באתי ואמרתי לו שיסע לחברון משום ג' טעמים א) לא היה עוד בחברון, ב) האוויר שמה נוח וטוב ג) על ידו יבורר האמת אם הוא כמו שאומרים הפלגאים אסתלק עצמי מזה, ואם יש תלמוד תורה וישיבה למה לעכב הכספים של עניים שלא שלמו למלמדים את משכורתם והרב הוא מהימן שכל העולם יסמכו עליו, נכנסו דברינו באוזניו ונסע לחברון.

כשבא הרב סלנט לחברון יצאו לקראתו כל יהודי חברון הספרדים והאשכנזים וקבלו אותו בכבוד גדול מאוד והכינו בעדו מלון יפה במקום אויר צח, נח איזו שעות באו הרבנים והזקנים לבקרו גם גבאי התלמוד תורה והמלמדים וגם מתנגדי התלמוד תורה, הגבאים מסרו לו כתב הזמנה שיבא לבקר את התלמוד תורה והישיבה, הגביל להם זמן כי למחרת בשעה פלונית יביאו עגלה וייסע לביקור, הפלגאים אמרו לו שהגבאים אספו אנשים מן הרחוב שישבו בתור מלמדים בעד איזה סך כסף כן מאספים נערים עניים שנתנו להוריהם איזה בשליקעס - הבשליק¹⁰ הוא 80 מא"ש שישלחו את בניהם מחר לבית הכנסת - ששמה אומרים הגבאים יש תלמוד תורה - ואחר שהרב ייסע חזרה לירושלים לא יהיה לא מלמד ולא נערים ולא צעירים, הרב סלנט היה טבעו שלא התפעל משום דבר, השיב בקרירות כדרכו: נו!

8. הבנק הראשון בארץ, הוקם על ידי יעקב ולירו וחיים אמזלג ביחד עם שותף ארמני. דרך הבנק הועברו חלק מכספי החלוקה שהגיעו לירושלים מאירופה.

9. יוסף (יאשע) ריבלין, תקצ"ח-תרנ"ו, היה מראשי הקהילה היהודית בירושלים במאה ה-19 ומבוני שכונת ירושלים.

10. מטבע עות'מאני השווה לחמש גרוש.

למחרת בשעה המוגבלת נסע לבקר את התלמוד תורה בא ומצא ששה מלמדים לומדים עם תלמידיהם מתחילת מקרא עד גמרא ותוספת, בחן את התלמידים של כל מלמד ושבע רצון, כן מצא שם כתריסר צעירים יושבים ולומדים יחד, אחר ביקורו באו הגבאים של התלמוד תורה וגם רבי יצחק לפקין – ראש הפלגאים – לשמוע דעתו אמר: לא באתי לכאן אלא לנוח בבקשה שלא להטריד אותי, כשאחזור לירושלים אשיב לכם במכתב, היה בחברון איזה ימים וחזר לירושלים באתי אליו למחרת, אמר לי לשלוח אליו את רבי יוסף ריבלין כשבא רבי יוסף ריבלין אצלו ואני הייתי נוכח אמר לו לכתוב בזה הלשון כבוד... גבאי התלמוד תורה וכו' מגן אבות בחברון, כשהייתי בחברון ביקרתי את התלמוד תורה וכו' מגן אבות ומצאתי שם שידועים היטב מה שלמדו, ואלו האומרים שאין בחברון תלמוד תורה וכו' עליהם נאמר שפת אמת תכון לעד ועד ארגיעה לשון שקר כו' כו' ח"ש יום... חודש... שנה... שמואל סלנט (החותם), התעודה מסר לידי, בקשתי את רבי יוסף ריבלין שיקיים בתור עד וסופר שכתב מפי הרב אות באות קיים בחתימת ידו בתור סופר ועד, שאלתי את הרב למה כותב בכל פעם וכו' ואינו מזכיר "ישיבת" אם אין ישיבה לא צריך לכתוב וכו' רק תלמוד תורה לבד השיב לי: לשיטתי לא נקראת "ישיבה" רק כשלומדים לכל הפחות 60-50 צעירים ומקבלים פרס, ולא תריסר צעירים, על כן אי אפשר לכתוב בהדיא¹¹ ישיבה, שלא לכתוב כלל גם כן איני רוצה משום שלומדים כתריסר צעירים ומקבלים פרס על כן כתבתי וכו' שהקורא יחשוב שיש ישיבה...

את התעודה הזאת הדפסנו אות באות ושלחנו לכל בתי החסד שבירושלים, גם לרבי יצחק גולדשמיד ולפקידים באמשטרדם ולגבאים שבאמריקה ופני הפלגאים חפו, רבי יצחק ליפקין שתק ורבי משה סלומון הסתלק מן העניין.

כולל חב"ד בחברון ובירושלים

יצחק שריון

שריון יצחק (זלקינד) ב"ר יחזקאל, נולד בי"א ניסן תרל"א בדיסנא. בתרמ"ט עלה לאה"ק. ממייסדי אגודת 'אחווה'. פעיל באגודת 'בני ישראל', באגודת 'המכבים הקדמונים', הצטרף בתרס"ד לאגודה הציונית בירושלים. בתרע"ח השתתף ביסוד הסתדרות המזרחי בירושלים בה חבר הועד, גזר ויו"ר. מהחותמים על כתב הרבנות של הרא"י קוק. נפטר בז' מנ"א תש"א בירושלים. (זיכרונות, פרויקט בן יהודה - לספרו הקדמה מיוסף יואל ריבלין)

נולדתי ביום י"א ניסן שנת תרל"א, בעיר דיסנא פלך ווילנה, לאבי הר"ר יחזקאל ב"ר יעקב הלוי זאלקינד ז"ל ממשפחה מיוחסת בעיר שקלוב פלך מוהליב ולאמי מרת שינה בת הר"ר אברהם רבינוביץ' ז"ל ממשפחת רבנים וסוחרים נכבדים מעיר דיסנא הנ"ל.

דיסנא היא עיר מחוזית השוכנת ליד שני נהרות. הנהר האחד הוא "דינא המערבית". הנהר הגדול שאשדותיו בין הררי פלך סמולנסק, והוא שוטף על שטח ארוך של רוסיה המערבית, בעברו על פני ערים רבות וחשובות, בהן הכי חשובות וידועות: פולוצק, ויטבסק, דוינסק (היא דינבורג לפנים), ריגא בירת לטויה, ונשפך אל הים הבלטי. בנהר דוינא במקום שהוא עובר על פני העיר דיסנא, מתרומם אי די גדול ויפה ועליו אילני פרי חשובים והוא מגדל ירקות שונים וגם תבואות. תנובת האי הזה הייתה שייכת לכומר הראשי של כנסיה הפרובוסלבית שבעיר. במקום האי הזה נשפך לתוך הדוינא הנהר דיסנא, נהר חשוב העובר בצפונה של העיר, ובמקום זה הוא די רחב ועמוק. על שמו נקראת העיר דיסנא.

השטח העיקרי המיושב של העיר הוא מצדו הימני של הנהר דוינא (עפ"י ירידתו אל הים). השטח הזה נחשב על פלך ווילנה ושייך לפולניה. השטח מצדו השמאלי של הדוינא הנקרא סלובודקא, מכיל רק מספר קטן בערך של אוכלוסיית העיר ונחשב על פלך ויטבסק ושייך לרוסיה הסובייטית. הנהר דוינא הוא אפוא במקום הזה הגבול שבין פולניה ורוסיה הסובייטית. מעבר לנהר דיסנא יש רק ישוב עירוני קטן, ובמרחק של מילין אחדים מתחילה סביבה כפרית השייכת לפי מצבה הגיאוגרפי לפלך ווילנה הפולנית.

העיר דיסנא הייתה בזמן ממשלת רוסיה הצארית עיר מרכולת חשובה. הרוב הגדול של תושבי העיר, שמנתה כעשרים אלף נפש, היו יהודים שעסקו במסחר בחכירת יערות מאת בעלי האחוזות והיערות שבסביבה ושולחים את עציהם ברפסודות על פני הנהר דוינא לריגה ומשם הלאה לגרמניה. כן עסקו במידה הגונה במסחר הפשתן הגדל הרבה בסביבה, שהיו אוצרים אותו במחסניהם. בהם היו מעמידים פועלים בעלי מקצוע, שהיו מנקים את הפשתן מהפסולת שלו, אורזים אותו בחבילות

1. יחידת אורך השווה באורכה ל- 1,609.344 ק"מ.

גדולות ושולחים לגרמניה. עפ"י רוב לעיר קניגסברג בפרוסיה, ליד סוכניהם הקבועים שמה, שהיו מוכרים אותו בבורסה המקומית. כן היו כמה סוחרים חשובים שעסקו באקספורט² של מיני תבואה כגון שבולת שועל, שיפון, חיטה ושעורה וכו'. רוב האנשים היהודים עסקו במסחר של מכלת, אריגים וסדקית. והיו גם סוחרים סיטוניים של יין שרף. פרנסתם הייתה מצויה להם. הסביבה הייתה פורייה, והאיכרים של כפרי הסביבה היו מביאים את תוצרת אדמתם העירה, מוכרים אותה וקונים את צרכיהם שהיו די מרובים. לא חסרו בעיר גם סרסורים, מלוי בריבית, מחזיקי בתי מרוזח וכדומה, כנהוג בימים ההם.

יהודי העיר היו כולם חסידי חב"ד והתפלגו לחסידי ליאדי, ליובביץ', קופוסט וסטארוסעליע. והחסידים הוותיקים של כל סוג נסעו ל"רבי" שלהם לימי החג, על הרוב לימים הנוראים, כדי לקבל מה"רבי" את השפעת הקדושה, כן היו באים "שדרי"ם³ ו"חוזרים" מאת ה"רביים", שהיו דורשים בתורת הקבלה וב"חזרת" התורה החסידית של רבותיהם לפני החסידים שלהם, שהיו מתאספים בבית הרב דמתא או זקן החסידים, בעיקר בליל שבת ובזמן הסעודה השלישית של שבת. בכל בתי הכנסת שבעיר היו מתפללים רק בנוסח חב"ד עפ"י האר"י ז"ל, ולא היה אף מניין אחד של מתפללים בנוסח אשכנז. וכשבא להשתקע בעיר יהודי שנקרא "מתנגד", כלומר שלא מהחסידים, ורצה להתפלל בצבור בביהכ"נ היה מוכרח להתפלל בנוסח חב"ד.

השד"רים הנ"ל יחד עם הגבאים הקבועים בעיר למעוה רמבעה"נ (רבי מאיר בעל הנס) שבא"י, היו מריקים מזמן לזמן את הקופסאות למעוה אלו, שהיו נמצאות בכל בית אם עשיר ואם עני. מפתחות הקופסאות היו תמיד בידי הגבאים. את הכספים היו שולחים אל ה"רביים", והם היו מעבירים אותם לארץ ישראל. לתוך הקופסאות האלו היו משלשלים כספים בכל מקרה של שמחה, בשעת תפלה לשלום חולה ולבטול גזרה רעה בעת צרה. הנשים היו נותנות את פרוטותיהן בכל ערב שבת לפני הדלקת הנרות, ודקדקו בזה גם הנשים העניות. גם אותן הנשים שהיו יושבות כל היום לרבות חלק גדול מן הלילה בשוק תחת כפת השמים, ומוכרות פירות וירקות, בחורף קופאות מהקור החזק ובקיץ נאכלות משרב השמש, ומרוויחות את לחמן בצמצום ובקושי. על השלכת פרוטה או פרוטות לקופת רמבעה"נ בערב שבת לפני הדלקת הנרות לא יכלו לוותר. הצדקה הזאת הייתה חשובה בעיני כל באשר האמינו באמונה שלמה, כי זכותו של רבי מאיר בעל הנס, שלשמו נדבו את פרוטותיהם ליושבים לפני ה' באה"ק המתפללים לפני הכותל המערבי ואצל המקומות הקדושים וקברי הצדיקים, יגן עליהם מפני כל צרה ואסון.

זכורני, פעם, בהיותי ילד בן שבע או בן שמונה, הייתי משחק עם חברי בביתם, בית משפחה חשובה מאד שירדה מנכסיה. אבי המשפחה נסע לעיר המסחר הגדולה ריגה לחפש שם עסק או משרה, אך טרם מצא. בבית נשארו האם וילדים אחדים, ומצבם החומרי היה רע מאד. הילדים בקשו לחם ואין. אז בהמר נפשה עליה הורידה האם את קופסת רמבעה"נ מן הקיר וניסתה להוציא דרך הסדק שבמכסה הקופסה פרוטות אחדות כדי לקנות לחם לילדיה. אך הפרוטות היו גדולות בערך והסדק צר, וצריך היה לקשקש ביותר עד כדי שהפרוטות תצאנה. אך בינתיים אחז אותה רטט קודש והיא

2. יצוא.

3. שלוחא דרבנן. שלוחים לאסוף כספים לקופת כולל חב"ד או לחצר הרבי.

צעקה: "וי, מה רציני לעשות? מעות רמבעה"נ!..." וחזרה ותלתה את הקופסא על הקיר. כזה היה רגש הקדושה אצל ההמון הרחב להחזקת הישוב בארץ הקדושה.

*

בליל שבת כ"ה סיון תרנ"ו נולד לי בני אהרן יחזקאל שיחי'. הוא נקרא בשם אהרן על שם הסבא של אשתי, האדמו"ר מסטארוסעליע שברוסיה ויחזקאל על של אבי ז"ל.

האדמו"ר ר' אהרן ז"ל היה במשך שלשים שנה תלמיד ותיק של הרבי הזקן ר' שניאור שניאורסון מליאדי בעל ה"תניא" והשו"ע. הוא היה גדול בתורה וידוע בצדקתו ומידותיו, וחבר ספרים יקרי ערך על תורת החסידות. אחרי הסתלקותו של הרבי הזקן ז"ל, בחרו בו הרבה מחסידיו לאדמו"ר להם.

אני גרתי אז בשכונת ניסן בק' שמחוץ לשער שכם. קרוב לשכונה זו עמד בית גדול שקנהו בשנת תרנ"ח הגביר ר' שמואל שטרויס⁴ ז"ל מקרלסרוה בגרמניה, ויסד בה ישיבה בשם "אור חדש" ללמוד בה עפ"י השיטה של בעלי המוסר מיסודו של הגאון ר' ישראל סלאנטער⁵ ז"ל. חלק מהבית מסר הנדיב שטרויס לדירות לתלמידי חכמים מלומדי הישיבה הזאת, את הדירה הכי יפה בבית הזה מסר להגאון המפורסם ר' שניאור זלמן ליאדיער⁶, רבה הראשי של לובלין, שהיה ידוע לצדיק וגאון ומגדולי חסידי חב"ד, שהעתיק לעת זקנתו את משכנו לעיה"ק ירושלים, בשנת תרנ"ח, וגר בשנה הראשונה לבואו בעיר העתיקה. הרב מלובלין ז"ל נכנס לגור בביתו של ר' שמואל שטרויס⁸, לא רחוק מבית דירתי, ימים אחדים לפני לידת בני הנ"ל.

דודי אחי אבי ר' שמואל זאלקינד ז"ל שהכיר את הרב מלובלין ז"ל עוד מילדותו, כי אביו של הרב מלובלין היה שו"ב בעיר בעשענקוביץ פלך מוהליב, ובעיר זו היה יריד שנתי גדול, שהתקיים שם במשך חודשיים ויותר, וגדולי סוחרי המנופקטורא⁹ הסיטונאית היו מביאים לשם את סחורותיהם למכירה לסוחרים קמעוניים, שהיו באים ליריד זה מכל הסביבה הגדולה. גם הסבא שלי, ר' יעקב זאלקינד ז"ל משקלוב, שהיה סוחר סיטונאי גדול למנופקטורא היה בא שמה בכל שנה עם סחורתו, ובהיות שהיו לו ארבעה ילדים בגיל של ה"חדר", והחזיק מלמד עבורם בבית, ולא רצה לעזוב את ילדיו זמן כה רב בלי השגחתו, היה עובר לבעשענקוביץ למשך זמן היריד עם כל משפחתו ועם המלמד של ילדיו. הם היו מתפללים באותו ביה"כ"נ שבו התפלל גם השו"ב ובנו, שהיה ידוע לעילוי עוד בנעורו, ואבי ז"ל ודודי ר' שמואל הנ"ל היו נפגשים אתו בכל יום והכירוהו היטב.

4. בתי ניסן ב"ק היו ארבע שכונות יהודיות ששכנו סמוך לשער שכם בירושלים מסוף המאה ה-19 עד מאורעות תרפ"ט.

5. הגביר ר' שמואל שטרויס (1847 - 1904) היה בנקאי גרמני. חותנו של ר' יעקב רוזנהיים, מייסד "אגודת ישראל".

6. רבי ישראל ליפקין מס'לֶנְט, תק"ע-תרמ"ג, ממייסדי תנועת המוסר שקמה בליטא במאה ה-19.

7. הרב שניאור זלמן פרדקין מלובלין, תק"צ-תרס"ב, בעל שו"ת תורת חסד, היה רב ופוסק חב"די מחסידיו של הצמח צדק.

8. חצר שטרויס, היא מבנן של כ-30 דירות ובית מדרש בלב שכונת מוסררה בירושלים, שהקים הנדבן שמואל שטרויס.

9. תוצרת. שם כולל לאריגים.

כדוגמא לגאונותו וכח זכרונו של הנער ר' זלמן, שהיה אח"כ להרב הגאון מלובלין, ספר לי דודי ר' שמואל, כי פעם הביא מוכר ספרים אחד לביהכ"נ ספרים של מחברים שונים למכירה. לאחר התפלה חלק מוכר הספרים בין מתפללי ביהכ"נ ספרים לעיין בהם על מנת שיקנו מה שירצו. גם הנער ר' זלמן לקח ספר לעיין בו. כעבור שעה קלה עבר מוכר הספרים על המעיינים בספריו, ושאל גם את הנער אם ברצונו לקנות את הספר, הנער החזיר לו את הספר באמרו, כי אין לו צורך לקנותו, כי הוא כבר יודע אותו, ובו במקום השיב בעל-פה על כמה פסקאות מהספר, לתימהונם הגדול של הנוכחים בביהכ"נ שהתאספו סביבו לשמעו.

בהיולד לי הבן הלך דודי ר' שמואל ז"ל, שהיה גם פה ממקורביו וידידיו של הרב מלובלין ז"ל לכבודו בסנדקאות. הרב ז"ל השיבו שהוא מקבל את הכיבוד, אבל רוצה ממנו דבר אחד: היות והוא קבע מניין לתפלה בדירתו, ואין לו בעל קריאה, והוא שמע עלי שאני בעל קריאה טוב, הרי הוא מבקש, שאבטיח לבוא בכל שבת למניין שלו לקרוא בתורה. הבטחתי לו את הדבר הזה.

הברית של בני שיחי' היה בשבת. הרב מלובלין ז"ל היה הסנדק. לכבודו באו אל הברית הרבה מגדולי התורה, חסידים וגם פרושים, אף אלו שלא הזמנתים וכל הבית והחצר היו מלאים אורחים.

אני מילאתי את הבטחתי והייתי בא בכל שבת, אחרי קריאתי בביהכ"נ של השכונה ששם התפללתי, לביהכ"נ של הרב, וקראתי גם במניינו. הרב ז"ל נהג כמנהג הרביים החב"דיים: היה אמנם מתפלל את כל התפלה יחד עם הציבור אבל עמד לבדו בחדר סמוך לחדר ביהכ"נ, ורק לקריאת התורה היה נכנס לפנים ביהכ"נ. בכל שבת היה עולה לתורה לעליה שלישית, ומקריאתו בלחש נוכחתי, שהוא יודע היטב גם את הקריאה לכל חוקי הדקדוק והטעמים.

הוא נהג בכל ימות החול אחרי תפלת שחרית לטייל באוויר צח בלוויית משמשו והיה חוזר לפניו על-פה י"ח פרקי משניות. הוא היה חריף ובקי בכל חדרי התורה שבע"פ עם כל מפרשיה ובכל הספרות הרבנית, וממקומות שונים בחו"ל היו שולחים אליו שאלות בכתב שהשיב עליהן. גם פה היו באים אליו הרבה מגדולי התורה לשמוע את חידושי בתורה. זכורני פעם באו אליו בחוהמ"פ אחדים מגדולי התורה הירושלמיים לשם ביקור, וחכו בביהכ"נ עד שיכנס מחדרו. גם אני הייתי באותו מעמד. בינתיים הזכיר אחד מהמבקרים האלה מאמר מאחד הגדולים הקדמונים, שכולם ידעו את המאמר אבל אף אחד מהם וגם הדובר עצמו, לא ידעו איפה מובא המאמר הזה. כשנכנס הרב ז"ל שאלוהו למקומו של מאמר זה. הרב השיב שהמאמר הזה מקורו בספר עתיק שאינו נמצא תחת יד, אבל הוא מובא בהקדמה של הספר "צאינה וראינה"¹⁰, שנועד לקריאה בשביל נשים. ותיכף נכנס לחדרה של הרבנית וחזר והביא את ה"צאינה וראינה" והראה להם את המאמר מודפס בהקדמת הספר, וכולם התפלאו מאד על בקיאותו הרחבה עד כדי כך.

הוא היה טיפוס מצויק, ראשו היה הרבה גדול מהרגיל, מצחו גבוה, גבות עיניו ארוכות ועבותות ומראה פניו כפני אדם עליון. הוא גר בביתו של הנדיב שטרויס ז"ל שתי שנים, ובזמן הזה הייתי בעל הקריאה במניין שלו. ולא פסקתי אלא אחרי שהוא יצא לגור הרחק משכונתי, בבית שנבנה עבורו

10. צאינה וראינה (טייטש-חומש), הוא ספר תורני המכיל מדרשים על סדר החומש בידיש לנשות ישראל, שכתב הדרשן יעקב בן יצחק אשכנזי.

במיוחד ע"י אחד ממעריציו עשיר גדול מעיר ריגה¹¹.

בשנת תרס"א נבחר הרה"ג ר' זלמן ליאדיער הרב מלובלין להראב"ד לכל כוללות החסידים בירושלים. הוא נפטר ביום השבת ה' ניסן שנת תרס"ב, במוצאי שבת לווהו לבית עולמו קהל גדול מאד. הוא בקש שלא להספידו ולא להובילו, מטעם ידוע¹², בדרך הרגילה להר הזיתים, אלא דרך הכפר טור, שהיא הרבה יותר ארכה ומכבדה על נושאי המטה. כמוכן שמלאו את בקשתו זאת. גם אני הייתי בין המלווים שלו והוהו עד קברו שכרו לו במעלה הר הזיתים בחלקת כולל חב"ד. זכרו שמור לברכה לכל אלה שהכירוהו, ותמונת פניו האציליים עומדת לנגד עיני עד היום.

*

בשנת תק"צ בערך, עברו כל חסידי חב"ד, שישבו בצפת, לגור בחברון עיה"ק, בפקודת רבם האדמו"ר ר' דובער בהרב ר' (משולם) [שניאור זלמן] ז"ל, הנקרא "הרבי האמצעי".

כל חסידי חב"ד שעלו לארץ עד שנת תרי"ב, התיישבו בחברון, ומתחילת היווסדו ועד המאורעות בשנת תר"פ היה הישוב האשכנזי בחברון כמעט כולו מאנשי כולל חב"ד. האדמו"רים ברוסיה היו שולחים להם את מעות רמבעה"נ, שהיו מאספים מקהלות חב"ד. בית הכנסת העתיק בחברון, הנקרא על שמו של אברהם אבינו ע"ה, נקנה בכספו הפרטי של האדמו"ר האמצעי, והוא שייך עד היום ליורשיו.

מתיישבי חב"ד בחברון היו רובם ככולם אנשים מצוינים בתורה ובמידות, וכל ימיהם עסקו בתורה ועבודת הבורא. כולם התיישבו ברובע מיוחד, שנקרא "חצר היהודים", מחולק בפנים ע"י סמטאות. כל החצר מוקפת חומה, למען הביטחון, ורק דרך שער קטן היו נכנסים ויוצאים, והשער הזה היה נסגר בלילה לביטחון מפני שודדים וגנבים.

תושבי חברון היהודים חסו בצל השייח הגדול שבסביבה, השייח עבד אל רחמן הכושי, שהגן על נפשם ורכושם נגד כל מי שרצה להתנקם בהם, ובשכר זה היה נרשם ברשימת ה"חלוקה" של כולל חב"ד בשם "הרב השחור"¹³, והיה מקבל סכום הגון בכל פעם ששלמו את מעות ה"חלוקה" לבני כולל חב"ד. כאשר התאחר כסף ה"חלוקה" לבוא, היו ה"ממונים" ליום ממנו כסף, בריבית קצוצה,

11. כנראה כוונתו לחיים ישעיה ברלין, מגדולי הגבירים בחב"ד, היה מקושר לאדמו"ר הרש"ב ולגאון מלובלין. על טיב הקשר ביניהם ניתן לעמוד מתוך אגרותיו של בעל התורת חסד וראה הר"י מונדשיין, אגרות בעל התורת חסד: מירושלים לריגא, ירושלים תשס"א.

12. הטעם הוא שהדרך עוברת בדרך גיא-בן-הנם, ולפי האגדה שם פתחו של גיהנם. (י. ריבלין)

13. עבד אל רחמן עיסא עמר, שייח' ערבי, כבש את חברון בשנת 1849 ושלט בה ברציפות בשנים 1851-1914. בתקופתו ידעה חברון שגשוג ופריחה.

אביבה נאמן בספרה חברון שלנו, מתארת כיצד נכנס לרשימה: "פעם בא אל-רחמן לבית ר' לוי-יצחק סלונים ומצא על השולחן את דמי החלוקה ופנקסי ה'כולל'. חקר ודרש בטיב המסמכים ולבסוף אמר לר' לוי יצחק: 'יודע אתה שיש לאל-ידי לקחת הכול, אבל איש ישר אנוכי ולא אקפח מחיית העניים. אולם מוצא אני לעצמי זכות, בשכר הגנתי עליכם, להיות נרשם ברשימה כאחד מחשובי הרבנים'. מאז הוכתר ונקרא שמו בפנקסי חב"ד 'הרב השחור' והיה מקבל ככל היהודים – אתרוגים (תמיכה עיקרית), לולבים (תוספת ליחסנים) והדסים (תמיכות בהתאם לנסיבות – עזר לחולים, גישואין, יולדות וכו')".

לפרנסת בני הכולל. גם עדת היהודים הספרדים בחברון שלמה לעבד אל רחמן זה מס ידוע, והוא שמר עליהם לבל יאונה להם כל רע. אך סבל היהודים בחברון גדל מאד, בעת המרידה הגדולה של הערבים, כפי שמסופר בפרטיות, בספרי ההיסטוריה של ארץ ישראל.

בשנת תרי"ב נוסדה גם בירושלים עדה חב"דית. מאז היה זקן האדמו"רים, הרבי מליובביץ' ז"ל וכן יתר ה"רביים" שולחים את מעות רמבעה"נ לממונים בירושלים, והם היו מעבירים לממונים בחברון את כסף ה"חלוקה" בעד אנשי חברון וכן היו אנשי חב"ד שבשאר ערי הארץ ובמושבות מקבלים את חלקם בדמי ה"חלוקה" מהממונים בירושלים.

לרגל עבודתי במשך שנתיים וחצי, מיום בואי הנה בשנת תרמ"ט, אצל דודי הרה"ג ר' משה ויטנברג ז"ל, שהיה נשיא הכולל הזה, עזרתי על ידו גם בענייני הכולל, בהתנדבות כמובן, ונהירין לי שבילי הכולל הנהגתו מעת בואי וגם מלפני הזמן הזה, כפי ששמעתי מאנשים מהימנים מזקני הכולל, ואת זה הנני מוסר בשורות דלקמן.

כספי רמבעה"נ מכל קהילות חסידי חב"ד, שהיו ברוב ערי רוסיה הלבנה, רוסיה הקטנה (אוקראינה) ובהרבה ערים ברוסיה המרכזית, היו נאספים על-ידי שדר"ים שנשלחו אליהם מאת האדמו"רים החב"דיים, כל אחד לקהל החסידים שלו. השד"רים היו מוסרים את הכספים, שאספו בקהילותיהם, כל אחד ל"רבי" שלו, בצירוף רשימת הנדיבים והגבאים של כל קהלה. בהיאסף אצל ה"רביים" סכומים הגונים, שלחו אותם לירושלים, לממונים של הכולל, שחילקום לבני הכולל עפ"י התקנות שתקנו מייסדי הכולל.

בשנת תרמ"ח, הציעו ה"רביים" וחשובי גבאי רמבעה"נ בחו"ל להגביר ר' משה ויטנברג, שעלה בשנת תרמ"ב לירושלים מעיר מולדתו ויטבסק שברוסיה הלבנה, ושהיה ידוע בתור איש ישר ונאמן ותלמיד חכם הגון ומחשובי חסידי חב"ד, לקבל עליו את נשיאות הכולל באה"ק. ר' משה הסכים לקבל את ההתמנות הזאת בתנאי, שכל קהלה בחו"ל תשלח את כספי רמבעה"נ שלה לירושלים ולא באמצעות השד"רים, מה שהיה גורם להוצאות מיותרות ולפעמים גם לבזבזים. גבאי הקהילות, שעסקו בדבר זה ברובם לשם מצוה, מצאו את דרישת ר' משה לצודקת, והסכימו לה. ר' משה קבל עליו את נשיאות הכולל. מאז התחילו הגבאים של רוב הקהילות לשלוח את הכספים ישר לירושלים על שמו של ר' משה, ואחריהם חזרו החזיקו גם הגבאים של שאר הקהילות, גם אלה, שמסיבות ידועות לא היה הדבר רצוי להם. בהתקבץ סכום כדי חלוקה, עפ"י הרשימה של הכולל, היה ר' משה מוסר את הכסף לממוני הכולל, שחילקום לאנשים הרשומים בפנקסי הכולל וכן לעולים חדשים מחו"ל, שבידיהם תעודות מגבאי קהילותיהם, שהם שייכים לכולל זה.

החלק הגדול של הכסף שנתקבל, היה מתחלק לפי מספר הנפשות בשווה, וזו הייתה נקראת "החלוקה הרגילה" (או כסף לפי הנפשות), שעליה, עפ"י תקנת קדמונים, הייתה הזכות לכל בני הכולל היושבים באה"ק, אפילו לאלה, שלפי מצבם החומרי לא היו זקוקים לה שבמידה ידועה לא היו ראויים לקבל תמיכה זו, אבל לא רצו לותר עליה ואפילו לאח, ושאר הכסף היה מתחלק בתור תוספת חלוקה או, כמו שקרו לזה "דמי קדימה", לאותם מבני הכולל, שהיו ידועים בתור

14. משה ויטנברג, 1825–1899, היה סוחר גדול, בנקאי, נדבן וחסיד חב"ד מוויטבסק. עלה לארץ ישראל ב-1882 והקדיש את הונו לרכישת קרקעות ומבנים בירושלים.

גדולי התורה בנגלה ובנסתר ושתורתם אומנותם, וכן לבני משפחות ה"רביים" של חב"ד. גם נשים ממשפחות גדולי ה"רביים" של חב"ד, אף כי בעליהם לא השתייכו לכולל זה, היו מקבלות חלוקה מכולל חב"ד¹⁵. גודל סכום דמי הקדימה לכאור"א היה לפי הוראות מיוחדות, שקבלו הממונים מירושלם מאת הרביים או הגבאים בחו"ל.

ה"חלוקה" הייתה מתחלקת בזמנים קבועים, בערך פעמים בשנה. חוץ מזה היו מתקבלים לעתים קרובות, בהנהלת כולל חב"ד בירושלם, סכומים שונים מערים שונות, בהוראה לחלקם תיכף בין אנשי הכולל, מבלי לצרפם אל ה"חלוקה" הגדולה המתחלקת בזמן קבוע, וכן נהגו בסכומים שקבל הכולל מאת "ועד הכללי" בירושלם, בתור חלקו של כולל חב"ד, שחלקו גם כן תיכף בין בני הכולל. זו הייתה נקראת "חלוקה קטנה", שהתחלקה לפי מספר הנפשות, והגיעה לגרושים אחדים לכל נפש, אך בני הכולל לא נמנעו לבוא אל הממונה ולעמוד בתור לפעמים שעות שלמות, עד שיקבלו את הגרושים המועטים האלה.

כשראיתי פעם נפח אומן, עומד על יד בית הממונה ונדחק בין ההמון, כדי לקבל את חלקו בסכום של שמונה או עשרה גרושים שאלתיו: "איך זה כדאי לך להתבטל ממלאכתך לזמן כל-כך רב, שבו בטח היית מרוויח מעבודתך יותר מאשר תקבל פה?" השיב לי: "ומה אעזוב את חלקי בשביל הממונה?"

בהנהלת הכולל היו מתקבלים גם הכספים מנדיבים שונים כדי לחלקם לאנשים ידועים הנקובים בשמותיהם, לפי רצון המנדבים. זה היה נקרא "מעות יחיד". בשביל האנשים מכולל חב"ד, שהיו גרים בחברון, צפת וטבריה, היו הכספים מועברים מהנהלה שבירושלם אל ממוני הכולל שמה. בחברון היה ישוב של כמאה משפחות יהודים אשכנזים שהיו רובם ככולם מאנשי חב"ד. בעת בואי הנה, היה ראש הקהילה בחברון, ר' לוי יצחק סלונים ז"ל, בן האדמו"ר הזקן מליאדי, שנולד בחברון. ר' לוי יצחק שהיה יהודי למדן ופקח, היה ג"כ אדם חשוב ומכובד, עסקו בסחר עם הערבים שבעיר ועם האיכרים הערבים שבכפרי הסביבה ועשו חיל בעסקיהם. היו עוד מתושבי חברון האשכנזים, שעסקו במסחר, כמו השותפים ר' אלטר ריבלין ור' אליעזר קלונסקי ז"ל, שעסקו שם בסחר האריגים במידה רחבה וגם בעסקי בנק ועוד סוחרים אחרים.

מאחינו הספרדים גרו בחברון כמאתיים משפחות בערך, וחיו כלם על המסחר עם הערבים ועל המלאכה. היהודי הספרדי הנכבד ר' מלכיאל מני ז"ל, בנו של הרב המקובל חכם ר' אליהו מני ז"ל הרב הראשי בחברון¹⁶, היה שופט שלום ממשלתי בחברון במשך כמה שנים. אחר-כך התפטר ממשרתו, והיה עורך-דין בחברון במשך שנים. רבות. כל עסקיו היו עם הערבים של חברון והסביבה, והם האמינו בו אמון שלם, כבדוהו והעריצוהו בעד ישרו ותבונתו. כעבור שנים העתיק ה' מלכיאל מני את דירתו לירושלם ועסק פה בתור עורך-דין כמה שנים¹⁷ אחר-כך נתמנה לשופט בית המשפט המחוזי

15. "חלוקה" זו הייתה ידועה בירושלים בשם "חלוקה רבנית" (ראבונישע חלוקה), היינו לקרובים קרבת משפחה ל"רב בעל התניא" (י. ריבלין).

16. הרב אליהו סלימן מני, תקע"ח-תרנ"ט, היה רבה הראשי של חברון, מגדולי רבני עיראק. בנו מלכיאל מני היה ראשון השופטים היהודיים בבית המשפט העליון תחת המנדט הבריטי בארץ ישראל.

17. הוא היה עורך-דין של "ועד כל-הכוללים" בשנות שרותו של אבא ז"ל. (י. ריבלין)

ביפו ושמש במשרה חשובה זו עד יום מותו. אחיו חכם ר' סלימן מני, היה החכם באשי¹⁸ בחברון. חיי היהודים בחברון היו שלווים ושקטים, הם חיו במשך הרבה שנים בשלום עם הערבים, ורק אחרי הפוגרום שנערך שם ע"י המסיתים הערבים בשנת תרפ"ט, שבו נרצחו 54 נפשות יהודים, הוכרחו היהודים לעזוב את חברון, והתיישבו בירושלם. גם כאשר ניסו אחדים מהם, אחרי שנים אחדות לשוב לגור בחברון, הוכרחו במהרה לצאת משם, מחמת המסיתים הערבים (מכת המופתי) והישוב היהודי בחברון, החשוב כל-כך, נחרב לגמרי.

הממונים של כולל חב"ד בירושלם וביתר ערי א"י היו מתמנים ע"י ה"רביים" והגבאים בחו"ל. היו מהממונים, שעסקו בענייני הכולל שלא ע"מ לקבל פרס אבל רובם עבדו בשכר, בהיותם זקוקים לפרנסה. הרוב הגדול של בני הכולל היו אנשים הגונים ות"ח צנועים, אבל היו בין מקבלי החלוקה גם אנשים טרדנים, שהתנהגו כלפי הממונים בגסות והיו שחשבו את הממונים כפקידים שלהם האחראים בפניהם, מאחר שהכספים באים מעיר מולדתם ובמקצת אולי גם מקרוביהם והיו מציקים להם בכל עת מצוא.

בבואי ירושלימה בשנת תרמ"ט היו שני ממונים בכולל חב"ד פה. הממונה הראשי היה יהודי מעיר חרסון שבנגב רוסיה והיה נקרא בפי בני הכולל בשם "החרסונאי" (את שמו הפרטי איני זוכר)¹⁹. הוא שמש בתור ממונה כבר מכמה שנים. אמרו עליו, שבבואו מחו"ל, היה אדם נוח וטוב, אלא שהטרדנים והגסים מבני הכולל בהתנהגותם הטרדנית, הספיקו במשך הזמן להפכו לאכזר. וספרו עליו, שהיו באים אליו הטרדנים הגדולים, ודרשו ממנו כספים על להבא, בעת שהיו כבר חייבים לקופת הכולל יותר מאשר יגיע להם מהחלוקה הבאה הראשונה ואפילו השנייה. ממילא מוכן שלא היה יכול למלא את דרישתם, אך הם הציקו לו מאד, בטענה שנחוצן להם כסף למחית ב"ב, הוא גר בעיר העתיקה במקום גבוה קרוב להר הבית, שמשם נשקף הר הזיתים, - ובמקרים כאלה היה פותח את חלון חדרו ומראה להם באצבע את בית הקברות שעל הר- הזיתים²⁰, ... הממונה הזה נפטר ביום הפורים, ואנשי זעמו לווהו לבית עולמו בכלי זמר...

אחריו נתמנה לממונה ראשון ר' מיכאל ברוך רייזעס וממונה שני ר' מרדכי שלאנק. ר' מיכאל ברוך בא לירושלם מעיר פולטאווא שבאוקריינה הרוסית. היה לו בעירו בית משרפות גדול ליי"ש, הסתבך קשה בעסקיו עם הממשלה שם, נאסר והיה צפוי לענש חמור. ידידיו הסוחרים הגדולים בעירו שחררוהו ע"י הוצאות מרובות מבית הסהר והעבירוהו לירושלם. הוא בא הנה עם אשתו ושני ילדיהם בעירום ובחסר כל, אבל תיכף נתמנה ע"י הרבי מקופוסט, שהוא היה חסיד ותיק שלו, לממונה בכולל חב"ד. השכר שהוקצב לו בעד עבודתו בתור ממונה כולל היה עשרה פראנקים זהב שמונה שילינגים לשבוע, וסכום שווה לזה קבל בעד משרתו ב"ועד הכללי", בתור מורשה של כולל חב"ד, כי היהודים בערי רוסיה אמריקה ואפריקה הדרומית, היו שולחים את כספי רמבעה"נ שאספו מכל הקהילות יחדו לוועד הכללי בירושלם, שנוסד בשנת תרכ"ו, ע"י הרה"ג ר"מ אויערבאך²¹ ור"ש

18. חכם באשי - ראש החכמים, כינוי לרב ראשי של קהילה יהודית ברחבי האימפריה העות'מאנית.

19. רשד"ב לוי' בתולדות חב"ד בארה"ק, עמ' רמז מציי'ן ששמו היה יצחק יעקב שבתי.

20. הכוונה "תבעו מן המתים", היינו "אין לי". (י. ריבלין)

21. רבי מאיר אויערבאך הנוודע בשם הרב מקאליש היה הרב הרשמי לאשכנזים במאה השביעית. עלה לירושלים בשנת תר"ך ומאז עמד בראש האשכנזים עד יום פטירתו, והיה מראשי הבונים של הישוב

סלאנט ז"ל הרב הראשי פה, בהסכם ממזוני הכוללים השונים, שנתיסדו בירושלם, והועד הכללי היה מוסר לכל כולל ע"י הממונה או המורשה של הכולל את חלקו באחוזים המגיע לו על-פי ההסכם שביניהם. כן הקציבו לו "חלוקה" ו"דמי קדימה" הגונים, אבל כל ההכנסות האלה יחד הספיקו לו בקושי למחית ביתו בצמצום רב ולשכר דירה קטנה, ששכר בחצרו של ר' משה ויטנברג, אבל הוא הסתפק והיה מרוצה ושרת את הכולל בנאמנות ובמסירות.

אנכי הכרתיו היטב²², כי גרנו בשכנות בחצר אחת במשך זמן מסוים, והיינו מתועדים שנינו בלילות הקיץ החמים על גג החצר הסגורה מכל צדדיה, כדי לנשום רוח קרירה, ומדיינים יחד בענייני עולמנו הקטן.

ר' מיכאל ברוך, היה סמל הטוב. הוא השתדל בכל אפשרותו לעזור לבני הכולל ההגונים, החיים בדחקות. לפעמים היו מתקבלים בכולל כספים, לחלקם לבני הכולל העניים וההגונים ביותר, על דעת הנהלת הכולל. הוא היה טורח הרבה להודיע מי הם הנצרכים באמת, ושמוח מאד כשעלה בידו לכוון אל דעת הנותנים, כי היו מבני הכולל שהציגו את עצמם כעניים מאד ובאמת היו מקבלים תמיכות הגונות ישר מקרוביהם בחו"ל, שהספיקו להם די מחייתם ויותר. לפעמים היה מבקש גם אותי לחקור מן המצד על מצבו של פלוני בן הכולל, ולעניים הצנועים היה שולח את התמיכה לבתיהם.

אך גם לאיש הזה היו מצייקים הטרדנים שבבני הכולל ומררו את חייו עד כי לפעמים הייתה פוקעת סבלנותו והיה מרחיקם מביתו. יום אחד ואני יושב בחדרי בקומה השלישית של הבית, שמעתי רעש וצעקות עולים מחדרו של ר' מיכאל ברוך. ירדתי תיכף, נכנסתי לחדרו וראיתי תמונה מבהילה: שני גברים חסונים, שמראם החיצוני אמנם של יהודים חרדים, שבאו לפני זמן לא רב מרוסיה, לפי דבריהם הם משתייכים לכולל חב"ד, אבל עדיין לא הגיע אישור מאת גבאי עירם, שהם נמנים על קהלת חב"ד בעיר זו, ושלחה הזכות לקבל חלוקה מכולל זה. הם נכנסו לביתו בלי נטילת רשות, בעת ישבו עם משפחתו לסעודת הצהרים הלא דשנה, ודרשו ממנו במפגיע, שיתן להם תיכף כסף על חשבון חלוקתם. כשהשיב להם, שאין לו רשות לתת להם כסף מקופת הכולל, עד שיביאו תעודה מתאימה מגבאי הכולל מעירם, דפק אחד מהם באגרופו על השולחן הרעוע, הצלחות נפלו ונשברו, אשתו שהייתה אישה חלשה כמעט שהתעלפה, הילדים רעדו מפחד. ראיתי שהם מוכנים להכות את רבי מיכאל ברוך ולהחריב את ביתו.

אז עלה רעיון במוחי להצילו. ירדתי במהירות ממדרגות החצר אל הרחוב, ועל יד פתח החצר פגשתי בשוטר ערבי ממדרגה נמוכה (שנקרא בזמן ממשלת תורכיה "זבטיה"), ספרתי לו שבחצר נמצאים אנשים בלתי רצויים, והבטחתי לו שכר של שני "בישליקים" (מטבע טורקית בזמן ההוא, העולה

והמעוררים לשוב חקלאי. ונפטר ח' אייר תרל"ח (ירחון "הדביר" תרע"ט – תר"פ, מאמר ר' אליעזר ריבלין ז"ל. תולדות חכמי ירושלים פרומקין ריבלין ח"ג עמ' 269). (י. ריבלין)

22. אף אני הכרתי היטב את רבי מיכאל ברוך רייזיס ז"ל, שהיה ידיד נפש לאבי המנוח ר' ראובן ריבלין ז"ל ששמש במשרת מזכיר הועד-הכללי אחרי פטירת רבי יוסף ריבלין ז"ל. רבי מיכאל ברוך רייזיס היה טפוס נאה של חסידות חב"ד, שלבו ער גם ל"השכלה" טהורה. וכנאמנותו לכולל חב"ד שרת באמונה ובישר לבב כאחד ממנהלי "הועד-הכללי כנסת-ישראל". רבי מיכאל ברוך רייזיס היה אחד האישים היקרים שעשו עלי בילדותי רושם כביר. (י. ריבלין).

בערך שילינג אחד), שיוציא את האנשים מן הבית, ויובילים אל הסמטה הקרובה ושם יעזבם לנפשם. השוטר הסכים להצעתו, נכנס אל הבית, האנשים לא סרבו ללכת אחריו, ובסמטה השנייה שלחם לחופשי, ואני שלמתי לו את שכרו. ככה עלה בידי להציל את הממונה ומשפחתו.

גם מבני הכולל התושבים היו שהרבו להציק לו תמיד בדרישה בלתי צודקת לכספים. האנשים הטרדנים האלה (כמוהם היו בכוללים אחרים), היו באמת קרבן החינוך, שגדלו ללא תורה וללא דרך ארץ, בלתי מוכשרים להועיל לעצמם ולהחברה היו מתחננים בצעירותם מבלי להבטיח לעצמם אפשרות של חיי משפחה, סבלו גם צער גידול בנים וחיו חיים מרים. ואולם רבים מבני הכולל היו שלמדו תורה בצעירותם, ובגדלם נתקבלו לשיבות המקומיות, ששלמו להם פרס חדשי, ומהכולל קבלו חלקה ודמי קדימה הגונה ויכלו להתפרנס, לא בהרחבה כמובן. מהם יצאו אנשים גדולי תורה ובעלי מדות שהשפיעו השפעה רוחנית מעולה על הדור הצעיר. היו מאנשי הכולל, שקבלו תמיכה כספית מקרובים שברוסיה או אמריקה, ומצבם החומרי היה די טוב.

כספי החלוקה הרגילה של כולל חב"ד, ובדומה לזה בערך גם של הכוללים האחרים של מחוזות רוסיה ופולין, היו מספיקים לבני הכולל רק לשכר הדירה בערך, ובמקרים יוצאים מן הכלל גם לחלק מפרנסת ביתם. חלק מהם התפרנסו ממלאכה ואומנות אבל במידה זעומה, בהיות אז המלאכה והעבודה בארץ במצב שפל. היו כוללים מארצות אחרות, כמו כולל "הו"ד" (הולנד ודייטשלאנד), הונגריה, זיבנברגין²³ ועוד אחרים, שמשם היו נשלחים כספי רמבעה"נ בסכומים יותר גדולים, ובני הכולל בא"י היו במספר יותר מועט, לבני הכוללים האלה הספיקה החלוקה כדי מחיתן, ולפעמים גם יותר מכדי מחיתן.

בזמן מלחמת רוסיה וטורקיה, בשנת 1878, מסרו לממשלת רוסיה, כי היהודים ברוסיה מאספים כספים ושולחים אותם לארץ ישראל ועל-ידי זה מחזקים את הממשלה התורכית. אז אסרה ממשלת רוסיה את משלוח הכספים לא"י. האיסור הזה לא נתבטל גם אחרי גמר המלחמה, אבל היה רק להלכה. למעשה לא הקפידה הממשלה, ולא מנעה את משלוח הכספים לא"י. ובכל זאת מצאו גבאי רמבעה"נ שם לנכון, כפי שידוע לי הגבאים שם הצהירו, שהכספים שהם שולחים לאה"ק הם תמורת אתרוגים, שיהודי א"י שולחים לבני קהילתם לרוסיה על-פי הזמנה לאנשים פרטיים או למכירה. להוכחה הביאו את עצם מסחר האתרוגים מא"י לרוסיה, שהיה קיים כבר אז במידה ידועה. בכל חליפת המכתבים, שיהיה בין הגבאים ברוסיה ובין ממוני כולל חב"ד בירושלם, היה המדובר רק על אתרוגים ותמורתם. הממונים היו שולחים לגבאים בכל חצי שנה רשימת שמות כל בני הכולל, ומפני שהחלוקה התחלקה לפי מספר נפשות, היה צריך לרשם ברשימה, לצד כל ראש משפחה, את מספר נפשות ביתו. אבל מכיוון שמצד הפורמלי היה זה ענין של אתרוגים, התחכמו הממונים ורשמו בצד כל ראש משפחה את מספר האתרוגים שהוא שלח ומוזה ידעו את מספר נפשות ביתו, העתקות מרשימות אלו היו מתקבלות בחזרה מאושרות מטעם גבאי רמבעה"נ ברוסיה, ולפיהן חשבו את סכום הכסף שנתחלק בין בני הכולל.

עוד מזמן קדום, הייתה נהוגה בכולל חב"ד, כמו ברוב הכוללים האחרים, הוצאת שטרות לבני הכולל על חשבון "חלוקתם" לזמנים הבאים, למשך לא יותר משנתיים, וזה רק כאשר הוכיחו כי להם

23. כולל אהבת ציון - ליצאי זיבנברגין, טרנסילבניה.

נחיצות מיוחדת בכסף, כגון כשצריך היה להשיא את בתו או בנו, או לנסיעה לחו"ל לשם רפוי תכוף וכדומה. בשנים כתיקונן, כאשר הכספים מחו"ל היו מתקבלים בסדר וה"חלוקה" הייתה מתחלקת מדי פעם בפעם בזמן הקבוע, היו השטרות משתלמים למלווים מכסף החלוקה של הלווים בזמני הפירעון בדיוק, ובהיות שהיו בירושלם גם יהודים בעלי הון, שלא היה להם במה להעסיק את כספם, היו רבים קופצים על השטרות האלה ומקבלים אותם בניכיון של 6 - 7 אחוזים לשנה.

בהיות ששטרות אפשר היה לקבל כאמור על זמן של לא יותר משנתיים, ורק על חלק ידוע מהסכום שיגיע לחשבון הלווה, היה בן הכולל, כאשר הייתה לו נחיצות יתירה בכסף, כותב למלווה שטר "שעבוד" על כסף ה"חלוקה", שתגיע לו אחר תשלום שטרותיו שקבל, כלומר כעבור שנתיים, ומתחייב שלא לדרוש מהממונים כסף או שטרות עד אחרי שישולם השעבוד הזה. הממונים היו מאשרים את השעבוד ורושמים אותו בפנקס הכולל. בעד הלוואה כזו היו משלמים 10 או 12 אחוזים לשנה (אז לא היה עדין חוק האחוזים של הממשלה).

ברבות הימים, כאשר מפני סבות שונות פחתו כספי ה"חלוקה", ולעומת זה רבו בני הכולל, וה"חלוקה" הייתה מתחלקת פעם בתשעה או בעשרה חדשים או יותר ובסכומים יותר קטנים, ואי אפשר היה לממונים לשלם את השטרות בזמניהם, ירד ערך השטרות הלך וירד עד כי אחוז הניכיון של שטרות חדשים הגיע ל- 25 - 30 אחוז, והשעבודים הפסידו כמעט לגמרי את ערכם.

אז ראו הממונים ובראשם ר' משה ויטנברג וכן טובי בני הכולל, כי אם ימשך ענין השטרות הלאה יגיע הכולל לפשיטת הרגל והחליטו לעמוד בצר. ראשית נכסו את בני הכולל החשובים והנאמנים לאספה, ובה הוחלט לא להוציא יותר שום שטרות על כספי ה"חלוקה" להבא, ומסרו ייפוי כח לר"מ ויטנברג והממונים, לבוא לידי הסכם עם המלווים בדבר תשלומי השטרות שבידיהם, באפן שימצאו לטוב בשביל שני הצדדים, ועל ייפוי כח זה חתמו רוב בני הכולל. אז נכס ר' משה בביתו אספה של המלווים, שרוב השטרות בידיהם, בירר לפנייהם את המצב, שלפיו עומדים הם לבסוף להפסיד את כל תמורת השטרות והציע לפנייהם הצעה מעשית: לותר על 25% מהסכום הכללי של השטרות שבידיהם ואת הסכום של 75% מתחייב הכולל לשלם, והוא נותן את ערבותו הפרטית על ההתחייבות הזאת, לשלם להם בתשלומים חלקיים, החל מזמן הפירעון הראשון של השטרות, במשך שנתיים היינו רבע הסכום בכל חצי שנה, בתוספת של 6% לשנה, בהיות כי יותר מ-25% אי אפשר לנכות מ"חלוקתו" של בן הכולל, אחרי ששטרות חדשים אינם מוציאים עוד. אחרי שקלא וטריא הסכימו רוב המלווים להצעה זו וחתמו על ההסכם, ואחריהם חתמו גם יתר המלווים. גם רוב בני הכולל קבלו ברצון את ההסכם הזה. התשלומים סולקו בדיוק, וענין השטרות בכלל חב"ד חוסל לגמרי. זה היה בשנת תרנ"ג, ומאז נעשה שוב מצב הכולל איתן למדי.

גם אחרי מותו של ר"מ ויטנברג ז"ל, שנפטר בשנת תרנ"ט, התנהל הכולל באותו הסדר על-ידי שני הממונים הנ"ל בצירוף עוד ממונה ר' לייב מנוחין²⁴, שבא מעיר הומיל פלך מוהליב, איש ישר ונכבד.

24. נפטר בה' מנ"א תרס"ז, ומנ"כ בהר הזיתים. סב אביו של הכנר יהודי מנוחין.

גם רבי לייב מנוחין, יהודי בר-אוריין ויקר-רוח, היה ממנהלי "הועד" הכללי כנסת-ישראל". בימי שירותו של אבא ז"ל ומידידיו הקרובים, והיה מצוין בתום דרכו וביושר הליכותיו בענייני הצבור (י. ריבלין).

בתחילת שנת תרע"ד נפלה מחלוקת בין הצד של הרבי מליובביץ' ובין הצד של הרבי מבוברסק, והכולל התפלג לשנים, והגבאים בחו"ל של כל צד שלחו את כספי רמבעה"נ לנאמנים שלהם בירושלים. המחלוקת הזאת היתה עלולה להחריב את הכולל. אז התעוררו טובי הגבאים ברוסיה, משני הצדדים, שלחו משלחת לירושלים, מורכבת מהרב מודיבסקי מעיר חורול²⁵, הרב רפאלוביץ מקרימינצ'וב²⁶ והגביר ר' נתן גוראריה מקרימינצ'וב²⁷, כדי להשלים בין הצדדים פה על המקום, ולאחד שוב את הכולל חטיבה אחת. המשלחת הזאת שהתה בירושלים זמן מסוים, והשתדלה בכל המרץ אצל שני הצדדים כדי לאחדם, אבל כל מאמציהם היו לשווא. המחלוקת במקומה נשארה והם הוכרחו לשוב לרוסיה כלעומת שבאו²⁸.

בחדש אב של השנה ההיא פרצה המלחמה העולמית ומשלוח הכספים מרוסיה לארץ ישראל הופסק ועם עלות הבולשביקים לשלטון, נאסר לגמרי משלוח כספים מרוסיה לארץ ישראל. גם זרם העולים ממחוזות רוסיה פסק.

הכוללים הידלדלו ונשאר רק צל שלהם. הכנסתם הייתה רק מעלבונות, שעזבו להם נדיבים לפני המלחמה בנכסי דלא נידי בארץ ומכספים מועטים בערך, שהם מקבלים מנדיבים באמריקה ובאפריקה, יוצאי מחוזות רוסיה. הנהלת הכוללים האלה, מאחרי המלחמה, היא על הרוב בידי אנשים בלתי נבחרים על-ידי אנשי הכולל באופן ישר, שמנהלים את העניינים בלי בקורת ציבורית. העניים בני הכוללים האלה הנמצאים בארץ, זקנים, אלמנות ויתומים, מקבלים רק תמיכה מועטה מאד, ואלה שאין להם תומכים פרטיים סובלים דחקות נוראה.

הכוללים מארצות אירופה אחרות, כמו הונגריה פולניה, אוסטריה, גרמניה ואחרים, מתנהלים באותו הסדר, אם כי במידה מצומצמת, כמו לפני המלחמה, אבל מאז נאסר משלוח כספים מארצות אלו לארצות חוץ, נהיה מצב הכוללים האלה דחוק מאד, והעזרה שהם נתנים לעניים תלמידי-חכמים אלמנות ויתומים הומעטה בהרבה. עם עלות היטלר לשלטון בגרמניה וכיבושן של אוסטריה, צ'כוסלובקיה ופולניה, נהרסו לגמרי הכוללים של הארצות האלה, וסבלות ענייהם ומצוקתם גדלו מאד.

*

דודי הגביר ר' משה ויטנברג ז"ל, שהיה בר אוריין, אדם נבון ואיש המעשה, כבד מאד את הרב ר' שמואל סלאנט והעריצו עבור חכמתו, אף כי בתור חסיד חב"די מהדור הוא, לא חבב את ה"מתנגדים" ואת גידוליהם. אבל הרש"ס עמד אצלו במעלה יותר עליונה, והיה נוהג לבקר אצלו בכל ראש חדש. הרבה פעמים בקשני ללוותו בביקוריו אלה, מה שמילאתי כמובן ברצון רב. ר' שמואל ז"ל היה מספר לר' משה על עניני דיומא המעניינים, וגם מעשיות יפות מעולם החסידות,

25. הרב אליעזר משה מדייבסקי, היה רב העיר חורול, מנהל סניף ישיבת תומכי תמימים המקומית, עסק רבות לחיזוק היהדות ברחבי רוסיה.

26. הרב יצחק יואל רפאלוביץ היה רבה של קרמינצ'וב, היה מחסידי הצמח צדק, אדמו"ר המהר"ש, ואדמו"ר הרשב"ב. נפטר בתרצ"ו.

27. אחד מהאחים הגבירים למשפחת גוראריה בקרמינצ'וב.

28. ראה רשד"ב לוין, תולדות חב"ד בארה"ק, עמ' רעא-רעה.

בפרט על גדולי ה"רביים" החב"דיים.

ספור אחד שלו עודנו זכור אתי כיום: מקורביו של "הרבי הזקן" בעל ה"תניא" שאלו אותו: למה הרביים של פולניה, אוסטריה ועוד, מראים, לפי דברי חסידיהם מופתים, ואילו ממנו אין רואים כלום מכגון זה? השיב להם הרבי זצ"ל עפ"י הכתוב "אותות ומופתים באדמת בני חם"²⁹, ולחסיד חב"ד בהיות רובם ככולם בני תורה אין צורך בזה.

*

"פרושים" "חסידים" ו"חב"ד" – בשכר זה היו חולים עניים מהכוללים האלה, בשכבם בביה"ח, משלמים רק עשרה גרושים תורכיים (ובערך 60 מיל) ליום. לעומת זה היו החולים מכוללות החסידים משלמים עשרים גרושים ליום, באשר הכוללים האלה לא השתתפו בתקציב בית החולים. חולים עניים מכולל חב"ד היו משלמים חמשה עשר גרושים ליום, בזכות נדיבותו של הגביר ר' משה ויטנברג, נשיא כולל חב"ד, שהיה נותן תמיכה חודשית הגונה לבית החולים. כן הייתה לביה"ח הזה הכנסה ממכירת תכריכים, שהייתה המונופולין שלו, בעד הנפטרים מכוללות הפרושים.

29. בני חם הכוונה ל"עמי הארץ" (י. ריבלין).

התוכן

5	מבוא
42	צבי הר שפר - החיים בעיירה בצל הרבי
53	מאיר בר אילן - מנהיג שולט
55	משה דוד שניאורסון - ביתו של האדמו"ר
58	עמנואל הרוסי - מגידולי ניקולייב: משפחת אלטהויז
83	מנחם אוריאל - עיירה נעוול
92	מנחם מנדל חן - קן של חסידים
99	יצחק ניסנבוים - תפילתו של זלמן האציס
101	זאב זהר - דמות חסידית בקלויז 'חב"ד-ברסלב'
103	בן ציון גרשוני - השפעה חסידית במינסק
105	יעקב אבל - חסיד חב"די - חריף וקנאי, עקשן ועקבי
108	בן ציון דינור - האופוזיציה לליובאוויטש
117	ישראל גוטין - דמויות ומעשים בישיבת ליובאוויטש
140	יעקב גרליק - דער ליובאוויטשער ניגון
142	אברהם בר גוטלובר - חסיד נלהב תחת כנפי חב"ד
154	דוד ישעיה זילברבוש - בחור ישיבה בבית הרבי
160	יוסף אליאש - ציונות בקאפוסט
164	אליהו קפלן - בית חסידים
170	חיים המבורגר - ישיבת מגן אבות בחברון
174	יצחק שריון - כולל חב"ד בחברון ובירושלים

לזכות

החתן הרה"ת יוסף יצחק שי'

והכלה מרת שחר חנה תחי'

ברדה

יהי רצון

שיבנו בית נאמן בישראל,

בנין עדי עד,

על יסודי התורה והמצווה

מוארים באור תורת החסידות

*

ולזכות

הוריהם וזקניהם וב"ב

*

חן חן על השתתפותכם בשמחתנו

